

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ
ПО ГЕОФИЗИКА, ГЕОДЕЗИЯ И ГЕОГРАФИЯ
ДЕПАРТАМЕНТ “ГЕОГРАФИЯ”

Надежда Илиева

РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

БРОЙ И ЛОКАЛИЗАЦИЯ

ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО (1878 Г.) ДО НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

СОФИЯ

2013

РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

**БРОЙ И ЛОКАЛИЗАЦИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО (1878 Г.) ДО
НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК**

© Надежда Борисова Илиева - автор

Национален институт по геофизика, геодезия и география - БАН

Всички права запазени. Никаква част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана, съхранявана на информационен носител, разпространявана или превеждана на други езици и в други страни по какъвто и да е друг начин, освен с писменото съгласие на автора.

българска, първо издание 2013 г.

Рецензенти: проф.д-р Борис Колев

доц. д-р Георги Бърдаров

Редактор: Иванка Ботева

Графично оформление и предпечат: Надежда Илиева

Корица: Надежда Илиева

Превод: Борис Казаков

Формат 70/100/16

ISBN 978-954-9649-09-3

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	4
Г Л А В А П Ъ Р В А	
Теоретико-методологични основи на изследване на ромите.....	11
Понятийно-терминологични постановки.....	11
Етническа група и национално малцинство.....	11
Признаци на етноса.....	12
Етнически процеси.....	21
Ромите като етническа общност.....	22
Класификации в ромската етническа група в България.....	24
Методични особености при отразяване на етническия състав на населението на България при отделните преброявания.....	33
Методи на изследването.....	37
Г Л А В А В Т О Р А	
Фактори, влияещи върху броя и териториалното разположение на ромската етническа група.....	45
Първи период - от Освобождението (1878 г.) до края на Втората световна война (1944 г.)....	45
Естествено възпроизводство при ромите.....	45
Механично движение на ромите.....	50
Втори период - от края на Втората световна война (1944 г.) до края на 1989 г.	57
Естествено възпроизводство при ромите.....	57
Различия в естественото възпроизводство между ромското население в градовете и селата.....	65
Механично движение на ромите.....	66
Трети период - след 1989 г.....	72
Естествено възпроизводство при ромите.....	78
Механично движение на ромите.....	84
Г Л А В А Т Р Е Т А	
Динамика в броя на ромите в България от Освобождението (1878 г.) до 2011 г.....	91
Г Л А В А Ч Е Т В Ъ Р Т А	
Териториални особености в броя и локализацията на ромите в България от Освобождението (1878 г.) до началото на XXI век.....	101
Обща характеристика.....	101
Ромите в градовете.....	113
Ромите в Североизточна България.....	120
Ромите в Северна Централна България.....	131
Ромите в Северозападна България.....	136
Ромите в Югозападна България.....	141
Ромите в Южна Централна България.....	147
Ромите в Югоизточна България.....	154
Ареали с висока концентрация на ромско население в България.....	165
Заклучение.....	174
Литература.....	179
<i>The roma in Bulgaria - their number and localization, from the Liberation (1878) until the beginning of the 21st century (Summary).....</i>	<i>193</i>
Приложения.....	206

УВОД

През последните години не само в България, но и в Европа, и в света като цяло се наблюдава засилване на интереса към проблемите, свързани с етническите общности и по-конкретно към техния брой, демографско развитие, пространствена мобилност и териториално разположение. В нашата страна този интерес, може да се каже, че е най-голям по отношение на ромската етническа група. Наблюдават се големи разминавания между броя на ромите, отчетен в официалните преброявания, и научно-емпиричните изследвания в тази насока. Оттук произтича и голямата спекулация по тази тема в публичното и медийното пространство, което допълнително усложнява взаимоотношенията между етническите общности в страната. В медиите се поставят въпроси, свързани с прогнозите относно броя, който ще достигне ромският етнос след години, при условие че раждаемостта при него е значително по-висока от тази на българската общност. В повечето случаи се акцентира на по-високата раждаемост при ромите, която се възприема от околното население като демографска инвазия, като обезпокояваща и нежелана тенденция, застрашаваща бъдещото развитие на българската нация. Тези оценки обикновено се опират на ненаучни прогнози и недобра осведоменост и познаване на процесите на демографското развитие и техните закономерности, откъснато разглеждане на демографските проблеми от цялостното социално-икономическо развитие на страната. Тези изводи трябва да се основават преди всичко на статистически данни, които реално отразяват броя на ромското население в страната, както и на текуща статистическа отчетност поне на основните показатели, характеризиращи демографските им процеси, но данни липсват.

Всичко това налага необходимостта тази тема да залегне в основата на едно научно изследване, в което да се направи опит за установяване на действителния брой и локализацията на ромската етническа група в България. Трудностите при постигане на това са много и разнообразни, като *Марушиакова, Попов* (1993) посочват, че те основно са свързани със сложната йерархична структура на етническото самосъзнание при ромите и широко разпространения феномен „преферирано етническо самосъзнание” – публично деклариране на друга, неромска етническа принадлежност. Не на последно място те отбелязват и неудачността на редица статистико-социологически методи при изследване на тази етническа общност. Това е една от причините от статистическите преброявания, дори и в най-добросъвестно проведените, да не се получава точна и ясна картина на ромското население. От преброяването през 1900 г. като основен признак за определяне на принадлежността на дадена етническа, религиозна и т.н. общност е изведено самоопределянето – основополагащ принцип, залегнал както в новата българска Конституция, така и в документите на международното право. По този начин, в чисто юридически план, нито държавата, нито обществото не могат да откажат правото на

индивидуалния избор на личността. Напълно основателно обаче редица учени внасят и допълнителното уточнение, че в случаите на преферирано етническо самосъзнание е необходимо и съответната предпочитана етническа общност да приема и признава тези роми като част от нея. В конкретните случаи това условие отсъства – българи, турци, румънци не признават тези ромски групи като част от собствените им етнически общности. Това е причината да се отнасяме с известна условност и с необходимите уточнения към резултатите от преброяванията на населението.

Съвременното българско общество се утвърждава като еднонационална общност с интегрирани в нея миньорни етнически групи. Тези общности обхващат около 15–17 % от днешното население на България и Минков (2001) най-общо ги разделя на две групи: „Първата включва малочислените общности на арменци, власи, гърци, евреи, каракачани, руси, арумъни и др., които общо наброяват 40–50 хил. г. Тези етнически групи живеят практически дисперсно сред българския етнос и са дълбоко интегрирани в българската нация: по степен на развитие, цивилизованост и характеристики на културата си те се изравняват с българите и равностойно се включват във всички сфери на икономическия, социалния и културния живот на българското общество. Към втората група се включват общностите на българските роми и българските турци, които са относително многобройни. Процесите на приобщаване на българските роми и българските турци към националната общност протичат по-сложно и противоречиво”. Това най-вече важи за българските роми, за които е характерно обособено съществуване в „махали, гета, квартали”, различна културна самобитност, значителна изостаналост в битовата им култура и начина им на живот от културното и цивилизационно ниво на българската общност. Към всичко това трябва да се прибавят и недружелюбните и конфликтни отношения с българите и останалите етнически групи на битово ниво и в непосредствени персонални и съседски взаимоотношения и т.н. Независимо от целенасочените обществени и държавни грижи от 50-те години на XX в. интеграцията им с българската общност е частична и повърхностна, като най-голямо е изоставането от националните параметри в битовата сфера, образованието, спазването на обществените норми. Настъпилата икономическа криза е съществен фактор за засилване на етноцентризма, на склонността към дискриминационни мерки и предразсъдъци, които допълнително усложняват междуетническите взаимоотношения.

Освен присъщите им етнографски характеристики, етническите общности имат подчертано изразени и твърде специфични пространствено-географски характеристики. Основната цел на настоящото изследване е максимално точно да се проследят промените в броя и локализацията на ромската етническа група, която през цялата следосвободженска история на страната ни е заемала над 2 % от населението. В изследването са проследени общите и регионалните особености в динамиката на демографските процеси и териториалното разпределение на ромите у

нас, установени са основните тенденции в развитието на тези процеси. Разгледани са трите основни групи фактори, влияещи върху етническата структура на дадена територия – процеси на естествено движение, миграциите на ромската етническа група и етническите процеси (консолидация, асимилация, интеграция и др.). Последните пряко зависят от характера на териториалното разположение на отделните етноси и общуването между тях, като същевременно играят роля за промяна на етническата структура. За изследването им са използвани материали на етнографията, етносоциологията, етнопсихологията и др.

Сегашното състояние в броя и локализацията на ромската етническа група е следствие от нейното демографско развитие през отделните периоди. Периодът на изследване обхваща годините от Освобождението на България (1878 г.) до началото на XXI в., тъй като един такъв ретроспективен анализ улеснява изясняването на сегашното състояние на ромската етническа група. Въпреки продължителното съжителство и до днес за ромите в България се знае твърде малко. Досега няма такова комплексно географско проучване на това население, което да включва този времеви обхват и да обхваща цялата сегашна територия на България. Важността в изпълнението на тази цел се определя и от факта, че през този дълъг исторически период, твърде често е спекулирано с броя на ромското население, което в голяма степен води до изостряне на отношенията между етническите общности в страната. Всичко това определя необходимостта от едно цялостно научно изследване на този проблем, който да обхване целия следосвободенски период.

За целите на изследването са използвани данни от всички преброявания в България, които са проведени от Освобождението до 2011 г., както и данни от текущата демографска статистика за естественото възпроизводство, вътрешната и външната миграция на етническите групи в страната. Използвани са и множество непубликувани архивни материали, които са достъпни за ползване след 1989 г.

В изследването е направен опит да се преодолее един от основните недостатъци на изходната информация, предоставяни ни от преброяванията, които са основният източник на информация за етническата структура на населението, а именно честите промени в административно-териториалното устройство на страната. Резултатите от преброяванията и текущата статистическа отчетност, както е известно, в едни случаи са обобщени до равнище на населено място и общини, при други – на окръг. Системният териториален (географски) подход за изследване на този проблем изисква да се анализира броят на българските роми не по цялостни териториални единици (например по околии, общини, окръзи), а по населени места. Само така могат да се разкрият териториалните различия, да се очертаят основните фактори, причините за разселването на българските роми и да се характеризират тенденциите в тяхната локализация. Освен това при групирането на населените места с еднакви или приблизително еднакви по интензитета

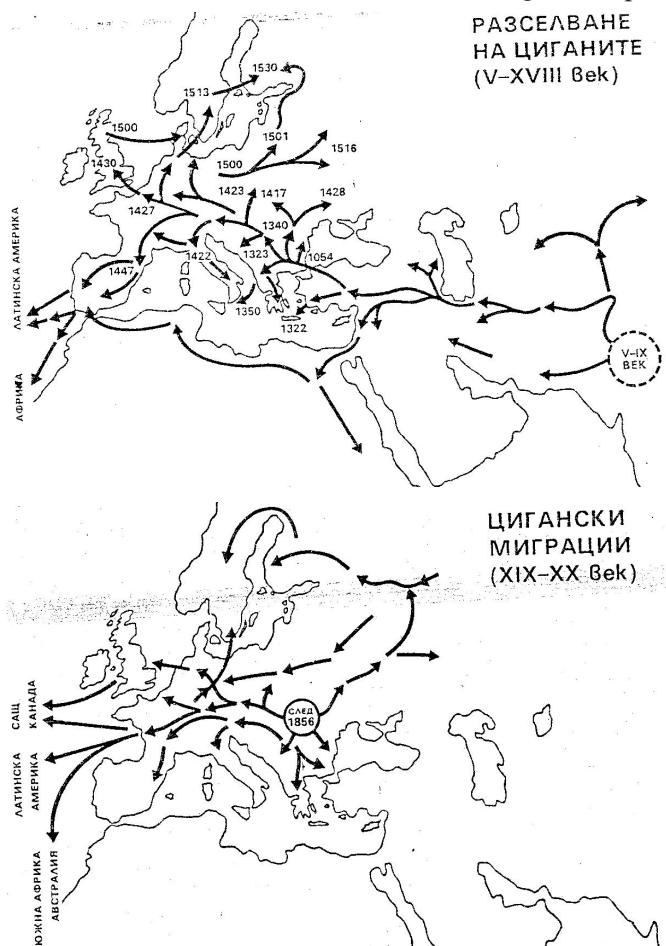
стойности и коефициенти, отнасящи се до локализацията на ромите, се очертават ясно обособени ареали с общи тенденции и закономерности на развитие и общи проблеми за разрешаване.

Темата за броя и локализацията на ромската етническа група в България намира своето място в следосвобожденската литература и през годините до Втората световна война е един от обектите на изследване от редица автори – Дринов (1883), Сарафов (1883, 1903), Иречек (1899), Иширков (1910), Попов (1916), Мишайков (1920), Данаилов (1930), Чанков (1935) и др. Във всички техни разработки броят и локализацията на ромското население са разгледани фрагментарно и му е обърнато съвсем малко внимание, сведено до представяне на общия брой и относителния дял на това население, до подчертаване на неговото дисперсно географско разпространение, както и до изброяване на околните с над 2 % цигани. Това е напълно обяснимо, имайки предвид, че общественият през тези години интерес е насочен основно към турската етническа група в България. Ценен принос са някои регионални изследвания, в които се споменават и ромите, проведени от Сарафов (1883), Батаклиев (1930, 1934), Делирадев (1937), Дринов (1936), Милетич (1902), Разбойников, Романски (1918), Яранов (1942) и др. Единствено Сарафов (1883) споменава някои селища с по-голям брой на ромите, но както останалите автори, изтъква, че те живеят смесено с останалото население и са сравнително равномерно разпределени по територията на страната, като не формират територии с компактно заселване. След 1944 г. темата за етническата структура на населението, в т.ч. и българските роми, е поставена на идейно-политическа основа. Промените в техния брой и локализацията в повечето случаи се изчерпват с представяне на отделните структури по етнически групи и на данните за броя на българските роми по окръзи за преброяването през 1965 г. (Сугарев и кол., 1974). Тази „информационна празнота“ се засилва още повече след 60-те години по времето на „Възродителния процес“, който де факто започва с преименуването на ромите мюсюлмани и българите мохамедани. Тази тенденция се прекъсва с настъпилите промени след 1989 г., когато общественият интерес нараства значително и това провокира такива мащабни изследвания, каквито са направени от Марушиакова, Попов (1993), Марушиакова (1991, 1994), Попов (1994), Томова (1995, 2005, 2009), Методиева и др. (2008, 2012), Пампоров (2006, 2007) и др. След 1989 г. въпросите относно етническата структура на населението и в частност на ромската етническа група намират място в редица публикации – Божиков (1993), Донков (1994), Гешев (1995), Нинов (1999), Славейков (2001, 2002) и др.

Темата за произхода и заселването на ромите в България е подробно разгледана в трудовете на Марушиакова и Попов (1993) и Пампоров (2006). Основен източник на информация са данните за ползването на ромския език, въз основа на което се правят анализи за местата, с по-дълъг престой на ромите – в кои територии се застояват повече и през

кои преминават по-бързо. Лингвистите предполагат, че ромите напускат Индия през VI–VII в., когато се обособява циганският език. Историците опровергават този по-късен период и посочват за началото на ромските миграции V в. Марушиакова и Попов (1993) представят обобщена схема на пътищата и времето на тези миграции, които не са еднократен процес и продължават дълго време (фиг. 1).

Пампоров (2006) застъпва друга теза за произхода на ромите. Той посочва за тяхна прародина Иранското плато, където са се формирали като единна етническа общност, „която се базира на обща езикова мрежа, сходна социална структура, сходни социални и религиозни практики. В резултат от съществуващите исторически предпоставки, преобладаващата част от ромите постепенно бива изтласкана на запад от Иранското плато”.



Източник: Марушиакова, Попов, 1993

Фиг. 1. Цигански миграции през V–XX в.

Fig. 1 Gypsy migrations during the period between the Vth and the XXth century

„Достигайки до източните граници на Византийската империя, циганските миграции се разделят на три основни посоки, като според лингвистите това е твърде важен етап от развитието на циганския език: разграничението дом (при поелите на юг), лом (при поелите на север) и ром при поелите на запад. Една част от циганите се насочва на север и се заселва в земите на Загказказието (главно в днешните Армения и Грузия). Съществуват и хипотези, че този поток продължава да се движи и по-нататък, като по т.нар. северен път (през Кавказ и Северното Причерноморие) достига до Балканите, Централна и Западна Европа, но повечето автори се отнасят твърде скептично предвид конкретно-историческите условия през този период и липсата на сигурни исторически и лингвистически доказателства. Вторият основен поток се насочва на югозапад и постепенно се заселва в земите на Сирия и Палестина, а оттам части от циганите продължават към Египет и Северна Африка. Възможно е даже прехвърляне на цигани от този поток на Пиринейския полуостров по време на арабското господство там и смесването им с пристигащи от север други цигански групи, а други части от циганите по време на арабската търговска инвазия в Източна Африка отсядат трайно там (например на остров Занзибар). Третият основен поток на циганските миграции е насочен на запад към Мала Азия и Балканите, а оттам към Средна и Западна Европа. В продължение на няколко века циганите трайно се установяват в границите на Византийската империя, което намира своето отражение и в техния език. Този период, както и последвалите векове, когато циганите живеят в състава на Османската империя и Дунавските княжества (Влашко и Молдова), оказва силно влияние върху цялостната им историческа съдба и затова и днес многократно Балканите са наричани втора родина на циганите”. (Марушиакова, Попов, 1993). Пампоров (2006) посочва, че „ник в миграциите може да бъде отбелязан от края на XIV до началото на XVI в., когато не остава държава в Европа, в която да не са се появили цигански катуну”.

Масовото заселване на роми в българските земи трябва се отнася приблизително към периода XIII–XIV в., като са възможни и по-ранни заселвания. „Основания за подобна увереност дават многобройните сведения за присъствие на цигани във Византия през посочения период и за придвижването им към Сърбия, Влашко и Молдова, а предвид географското разположение на българските земи напълно логично е предположението, че именно през този период трябва да се отнесе и заселването им или поне временното преминаване през тях. Като допълнително доказателство за тази теза може да се посочи и обстоятелството, че според историческите свидетелства от XV и XVI в. в българските земи циганите християни преобладават значително над циганите мюсюлмани, т.е. може с достатъчно основание да се предположи, че по-голямата част от тях е заселена в тези земи преди османските завоевания и включването им в състава на Османската империя.” (Марушиакова, Попов, 1993).

Немалък брой роми пристигат на Балканите заедно с османските

нашественици – XIV в., било като преки участващи в завземането на балканските територии (в помощни части обслужващи армията), било като съпътстващо население, като част от тях остават в българските земи, където трайно усядат или продължават чергарския начин на живот. Особено широки размери придобиват миграциите на роми в пределите на Османската империя през XVII–XVIII в. от Влашко и Молдова, откъдето постоянно бягат роми роби. След Кримската война и премахването на робството на роми в тези територии започва т.нар. голяма келдерарска инвазия, вследствие на която през втората половина на XIX в. в българските земи навлизат нови групи роми. Миграциите им от съседни страни, главно от Румъния и Гърция, като резултат от чергарския им начин на живот, продължава и по-късно през XX в., като най-често те са свързани с промените в държавните граници през войните (двете Балкански, Първата и Втората световна война).

Ромите живеят разпръснато на по-малки или по-големи групи буквално по цял свят, по всички континенти и в почти всички държави. Единственото изключение в Европа е Исландия, а в световен мащаб – в страните от Тропическа Африка, някои региони на Югоизточна Азия, например Япония и островите на Океания. Никой не може да каже с точност какъв е техният брой, дори в различни справочници на ООН се посочват различни цифри – от 6 до 15 млн.г., като обикновено се подчертава, че не се включват живеещите в Индия. Ситуацията тук е изключително сложна предвид самата специфика на ромите като тип етническа общност и оттук спецификите в тяхното етническо самосъзнание и различията в езика им, което затруднява твърде много точната им етническа идентификация при различните случаи (плюс наличието на немалко от т. нар. циганообразни общности в отделни страни, за които не винаги е ясно дали трябва да се причисляват към циганите, или да се разграничават от тях).

Правилната оценка на етапите, през които протича формирането и развитието на етническите групи в България, е първата крачка към провеждането на една съвременна държавна политика спрямо тях, която ще допринесе и за естественото и цялостното интегриране по-специално на ромите в състава на българската нация като отделна равноправна и самобитна етническа общност със свои специфични етнокултурни характеристики.

Г Л А В А П Ъ Р В А

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧНИ ПОСТАНОВКИ

Етническа група и национално малцинство

Изясняването на понятийно-терминологичния апарат е един от важните методологични проблеми, свързани с изучаването на етносите.

За целите на изследването най-голямо внимание е отделено на понятията „етническа група” и „национално малцинство”, както и на особеностите при формирането, развитието и характерните признаци на ромската етническа група.

*Под понятието **етническа група** се разбира част от етнос, която живее на територията на друга държава в обкръжението или в състава на други етноси, отличаваща се с редица специфични елементи на културата, езика, единно етническо самосъзнание на индивидите, влизащи в нея. Хората, които образуват етническите групи, са обикновено двуетнични и дори многоезични. Тя трябва да бъде разглеждана в исторически план поради нейната динамичност в развитието ѝ.*

В тясна връзка с понятието етническа група е „националното малцинство”. Изразът национално малцинство (Илиева, 1994) се определя, като групи от лица в държавата, които: а) пребивават на територията на държавата и са нейни граждани; б) живеят отдавна, поддържат здрави и продължителни връзки с тази държава; в) проявяват отделни етнически, културни, религиозни или езикови характеристики; г) достатъчно представителни са (макар по-малобройни), отколкото останалата част от населението в дадена страна или регион на тази страна; д) мотивирани са от заинтересованост да запазят заедно това, което представлява тяхната обща идентичност, включително тяхната култура, традиции, религии или език. Националното малцинство е понятие, което към момента няма общоприета дефиниция в международното и в българското право. Въпреки това то се използва в различни чуждестранни документи, каквато например е Рамковата конвенция на Съвета на Европа за защита на националните малцинства.

Съществуват два подхода при определяне на националните малцинства. При използването на единия изчерпателно се изброяват етническите малцинства. Той е възприет в Германия, Австрия, САЩ, Естония, и Македония. В Германия например са изброени датчани, лужичани и т.н., но

милионите турци, живеещи там, не попадат в това изброяване. Другият подход, възприет в редица европейски държави, като Белгия, Руската федерация, Украйна, Молдова, дава обща дефиниция на разглежданото понятие, без да се изброяват изчерпателно етническите и езиковите общности, които влизат в него. Във Франция нито конституцията, нито законодателството дефинират понятието „малцинство“. Това се дължи и на френската правна доктрина, според която нацията е еднна и в страната няма малцинства.

Рамковата конвенция на Съвета на Европа за защита на националните малцинства (К а р а с т о я н о в , 1999) не съдържа дефиниции за малцинство и национално малцинство. Към нея има обяснителен доклад, в чиято т. 4 пише: „... не съществува консенсус относно тълкуването на термина „национално малцинство“. В т. 12 изрично се подчертава „Рамковата Конвенция не съдържа определение на понятието „национално малцинство“. В България Конституционният съд излиза с решение, че терминът е конвенционален, т.е. не е правен, не е с ясна легална дефиниция и оттам обхватът на прилагане също не е ясен. До момента България все още не е определила съдържанието на национално малцинство във вътрешното право, т.е. де факто политиката ни е като френската – съгласни сме с рамковата конвенция, но не признаваме, че съществуват национални малцинства.

Признаци на етноса

Съществена черта на всеки етнос е значителната устойчивост на признаците, които го определят. По наше мнение всеки етнос се характеризира с определено вътрешно единство и със специфичните си черти се отличава от другите етноси и именно тези черти е прието да се наричат етнически признаци (*език, култура, религия, общ произход, обща територия, сходни черти в поведението и др.*). За разлика от езиковата и религиозната общност например, които са обособени по строго определени признаци – език или религия например, етносът се определя едновременно по няколко такива признаци.

В етнографската литература е отделено значително внимание на признаците, характеризиращи отделните етнически общности. Според някои автори основен признак на всеки етнос е културата (Ч е б о к с а р о в , 1967, 1971 и др.), според други е общият произход (Ш е л е п о в , 1968), етническото самосъзнание (К о з л о в , 1967) и др., а за отделни автори нито един от признаците не се явява задължителен (Т о к а р е в , 1964).

Т о к а р е в (1964), комуто принадлежи един от първите опити за определяне на историческите типове етнически общности, поставя културата на етноса между неговите основни, определящи признаци. Културата на етноса е комплекс от културни елементи, който е необходим за функционирането и развитието на етноса. К о з л о в (1971) говори не за цялостна културна общност, а за общи специфични елементи на

културата като необходимо условие за съществуването на етническата общност. Според Чебоксаров (1967) културните особености, които всеки народ придобива в процеса на своето историческо развитие, са най-важният етнически отличителен белег и “именно културната специфика трябва да се разглежда като основен признак на всеки етнос, позволявайки разграничаването на един етнос от друг във всички случаи, без изключение”. Той доказва това свое твърдение, като се позовава на факта, че ако един народ изгуби своята културна специфика, той престава да съществува като етнос. Ако вземем за пример българските роми, именно спецификата в тяхната култура ги е запазила като самостоятелен етнос независимо от това, че голяма част от тях са забравили своя език и живеят няколко века съвместно с българите.

Чистов (1972) отбелязва голямото значение на духовната култура, особено на нейните обобщени форми, които са характерни за цялата етническа територия и че именно те играят особена роля при формирането на етническото съзнание.

Според Бромлей (1976) отличителните признаци на етноса могат да бъдат само онези черти на културата, които са общи за този етнос. Тези черти той нарича активни, а останалите – пасивни. Авторът посочва, че традиционната култура съсредоточава най-характерните свойства на етноса.

Генчев (1984) отделя внимание на етническата натовареност и етническата функция на културата. За да може всяко културно явление да функционира активно, то трябва да е свързано пряко с противопоставянето “ние-те”, да бъде осъзнато от представителите на етноса и те да му приписват етническа специфика, т.е. да го смятат за свой признак. Авторът определя общоетничното и етноспецифичното в културата. Според него „общоетничното има висока етнична натовареност, то съдържа общите за етноса елементи на културата и покрива цялата територия на разселване на етноса и особено неговата етническа територия”. Етноспецифичното, за разлика от общоетничното, винаги се определя на базата на повече от един етнос. „Етноспецифичното в културата на даден етнос е онова, което отличава културата на неговите представители от културата на представителите на друг етнос. Голяма част от етноспецифичното е натоварено с етнически функции и поначало е свързано със съпоставка, сравнение, а противопоставянето “ние-те” е винаги налице.” (Генчев, 1984).

Според нас *културата* е основен признак, който се приема като условие за съществуването на етническата общност, а като отличителен признак на етноса са специфичните черти на тази култура (език, религия, традиции, обичаи, норми на поведение и др.), които се съпротивляват на външни въздействия и помагат да се съхраняват. В България например именно културата е този признак, който консервира ромите. За да бъде асимилиран един етнос, той трябва да бъде обезличен, коренно да се променят основните и специфичните му идентифициращи признаци. Нито

един от компонентите на културата не е задължителен, етнодиференциращ признак. В едни случаи главната роля в това отношение се пада на езика, в други на религията, в трети – на характерните черти на поведението.

По наше мнение становището на Козлов (1967), който говори не за цялостна културна общност, а за специфични елементи на културата като необходимо условие за съществуването на етническата общност, може да бъде отнесено в най-голяма степен към българските роми. При определянето на етническите общности не трябва да се вземат предвид всички елементи на културата и нито един от тях не бива да се абсолютизира. Всеки един от тези признаци има различно значение през отделните исторически периоди, като в едни случаи един от тях има водещо значение, след което може да е с второстепенно. Това в пълна сила важи за ромите, които, както ще видим по-нататък, са склонни да променят не само езика, но и религията в зависимост от конкретните социално-икономически условия, в които живеят. От най-голямо значение са характерните черти на поведението им, което се потвърждава и от следващия анализ. Ромските групи се интегрират чрез единството на представите си за живота и на ценностните си ориентации. Според Марушикова (1992) „Интегриращ фактор е единното възпитание в рамките на групата, поведението на членовете; общност в мненията за еднакви групови морални принципи“. В същата публикация авторът отбелязва, че при ромите празнично-обредната система е силно повлияна от околното нееднородно население и макрообществото и че в „цялата материална и духовна циганска култура е невъзможно да се отграничат някакви специфични само цигански черти, тъй като аналози могат да се намерят както в древноиндийските култури, така и в етнографския материал на европейските народи“.

Някои автори, разглеждайки културата, обединяват *функциите*, които тя изпълнява, в две групи: технически и специфични. Към първата група се включват: инструменталната, нормативната, знаковата или символната, комуникативната функция (Бромлей, 1976), а към втората: утилитарната, познавателната, регулационната, естетическата и най-важната за етническите общности – етническата функция. Последната може да бъде разделена на етноразграничителна (етнодиференцираща) функция, чрез която се разграничава един етнос от друг, и етнообединителна (етноинтегрираща). И двете свойства на етническата функция пречат на процесите на асимилиране и културно сливане, тъй като културата е снабдена с етнически свойства, крпе в себе си общи черти, които са присъщи на културата на редица народи (Етнография на ..., 1980).

Тясно свързан с културата е *битът*, който Чебоксаров и Чебоксарова (1982) го определят като “специфични форми на поведение на хората в техния всекидневен живот. Той е в постоянно устойчиви в течение на деня, годината, на живота ситуации, а също така взаимоотношения, формиращи се в тях между хората, начина на използване на предметите, необходими за задоволяване на материалните и духовните

потребности. По такъв начин може да се говори за производствен, обществен, семеен и домашен бит”.

Религията също е важен елемент на културата, но нейното значение на етнически определител особено за ромската етническа група не трябва да се абсолютизира. Като цяло общата религия се разглежда като стабилизатор на етноса и има голямо значение за утвърждаване на етническото самосъзнание. За ромите от основно значение е социалната функция на религията, която изповядват, тъй като тя е един от признаците, отделящи една група от друга. Ромите се стремят към приемане на преобладаващото вероучение на страната, в която живеят, за да се изравнят с околното население, като по този начин се стремят да повишат обществения си престиж (Марушиакова, 1991).

Езикът е друг важен признак на етноса, тъй като има голямо значение за възникването и съхранението на етническото самосъзнание (Агаев, 1968). Ако вземем обаче езика за единствен етнически определител, механично няколко етноса ще се обединят в един, още повече, че при ромите не всички групи говорят един език. Ето защо езикът като етнически определител не трябва да се абсолютизира. Причините за това са, че се наблюдава несъвпадение между езиковите и етническите общности. Той интегрира общността, осигурява обмен на информация, но може да бъде и бариера, изолираща групата и отделните ѝ членове. Повечето ромски групи говорят свои диалекти на циганския език (романи чиб), с изключение на турски и румънски говорещите групи. В някои групи се използва своеобразна смес от собствен ромски диалект с много български и турски думи, в други се среща и румънска лексика. Според Марушиакова (1992 б) „може определено да се твърди, че всяка циганска група има собствен език или негова диалектна форма и този език я характеризира като група, но подобно на професията и начина на живот и езикът на циганската група може лесно да бъде сменен с друг, и то не само с езика на околното население например, за което са турски и румънски говорещите, но и с друг цигански диалект.”. Според Пампоров (2008) „съществува обща мрежа от ромски диалекти със сходна морфология и граматика, което дава възможност ромите от различни страни да се разбират помежду си. Същевременно основните диалекти значително се различават по отношение на своята фонетика и лексика – претърпявайки влиянието от околното население. На практика в България няма стандартизация нито на съществуващите основни диалекти, нито на писмената система”.

Етническото самосъзнание в тесния смисъл на думата може да се разглежда като осъзнаване на отделни хора за тяхната етническа принадлежност. Чебоксаров (1971) разглежда етническото самосъзнание като вторично явление, резултат от сумарното влияние на традиционно приеманите признаци (език, територия, култура и др.) при образуването и съхранението на етническите общности. При формирането на етническото самосъзнание влияние оказват редица фактори, най-важните от които са конкретната етническа среда (етническата принадлежност

на родителите, съседите, приятелите и др.), численото съотношение на отделните етноси, етнокултурните традиции, социално-политическите и правните обстоятелства, политиката на държавата към етническите групи и т.н. Самоидентификацията на даден индивид, принадлежащ към определена етническа група, може да се променя с течение на времето във връзка с промяната на социално-икономическите и политическите условия в страната. Например, т.нар. процес на турцизиране сред част от ромите мюсюлмани в България се засилва особено след края на „възродителния процес“ поради сходството на преживяното от мюсюлманското население. Според Шеленов (1968) „... в структурата на етническото самосъзнание се включва съзнанието за етническа принадлежност, етноцентризмът, етническият стереотип, етническите симпатии, етническите антипатии. Тези елементи на етническото самосъзнание са взаимосвързани помежду си, обуславят, проникват една в друга и т.н.“. Тодоров (1989) посочва, че „основното съдържание на етническото, и респективно на националното самосъзнание включва представите за единни и характерни черти на своя етнос. Тези представи от своя страна се изграждат върху познанието и осъзнаването на главните, обективните признаци на етноса“.

Марушиакова (1992) посочва, че ромите имат многопластово самосъзнание, като никъде не е зафиксирано единно ромско етническо самосъзнание. Ясна е само разликата между свои и чужди, като наистина свои са само членовете на същата група, а чужди са всички останали, еднакво чужди са околното население и другите групи роми, а последните понякога се схващат дори и като по-чужди от околното население. „Те демонстрират етническо самосъзнание към:

1. Членове на своята група.
2. Членове на цялата ромска общност.
3. Принадлежащи към макрообществото (т.е. чувстват се като граждани на дадена държава).
4. Принадлежност към малцинството на дадена държава.
5. Принадлежност към конкретна чужда (етническа) общност, т.е. става дума за т.нар. преферирано етническо самосъзнание.“ (Марушиакова, 1992).

Попов (1991) определя преферираното етническо самосъзнание като феномен на двойна етническа идентификация, при която „околното население и макрообществото като цяло дават на дадена общност една етническа характеристика, а членовете на тази общност предпочитат да изразяват за себе си с друга етническа характеристика“. Марушиакова (1992) определя две причини за този феномен. Първата причина е, че той се проявява при някои роми, загубили до голяма степен предишните си групови характеристики (т.е. колкото по-слаба е групата, колкото по-непълен при нея е наборът от типични черти на ромската група, толкова по-силно застъпено при нея е преферираното самосъзнание). Втората причина е отношението на макрообществото и неговите институции спрямо ромите. Те са повсеместно отхвърляни както на

институционално, така и на битово равнище, и сблъсквайки се с такова отношение на макрообществото, търсят обществено признание в лицето на друга етническа общност, която може да бъде най-голямата в страната или да е призната от макрообществото. Тази е основната причина за наблюдаваното публично деклариране на ромите като турци, българи, румънци и др. Като допълнителна причина Попов (1991) посочва общата религия и някои общи елементи от празнично-обредната система и сходния начин на живот по селата, а в определен смисъл и някои политически фактори при турчеещите се роми. При търсенето на нова етническа самоличност ромите „подчертават стремежа си за интегриране и изравняване с околното население, като по този начин се стараят да избегнат прилагането към тях на негативни стереотипи, свързани с циганското население.” (Марушиакова, 1992 в).

Етническото самосъзнание се фиксира под формата на названието на етноса, или т.нар. *етноним*. Наличието на този термин свидетелства за осъзнаване на членовете на етноса за единство и отличие от представителите на други подобни общности. Марушиакова (1991) отделя няколко групи етноними на ромите в България:

- *Патронимични или матронимични етноними*, при които в основата стои името на митичен или реално съществуващ прародител;
- *Топонимични етноними* – свързани с представата за общия произход на групата;
- *Етноними, изразяващи принадлежност към макрообществото*;
- *Етноними според религията* (типични за Балканите). Те могат да се отнесат и към предишната група – за принадлежност към макрообществото или към друга общност от хора. Резултат са от смесването на религиите, на конфесионалното с етническото. Така в България има български цигани – християни (гасикане рома), и турски цигани – мюсюлмани (хорохане рома). Турските цигани са три вида: мохамедани, говорещи цигански език (приели исляма на българска територия); турски цигани – християни, говорещи цигански език; цигани мюсюлмани, говорещи турски език (по всяка вероятност преселили се от Турция);
- *Етноними според професионалната специфика на циганите*;
- *Пейоративни (обидни) етноними* в повечето случаи са познати, но рядко са възприети като самоназвания. Те са дадени са от чужди ромски групи Марушиакова (1991).

По-късно Марушиакова и Попов (1993) отделят още четири групи етноними:

- *Етноними, отразяващи начина на живот на групата*. Към тази категория етноними принадлежат например наименованията на уседналите цигани „йерлиш” (от турски – локален, местен, живеещ на едно място), а също и термините, използвани по отношение на чергарите, като кардараши или калдараши (от рум. „кълдера” – котел) или лаяши, лаещи, лайнещи (от рум. – чергари, или катунари).

- Етноними, изразяващи връзка с местности, области, градове и села, в които групата е живяла, откъдето се е разселила или където и днес живее;
- Етноними, отразяващи имотно състояние или някои специфични особености на групата. Такива са названията златари, или все по-често срещащото се днес ловари („лове” – на бълг. означава пари), както и екзонимът голи цигани, даван на най-бедните;
- Самоназвания според особеностите на групата са по-рядко срещани. Такива са например известните къткаджии (от дуал. „кътка” – тука) и гръндари (според звука, който се чувал при чепкане на вълна) или усталари (майстори) и пр.

Възникването и развитието на етническите общности е дълъг и сложен процес. **Общият произход** може да се изразява под различни форми: автохтонен произход; смесване на други етнически елементи с основното етническо ядро; консолидация на различни неродствени общности; интеграция на родствени етнически колективи; диференциация, пълно разпадане на части от стари етнически общности; вътрешно сливане на части от етнически общности, оказали се изолирани от основната маса на същата общност. По въпроса за общия произход в литературата се изказват различни мнения. Токарев (1964) смята, че общият произход “е бил несъмнено един от важните компоненти на етническите общности в ранните стадии от развитието на човечеството при родовообщинния строй, но в съвременните етнически общности единството в произхода само в редки случаи има по-голямо значение”. Шелепов (1968), напротив, достига до извода, че “общият произход във всички свои проявления, в т.ч. и в етническото самосъзнание, се явява много важен и задължителен признак за повечето етнически образувания”. Като цяло ромските групи са обединени в една етническа общност чрез особеностите на историческата им съдба и унифицираното отношение на макрообществото към тях.

Възникването на всяка етническа общност е обусловено от непосредствените контакти на влизащите в него членове. Това е възможно единствено, когато те живеят на **една територия**. Тя се явява като условие, материална база при формирането и самовъзпроизводството на етноса. Общата територия представлява не толкова условие за възникване, но и важно условие за съществуването на етническите общности. Тясно свързано с територията е понятието етническа територия. Това понятие е въведено за пръв път в литературата от Кушнер (1951) и под него се разбира територията заета от съответния етнос, в която се включва ареалът на неговото формиране и компактно разселване, с която той е свързан исторически, икономически, психологически и в най-благоприятния случай стопанско-политически. Под компактно население авторът разбира такава форма на разселване, при която населението запазва етническите връзки и се старее да запази своята етническа цялост. За разлика от компактното население, разсеяното предполага нарушение на етническите връзки особено ако етносът е заобиколен от чужд етнически

масив. Той подчертава ролята на смесените в етническо отношение територии, близостта на езика, материалната и духовната култура, в нивото на икономическо развитие, географската среда смесените бракове върху характера на асимилационните процеси. Козлов (1971) определя етническата територия "...като база за постепенно развитие и засилване на... езиково-културните, стопанските, социално-политическите и други връзки при формирането на новите етнически общности". Тя е относително понятие, тъй като се изменя във времето и пространството. Генчев (1984) определя основната етническа територия, като взема предвид етнообразователния процес за основен: "основната етническа територия е онази, върху която е протекъл и завършил етнообразователният процес, която е била материална основа на неговата първа етническа общност". Той определя етническата територия според историческата епоха на племенна, народностна, национална, като отбелязва, че именно основната етническа територия слага своя отпечатък върху културата, езика, самосъзнанието и т.н. на всеки народ. В диахронен план историческата етническа територия може да е по-голяма или по-малка от основната, т.е. тя може да се разширява или стеснява, да се променя в зависимост от конкретните исторически причини. Може да има разлика между територията на формиране на етноса и територията, на която живее в момента – типичен пример са циганите, които се оформят като етнос в Северна Индия и по-късно мигрират и се установяват по различни части на земното кълбо.

Общата територия е условие за възникването на икономическа общност и е предпоставка за развитието на *стопански или икономически връзки* между отделните членове на етноса. Ромите правят изключение и в това отношение. Те поддържат по-тесни икономически връзки с околното население, отколкото в своята група. Това е една от причините в рамките на ромската етническа общност да не протичат интеграционни процеси. Липсата на обща територия на ромите се обяснява също и с факта, че те не се стремят да се сдобият с такава (с изключение на някои представители на ромската интелигенция), тъй като не са способни сами да си осигурят прехраната. Липсата на обща територия принуждава ромите към постепенно разселване в средата на околното население.

В конкретното изследване с по-голямо значение е разясняването на т.нар. *етнически анклав*, или *етнически острови*. Причините за тяхното образуване са различни. Те могат да се образуват посредством отделянето на част от етноса от основния етнически масив в резултат на прокарането на държавните граници, вследствие на което те са подложени на асимилационни процеси. Друга причина за образуването на етнически анклав са етническите миграции, предизвикани от икономически затруднения, чуждо подтисничество, религиозни и политически преселвания. Ако етническите групи се заселват компактно на новата територия, запазват целостта си и етническата си принадлежност. В случаите, при които те се разселват пръснато сред основния етнос, са подложени в по-

голяма степен на процесите на етническа асимилация. Ромите са може би единствената етническа общност, при която компактното заселване не е задължително условие за запазване на тяхната етничност и етническо самосъзнание. Дисперсното им разположение е причина ромските групи да не поддържат тесни връзки помежду си и да обменят информация.

Като най-съществена се приема миграцията на циганите от Индия, тъй като тя нарушава контакта със съответните етнически субстракти и премахва възможността за влиянието им върху бъдещото развитие на циганите. Уникалното при ромската етническа група е дисперсното ѝ разселване, те нямат обща територия и не се знае точно от къде и кога са тръгнали. Според Марушиакова (1991) „напускането на собствения етносоциален организъм (Индия) е лишило циганските групи от възможността да се развиват заедно с него и по този начин съвместното им етническо развитие бива спряно”. От тук произтича и значението на друг важен признак свързан, с формирането и съществуването на етноса – *взаимоотношенията му с държавата*. Някои автори смятат, че държавната принадлежност, държавната среда е необходима на етносите като социални организми. Токарев (1964) и други автори приемат, че етносът може да съществува, без да има своя държава, но това означава, че на етноса като етносоциален организъм му липсва собствена политическа надстройка и че все още е с „ненапълно завършена структура”. (Бромлей, 1971), Хаджиниколов (1991) се придържат към второто твърдение, като определят решаващата роля на държавата при извършване на етническите процеси, при етногенезиса, интегрирането, сплотяването, консолидирането и обединяването на племенните общности, а също и при тяхното утвърждаване, развитие, обогатяване, при преминаването им от една историческа етническа общност към друга.

В заключение може да се отбележи, че нито един от признаците не бива да се абсолютизира, тъй като няма точно правило, по което да се определи един или друг етнос. Като целесъобразно се очертава прилагането на комплексния подход при изследване на подобни проблеми. Това означава, че когато се характеризира даден етнос, неговите признаци трябва да се разглеждат комплексно. Следва да се отбележи, че всеки един от разгледаните по-горе етнически признаци не е специфичен само за един етнос. Същевременно своеобразието, което създава всеки етнос, не е създадено от отделни компоненти, а от присъщи само за него съчетания от обективни свойства. Това съвсем не означава, че етносът представлява механичен сбор от признаци, той е цялостно образувание, в който системообразуваща роля могат да изпълняват различни негови компоненти. В едни случаи такава роля принадлежи на езика, в други – на културните особености и т.н. За изследвания от нас етнос – ромите, водещ, обединяващ елемент е характерът на поведението, културата, общата историческа съдба, отношението на обществото към ромските групи, които изиграват ролята на силен консолидиращ фактор, независимо от липсата на някои основни признаци на етническите общности.

Етническите признаци не биват да се абсолютизират, те не са постоянни и задължителни за всички исторически периоди от развитието на отделния етнос. Могат да се посочат много примери, в които етническите общности са загубили своята териториална, икономическа и отчасти езикова цялост, но са се запазили като самостоятелни такива (типичен пример в това отношение са ромите).

През последните десетилетия сме свидетели на бързия технически прогрес, промяната във функциите на държавните граници, високите темпове на урбанизация, високата мобилност на населението, което предполага и възможности за непосредствени контакти с различни културни общности, които от своя страна оказват влияние върху развитието на материалната и духовната култура на цялото човечество. Това са причините да говорим през последните години за “уеднаквяването” на някои елементи на материалната и духовната култура особено на тези, които са свързани с формите на градското строителство, комунално-битовото обслужване, търговската мрежа, хранителния режим, облеклото, а също така и на някои елементи на духовната култура – семейните и обществените норми на поведение, на изобразителното изкуство, музиката, танците и т. н.

Етнически процеси

През 1951 г. К у ш н е р определя етноса като динамично понятие, като много явления, специфични за един народ в определена епоха, впоследствие могат да изчезнат или да променят своя етнически характер и да се превърнат в интернационални.

Етническите общности се характеризират с устойчивост, но за всичките общности е валидна не само приемственост, но и изменение във времето. За да бъдат изяснени цялостно и подробно причините за промените в етническата структура, е необходимо да бъдат разгледани характерът и проявлението на етническите процеси. Под етнически процеси в широкия смисъл на думата се разбира изменението на етническите общности (Бромлей, 1979). Според някои автори към етническите процеси се причисляват тези процеси, които водят до промяна на един или друг компонент на етноса, според други към тях се причисляват единствено тези, които водят до изменение на етническата принадлежност, т.е. до промяна на етническото самосъзнание.

Етническите процеси могат да бъдат класифицирани на етнообразователни, етновеволюционни и енотрансформационни. В случай че промените не водят до качествени изменения на етническата система в цяло, тези процеси се наричат „етновеволюционни”. Те са затворени не само в един етнос, но и в една непроменяща своя тип етническа общност. Те отразяват промяната само на отделни компоненти на етноса, който не се променя. Това са процеси, имащи за резултат различна степен на вътрешна консолидация в основните компоненти на етноса (на равнище култура, език, самосъзнание и т.н.).

Етнически са и тези процеси, които водят до постепенно преминаване в ново състояние и условно могат да се нарекат „етнотрансформационни“, като към тях може да се отнесат например етногенетичните процеси. Етноеволюционните и енотрансформационните процеси са органически свързани. Те се явяват еднотипни, тъй като отразяват измененията, настъпващи в един и същ етнос. В този смисъл те отразяват измененията във вертикален историко-генетичен план. Към тези процеси се причисляват процесите на етническо разделение и етническо обединение. Първите са много характерни за първобитнообщинния строй, а причините за тяхното протичане са изчерпването на природните ресурси на племенната територия. Вторите могат да бъдат разделени на три основни типа: консолидация, асимилация, интеграция. Към етническа консолидация могат да бъдат отнесени процесите на сливане на няколко родствени по език и култура етнически единици в една етническа общност. Към процесите на етническа асимилация е прието да се отнасят процесите на „разтваряне“ на малки групи от един етнос в рамките на груп. Тя е особено ясно изразена при онази група имигранти, които са напълно откъснати от своята етническа база, овладяват новия език, встъпват в смесени бракове и нерядко във второто, третото поколение се сливат с основния етнос. Върху интензивността на етническата асимилация силно влияние също оказват близостта в езика и културата. Под междуетническа интеграция се приема взаимодействието на съществено различаващи се по своите езиково-културни параметри етнически единици, водещи до появата на някои общи черти в тях. От трите обединителни процеси най-значителни са измененията при етническата асимилация, а най-незначителни – при етническата интеграция. Основна роля върху развитието на етническите процеси при ромите оказва груповият организъм, който влияе консервиращо и задържа отделните групи на сегашния им стадий.

Ромите като етническа общност

Ако разгледаме етническите общности в тяхното историко-стадиално развитие, може да се очертае последователна йерархична стълбца на различни типове исторически общности, които отговарят на отделните обществено-икономически формации. Главната социална единица в ранния стадий на първобитния строй е родовете община или родовете комуна заедно с рода, а в по-късния стадий такава единица става племето, което обединява няколко екзогамни рода и има общи органи на властта. Б р о м л е й (1976) ги определя като „поместарни“ (от латинската дума „potestas“ – власт). *Племената* като етнически общности са създавани на определена територия от хора с общ произход или свързани с такъв произход и, за разлика от етническите общности от по-късните исторически периоди, с реални или мними кръвно-родствени връзки, с вътрешностопански отношения, с един и същ език, с определени културно-битови особености.

Редица изследователи отграничават един тип етническа общност

на стадия на предкласовото развитие, характеристиките на която твърде много напомнят за съвременния цигански етнос. Генинг (1970) предлага тези “нагплеменни” етнически общности да бъдат наричани “междугрупови” (съкратено – МЕГРЕО). Това название според него “отразява не само общия характер на етническите връзки между групите, но и най-специфичната черта на етническия процес за дадения период – здравето етническо единство на всяка етническа група, влизаща в общността”. При отчленяването на тези общности изследователите изхождат от факта, че разпадането на първобитнообщинните отношения невинаги и навсякъде се придружава от разпадането на племенните организации. На този стадий на развитие в отделните големи етнически общности, съвкупности от групи или родствени племена възникват представата и съзнанието за известна съпричастност, за определено единство, въпреки че може да не се съюзяват в един общ орган, да не изграждат общи потестарни органи, а не е задължително да имат и еднакъв или подобен език. Немалка, понякога решаваща роля, за да осъзнаят родствениите племена своята общност, играят контактите им с други по-развити етнически образувания. Процесът на такава етническа консолидация в междугруповите етнически общности се развива често с разпространението на единно название на цялата общност.

Редица автори причисляват ромската етническа общност към МЕГРЕО, основанията за които са: циганската общност не е една хомогенна общност, а се разделя на редица вътрешни подразделения; тя се състои от групи, всяка от които поотделно също носи характеристиката на етническата група (Марушiakова, 1992 б); ромските групи често са враждебни една към друга; много от тях притежават собствени потестарни органи; отделните диалекти се отличават до такава степен, че членовете на различните групи не могат да се разберат помежду си; антропологичните особености и отношението на макрообществото към тях са спомогнали за създаването на съзнание за общност и съпричастност, а общата прародина и сходната историческа съдба на групите, въпреки огромните разлики между тях, са причини за възникването на общи културно-исторически черти; (Марушiakова, 1991); сложна йерархична структура на етническо самосъзнание (Попов, 1991). В случая решаващо значение за обща етническа принадлежност на тази група има макрообществото, което отделя, изолира, не приема ромските си съграждани и заедно с това ги унифицира.

По-висш стадий от развитието на етноса е *народността*. Според съвременната теория народността се определя като исторически формирала се езикова, териториална, икономическа и културна общност. Начините на формирането на народността се отнася към периода на консолидация на племенните съседи, изразяваща се в постепенно смесване на племената, смяната на предишните кръвнородствени връзки с териториални (Бромлей, 1976). Народността възниква в рамките на класовото общество, в рамките на политическите образувания, макар и

твърде неустойчиво поне в началната си фаза. Може да се ограничим в казаното дотук, за да стане ясно, че циганите не са и народност, тъй като при тях липсват основни предпоставки като обща територия, стопански и културни контакти (Марушиакова, 1991). Спорна е и езиковата им общност. При циганите не съществува и класово разслоение, въпреки че има достатъчно данни за имуществено неравенство между групите и в рамките на отделните цигански групи (Шейтанов, Архив на ЕИМ №944). (От време на време се самопровъзгласяват цигански крале.)

В своето изследване Марушиакова (1991) посочва причините, заради които циганите не могат да се считат за общност от типа на *нацията*, т.е. те несъмнено не притежават някои от следните характеристики – териториално единство, икономически връзки, определена социална структура, интензивни вътрешнокултурни връзки от синхронен и диахронен характер, определени психологически особености и общо самосъзнание. Всички тези признаци на нацията са определени и от Бромлей (1976).

Пампоров (2006) посочва, че при ромите в България отсъстват и шестте белега за наличие на етническа общност (Smith, 1996): (1) те нямат общо собствено име – терминът „роми” е изкуствено наложен през последните години като политически коректен, но някои групи и субгрупи все още предпочитат да се идентифицират с други ендоними; (2) нямат мит за общи предци; (3) нямат спомени за общо минало – не почитат общи „ромски” герои или събития. (4) само в известна степен притежават общи културни елементи – не изповядват обща религия; можем да говорим по-скоро за наличието на обща езикова мрежа, отколкото за език, (5) нямат обвързаност с определено отечество – въпреки усилията на част от ромските активисти в последните няколко години да се изгради мета-разказ за индийския произход, сред някои субгрупи все още се среща акцент върху египетския им произход или настояване за автентична връзка с прабългарите; (6) може да се наблюдава единствено механична солидарност на ниво сегрегирана зона, основана на сходните лоши условия на живот и потенциална външна заплаха, но не и органична социална солидарност.

Класификации на ромската етническа група в България

Марушиакова (1992 в), като комбинира повече показатели от различен характер, прави опит да се създаде идеален хипотетичен модел на циганските групи, който притежава следните характеристики: групово етническо самосъзнание; за членове на групата се смята само този, който е роден в нея; стриктно спазване на груповата ендогамия; използване на общ език в групата (цигански или груг групов език при нециганоезичните роми); общ начин на живот в миналото (уседнали и чергарски); еднакъв начин на прехрана (групова професия); наличие на вътрешногрупово самоуправление и собствени потестарни органи; строго спазване на груповите правила и норми; единни общи представи за живот (включително и религиозно

единство в ценностната ориентация, прилики в мненията в повечето общности, общи групови морални принципи); големите семейства и силните родове се смятат за най-висша ценностна стойност; ограничаване на позволените контакти само с членовете на своята група; взаимна солидарност; поддържане на изолиран и своеобразен живот на групата (правило е членовете на групата да не се месят в работата на друга група); стриктно спазване на груповите табута „махрими“.

Марушиакова (1992) предлага една доста разгърната и йерархично построена **класификация на ромското население** и неговите групи в България, като основно отделя три групи роми (фиг. 2). Тя сравнява отделните категории ромски групи с идеалния модел и оттам определя степенята на разпадане на етническата им идентичност. Предложената от нея схема е изградена върху специфичните особености на самосъзнанието на ромите и съвременното им състояние; други допълнителни критерии са езикът, начинът на живот, границите, ендегамията, професионалната специализация, времето на заселване по българските земи и т.н. Авторът посочва, че тази картина не е статична и в различни исторически периоди е изглеждала и ще изглежда различно. В предложената схема не са включени групите със силно преферирано самосъзнание – т.нар. турчеещи се и българеещи се роми, тъй като това само излишно би я утежило.



Източник: Марушиакова, Попов, 1993

Фиг. 2. Класификация на ромите в България

Fig. 2. Classification of Roma people in Bulgaria

1. Уседнали цигани (т.нар. йерлии), които не помнят някогашното си чергарско минало.
2. Бивши чергари (т.нар. кардараши, или влашки цигани), принудени да се установят на едно място след решение на МС, оповестено с

Постановление № 258/дек. 1958 г.

3. Ромски (т.е. румъноезични) цигани.

Първата група е формирана в резултат на интеграцията между уседнали в предишните векове цигани и една част от чергарите, уседнали според закона от 1886 г. Тя може да са се подразделили на български цигани (циганоезични християни, т.нар. гасикане рома) и турски цигани (т.нар. хорохане рома, които биват циганоезични и туркоезични мюсюлмани) (Марушиакова, 1992 в).

Второто голямо подразделение са т.нар. кардараши – от лингвистичната група на влашките цигани, чергарствали до 1958 г. Живеят главно по селата и малките градове, по-рядко в по-големите, но на малки групи, разпръснати в средата на околното население, без да оформят свои махали. Всички цигани от общността на кардарашите рязко се разграничават от останалите цигани. Заедно с това те са стриктно ендогамни, но не толкова в рамките на отделните групи или субгрупи, а в по-широките граници на цялата общност и изповядват православно християнство (Марушиакова, 1992 в).

Третото голямо подразделение на циганите в България са т.нар. румънски, или влашки цигани (гаджикане рома). Тази общност е романоезична, говори на старинен диалект на румънския език, има преферирано етническо самосъзнание, т.е. декларират себе си като власи, или стари румънци, и рязко се разграничават от циганите, макар и да осъзнават родството си с тях. Те се разселват по света също по време на голямата келдерарска инвазия, изповядват подобно на кардарашите православно християнство (Марушиакова, 1992 в).

Марушиакова и Попов (1993) дават приблизителни оценки за числеността на отделните ромски групи. Според тях „без съмнение повече от половината от циганите в България са от условно ограничени общности на йерлиите, включително и велите се в нея влахички, или лахорици, като в нейните рамки преобладават хорохане рома над гасикане рома, но делът на тези с преферирано турско самосъзнание, който обикновено се преувеличава, едва ли надхвърля 1/3 от тях. Що се отнася до останалите общности, може да се смята, че рударите имат лек превес над кардарашите, като по точно вътрешното съпоставяне е много трудно осъществимо.” Авторите поясняват, че тези преценки са съвсем приблизителни, но все пак те дават известна представа за вътрешното разпределение на ромските групи в рамките на общността им в съвременна България.

Освен изброените големи подразделения на ромския етнос в България има и други по-малобройни групи роми, които се заселват по територията на страната при всяко отваряне на границата по време на войните и след тях. Такива са например дошлите по всяка вероятност след гражданската война в Гърция група на гръцко-турски цигани или дошлите по различно време румънски цигани (т.нар. власи, или лахоре) (Марушиакова, 1992 в).

Френският циганолог Liegeois (1994) предлага четири възможни

схеми за изразяване на ромската идентичност: стъпаловидна, фуниевидна, социограма-мишена и векторна. Всяка една от тях е в синхрон с имплицитно съдържащото се и в българските тези противопоставяне: АЗ (циганин) – ВНЕ (не-цигани), като моделът е не три-, а шестстепенен.

Томова (1995 б), един от водещите изследователи на ромите в България, предлага своя класификация за тях на базата на емпирично социологическо изследване. То се основава на сравнение между данните за самоидентификацията и експертната им оценка. Този сравнителен анализ показва, че само 2/3 от ромите се определят като такива. Като “български цигани” (или гаскане¹ рома) се самоопределят 47,3 % от анкетираните, от които само 1/4, като субгрупа, посочват названието на традиционния или съвременния си занаят, или екзоним, даден им от другите групи. Открити са 21 дистинкции. Като “турски цигани” (или “хорахане рома”) се самоопределят 46,2 % от респондентите. Около 1/3 се обособява в конкретна субгрупа, в която има 18 разграничения. Като “влашки цигани” се самоопределят 5,1 % от анкетираните. Част от тях не използват тази денотация, а професията, която упражняват. Четвъртата обособила се група са “кардарашите”, които заемат само 1,6 % от общия обем на респондентите (Томова, 1995 б).

Бюксеншютц (2000) представя данни от емпирично изследване, което потвърждава споменатите от Томова (1995 б) данни и очертава следната картина: „47,3 % от запитаните се смятат за “български цигани”, 46,2 % - за “турски цигани”, около 5 % са власи, или “румънски цигани”, и 1,5 % – кардараши или ловари (в миналото водещи чергарски, а днес уседнал начин на живот роми). Двете големи ромски групи взети заедно се обозначават като йерлици (уседнали). Религиозната принадлежност на горните групи съответства в общи линии на разделението между “български” и “турски” роми: 44 % са православни християни, 39 % – мюсюлмани (шиити и сунити). Освен това около 15 % наброяват протестантите (предимно членове на петдесетната църква, но също адвентисти и баптисти), както и 0,5 % евреи. За свой майчин език 75 % от “българските цигани” посочват ромски, 20 % – български; от “турските цигани” обаче само 34 % посочват ромски като първи език, затова пък 61 % имат турски за майчин език; при власите (румънските цигани) 14 % говорят ромски и 84 % – влашки (балканоромански език, родствен с румънския); кардарашите и ловарите имат най-висок дял ромски за майчин език, а 10 % от тях посочват български. Тази картина се обръква допълнително от факта, че 22 % от запитаните роми сами се наричат турци, а 10 % се смятат за българи. От горното описание става ясно, че сред различните ромски групи се наблюдава различна степен на готовност за асимилация. Докато “турските цигани” (предимно чрез езика) се приспособяват към заобикалящото ги турско население, то кардарашите съхраняват затвореността на своята група. Тези различия се дължат на два взаимосвързани фактора.

¹Илона Томова и Алексей Пампоров използват в публикациите си думата “гаскане”, както се произнася на ромски език.

Кардарашите имат една относително стабилна вътрешна социална структура, която остава до голяма степен недокосната от асимилационните посегателства на държавата, докато тъкмо “турските цигани” са подлагани непрекъснато на принудителни административни мерки и по този начин загубват част от първоначалната си групова сплотеност. Тук ще оставя засега открит въпроса, дали държавната принуда е била насочена специално към “турските” роми, или целта на тези мерки не е била по-скоро да се противодейства на едно побратимяване между различните етнически групи”.

По-късно, през 2002 г. К е р т и к о в определя ромите спрямо основните „оси” на тяхната самоидентификация – българеещи се, турчеещи се и циганеещи се роми.

П а м п о р о в (2006, 2008) предлага своя класификация на ромите в България (табл. 1), като маркира диалектната общност, към която принадлежат съответните ромски групи. Открити са две общности: балканска – силно повлияна от гръцкия, турския и българския език, и влашка – повлияна от румънските диалекти. Към първата той определя две групи:

- Даскане рома, което преведено буквално означава български\християнски роми, като към това обобщаващо понятие се идентифицират приблизително 26 подгрупи, говорещи различни наречия от балканския тип ромски диалекти, със значимо влияние от местния български диалект. П а м п о р о в (2006) посочва, че към тази група са преобладаващото ромско население в Северозападна и някои райони на Централна Северна България и приблизително половината от ромското население в Югозападна България.

- Хорохане (хоракане) рома, което буквално преведено означава турски\мюсюлмански роми, като П а м п о р о в (2006) идентифицира приблизително 36 подгрупи, говорещи различни наречия от балканските диалекти, със значимо влияние от местния турски диалект. Той посочва, че хорохане рома са преобладаващото ромско население в Североизточна, Югоизточна и Централна Южна България и приблизително половината от ромското население в Югозападна България.

Към влашката диалектна общност П а м п о р о в (2006, 2008) отделя три групи:

- Калдераша², като името е пряко свързано с традиционния занаят на мъжете от миналото – изработване на котли и съдове от мед. Калдерашите не живеят в етнически обособени махали, а разпръснато сред българското население, макар че след 1989 г. в някои райони на страната (Варненско, Пловдивско, Софийско) от роднински калдерашки семейства се образуват микрорайони, които наброяват до 10–12 къщи. Те говорят ромски език, принадлежащ към т.нар. северни (или нови) влашки диалекти, които търпят силно влияние от румънския език;

²Илона Томова и Елена Марушиакова използват в публикациите си думата калдерашки

– Калайджии, които Пампоров посочва, че в различни класификации на ромските групи „биват класифицирани различно – като част от гаскане рома, хорахане рома или калдешите. Причината за това е, че онези подгрупи, които живеят в Североизточна и Югозападна България, са мюсюлмани; тези, които живеят в Югозападна и Централна Южна България (познати още като тракийски калайджии), са православни християни; а калайджиите от Северозападна България имат спомен за миналата си мюсюлманска принадлежност, но фактически не спазват мюсюлманските обичаи и традиции. „Това, което обединява различните калайджийски общности, от една страна, е традиционната мъжка професия, която е дала и името на общностите, а от друга страна – принадлежността на четирите регионални говора към групата на южните (или стари) влашки диалекти, в които има запазени голям брой думи от турски произход)“.

– Рудари\лудари – в „селските райони на областите Пловдив, Стара Загора, Нова Загора, Бургас, Варна, Добрич, Велико Търново и Плевен живеят групи от хора, които околното население нарича румънски цигани. По време на преброяванията и социологическите изследвания рударите/лударите се идентифицират обикновено като румънци, власи или българи, но винаги настояват за разграничаването си от ромите. Рударите/лударите използват диалект на румънския език. Макар че живеят в относително обособени етнически махали, те са вероятно най-интегрираната в българското общество ромска група по отношение на нивото на образование, нивото на заетост, както и по размера на домакинствата, по който не се различават от българското население в дадените населени места“.

Таблица 1

Класификация на ромските групи и подгрупи в България
(по Пампоров, 2006, 2008)

Classification of Roma groups and subgroups in Bulgaria (by Pamporov, 2006, 2008)

Група	Диалектна общност				
	балканска		влашка		
	гаскане рома	хорахане рома	калдерашия	калайджес	лудари
Подгрупи	бакърджии бояджии бръснари бурзуджии гаджали голи демирджии джамбази джезведжии джуравци дървари дюлгери ерлигес касапи ковачи кожари кокалари кошничари музиканти налбантджии рамошари решетари ситари хамали цуцумани	бакърджии баламо бомбаджии боринари бурзуджии бърдари въглищари дармонджии давулджии дръндари дънкулари ерлигес зангурджии звънчари зурнаджии калбурджии каруцари ковачи курбати къткаджии лахора мехтери музиканти печкаджии сепетджии тенекеджии тухлари усталари фереджели фичири футаджии хамали хасърджии хорохая чарале чилингири юрүкчи	австрийски грастари джанкешии дудулани жъпли златари какавяря кангляря лейнаши ловара нямцор сръбски тасманяри унгарски харкомяря цгняка	македонски мизийски тракийски	влахоря вретенари лаутари лингурари маймунджии рудари урсари
Подгрупи с предпочитана идентичност	българска: карастанчовци сиви гълъби гръцка: грамо рома	турска: агупти даале сархацци миллет	–	–	румънска влашка
Смесени бракове с други етноси	джоревци/ катъри мелали бобове муртапи		–	–	–

Таблица 2

Относителен дял (%) на ромите по религиозна принадлежност
(по Пампоров, 2008)

Relative share (%) of Roma people by religion (by Pamporov 2008)

Религиозна принадлежност	Резултати от изследване на:			
	НСИ, 2001*	ИОО, 2007**	ИОО, 2007***	Фондация „Партньори България“, 2004****
Православни	48,6	45,2	41,1	47,8
Католици	0,3	1,5	0,9	
Протестанти	6,6	10,0	6,6	
Мюсюлмани	27,9	15,2	29,9	32,2
Друго	0,5	1,4	1,0	–
Не са религиозни	16,1	26,8	20,4	12,3

*Колоната, озаглавена „НСИ, 2001“ представя резултатите от преброяването на населението и жилищния фонд през 2001 г., съгласно декларираната идентичност от изследваните лица; „ИОО, 2007“ – резултатите от изследването „Здравето на ромите в България – състояние и перспективи“ (проведено през октомври 2007 г. от Институт „Отворено общество“ (ИОО) – София, и представително за обособените жилищни зони с концентрация на ромско население в тях); ** според самоопределянето им като роми; *** според местожителството им в ромска махала

Таблица 3

Относителен дял (%) на ромите по майчин език (по Пампоров, 2008)

Relative share (%) of Roma by mother tongue (by Pamporov 2008)

Майчин език	Резултати от изследване на:			
	НСИ, 2001*	ИОО, 2007**	ИОО, 2007***	Световна банка, 2007
Ромски	86,2 %	60,7 %	38,7 %	65,7 %
Български	7,0 %	25,3 %	28,8 %	20,9 %
Турски	6,5 %	5,4 %	24,0 %	13,4 %
Румънски	0,1 %	0,0 %	0,4 %	–
Друго	0,0 %	0,0 %	0,0 %	–
Не се самоопределя	0,1 %	8,5 %	8,1 %	–

(Виж поясненията на фиг. 2)

В табл. 2 и табл. 3 Пампоров (2008) представя относителното деление на ромите по религиозна принадлежност на базата на резултатите от преброяването на населението и жилищния фонд през 2001 г. и от три представителни изследвания, които оценяват относителните дялове от ромското население, принадлежащи съответно към дадена религиозна деноминация и по майчин език.

В представените класификации на ромския етнос обикновено се взима предвид като водещ един признак на етническата общност, като при едни това е етническото самосъзнание (Марушиакова, 1992 в; Томова, 1995 б; Кертиков, 2002), а при други – диалектната общност (Пампоров, 2006, 2008). От направения преглед може да се обобщи, че е много трудно да се направи една общоприета класификация на ромския етнос. Причината за това са особеностите на ромите като етническа общност, от една страна, и динамичният характер на промените, които настъпват както в ромския етнос като цяло, така и в отделните ромски групи от друга.

МЕТОДИЧНИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ ОТРАЗЯВАНЕ НА ЕТНИЧЕСКИЯ СЪСТАВ НА НАСЕЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ПРИ ОТДЕЛНИТЕ ПРЕБРОЯВАНИЯ

Като основни източници на данни за разпределението на населението по етнически признаци са утвърдени: преброяванията на населението, административните източници, регистрите, сведения на отделни специализирани научноизследователски институти и други специални демографски и етнографски проучвания. Най-важният източник остават общите преброявания на населението в съответната страна.

Информацията, необходима за разработване на настоящото изследване, е осигурена по следните основни направления:

- Статистически данни за етническия състав на населението, и по-конкретно на ромската етническа група – резултати от съответните преброявания на населението за периода от Освобождението до началото на XXI в.;
- Данни, отнасящи се до ромския етнос, от архивни фондове – Централен държавен архив – гр. София;
- Друга информация от научни и други изследвания за ромския етнос в България.

Тъй като основната база статистически данни са резултатите от проведените в миналото преброявания на населението, е важно да се посочат някои методологични особености, отнасящи се преди всичко до етническата принадлежност на населението. В България този показател започва да се отчита от 1900 г. и присъства във всички следващи преброявания, с изключение на тези през 1934, 1985 г. (във връзка с „възродителния процес“) (1975 г. са събирани данни, но не са публикувани).

При преброяванията в Княжеството преди 1900 г. като етнически признак се използва матерният език и вероизповеданието. Трябва да се има предвид, че дотогава почти всички страни в Европа прилагат този признак. Това предопределя и крайните резултати. Този подход за определяне на етническата принадлежност е неправилен и дава изопачена картина на етническия състав. По такъв начин например е преувеличен броят на турците. В тяхното число са включени гагаузите, част от циганите, а може би и други етноси, ползващи турския език. Същевременно е намален броят на други етноси – цигани, евреи и гр. При регистрацията на населението през 1880 г. в Източна Румелия е отбелязана и етническата принадлежност. Дадени са данни за българи, турци, гърци, цигани, арменци, евреи. В забележка е посочено, че в състава на турците са включени и българомохамедани, което показва, че всички мохамедани са отъждествявани с турците. Това означава, че в техния състав са включени освен българомохамеданите, татарите, може би и части от циганите и други етноси. Възможно е подобни действия да са извършени и при съставяне на регистрите за

населението в първите години след Освобождението.

Ако се вземе предвид само показателят вероизповедание, също се получава невярна информация за етническия състав. Действително преобладаващата част от турците и българите изповядват съответно исляма и източноправославието, но към броя на мюсюлманите се причисляват българите мохамедани, татарите, част от ромите, а към източноправославните – част от ромите, изповядващи християнска религия, гърците, румънците, руснаците и редица други етнически групи. При следващите две преброявания (1887, 1892 г.) на населението в Княжество България се регистрират също само вероизповеданието и матерният език (Аркадиев, 1992).

Етническата принадлежност на населението в България започва да се отчита от 1900 г. и присъства във всички следващи преброявания, с изключение на преброяването през 1934 г., както и това през 1985 г. във връзка с провеждането на „възродителния процес“. В основата на новия подход при преброяванията от 1900 г. до 1946 г. са отразени препоръките на Международния статистически институт, залегнали в Закона за преброяванията от 15 декември 1897 г. Може да се каже, че подходът, използван при преброяването през 1900 г. (а донякъде и през 1905 г.), е преходен. Следващите преброявания затвърждават новия подход и, общо взето, са правени при единна методология и методика. С това се слага началото на една епоха в преброяванията на населението с прилагане на всички научни постижения и модерни виждания в тази област. За първи път в преброителната карта се въвежда пряк въпрос за народността на преброяваното лице. България е една от първите страни в Европа, която въвежда този признак. Ясно се подчертава самоопределението – преброяваното лице определя (поне номинално) както езика (матерен, роден, говорим), така и етническата си принадлежност. След преброяването през 1926 г. се пренебрегва отразяването на етническия състав на населението. Събраните по време на преброяването през 1934 г. данни не са обнародвани. Отразен е само съставът на населението по говорим език (Аркадиев, 1992).

Следвайки традицията в преброителната карта, се поставя и въпросът за матерния език или неговите варианти. Двамата въпроса – за матерния език и народността, претърпяват известна еволюция във времето. Най-кратко те са поставени при преброяванията през 1900 и 1905 г., а през 1910 и 1920 г. има известно разширяване на въпросите. При преброяването през 1926 г. те добиват следния вид: а) Роден (говорим, матерен) език. Кой е езикът, на който обикновено говорите у дома си (български или друг такъв); б) Народност. Какъв сте по народност, по произход, по раса (българин, турчин, циганин, евреин, грък, каракачанин, румънец, цинцарин, гагаузин, чех, хърватин или друг такъв). Постепенно въпросът за матерния език се поставя като говорим език (основен разговорен език) и като такъв се отразява след 1926 г. и във всички следващи преброявания (Аркадиев, 1992).

Разработката относно етническия състав при преброяването през 1946 г. е извършено по 39 народности, а относно говоримия език са отразени само четири: български, турски, цигански и арменски. По отношение на разглеждания въпрос това преброяване е забележително с няколко неща: 1) резултатите за етническия състав на населението (и други данни) са публикувани след близо 14 години (1970 г.) по номенклатура от вече проведеното през 1965 г. преброяване на населението; 2) регистрирана е за първи път народност “македонци”; 3) за първи път пряко е направена комбинация на признаците “народност” и “говорим език”, с което се дава възможност за характеризиране на езиковото състояние на отделните народности (Аркадиев, 1992).

Преброяването на 1 декември 1956 г. в методологично отношение в значителна степен е повлияно от преброяването на населението в СССР в началото на 1939 г. По отношение предмета на настоящото изследвания при преброяването от 1956 г. в сравнение с предходните преброявания са направени някои промени. Първо, въвежда се понятието “националност”. Второ, за първи път се дава приоритет на подхода за определяне на етническата принадлежност според самосъзнанието на анкетираното лице, а не по произход. Трето, отпада въпросът за езика (матерен, говорим и пр.). С това за първи път се нарушава приемствеността с предходните преброявания и се ликвидира възможността да се анализира езиковата картина и нейните промени. Четвърто, засилва се ролята на преброителя, с което се дава възможност за пряко манипулиране на отговорите съобразно неговите лични разбирания по определен въпрос. Обнародваните резултати показват 17 етнически названия. Въпреки промяната на някои политически виждания, отново фигурира названието “македонци”, регистрирано за първи път през 1946 г.

Преброяването на 1 декември 1965 г. е отличително по няколко причини. Първо, отново става връщане към традициите на българската статистика по отношение на определянето на етническия състав на населението. Необичайният термин “националност” в преброителните материали е гаден на второ място след народност и при следващите преброявания отпада. Второ, връща се въпросът за говоримия език. Това способства за продължаване на изучаването на езиковото състояние и неговото изменение, прекъснато през 1956 г. Трето, поставя се началото на много повече комбинации на въпроси с етнически признаци, в частност, например за първи път се наблюдава плодовитостта на жените по народност. Четвърто, разширява се номенклатурата на народностите, което също е връщане към традициите. Пето, наблюдава се стремеж да се отразяват предимно етноси, които имат своя форма на държавност или представляват определен политически интерес (например кюрди) (Аркадиев, 1992).

По отношение на изследването на определящите етнически признаци преброяването на 2 декември 1975 г. продължава тенденцията от предходното. Всички основни постановки с малки разширения се запазват.

Номенклатурата на народностите е съкратена в сравнение с тази от 1965 г. За съжаление, по политически причини и съображения от друг характер пълните разработки в крайна сметка са предоставени само на ограничен кръг правителствени и партийни учреждения. По такъв начин резултатите остават неизвестни не само за широката общественост, но и на по-голямата част от научните среди. Преброяването на 4 декември 1985 г. преминава в сянката на т.нар. “възродителен процес” и въпросите по етническите признаци отпадат.

С преброяванията през 1992, 2001, 2011 г. се връща традицията в българската статистика да се наблюдава етническият състав на населението на базата на самоопределянето, като се връщат и въпросите за вероизповеданието и майчиния език.

От направения преглед можем да обобщим, че независимо от някои пропуски през периода 1900–2011 г., се създава богат фонд от статистически материал, който позволява да се съпоставят етническите структури за целия период, независимо от методологичния подход през отделните преброявания, но и научно да се анализират процесите на изменението на тези структури.

МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Броят на населението на определена територия се формира под влиянието на два основни фактора – естественото възпроизводство и миграцията. В случаите, в които се разглежда етническата структура на населението, друг фактор, който влияе върху броя и териториалното разпределение на изследвания етнос, в характерът и проявлението на етническите процеси, които водят до промяна в самоидентификацията на отделните етнически общности. Преса (2007) определя „населението като една възобновяваща се съвкупност“, при която „са налице твърде много характеристики, които могат да се разгледат при описанието на едно население, а също и твърде много явления и процеси, които се наслагват и определят развитието му“. При обсъждането на причините, които влияят при проявите на едно явление или процес, авторът откроява вътрешни фактори – онези, които се разкриват посредством демографския анализ, и външни – такива, които могат да бъдат извлечени от познаването на данни от икономиката, социологията, биологията, историята и др. Според Младенов (2008) обективно действащите демографски фактори имат непосредствено отражение върху демографските процеси, но „като правило непряко действащите фактори са определящи, но тяхното въздействие се реализира посредством обективните такива, т.е. демографските фактори“. Ето защо за целите на настоящото изследване са разгледани подробно демографските, или т.нар. „вътрешни“ фактори, които оказват пряко влияние върху формирането на броя и териториалното разположение на ромската етническа група. Едновременно с това са разгледани „външните“ фактори (социално-икономическите, историческите, културно-психологическите, биологическите, етническите, политическите, религиозните, природните и др. фактори), които имат опосредствено влияние върху формирането на нивото на раждаемостта, смъртността и естествения прираст, интензивността на миграцията и скоростта на протичане на етнотрансформационните процеси. През отделните периоди отделни групи фактори имат водещо значение при формирането на демографските процеси.

Когато се анализират данните за населението от първите две десетилетия след Освобождението, трябва да се имат предвид някои специфични особености. Те са свързани с наличието на определени неточности в статистиката, признати от официалните органи по преброяванията. Има основание да се смята, че стойностите на регистрираните демографски събития след Освобождението до началото на XX в. са по-ниски от действителните поради непълната регистрация на живородените и починалите деца непосредствено след раждането. Едва от началото на XX в. отчитането на демографските събития става значително по-точно. Измененията в демографските процеси по

етнически групи не могат да се проследят достатъчно подробно и поради съществуващите непълноти и неточности в статистическите данни. Причината за това е, че статистиката за естественото движение на населението след Освобождението до 1936 г. се води не по етнически, а по религиозен признак. След 1944 г. този недостатък е премахнат, тъй като демографската текуща статистика се води и по етническа принадлежност (до 1974 г.) (Централен държавен архив/ИЦА – гр. София). Впоследствие тези наблюдения се прекратяват по политически причини. Анализирането на показатели за ромската етническа група се извършва при съпоставянето им съответно с тези за българското и турското население, и това позволява да се открият различията в протичането на демографските процеси.

Комплексното изучаване на етническите общности и различните задачи за разрешаване, стоящи пред етническата география, изискват прилагането на система от методи, които са характерни за такъв тип изследвания. За изпълнението на целта и съобразно поставените задачи в него като най-подходящи са използвани следните общи и частни методи на научно изследване: анализ и синтез, сравнителен географски анализ за разкриване на приликите и разликите в териториалното разпределение на броя и локализацията на ромското население, математико-статистически, картографски с използване на ГИС за пространствен анализ и визуализация, анализ на литературни източници и др.

Анализът на териториалните промени в броя и локализацията на ромската етническа група в настоящото изследване е извършен въз основа на публикуваните материали по административни единици, имайки предвид отделните преброявания от Освобождението до началото на 2001 г. Затруднения възникват при проследяване на динамиката в броя на ромите през отделните години, тъй като, както беше подчертано, териториите им се променят много често. Ето защо в зависимост от достъпа до информация, използвайки не само публикуваните, но и архивните материали от ИЦА – гр. София, в настоящата разработка са подбрани осем преброявания, отразяващи в най-голяма степен промените в броя и териториалната локализация на ромската етническа група. Тези промени са разгледани по населени места, като данните са групирани по общини, имайки предвид административното деление към 1992 г., за да могат да бъдат съпоставими. Като основна териториална единица е възприета общината, и в частност населеното място, което в най-голяма степен правят териториалния анализ на броя и локализацията на ромското население и неговата динамика пълен и изчерпателен.

Разкриването на териториалните различия в броя на ромското население и етническият състав по общини е особено показателно, тъй като по териториален обхват и брой на населението общините са твърде малки единици, но не толкова, за да предизвикат несвойствени отклонения, от една страна, и нито много големи, от друга, за да прикрият регионалните различия. Освен това при групиране на общините с еднакви или приблизително

еднакви по интензитет коефициенти по различни демографски показатели се очертават ясно обособени ареали с общи тенденции, закономерности на развитие. Въпреки това системният териториален (географски) подход изисква изследването на броя и локализация на ромската етническа група да бъде извършен и по населени места. Само така могат да се разкрият различията, обусловени от териториалните проявления на причините и факторите.

Математическите методи са едни от най-често използваните, за да се постигне по-пълнен и задълбочен анализ на териториалното разположение и локализацията на етническите групи на дадена територия (Сажин, 1989). Един от коефициентите, свързани с математическото моделиране, е K_e , при който се взема под внимание както броят на етническата група, така и мястото ѝ в етническата структура. Той се определя по следния начин:

$$K_e = k_1 \cdot k_2,$$

където k_1 – дял на представителите на една етническа група на дадена територия (в случая съвкупност от общини) спрямо общия брой на същата етническа група в страната; k_2 – дял на представителите на тази етническа група, живеещи на дадена територия (в случая определена съвкупност от общини) спрямо общия брой на населението ѝ.

В този случай, ако се разглежда малка територия, в която живеят представители само на една етническа група, величината $k_2 = 1$, а стойността на k_1 ще бъде под 1. С разширяване на територията стойността на k_2 постепенно ще достигне 1. Оттук следва, че съществува територия, за която K_e има максимална стойност (максималната стойност е 1), която ще наричаме оптимална територия на разселване на дадена етническа група.

Чрез следващата предлагана методика се определя компактността на разселване на даден етнос, която се свежда до изчисляване на условната гъстота (Π_y) и коефициента на компактност (K). Нейната практическа значимост се допълва от сведения за характера на разселване и динамиката на етническата група. На базата на карта на разселването се изготвя математико-картографски модел.

$$\Pi_y = N/S_y \text{ и } K = \Pi_y/\Pi_\phi = S_\phi/S_y,$$

където: N е числеността на етноса на изследваната територия; S_y – условната площ на разселване на етноса Π_ϕ ; – фактическата гъстота на етноса на изследваната територия; S_ϕ – фактическата площ на разселване на етноса (или общата площ на етническия ареал).

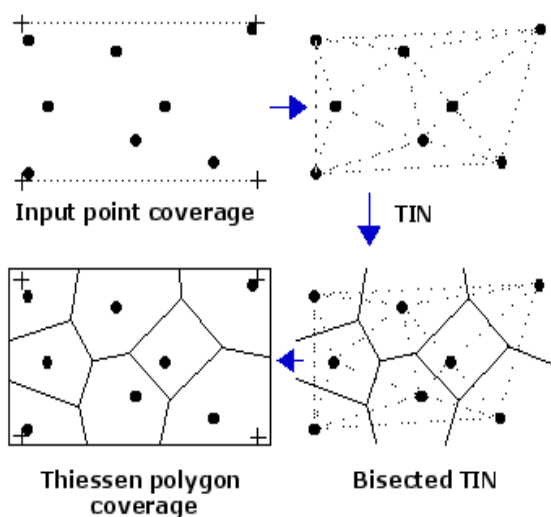
Трябва да се различава условната от фактическата площ на разселване на етноса. Докато фактическата площ обхваща само етническите ареали, то условната включва освен тях и пространствата между тях. Условната гъстота (Π_y) показва каква би била гъстотата на етноса, ако той е разпределен по цялата територия, и е една от характеристиките на компактността на разселване на етноса. Тясно свързана е с величината

S_y (условната площ на разселване), тъй като колкото е по-голяма тя (или с други думи, колкото по-раздалечени са един от друг етническите ареали), толкова по-малка е условната гъстота, а съответно и компактността на етноса.

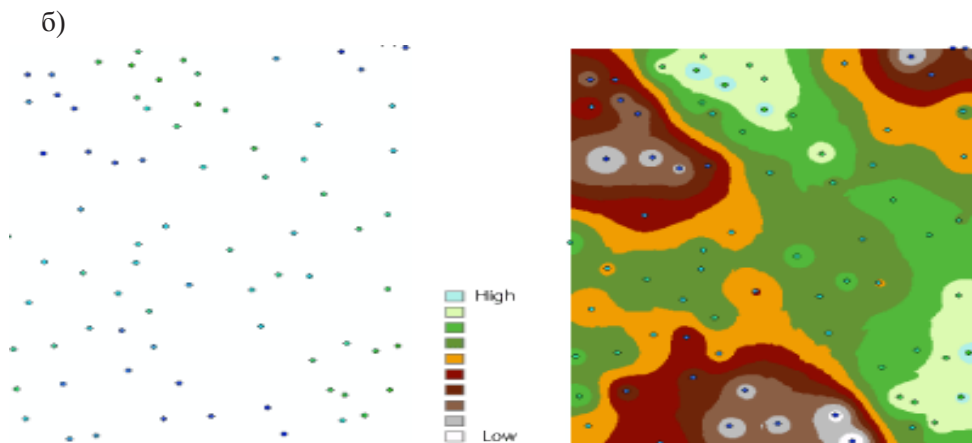
Коефициентът на компактност на етноса (К) се изчислява като отношение между условната към фактическата гъстота или фактическата към условната площ. Стойностите на К варират от 0 до 1 – колкото е по-близка до 1, толкова е по-голяма компактността на разселване на изследвания етнос. В случаите, в които $K=1$, етносът е разселен повсеместно на изследваната територия (т.е. $S_y=S_{\phi}$ и $\Pi_y=\Pi_{\phi}$), а когато $K=0$ – етносът отсъства от изследваната територия. В заключение може да се каже, че колкото по-раздалечени са един от друг ареалите, толкова по-малка е компактността на разселване на етноса.

Начинът на определяне на фактическата и условната площ на разселване по представената методика е твърде субективен и неточен. Ето защо за прилагането на този коефициент в настоящото изследване е използван подходът „полигонът на Вороной“, който е част от геопространствения анализ в ARCGIS. Той е един от важните геометрични подходи и представлява специален вид декомпозиция на пространството. Дефинира се като комплект от точки в равнината, които я разделят на полигони (фиг.3, а). Всяка изходна точка в полигона ще е винаги по-близка до точките, затворени в този полигон, отколкото до точките, затворени във всеки друг (Dysdale, 1996; Goodchild, 2008).

а).



Източник: <http://help.arcgis.com>



Източник: <http://www.supermap.com/EN/online/Deskpro%2525206.0/SDTechTheme/>
в).



Източник: <http://www.supermap.com/EN/online/Deskpro%2525206.0/SDTechTheme/>

Фиг. 3. Примери за „полигона на Вороной“ (а) и приложението на функцията „Inverse distance Weighted (IDW)“ (б) и „Hot Spot Analysis“ (в)

Fig. 3. Examples of “Voronoy polygon” (a) and the application of the “Inverse distance Weighted (IDW)” function (b) and “Hot Spot Analysis” (c)

В географските информационни системи съществуват различни видове интерполации като функции, използвани за пространствени анализи. Те най-общо могат да се класифицират на: метод на геометричната близост; статистически методи, базирани на среднотегловата стойност; методи, използващи базисни функции, и метод на изкуствената мрежа. Методът на геометричната близост в своята същност дава възможност за генериране на „Вороной полигони“ около точкови обекти. За по-добра интеграция на моделите на „Вороной полигоните“ и ГИС е изобретен подход, базиран на растер, който е приложен в ARCGIS като разширение. Резултатите могат да бъдат комбинирани с други ГИС данни както за векторно базирани пространствени анализи, така и за растерно базирано пространствено моделиране. Именно това разширение на ARCGIS е използвано за целите на изследването, тъй като някои видове точкови обекти (в случая отделните

населени места) трябва да се обособят като отделен регион. Мрежата от „Вороной полигони“ се генерира около населените места, а полученият образ е уникален, тъй като прехвърля всички първоначални атрибутивни данни от изходните точкови обекти към новосъздадените региони. Веднъж създадена мрежата, става възможно да се визуализира и да се сравнява всякаква информация, прикачена към региона. Чрез изчисляване на площта на полигоните, прикачвайки тази площ като признак (свойство, качество) на точката, могат да се правят различни пространствени анализи. В изследването се използва именно този вид моделиране и декомпозиране на пространството при изчисляване на отделните показатели (коэффициенти) и при очертаването на териториите с компактно заселване на даден етнос (съответно условната и фактичската им площ на разселване).

Една от крайните цели на регионалните изследвания е районирането и разпределението на териториалните единици според значенията на научно подобрени показатели. В настоящия труд в основата на прокарването на границите между отделните райони стои групирането на териториалните единици по структурен признак на базата на индуктивния подход. Като такъв признак се използва относителният дял на ромското население по населени места. Групирането на населените места се извършва според близостта на структурите на населението им и броят на групите се основава на целевия принцип на изследването. Населените места са определени в пет групи, като обособяването им не е извършено самоцелно и отговаря на приетите критерии за очертаване на ареалите с висока концентрация на ромско население. Населените места са групирани в седем групи – до 5 % роми; 5-10 %; 10-20 %; 20-30 %; 30-40 %; 40-50 %; и над 50 %. При очертаването на ареалите с висока концентрация на роми се взимат предвид групите селища с над 20 % ромско население. Останалите групи не се отчитат при очертаването на ареалите, но представят действителната дислокация на ромското население.

След окончателното групиране на териториалните единици в по-еднородни групи, те могат да се районираат, като всички единици от дадена група се зацриховат или отбелязват с определен цвят на съответна картограма за страната. Когато две и повече от тях са в териториално съседство, те образуват един район (Х р и с т о в, 2006). Отчитайки генерализацията и съответния мащаб териториите със случайни или несвойствени за съответния район стойности се елиминират, за да се запази целостта на района. В случая това е постигнато чрез използването на комбинация от два метода – „Inverse distance Weighted” (IDW) (фиг. 3Б) и „Hot Spot Analysis” (HSA) (Фиг. 3В). IDW е метод на интерполация, чрез който слой с точкови обекти се трансформира в растерно изображение. В случая под точков обект (клетка) се има предвид населено място, а под стойности – относителният дял на ромите в него. При трансформирането в растерно изображение изчисляването на стойностите в определена клетка се извършва чрез усредняване на стойностите на съседните клетки и по-близо разположената клетка до населеното място с високи

стойности на относителния дял на ромите е оценена с по-голямо влияние или има по-голяма тежест в процеса на осредняване на стойностите. Инструментът HSA е част от „Spatial statistics tools” в ARCGIS и позволява комбинирането на полигони (в случая „Вороной диаграми”), които са на определено разстояние един от друг и отговарят на даден признак. В резултат на комбинирането се получава един обобщен полигон. Основното предимство на този начин на генерализиране е, че обобщаването става в пространството (зададеното разстояние между полигоните), а не само на базата на даден признак (фиг. 3В).

В основата на обособяване на отделни райони стои количествена обработка и обобщение на показатели, за което са необходими съответни количествени и статистически методи. Причините да не се формират райони, а само ареали, са, че ромската етническа група не формира голяма гъстота на разселване и високо ниво на компактност, което е задължително условие за очертаването на даден район. Този факт може да се подкрепи с някои примери. Коефициентът на етнотериториална общност (К) на ромската етническа група приема стойности 0,05 за 1992 г. и 0,11 за 2011 г., които са под необходимите (над 0,25, Илиева, 2009) за очертаване на райони с компактно заселване на даден етнос. Други задължителни условия за формиране на район с даден етнос са: относителният дял на този етнос да бъде над 40% – при ромите той е над 10–20 %; относителният дял на селищата, изцяло заселени с определена етническа общност, да е над 30 %, а на тези с преобладаването ѝ – над 60 %. В някои от формираните ареали с висок относителен дял на ромската етническа група липсват такива селища и т.н.

При определянето на ареалите с компактно заселване на даден етнос за изходни териториални единици са възприети населените места. За основен показател е взет относителният дял на даден етнос в съответното селище, около което се обособява съответният „полигон на Вороной”. Промяната в стойността на относителния дял се намира в твърде сложно взаимодействие с показателите раждаемост, смъртност, естествен прираст, външни и вътрешни миграции не само на изследваното ромско население. Тези показатели са под влияние не само на сложното съчетание между политически, икономически, социални, природно-екологични, етнокултурни, религиозни, психологически, демографски и т.н. фактори, но и от показателите на останалите етнически общности, населяващи територията на България. Независимо че прокарването на границите се провежда въз основа на единен принцип и показателите не са произволно взети, като цяло те са субективни. Това до известна степен е премахнато с използването на някои инструменти от ARCGIS (фиг. 3).

При определянето на някои показатели (коефициент на мозаичност, оптимална територия на разселване чрез изчисляване на коефициента на етнотериториална общност) са взети под внимание границите на общините, тъй като според Мичева (1993) „подобна роля, макар и в далеч по-ограничен размер, се пада и на утвърдените от десетилетия административно-

териториални единици на макро- и мезоравнище. Обикновено тези граници са съобразени с характерни природни, икономически, етнически и екстични особености и отразяват качествени среди на демографската ситуация”.

Вземайки под внимание отделните показатели, през отделните периоди са обособени 4 или 5 района с компактно заселване на ромско население. Формираните райони са резултат от съчетанието на комплекс от взаимосвързани фактори – исторически, политически, социално-икономически, демографски детерминирани. През отделните периоди факторите се проявяват в различно съотношение и интензивност и определят промените в териториите. Важно е да се отбележи, че формираните райони не са устойчиви във времето и пространството. Поради това териториалните единици (в случая селищата) могат да преминават към територията на съответния район или да отпаднат от него, в резултат на което границите на съответните райони се променят.

Г Л А В А В Т О Р А

ФАКТОРИ, ВЛИЯЕЩИ ВЪРХУ БРОЯ И ТЕРИТОРИАЛНОТО РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА

ПЪРВИ ПЕРИОД – ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО (1878 Г.) ДО КРАЯ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1944 Г.)

Естествено възпроизводство при ромите

Демографските процеси по етнически групи не могат да се проследят достатъчно подробно поради съществуващите непълноти и неточности в статистическите данни. Причините за това са, че до 1946 г. текущата статистическа отчетност е водена по религиозен признак, тъй като религията била основната отличителна черта на турския и българския етнос. По-сложно стои въпросът с ромското население, при което от 1878 г. до края на Втората световна война много трудно могат да се проследят особеностите в демографските показатели, тъй като в този период от време 4/5 от него са регистрирани като мюсюлмани, а 1/5 – християни. Некоректното, неточно отчитане на броя на ромите, както и честите промени на територията на страната през този период, възпрепятства и определянето на стойностите на основните коефициенти, характеризиращи естественото възпроизводство тогава. Имайки предвид културно-битовите особености на ромското и турското население и техните социално-икономически характеристики, може да се предположи, че тяхното демографско развитие е сходно.

Освобождението на България (1878 г.) води до дълбоки социално-икономически промени, които дават отражение върху показателите за естествено възпроизводство. Още от първите статистически наблюдения върху естественото движение на населението се открояват големи различия в стойностите на показателите отчетени при християнското и мохамеданското население.

Раждаемост

Раждаемостта при мюсюлманското население се различава значително от тази при източноправославното. До първото десетилетие на XX в., за разлика от православно население, мюсюлманите се характеризират с почти два пъти по-ниска раждаемост. След Освобождението до средата на 90-те години на XIX в. се поддържат стойности – около 20-22 ‰, като след това се наблюдава повишаване и в годините преди Балканските

войни (1912–1913 г.) те се доближават до тези на източноправославното население (38-40 ‰). Друг недостатък на статистиката, направена през целия период на изследване, е липсата на данни за естественото движение на населението по признак вероизповедание за годините между Балканските войни и Първата световна война. Единствените данни, които са публикувани, са в годините преди започването на Първата Балканска война (1912 г.) и преди приключването ѝ (1913 г.), след което няма пропуски в текущата статистика до 1937 г., когато се прекъсват тези наблюдения. Както се вижда от фиг. 4, през годините на войните се отчитат по-големи колебания в стойностите на раждаемостта при православното население, отколкото при мохамеданското. Непосредствено след военния период се наблюдава увеличаване на раждаемостта и при двете религиозни общности, като то е по-голямо при източноправославното население, което е доказателство, че то е било засегнато в по-голяма степен от войните, отколкото мохамеданското. Тези процеси се обясняват с компенсация на загубите от войните, тъй като след войната се възстановяват прекъснатите семейни връзки.



Фиг. 4. Раждаемост на населението (‰) по религии (1881–1944 г.)

Fig. 4. Birth rate of the population (‰) by religion (1881-1944)

Високите нива на раждаемост при християните са характерни до 1924 г., след което следва спад в стойностите ѝ, който продължава и до края на Втората световна война. При мохамеданите раждаемостта си остава стабилна на едно сравнително високо равнище (над 40 ‰ до 1926 г.), след което и при тях се наблюдава незначителен спад. По-ниската раждаемост при източноправославните се обяснява с пристигналите бежанци, които се намират в твърде неблагоприятна обстановка, свързана с трудности при настаняване, намиране на работа и т.н. Всичко това е причина за отлагането на раждането на деца. Освен това този период на спад на раждаемостта (след 1924 г.) се припокрива и с годините на икономическа стабилизация в страната (1925–1929 г.), когато е налице потребност от

повече работна ръка с по-висока квалификация.

При мохамеданското население регулирането на раждаемостта в семейството не е разпространено явление. От своето полово узряване и омъжване жената започва да ражда и в много случаи ражда до навършване на пределната плодоспособна възраст. Общата плодовитост (живородени деца на 1000 жени от 15 до 49 години) също показва, че тя е по-голяма при мохамеданите, отколкото при източноправославните, и през 1926 г. стойностите ѝ са съответно 219,5 ‰ и 143,4 ‰. За да се даде по-ясна представа за степента на плодовитост и влиянието на възрастовия състав на жените във фертилна възраст, е наложително да се разгледа коефициентът за повъзrastова раждаемост на жените (табл. 4).

Таблица 4

Коефициент на повъзrastова раждаемост (‰) по религии за 1905, 1910, 1926 г.

Coefficient of cohort fertility rates (‰) by religions as of 1905, 1910, 1926

Възрастови групи	Православни			Мохамедани		
	1905 г.	1910 г.	1926 г.	1905 г.	1910 г.	1926 г.
15 до 19 г.	18,9	29,9	30,66	80,4	80,4	101,9
20 до 29 г.	317,1	422,6	246,9	280,9	292,2	325,4
30 до 39 г.	282,2	297,8	169,4	204,4	225,4	247,1
40 до 49 г.	112,3	108,3	46,8	101,2	111,8	136,1

Източник: Изчисленията са правени въз основа на данни от преброяванията на населението и сборниците за движение на населението за 1905, 1910, 1926 г.

Ако направим сравнение с периода преди войните, ще забележим две ясно очертани тенденции – намаляване на коефициента на повъзrastова раждаемост във всички възрастови групи при източноправославните и увеличаването му при мохамеданите. Повъзrastовият коефициент на раждаемост при мохамеданите е по-голям във всички възрастови групи, но особено големи са различията в младите възрасти, където той е три пъти по-висок от този при източноправославните. Стойностите са по-високи и в горните възрасти, което показва, че жените мюсюлмани раждат през целия фертилен период повече деца от източноправославните.

Смъртност

От Освобождението (1878 г.) до войните (1912–1918 г.) смъртността при мохамеданското население показва големи колебания с многократни редувания на върхове и спадове, без да се отчита тенденция към последователно спадане. Това е период на стабилна висока смъртност. Тя се обяснява както с ниското жизнено и културно равнище, така и с липсата на организирано здравеопазване. Смъртността при мохамеданското население е сравнително ниска непосредствено след Освобождението. Това се дължи на неточности в статистиката. Тя се увеличава значително от 1892 г., когато регистрацията става сравнително по-точна. Смъртността

при православното население е по-висока до началото на XX в. от тази на мохамеданското. Това се обяснява с по-високата раждаемост, съпроводена с висока детска смъртност, която надвишава 140 ‰. В началото на XX в. смъртността се изравнява и при двете религиозни общности, за да се увеличи при мохамеданите на 28-29 ‰ в навечерието на Балканските войни, което също се обяснява с повишената раждаемост.

Различните социално-битови условия на ромите, тяхната обособеност, по-лошите хигиенни условия, при които живеят, по-трудното проникване на постиженията на медицината и начинът им на живот (значителен е делът на чергарстващите) определят и по-високата смъртност при тях от тази при турската етническа група.



Фиг. 5. Смъртност на населението (‰) по религии (1881-1944 г.)

Fig. 5. Mortality rate of the population (‰) by religion (1881-1944)

Периодът на войните се характеризира с висок коефициент на смъртност, който засяга чувствително най-жизненото население през Балканските войни и Първата световна война. През 1918 г., преди приключване на Първата световна война, смъртността при източноправославните е 30 ‰, а при мохамеданите – 39,4 ‰. Най-вероятно тя е много по-висока при източноправославните, но данните за загиналите на фронта войници се регистрират с известно закъснение в общинските служби. Прииждането на големи маси бежанци в твърде неблагоприятни условия, големите загуби от убити, ранени и изчезнали от епидемии и недохранване, характерни за военните периоди, предизвикват увеличаване на детската и общата смъртност след войните. Коефициентът на смъртност непосредствено след войните (1919 г.) се задържа до 1925 г. на едно сравнително високо равнище – над 20 ‰, и при двете религиозни групи. Това е период и на висока раждаемост, която се съпровожда и с висока детска смъртност. Лошите социално-икономически условия продължават да вземат голям брой жертви в следвоенната криза. След 1925 г. до Втората световна война

се наблюдава намаляване на смъртността при източноправославните, докато при мюсюлманите тя остава на едно високо равнище. Причините за това са по-високата раждаемост при мохамеданите след 1925 г., която се съпровожда и с висока детска смъртност. Все още високото ниво на смъртността се обяснява и с ниското равнище на здравната култура, лошата битова и трудова хигиена, недостатъчните грижи за развитието на здравеопазването, независимо от постигнатите успехи в тази област (фиг. 5.).

Естествен прираст

Особеностите в коефициентите на раждаемост и смъртност при двете религиозни групи определят и развитието на коефициента на естествен прираст. В развитието на този показател при мюсюлманското население не се наблюдават ясно очертани тенденции до средата на 90-те години на XIX в.



Фиг. 6. Естествен прираст (%) на населението по религии (1881-1944 г.)

Fig. 6. Natural increase of the population (%) by religion (1881-1944)

Стойностите на естествения прираст показват големи колебания, от положителни (12,7 ‰) през 1888 г. до отрицателни (-0,26 ‰) през 1893 г. и отново до положителни през 1900 г. (11,5 ‰). Както вече споменахме, към точността на показателите през този отрязък от време (от Освобождението до 1900 г.) трябва да се отнасяме с известни съмнения. Мохамеданите се характеризират със значително по-нисък естествен прираст, който се дължи на по-ниската им раждаемост. Както се вижда от Фиг. 6, стойностите му се движат в големи граници, но като цяло те са почти два пъти по-ниски в сравнение с тези при източноправославното население. От началото на XX в. се наблюдава спад на стойностите на естествения прираст, след което, в навечерието на Балканските войни се увеличават отново (14,3 ‰) и по този начин се намалява разликата с източноправославното население. През 1918 г. се наблюдава отрицателен естествен прираст и при двете религиозни групи, но както вече беше

споменато, тази година не може да бъде показателна поради неточности в регистрацията на демографските събития. След войните, до средата на 20-те години на XX в., е отчетен стабилен висок естествен прираст и при двете религиозни групи, типичен за „компенсационния период”. Стойностите са по-високи при източноправославното, отколкото при мохамеданското население, което се обяснява с по-високата раждаемост и по-ниската смъртност. След 1924 г. е отчетен по-висок естествен прираст при мохамеданите, което е свързано с по-високата раждаемост, съпроводена и с по-висока смъртност в сравнение с източноправославните. Като цяло при мохамеданите се наблюдава постепенно спадане на коефициентите на естествен прираст през разглеждания период, като в последните години на разглеждания период стойностите му са под 15 ‰ (фиг. 6).

За разлика от мюсюлманското население, при източноправославните продължава очерталата се тенденция от предишния период на бавно намаляване на раждаемостта, смъртността и оттам и на естествения прираст. Този период съвпада с годините на икономическата криза (1929–1934 г.) и е характерен с това, че селското стопанство продължава да се пресища със свободна работна ръка поради механизацията на редица селскостопански дейности, която поради бавното развитие на промишлеността и увеличаващата се безработица не може да се реализира в този стопански отрасъл. Изброените фактори, както и тежките условия за отглеждане на деца и все по-силно проникващата урбанизация, са причина за едни от най-резките спадове в нивото на раждаемостта при източноправославното население, което води до утвърждаване на новия тип репродуктивно поведение.

Както се вижда, тези фактори влияят по различен начин върху изменението на демографските показатели при отделните етнически общности. За разлика от източноправославните, при мохамеданите раждаемостта си остава стабилна на едно сравнително високо равнище, подобно на предишния период, като не се очертават тенденции на намаляване на тези стойности. Същите тенденции се очертават и при развитието на смъртността, като естественият прираст запазва стойности от около 15-17 ‰.

Механично движение при ромите

Толерантната политика, която води временното руско управление и впоследствие българските правителства, е насочена към опазване на реда и безопасността на всички жители без разлика от етническата принадлежност и вероизповеданието. Създадената след Освобождението на България Търновска конституция (приета на 16.04.1879 г.) дава граждански, културни и политически права на всички свои поданици, свобода на вероизповеданието, заемането на длъжности на гържавна, обществена и военна служба при равни условия, неприкосновеност на правата за собственост, безплатно начално образование за всички, свобода на словото

и печата и т.н. Не така стои обаче въпросът за ромите в България. „Така например Обикновеното народно събрание на 61-вото си заседание на 31.05.1901 г. обсъжда и приема Закон за изменение на изборителния закон. Съгласно разпоредбите на този закон, кои не могат да бъдат изборителни, се добавя текстът, ”в т.ч. и циганите нехристияни, както и всички ония цигани, които нямат установено местожителство, т.е. по този начин от изборителни права се лишават циганите мюсюлмани (по това време преобладаващата част) и чергарите.” (Марушиакова, Попов, 1993). Започва организирана кампания за отмяна на ограниченията, заложиени в изборителния закон, която завършва с успех, и през 1905 г. се приема нов Изборителен закон, в който отпадат ограниченията в изборителните права на ромите. През 1919 г. в София е основана организацията Египет, по-късно през 1929 г. отново в София, кв. Коньовица, се създава нова циганска организация Истикбал (Бъдеще), която започва да издава през 1933 г. вестник Тербие (Възпитание).

Политиката към етническите групи се променя, след като на власт идва БЗНС начело с Александър Стамболийски и особено след военния преврат на Кимон Георгиев през 1934 г. Положението на етническите групи в страната се влошава. Намалени са възможностите за тяхната политическа изява, забранени са организациите им, ограничен е броят на периодичния печат и на училищата, като са спрени и държавните помощи за тези, които продължават да съществуват. Правителството на Кимон Георгиев предприема и други мерки, като например побългаряване на топонимията, премахване на мюфтийските училища, прекратяване дейността на турските националистически организации, забрана на турските учители, редактори и емисари да пребивават в страната и др. Тези мерки при ромите започват по-рано, още през 1925 г., когато с допълненията към Закона за защита на държавата е забранена организацията Египет. След 19-майския преврат през 1934 г. е разпусната организацията Истикбал, а вестникът е забранен.

Положението на ромите в България по време на Втората световна война е доста сложно. Макар и да не са упоменати изрично в Закона за защита на нацията (1940 г.), властите им налагат сериозни ограничения. Така например „в София им е било забранено да посещават централните части на града и да се возят на трамваите, а осуетената депортация на българските евреи спасява и циганите” (Марушиакова, Попов, 1993).

При изследване на ромското население за годините от Освобождението до края на Втората световна война трябва да се отбележи липсата на достатъчно сведения и редовна статистическа отчетност на външната миграция на това население. В годините след Освобождението са публикувани единствено от Главната дирекция на статистиката данни за емиграцията през периода 1893-1902 г. Статистически сведения само за емиграцията от 1926 до 1930 г. са събирани и отчасти публикувани от Министерството на вътрешните работи, което е ползвало специални списъци, получавани от всички митнически пропускателни пунктове, за излезлите от страната

лица. Според предвидения в Закона за емиграцията критерий, определящ кое лице, напуснало България е емигрант, за такъв се приема всеки български поданик, без разлика на пола, който заминава за по-късо или по-дълго време за чужбина с цел да търси и намери работа за прехрана или отива при свои близки емигранти, които ще се грижат за прехраната му. За съжаление, за този период има публикувани сведения за емиграцията по континенти, но няма сведения за етническата принадлежност на емигрантите и за кои държави те заминават. Друг пропуск на статистиката е, че тя не следи за трайността на емиграцията и за това колко от тези емигранти се завръщат в България. Тази информация е от особено значение, тъй като по-голямата част от емигриращите са градинари, които след сезона се завръщат отново в България. Така например според публикувани данни през периода 1927–1930 г. страната напускат 52 509 д., от които 70 % са градинари. От началото на 1931 г. Главната дирекция на статистиката води редовен отчет за емиграцията и имиграцията. Необходимите сведения тя черпи от специални фишове, които се попълват от всички излезли и влезли лица и се събират от митническите пропускателни пунктове. След 1932 г. дирекцията официално публикува данни за емиграцията по народност и страни, така че можем с точност да определим броя на напусналите страната. Недостатък на информацията за този период е липсата на данни за емигриралите след 1939 г.

За получаване на обща представа за характера и развитието на външната миграция могат да послужат данните за месторождението на населението и данните от преброяванията.

Пампоров (2006) отбелязва намаляването на ромите с турско и румънско месторождение в началото на века за сметка на имигрантите от Гърция и Русия. Според него има две възможни обяснения: едното е икономическо – “турските” и “румънските” роми са емигрирали на Запад, подобно на групите копанари, отпразвили се към САЩ през 1880 г. и към Обединеното кралство през 1886 г. в търсене на препитание или завърнали се по родните си места след период на гурбет у нас. Другото обяснение е политическо и включва два аспекта. Първо, през 1886 г. със закон се забранява на чергарстващите групи да напускат границите на Санстефанска България и да влизат от останали извън пределите ѝ дялове (Македония, Тракия, Добруджа) след Съединението между Княжеството и Източна Румелия (Сгове, 1994). Вторият фактор е влезият в сила през 1901 г. с указ 271 на княз Фердинанд “Закон за изменение на изборителния закон”, с който са отнети изборителните права на “циганите нехристияни, както и на всички ония цигани, които нямат установено местожителство” (Марушиакова, Попов, 1993). Всъщност, вероятно двата фактора – икономическият и политическият, оказват едновременно влияние върху демографския миграционен процес.

В началото на XX в. родените в България роми са 99 % и до края на Втората световна война този дял намалява на 97 %. През 1900 г., когато за първи път се публикуват данни по месторождение и етническа

принадлежност, се установява, че 799 г., самоопределили се като цигани, посочват месторождение извън територията на страната. Приблизително толкова остава техният брой и при следващите две преброявания. Повече от половината от тях произлизат от Македония и Одринско; следвани от родените в Румъния и Сърбия. Основната част от ромите, произлизащи от Македония и Одринско, се заселват в южните околии на страната, основно в Бургас, Харманли, Харманли, Хасково, Казъл агащ (дн. Елхово); тези от Румъния – в североизточните околии Добрич и Силистра, Балчик, Тутракан, а тези от Сърбия в Западна България – в София, Трън, Видин, Белограчк (Табл. 5).

Таблица 5

Месторождение на ромите (бр.) в България (1900-1910 г.)

Birthplace of the Roma (number) in Bulgaria (1900-1910)

Година	Европейска Турция (Македония)	Европейска Турция (Одринско)	Друга в Турция	Румъния	Русия	Сърбия	Гърция	Австро-Унгария	Други държави	ОБЩО
1900	472		22	180	1	120	0	4	0	799
1905	472		32	174	0	218	0	0	0	896
1910	136	283	35	128	29	164	7	1	0	783

Източник: по данни от преброяванията на населението за 1910-1920 г.

През периода 1912–1918 г., когато България взема участие в поредица войни, държавната граница претърпява няколко корекции, което периодично поражда миграционни вълни към и от страната. Това налага провеждането на преброяването през 1920 г., за да бъде регистрирано населението в новата политическа ситуация. Общият брой на ромите намалява с 19,5 % спрямо 1910 г. Особеното в случая е, че отрицателният им темп на нарастване е с противоположна посока спрямо тенденцията за страната, в която общото население се увеличава с 11,75 %. Според Пампоров (2006) това вероятно се дължи на ниската имиграционна активност сред ромите. От тяхната етническа група само 2694 г. (2,74 %) не са родени в страната, докато относителният дял на родените в чужбина за страната е 4,59 %, а по-специално при българите е 4,42 %. Огромният относителен обем преселници не се отнася за ромите, а за някои други народности: арменци (45,41 %), сърби (82,36 %), руснаци (95,58 %). При останалите традиционно пребиваващи общности относителният дял на имигрантите

също е по-висок от този на циганите: евреи (10,92 %), гърци (7,71 %), татари (6,87 %) и румънци (3,69 %). Практически по-ниска относителна стойност на преселници има единствено турската общност (1,25 %) (Пампоров, 2006).

След Балканските войни и Първата световна война броят на родените в чужбина роми се увеличава незначително, независимо че към България се присъединяват територии (табл. 5). За годините 1912–1920 г. сред бежанците, заселили се в България (общо 186 597 г. – фонд 453К, оп. 2, а.е. 10) са регистрирани 1946 роми. Половината от ромите, родени в чужбина, са от Румъния, и по-точно от Южна Добруджа, като те емигрират в България след присъединяването на Южна Добруджа към Румъния. Подобно на българските имигранти от Южна Добруджа, те се заселват в Североизточна България – околуите Разград, Русе, Варна, Шумен. На второ място по брой са родените в Одринска Тракия роми, които основно се заселват в Анхиало (гн. Поморие), Казъл агац (гн. Елхово), Свиленград, Хасково, Ямбол. Около 10 % от родените в чужбина са от Егейска Македония, като подобно на бежанците българи географският фактор се оказва решаващ при заселването им на новата територия – Мелник, Неврокоп (гн. Гоце Делчев), Петрич. Приблизително толкова е и относителният дял на родените в Югославия, които се заселват в Западна България. Както се вижда, параметрите на циганската вълна в относителни стойности се различават значително от общите за страната. „Това, което е важно да се каже е, че освен в относителни, и в абсолютни стойности имиграцията от цигани към страната с обем 3309 души е почти незначителна на фона на преселилите са 304 496 човека, или казано иначе заема едва 1,09 %” (Пампоров, 2006).

Таблица 6

Месторождение на ромите (бр.) в България (1920–1926 г.)
Birthplace of the Roma (number) in Bulgaria (1920–1926)

Години	Всичко чужбина	Гърция			Румъния			Югославия				Европейска Турция	Полша	Европейска Русия	Австрия	Албания	Други държави	
		Македония	Одрински вилает	Другаде	Бесарабия	Добруджа		Другаде	Стара Западна България	Македония	Сърбия							Другаде
1920	3243	212	646	67	14	1228		82	55	92	128	2	25	203	4	127	23	19
1926	3309	315	146	6	1	130	1525	63	106	102	117	6	744		2			46

Източник: по данни от преброяванията на населението за 1920-1926 г.

За периода 1931–1940 г. е направено разпределение по етноси, от което се вижда, че нито един циганин не се изселва или заселва на територията

на страната.

Интерес представляват данните от преброяванията през 1920 г. и 1926 г., които в общи линии показват характера на вътрешните миграции. През 1920 г. 4,8 % от родените в България ромите са родени в друга околия и 6,6 % в друг окръг. През 1926 г. се дава и допълнителна информация за това, колко от ромите са родени в друго селище на същата околия. От нея се вижда, че 70,4 % от родените в България са родени в населеното място, в което живеят, 13,6 % – в друго селище на същата околия, 9 % – в селище на друга околия, и 7 % – в селище на друг окръг. За сравнение, 91,9% от българите са родени в България, 88,4 % – в същата околия, 4,9 % – в друга околия, и 6,6 % – в друг окръг.

Таблица 7

*Вътрешна миграция на ромското население в България
според административно-териториалното деление
на страната за периода 1910-1926 г. (по Пампоров, 2006)*
*Internal migration of the Roma population in Bulgaria for the period 1910-1926, according to
the administrative-territorial division of the country (by Pamporov, 2006)*

Месторождение	1910 г.		1920 г.		1926 г.	
	брой	%	брой	%	брой	%
Постоянно местожителство	90478	74,7	73237	76,7	92567	70,4
Същата околия	15080	12,5	11706	12,3	17869	13,6
Същия окръг	8918	7,4	6093	6,4	11820	9
Друг окръг	6669	5,5	4468	4,7	9257	7
Общо	121145	100	95504	100	131513	100

Въпреки опитите да се пресече чергарството, се отбелязва (табл. 7) „значителен обем на вътрешногържавната географска мобилност на родените в България цигани. В относителни стойности, през 1910 г. миграцията е по-характерна за ромите, живеещи в селата (28,92 %), отколкото за тези в градовете (13,46 %).” (Пампоров, 2006). Според автора относителният дял на женската мобилност (27,53 %) надвишава този на мъжката (23,23 %), като основна причина, която той посочва, освен семейната трудова мобилност е и брачната мобилност, повлияна от патрилокалния характер на обмена в страната. През 1920 г. се забелязва спад от 2 % в относителния обем на географската мобилност при циганите. Въпреки това, спрямо относителната стойност от 17,07 % на вътрешната миграция при българите и средната стойност на вътрешната миграция общо за страната, възлизаща на 16,47 %, при ромите, тя е сравнително висока (23,31 %). Главната дирекция на статистиката в Царство България подобрява своята работа и представените данни

позволяват да се разбере какъв е обемът на миграциите в посока “село-град” и “град-село”. Резултатите показват взаимно компенсиращи се стойности на двата процеса. От селата в градовете отиват 2294 души, а същевременно от градовете в селата са преместват 2142 цигани. В сравнение с преброяванията от 1910 г. и 1920 г. през 1926 г. се увеличава относителният обем на вътрешногържавната географска мобилност на родените в България цигани. По полов признак, в относителни стойности спрямо предходните преброявания, дялът на женската мобилност (33,11 %) увеличава значително обема си спрямо този на мъжката (26,26 %). Нарасналата с над 2 % вътрешна миграция Пампоров (2006) обяснява с компенсаторното увеличаване на брачността в следвоенния период и със социалната криза през периода 1920–1926 г. Самата криза притежава политически и икономически аспекти; съпроводена е със стачки и безработица; с аграрна реформа, която ограничава земевладенето, но същевременно оземлява безимотните.

От направения анализ на факторите, влияещи върху броя и локализацията на ромската етническа група, може да се направи изводът, че първият етап на демографския преход на българските роми, който се характеризира с висока раждаемост, висока смъртност и умерен естествен прираст, съвпада с годините от Освобождението (1878 г.) до края на Втората световна война. Политиката, която водят българските правителства по отношение на етническите групи и по-конкретно към ромската етническа група, се отличава с колеблив характер – започва с намаляване на правата на българските роми след Освобождението, следван от десетилетия на отмяна на наложените политически и културни ограничения, прекъснати от управлението на правителството на БЗНС начело с Ал. Стамболийски и годините на Втората световна война, свързани с влошаването на положението на етническите групи в страната. Независимо от характера на водената политика, ромите намират благоприятни условия за живот по българските земи, което се доказва и от посоката на миграционните процеси и положителния миграционен баланс. Анализът на естественото и механичното движение на ромската етническа група показва, че те благоприятстват нарастването на броя ѝ през целия разглеждан период.

ВТОРИ ПЕРИОД – ОТ КРАЯ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1944 Г.) ДО КРАЯ НА 1989 Г.

Естествено възпроизводство при ромите

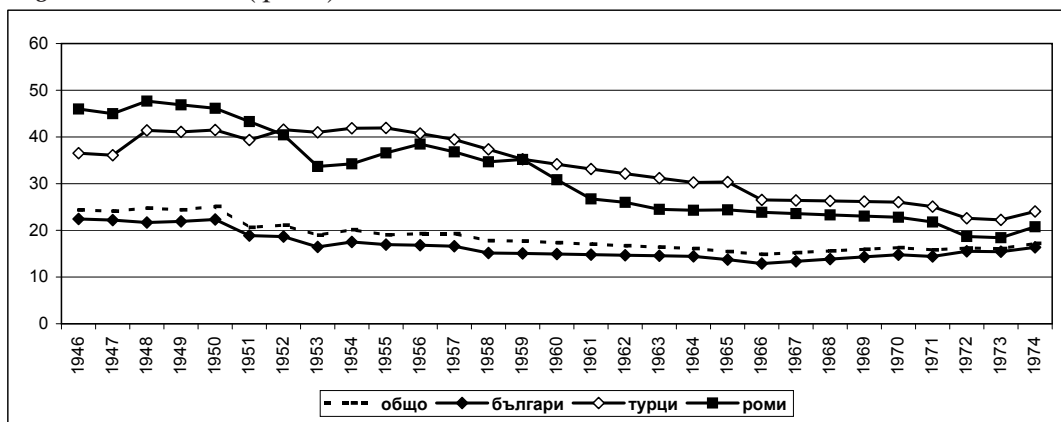
Раждаемост

След 1944 г. в страната настъпват големи политически, икономически и културни промени. Промислеността е национализирана през 1947 г., а селското стопанство е кооперирано главно в периода 1950–1958 г., но все още в голямата си част е дребно и разпокъсано, като механизацията на селскостопанските работи е на много ниско равнище. От друга страна, през този период започва интензивно строителство на нови предприятия, жп линии, язовири и др., което налага включването на нова работна ръка в строителството и промислеността. Районите със смесен етнически състав се развиват икономически много по-слабо в сравнение с останалите части на страната. Голяма част от ромите продължават да водят чергарски или получергарски начин на живот. Затвореността на ромските групи, особеностите в начина им на живот, което определя забавените процеси на разпадане на големите домакинства, запазването на родовите връзки и патриархалните традиции и на свързаните с тях ценности в семейството, високата детска смъртност, при която големият брой умиралия се компенсират с голям брой раждания, определят нивото на раждаемост при ромите. Другите не по-маловажни фактори, влияещи върху демографското поведение на този етнос, са икономическата и културната му изостаналост, ниското образователно равнище и др. Така например през 1956 г. 45,2 % от ромите над 7-годишна възраст са неграмотни, 29,5% – с незавършено начално образование, 21,7 % – със завършено начално. Тази разлика е още по-неблагоприятна при жените – съответно 66,6, 20,9 и 11,2%. Едва 3,4 и 1,3 % от мъжете и жените са със завършено основно и едва 0,2 % и 0,1 % са със средно образование. Всички тези фактори съдействат за поддържането на високо ниво на раждаемостта.

Най-точни данни за естественото и механичното движение на ромското население в България са представени и анализирани за периода между 1946–1974 г., когато текущата статистика е обобщавана по етническа принадлежност (макар и непубликувани, тези данни са на разположение и могат да се ползват след 1989 г. в ЦДА – София). Непосредствено след Втората световна война до началото на 50-те години са отбелязани най-високите стойности на раждаемостта (над 40 ‰) при ромите. И през този период се запазват различията в демографското развитие в сравнение с българското население, като стойностите на раждаемостта през целия разглеждан период са повече от два пъти по-високи при ромското население. В демографското си развитие ромите и турците проявяват сходства, които се запазват до края на 80-те години, с изключение на годините непосредствено след Втората световна война. След нея са отчетени

стойности на раждаемост, по-ниски в сравнение с турското население.

От началото на 50-те години започва постепенен спад в раждаемостта при ромското население. През този период политиката е насочена и към социално-битовото и стопанското развитие на районите със смесен етнически състав, повишаване на образователното равнище на ромското население, ограничаване на нивото на детската смъртност, в резултат на което отпада естественият стремеж на родителите да заменят починалото дете, засилват се процесите на урбанизация и свързаните с нея промени в условията и начина на живот, механизирани са голяма част от дейностите в селскостопанското производство, като това спомага за отпадането в голяма степен на стопанските функции на семейството и т.н. Независимо от действащите фактори, намаляването на раждаемостта сред това население настъпва бавно и продължава дълго време. В началото на разглеждания период нейните стойности са от порядъка на 45 %, като за следващите десет години тя намалява с десет пункта. Най-резкият спад в нивото на раждаемостта при ромите настъпва непосредствено след окончателното усяждане на ромите към средата на 50-те години, с приключване и на колективизацията на земята. Ромите започват да работят в селското стопанство, леката промишленост, гърводобива и да овладяват нови професии. Повишава се образователното им равнище. Полагат се усилия за премахване на циганските гета и квартали, но поради динамичната урбанизация, както и поради високия демографски прираст при ромите, проблемът не се решава, а се усложнява. Като резултат от предприетите действия е намаляването на раждаемостта за по-малко от пет години с близо десет пункта. През следващите години раждаемостта запазва стойности – около 25 %, които са характерни и до края на 90-те години на XX в. (фиг.7).

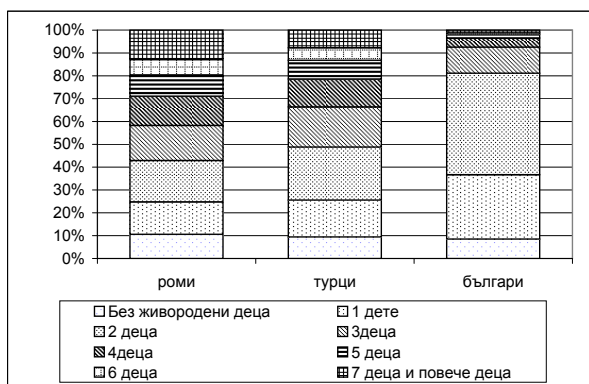


Фиг. 7. Раждаемост (%) при трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.)

Fig. 7. Birth rates (%) of the three main ethnic communities in Bulgaria (1946-1974)

Могат да се приведат и други данни, характеризиращи различията в модела на репродуктивно поведение сред трите основни етнически

общности в страната. Едни от тях се отнасят за **броя на живородените деца от жените във фертилния период**, който определя равнището на плодовитостта. Ориентацията към определен брой деца се определя от образователното ниво, материалните и културните потребности, удовлетворяването на определени стремежи за възпитанието и отглеждането на децата, ценностната оценка за децата при отделните етнически групи. Както се вижда от фиг. 8, съществуват големи различия в модела на семейството между отделните етнически групи. При определяне на типа и характера на възпроизводството на населението от значение е определянето нивото на многодетност, което се изразява във високата поредна детност – четвърто, пето, шесто и следващи деца. При ромите този относителен дял е най-висок и се отнася за 41,7 % от семействата, на следващо място са турците с 33,6 %, следвани от българите със 7,5%. Докато при българите и турците тази стойност се формира от родените четири деца (съответно 4 % и 12,2 %), то при ромите този дял е най-висок при седем и повече деца (12,9 %). Както е видно от фиг.8, основната част от българските семейства (44,4 %) са с две деца и ако се прибавят и тези с едно дете, делът нараства на 72,6 %. Намаляването на високата детност и по-широкото налагане на модела за едно или две деца допринасят за утвърждаване на типа на репродуктивно поведение. При ромите този дял е 32,4 %. При турския етнос семействата, които имат по едно или две деца, са 39,4 %, а тези с четири и повече деца – 33,6 %, което поставя този етнос между българския и ромския. Тази структура на семействата при отделните етнически групи гарантира през следващите десетилетия значително по-високите стойности на естествения прираст при българските роми и турци в сравнение с българите.

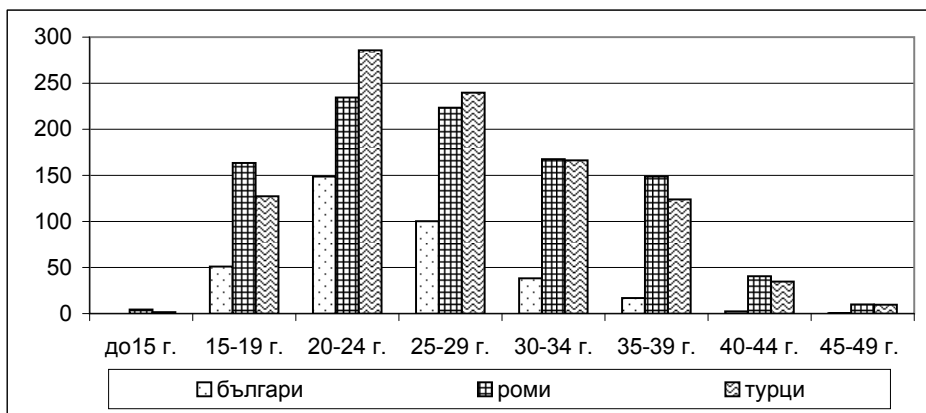


Фиг. 8. Относителен дял (%) на децата според поредния им брой, родени от омъжени жени (в първи брак от 15 до 54-годишна възраст) по етническата им принадлежност към 01.12.1965 г.

Fig. 8. Relative share of (%) children born to married women by sequential number (in first marriage from 15 to 54 years of age) and by their ethnicity as of 01.12.1965

По-ясна представа за разпределенията и количествените характеристики на стойностите на ражданията в различните възрасти ни дава показателят **коефициент на повъзрасова раждаемост**. Той се

изчислява (в ‰) като отношение на броя на родените деца от майки в дадена възрастова група и средногодишния брой на жените в тази възрастова група. Друг коефициент, който също показва големи различия при отделните етнически общности, е коефициентът на повъзрасова плодовитост. Най-високи стойности той отбелязва при ромките (163,4 ‰), следвани от туркините (160,8 ‰) и три пъти по-ниски са при българките (56,1 ‰). Както се вижда от фиг. 9, най-високи стойности на ранната раждаемост са характерни за ромките, по които надминават значително не само българките, но и туркините. Равнището на раждаемост в отделните възрасти, подобно на общия коефициент на раждаемост, при ромското население се различава съществено от това при българското население, като той е три пъти по-висок във възрастовата група 15-19 години, два пъти по-висок във възрастовите групи от 20 до 29 г. Различията се увеличават още повече след 30-годишна възраст, което показва, че ромското население има много по-голяма плодовитост от това на българското, продълг активен фертилен период, който продължава, докато е възможно жената да ражда деца, и имат запазени традиции за многодетност. Такива различия липсват между стойностите в градовете и селата, което се обяснява със запазената възрастова структура и общите ценности на ромското население в тях (табл. 8).



Фиг. 9. Повъзрасов коефициент на плодовитост (в ‰) за 1956 г.

Fig. 9. Age-specific (cohort) fertility rate (‰) as of 1956

Ако приемем, че високата плодовитост се определя от раждането на трето и повече деца, то това явление е свързано с жените на 30 и повече години. През различните етапи в демографското развитие се наблюдават съществени изменения и в относителния дял на ражданията по възрастови групи и етническа принадлежност, продиктувани от действащите норми на битовата среда, които формират специфично отношение към ранните раждания, продължителността на фертилния период и броя на ражданията.

Таблица 8

Повъзrastов коефициент на раждаемост (1956 г.)
Age-specific (cohort) birth rates (as of 1956)

Възrastови групи	Общо			Градове		
	ромки	туркини	българки	ромки	туркини	българки
до 15 г.	4,4	1,6	0,0	5,0	4,1	0,0
15-19 г.	163,5	127,3	51,0	182,9	153,4	38,1
20-24 г.	234,5	285,6	148,8	245,4	257,2	148,0
25-29 г.	223,5	239,7	100,2	236,9	187,0	94,8
30-34 г.	167,5	166,3	38,2	190,7	142,0	39,1
35-39 г.	148,8	124,0	16,9	181,6	127,1	19,6
40-44 г.	40,6	34,7	2,4	45,0	18,1	2,1
45-49 г.	10,0	9,7	0,3	8,3	11,2	0,3
общо 15-49	160,8	163,4	56,1	180,3	150,8	55,3

Източник: Изчисленията са направени въз основа на данни от фонд 210 – ЦДА – София

Независимо от краткия период, за който са събрани данните, се очертават две ясно изразени тенденции при ромското население – увеличаване на дела на ранните раждания, като той е най-голям във възрастната група от 20-24 години, и равномерно, незначително намаляване на ражданията в горните възрастни групи. Ако се сравнят тези показатели с останалите две големи етнически общности, се открояват съществени различия. Въпреки че демографското развитие след Втората световна война се оприличава с това на турското население, по някои показатели се наблюдават съществени различия. Ако се направи сравнение на стойностите по показател ранни раждания според етническата принадлежност, ярко се открояват ромките, и то във възрастната група от 15 до 19 г., които непосредствено след войната превъзхождат туркините с пет пункта, като в следващите години тази разлика се задълбочава и се удвоява, но е още по-голяма при сравнение с българките.

Според относителния дял на ражданията по възрастни групи и етническа принадлежност се наблюдават различия между ромското и турското население за периода 1956-1975 г. (табл. 9), като те намаляват и стойностите се уеднаквяват за жените на 30-34 и повече години. Тези раждания са най-високи и при двете етнически групи в страната, което говори за един продължително активен фертилен период. Независимо от това се наблюдава тенденция на намаляване на относителния дял на късните раждания (над 30 г.) и ако се сравнят стойностите през 1956 г. с тези през 1975 г., се вижда едно почти наполовина намаляване. Това се потвърждава от факта, че във възрастната група 15-24 г. се извършват около 50 % от ражданията при ромите, като този дял нараства над 65

% към 1975 г.

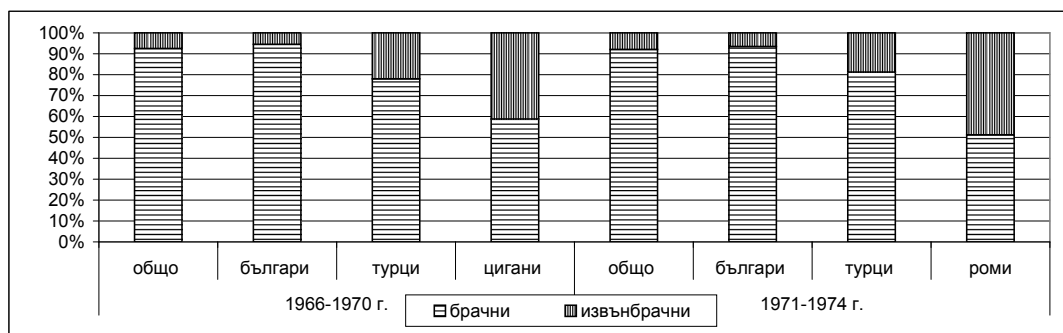
Таблица 9

Относителен дял (%) на ражданията по възрастови групи и етническа принадлежност (1956-1975 г.)

Relative share (%) of births by age and ethnicity (1956-1975)

Година/ Възрастови групи	Рому				Турци				Българи			
	1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975
до15	0,6	0,8	1,1	0,7	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1
15-19	20,6	26,1	28,5	27,4	15,3	18,3	18,4	16,1	12,4	17,5	18,2	14,4
20-24	28,6	29,4	28,8	39,1	33,2	35,5	38,3	47,7	42,7	41,5	42,7	47,8
25-29	23,4	19,9	19,6	17,7	24,5	21,1	21,8	21,8	29,0	25,0	24,1	25,9
30-34	15,3	13,8	12,6	8,7	16,1	11,9	12,6	9,2	11,7	11,6	10,8	8,4
35-39	8,2	7,0	6,7	4,4	7,6	6,3	6,2	3,8	3,6	3,5	3,5	2,7
40-44	2,4	2,8	2,2	1,8	2,3	2,4	2,3	1,1	0,5	0,8	0,7	0,6
45-49	0,5	0,4	0,3	0,2	0,6	0,3	0,3	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0

Източник: Изчисленията са направени въз основа на данни от фонд 210 – ЦДА – София



Фиг. 10. Относителен дял (%) на брачните и извънбрачните раждания по етническа принадлежност за периода 1966-1974 г.

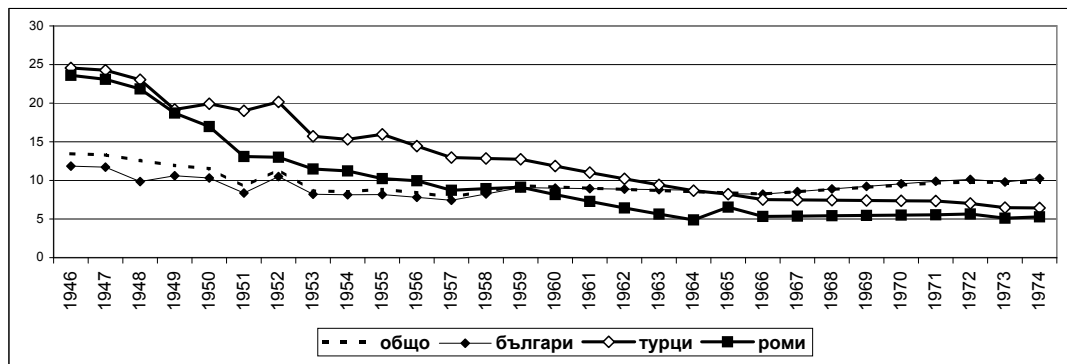
Fig. 10. Relative share (%) of the marital and extramarital births by ethnicity for the period 1966-1974

Интерес представляват показателите брачни и извънбрачни раждания. Прави впечатление високият относителен дял на извънбрачните раждания при ромите, като не се наблюдават промени в тенденциите. За годините 1966-1974 г. близо половината от ромските раждания са

извънбрачни. Основната причина за това е, че сключените бракове при ромите не са оформени юридически (фиг.10). Значително по-малък е дялът на извънбрачните раждания при българите и турците.

Смъртност

Влошаването на жизненото равнище в резултат от упадъка на икономиката непосредствено след Втората световна война е една от причините за високите стойности на смъртността при ромите през първите години след войната, когато се отбелязват стойности над 25‰. В следващите години се наблюдават бързи темпове на намаляване на смъртността, като за период от десет години (1946–1956 г.) този спад е с повече от десет пункта. Темповете, с които спада смъртността при ромите, са по-големи от тези при турското население в България, дори в началото на 60-те години те са с най-ниска смъртност от трите основни етнически общности в страната. Тези стойности се запазват и след това, като са два пъти по-ниски при българите и с два-три пункта по-ниски при турците. Спадът на смъртността се дължи на подобряване на жилищните и битовите условия и здравеопазването, нарастване на общата санитарна култура, разширяване на здравната мрежа, както и на културния подем в районите със смесено население, което обуславя ограничаване на повъзрастовата и детската смъртност и удължаване на средната продължителност на живота (фиг.11).



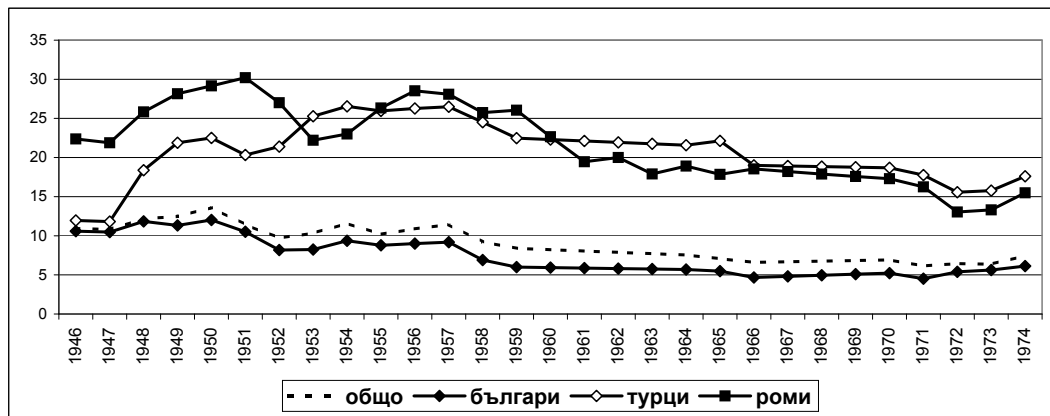
Фиг. 11. Смъртност (‰) при трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.)

Fig. 11. Mortality rates (‰) of the three main ethnic communities in Bulgaria (1946 - 1974)

Естествен прираст

Семейно-битовите традиции и обичаи, отличаващи се със своя консерватизъм и трудното му преодоляване, които има ромското население, представляват благоприятна почва за поддържане на висок естествен

прираст. В началото на разглеждания период неговите стойности са около 22-23 % и са резултат от висока раждаемост и висока смъртност. През следващите години, във връзка с резкия спад на смъртността, се наблюдава нарастване на естествения прираст при ромите – над 25 %, и тези стойности се запазват до края на 50-те години.



Фиг. 12. Естествен прираст (%) при трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.)

Fig. 12. Natural increase (%) of the three main ethnic communities in Bulgaria (1946-1974)

В началото на 60-те години, във връзка с бързите темпове на намаляване на раждаемостта, стойностите на естествения прираст намаляват с близо пет пункта, като тази тенденция, макар и не в такава степен, се запазва до края на 70-те години. През този период поради значително по-високия естествен прираст в сравнение с това на българското население се откроява и т.нар. демографски проблем. За него управляващите започват открито да говорят от средата на 70-те години и той се посочва като една от причините за провеждането на „възродителния процес“, който „експериментално“ започва именно с българските роми, изповядващи мюсюлманска религия, и с българите мохамедани. Основната причина за възникването на този проблем са задълбочаващите се разлики в естественото възпроизводство между българския, от една страна, и ромския и турски етнос, от друга. Различията в естествения прираст се определят от приблизително два пъти по-високата раждаемост и два пъти по-ниската смъртност при ромите в сравнение с тези при българите. Причина за това е нарастването на смъртността при българското население още от началото на 60-те години, която е резултат от застаряването му, както и тенденцията на намаляване на смъртността при ромите във връзка с подобряване на хигиенно-битовите им условия и навици. Докато в началото на разглеждания период стойностите на естествения прираст при българите са два пъти по-ниски в сравнение с

тези при ромите, то в края на периода в резултат на изброените причини разликите се увеличават значително (фиг.12).

Различия в естественото възпроизводство между ромското население в градовете и селата

Съществуват големи различия и в стойностите за естественото възпроизводство между трите основни етнически общности в градовете и селата. Тези различия са резултат и от особеностите на вътрешномиграционните процеси при трите етноса. Изменението на раждаемостта след 1950 г. съвпада с индустриализацията на страната и главно с кооперирането в селското стопанство. Механизацията в него, в резултат на която се освобождава работна ръка, предизвиква големи придвижвания на населението от селата към градовете. Темповете на урбанизация са различни при отделните етнически общности. Те са най-високи при българското население, най-ниски са при турското, докато ромите заемат междинно положение. Значителните по размер миграции на младо българско население от селата към градовете след принудителната колективизация на селскостопанските земи освобождават част от заетите работни места и дават възможност на голям брой от ромите да се преквалифицират като селскостопански работници и да започнат работа в новосъздадените кооперации и ДЗС, а друга част от тях напускат селата. Преди това малка част от ромите е постоянно заета със селскостопанска работа предимно в чифлиците на заможните българи и турци в Северна България и като наемни пастури в цялата страна.

След индустриализацията в градовете част от ромите, занимаващи се със занаятчийство, остават без поминък в резултат на промените в начина им на живот. По-неблагоприятната образователна структура на ромите, която е причина за по-слабата им квалификация, определя заетостта им в нискоквалифицирани дейности, както в градовете, така и в селата. Особеност в начина на протичане на вътрешномиграционните процеси при ромите е, че в тях участва цялото семейство (за разлика от българското население), което определя запазените възпроизводствени възможности и в селата, и в градовете. Това се отразява върху незначителните разлики в естествения прираст при ромите, живеещи в градовете и селата, в сравнение с българското население. Коефициентът на раждаемост е по-висок при ромите в градовете, като тези стойности определят по-високия естествен прираст на ромите през целия разглеждан период. За разлика от тях например, още през 1975 г. естественият прираст при българите в селата има вече отрицателни стойности (-3,25 %), докато в градовете неговите стойности са 11,62 %, което е резултат от по-високата раждаемост в градовете и два пъти по-високата смъртност в селата – резултат от интензивните процеси на застаряване на населението.

Таблица 10

Естествено възпроизводство за периода 1946-1975 г. при градското и селското население (в ‰)

Natural reproduction of the urban and rural population (‰) for the period 1946-1975

Години/ Етническа общност	Раждаемост				Смъртност				Естествен прираст			
	Градове											
	общо	българи	турци	роми	общо	българи	турци	роми	общо	българи	турци	роми
1946	24,1	23,2	37,8	51,5	12,6	11,8	21,5	28,2	11,4	11,5	16,2	23,3
1956	14,6	15,3	39,8	41,0	6,5	6,3	13,7	10,9	8,1	9,0	26,1	30,1
1965	14,5	14,0	24,9	26,9	6,2	6,0	6,8	5,8	8,4	8,0	18,0	21,1
1974	19,9	18,8	41,9	27,3	7,4	7,3	8,3	6,3	12,4	11,6	33,5	21,0
Години/ Етническа общност	Села											
	общо	българи	турци	роми	общо	българи	турци	роми	общо	българи	турци	роми
1946	24,5	22,2	36,3	43,7	13,7	11,9	25,0	21,7	10,7	10,3	11,3	22,0
1956	21,3	17,7	41,1	37,9	10,1	9,1	15,9	11,0	11,3	8,6	25,2	26,9
1965	16,3	13,5	31,5	22,8	10,3	10,5	8,5	7,0	5,9	3,0	23,0	15,8
1974	13,6	10,6	27,0	23,1	13,0	13,8	8,0	6,5	0,6	-3,2	19,0	16,6

Източник: Изчисленията са направени въз основа на данни от фонд 210 – ЦДА – София

Механично движение на ромите

С политическите промени в България след 1944 г. се налагат политическите, икономическите и социалните модели, утвърдени по това време в Съветския съюз. В страната това се извършва механично, без да бъде съобразено с историята, културата и географската специфика и народопсихологията на българското население. През 1947 г. се приема нова Конституция, в която етническите групи в България започват да се наричат малцинства. Българската комунистическа партия се стреми да преодолее културното изоставане на етнорелигиозните общности в страната и след 1944 г. БКП освен предприетите мероприятия за културния възход на българските етнически групи се стреми да преодолее и икономическото им изоставане.

От средата на 50-те години се налага ново отношение от страна на БКП към етническите групи в страната. Началото на тази промяна

може да се търси с провеждането на Априлския пленум на ЦК на БКП от 1956 г. Линията, която се следва, е към ограничаване на правата и налагане на нова концепция за етническата и националната структура и междуетническите отношения в България – отказ от досегашния курс за самостоятелно развитие в културната сфера на това население; отхвърля се федеративния модел на СССР с извода, че „България не е мултинационална държава“; възприемане на позицията, че етническите групи в страната са „неделима съставна част на българския народ“ поради дългогодишния съвместен живот. Друга причина за промяната в политиката, която следват управляващите, е, че предоставените права на етническите групи по никакъв начин не спомага за процеса на интеграцията им в националната общност, а напротив, води до тяхното затваряне и обособяване в рамките на общностите им. Така постепенно се формира постановката, че етническите групи в страната са част от българската нация и не могат да имат статут на национално малцинство. За разлика от предходния период, когато властите стимулират културната автономност, то през този започва обратният процес на постепенно ограничаване на правата на етническите групи и етнокултурното им обезличаване. Слага се окончателно край на циганските организации (още от началото на 50-те години се разпускат локалните цигански организации и се „сливат“ в секциите на ОФ), театър „Рома“ е прехвърлен към кварталните читалища, през 1957 г. издаваният вестник е преименуван на „Неве рома“ (Нови цигани), а през 1959 г. на „Нов път“ и започва да излиза само на български език (Марушиакова, Попов, 1993).

След 1954 г. начинът на живот на част от все още чергарстващото население в България попада във фокуса на държавната политика. Най-напред се провежда една програма за заселване на каракачаните. „В хода на тази програма около 20 000 ромски семейства предимно от Дунавската равнина също получават земя и изгодни кредити, за да могат да си построят собствени жилища. Според Crowe (1994) тогава са възникнали ромски гета в 160 от общо 237 града и в 3000 от общо 5846 села.“ (В Бюксеншютц, 2000). „Издадено е Постановление 1216 на Министерския съвет от 8.10.1957 г. „За решаване въпроса с циганското малцинство в България“, с което се подготвя издаването на Постановление №258 на Министерския съвет от 17.10.1958 г. „За уреждане въпросите на циганското население в НРБългария“. Съгласно това постановление се забранява „скитничеството и просията“ в Народна Република България и всички граждани се задължават да „се занимават с обществено-полезен труд и да работят според своите сили и възможности“. Съгласно поясненията на това постановление става ясно, че то трябва да реши всички въпроси с циганите чергари, които нямат постоянно местожителство (като такива са отбелязани 14 000), с тяхното настаняване на постоянно местожителство, уреждане на въпроса с работата и жилищното настаняване. Ромите чергари са принудени да отседнат там, където ги заварва разпореждането.“ (Марушиакова, Попов, 1993). Предприемат

се и други мерки, отнасящи се до образованието: цялостно обхващане в училищата на подлежащите на задължително обучение деца, ежегоден прием на определен брой ученици от ромски произход в техникумите, като обучението им се предвижда да не се извършва в отделни ромски училища, а смесено с българското население. Отговорници за провеждането на тази политика се определят партийните комитети и организации: народни съвети, ОФ и ДКМС.

По-късно, през 1971 г., се приема нова Конституция, в която открито се отхвърлят колективните права на малцинствата. Според чл.5, ал.7 от нея малцинствата получават нов статут – „граждани от небългарски произход“. Процесът на ограничаване на религиозните права се засилва особено много след 70-те години, когато започва масова кампания, целяща заменянето на религиозните празници с етнически неутрални (въвеждат се т.нар. „социалистически сценарии“ за сватби, кръщенета и погребения) (Тахиров, 1980).

До началото на 80-те години се води политика за създаване на единна комунистическа нация, политика на постепенно заличаване на народностните различия. Дотогава се смята, че с уеднаквяване на икономическите, политическите, социалните, духовните и психологичните показатели на различните етнически групи в страната те ще се обединят в една единна нация. От началото на 80-те години се поставя вече под съмнение етническата обособеност и произход на етническите групи. Все по-убедително започва да се говори за българския произход на голяма част от турското население в страната (Загоров, 1993). Според Марушиакова и Попов (1993) „пряко по време на „възродителния процес“ са засегнати около 180 хил. роми с турско-арабски имена (данните са от 1981 г.), като, след като не може да се осигури „научнообосновано“ обяснение за тяхната българска етническа принадлежност, официалната позиция е, че ромите в България изобщо не съществуват, даже в редица градове около циганските гета се издигат високи бетонни стени, за да бъдат скрити от чужди погледи“.

За провеждането на „възродителния процес“ влияние оказват множество вътрешнополитически фактори. Една от причините за рязката промяна във водената политика към турското население е т.нар. „демографски проблем“, за който управляващите започват да говорят още от средата на 70-те години, обусловен от бързото нарастване на броя на турското население в страната в резултат на високия естествен прираст и задълбочаване на различията в естественото възпроизводство между българското и турското население. Освен увеличаване на броя на турското население управляващите виждат опасност и от социално-икономическата и териториалната обособеност на българските турци, създаване на компактни маси от български турци в районите, граничещи с Турция, засилващото се етническо обособяване на мюсюлманското население, ускоряване на процеса на турцизиране на голяма част от ромското население, татари и българи мохамедани. При анализа си

върху този проблем Баев и Котев (1994 г.) посочват, че още „при преброяването от 1956 г. 130 хил. цигани се обявяват за турци“. Освен вътрешнополитически взетото решение е продиктувано и от редица външнополитически причини: засилването на влиянието на пантюркизма в турската политика, активизиране на дейността на протурските нелегални организации, съседството с многомилionenна Турция, която с бързото си развитие на икономиката и огромния си военен потенциал е предпочитан партньор за големите европейски държави, засилването на наемската на Турция във вътрешните работи на България (Асенов, 1996), обявяването на т.нар. Севернокипърска турска република в края на 1983 г., вълненията на мюсюлманската общност в Косово по същото време и др.

Основната цел на „възродителния процес“ е промяна в самосъзнанието, заличаване на културно-религиозната специфика на най-голямата по численост етническа общност в България – турската. Прави се изводът, че важна пречка по пътя на приобщаването на ромите към българския народ и за прекратяване на тенденцията на турчезенето им се явяват използваните от тях турско-арабски имена, които фактически са един от белезите (макар и несъществен) на чужда национална принадлежност. Ето защо в тези решения се лансира идеята за доброволната смяна на турско-арабските имена с български като един от пътищата за преодоляване на остатъците от миналото на тези българи (Асенов, 1994). Преименуванията започват именно с ромите в България още от средата на 50-те години. На 05.04.1962 г. се приема Решение № 101 на Политбюро на ЦК на БКП, с което се цели „да се пресекат отрицателните тенденции на турчезене на българите мохамедани, цигани и татари и да се засили още повече патриотичното им възпитание.“ (Марушикова, Попов, 1993). Заедно с това се предвижда Министерството на правосъдието съвместно с отдел „Народни съвети“ към МС да изработят инструкция за приложение на чл.16 от Правилника за водене на регистрите на гражданското състояние, в която „да се разяснят правата на гражданите от небългарски произход, които при пълно вътрешно убеждение и открито собствено желание могат да регистрират себе си и своите деца като българи, да променят своите собствени, бащини и фамилни имена без решение на народния съд, а само с писмена молба до съответните народни съвети“. В края на 50-те и 60-те години на XX в. под влияние на извършваните икономически, културно-образователни и други изменения и под натиска на партийното ръководство в редица региони, в които живеят роми и българи мохамедани, принудително се сменят турско-арабските имена с български на близо 10 000 души, но през 1961 г. процесът е забавен и почти спрян. През 1964 г. е направен неуспешен опит за смяна на имената на българите мюсюлмани от Западните Родопи. Съпротивата на населението е силна и ЦК на БКП прекратява преименуването. Следващият опит се осъществява в края на 60-те години. С незначителни изключения (селата Грохотно, Гьоврен, Борино) смяната на имената с български завършва през 1972 г. Остават 3-4 села, в които преименуването се провежда през 1975–1976 г.

Заедно с това се очертава и една нова насока на партийните и държавните органи за работа с циганското население. Израз на тази нова стратегия е Решение № 1360 от 09.10.1978 г. на Секретариата на ЦК на БКП “За по-нататъшно подобряване на работата сред българските цигани, за тяхното още по-активно включване в изграждането на развито социалистическо общество”. На това решение се залагат и редица конкретни мерки за “постепенно премахване на обособените квартали и махали през следващите 10-12 години, и циганското население да се смесва с българското за повишаване на професионалната квалификация на работещите, за изграждането на широка мрежа от ясли и детски градини с цел по-доброто усвояване на българския език, за недопускане на обособени училища и интернати, за специални грижи и привличане в колективите на художествената самодейност за “отразяване и художествено пресъздаване положителните изменения в бита и съзнанието на българските цигани” и т.н. (Марушиакова, Попов, 1993). За конкретизация на тези решения е издадено и Разпореждане №7 от 26.01.1979 г. на Министерския съвет. На практика обаче резултатите са незначителни, независимо от богатата формална отчетност, а в някои случаи дори и противоположни. Така например от съществуващите 547 цигански махали (имат се предвид главно в градовете) са “закрити” едва 36, като при това част от тях се възстановяват отново след няколко години. Въпреки че в решението изрично се подчертава “да не се допуска създаването на обособени училища” за цигани, на практика този вид училища даже получава своя законов статут под евфемизма “училища за ученици с нисък бит и култура”, като тяхна главна цел е “първоначалната грамотност и усвояването на трудови навици и умения”, т.е. “всички тези училища, на брой 131, са основни, а 31 от тях са със засилено трудово обучение” и имат съответен производствен план.

След Втората световна война регистрацията на емигрантите и имигрантите от страната е точна и има разпределение по народности. Отбелязано е, че през периода 1947-1973 г. се изселват общо 15 роми (1950 г.) и само 2 роми се заселват (1948 г.) (Приложение 1).

Трудно е да се прецени по времето на изселническите вълни на турското население колко роми мюсюлмани са се изселили. Така например “В средата на октомври 1951 г. турските власти спряха в Одрин 525 души емигранти на основание, че са цигани с фалшифицирани визи и поискаха те да бъдат върнати обратно в България.” (Тодорова, 1994-1995).

Социалистическият период от развитието на страната се характеризира със задълбочаване на различията на демографските показатели между ромската етническа група и останалите етнически общности в страната. При всяка една етническа общност протичането на отделните етапи на демографския преход се характеризира с различна интензивност, продължителност и особености в зависимост от специфичното влияние на историческите, социално-икономическите и етнокултурните особености.

От направения подробен анализ на естественото и механичното движение на ромската етническа група в България между Втората

свeтoвнa вoйнa и крaя нa 80-тe гoдини мoгaт дa сe фoрмулирaт слeднитe извoди:

– Първaтa фaзa нa дeмoгрaфскиa прeхoд при рoмскaтa eтничeскa грyпa, кoятo сe хaрaктeризирa с yмeрeн eстeствeн прирaст (дo 20 %) в рeзyлтaт oт висoкaтa рaждaeмoст (oкoлo и нaг 40 %) и висoкaтa смъртнoст (нaг 20 %), прoдължaвa дo нaчaлoтo нa 50-тe гoдини и съвпaдa с тaзи фaзa при тyрскaтa eтничeскa грyпa, дoкaтo при бългaрскoтo нaсeлeниe тя приключвa oщe в крaя нa Първaтa свeтoвнa вoйнa;

– Втoрaтa фaзa нa дeмoгрaфскиa прeхoд при рoмскoтo нaсeлeниe зaпoчвa oт нaчaлoтo нa 50-тe гoдини и сe хaрaктeризирa с рязкo yвeличaвaнe нa eстeствeния прирaст вслeдствиe нa бързoтo нaмaлявaнe нa смъртнoсттa при срaвнитeлнo пo-бaвнoтo нaмaлявaнe нa рaждaeмoсттa. Тeзи стoйнoсти сe зaпaзвaт дo крaя нa 90-тe гoдини нa ХХ в., дoкaтo при тyрскoтo нaсeлeниe тe сa хaрaктeрни дo крaя нa 70-тe гoдини, кoгaтo тaзи фaзa нa дeмoгрaфскиa прeхoд зaвършвa. Зa срaвнeниe втoрaтa фaзa при бългaрскoтo нaсeлeниe зaвършвa дo нaчaлoтo нa 50-тe гoдини и сe хaрaктeризирa с рязкo спaдaнe кaктo нa стoйнoститe нa смъртнoсттa, тaкa и нa стoйнoститe нa рaждaeмoсттa.

– Пoлитикaтa към eтничeскиe грyпи в стрaнaтa сe хaрaктeризирa, пoдoбнo нa прeдишния пeриoд, с твърдe гoлyмa нeпoслeдoвaтeлнoст пo oтнoшeниe нa стaтyтa нa eтничeскиe грyпи. В нaчaлoтo нa тoзи пeриoд бългaрскaтa стрaнa дaвa рeдицa прaвa нa eтничeскиe грyпи в стрaнaтa, кaтo съдeйствa зa кyлтурния и икoнoмичeскиa им възхoд и им прeдoстaвя прaвoтo и свoбoдaтa нa eтничeскo и вeрскo сaмooпpeдeлянe. Прeз 60-тe и нaчaлoтo 70-тe гoдини бългaрскoтo прaвитeлствo прeoцeнявa вoдeнaтa дoтoгaвa пoлитикa, кaтo зa рaзликa oт прeхoднитe дeсeтилeтия зaпoчвa пoстeпeннo oгрaничaвaнe нa прaвaтa нa eтничeскиe грyпи и зaличaвaнe нa eтничeскиe рaзличия. Смятa сe, чe с yдeнaквявaнe нa икoнoмичeскиe, пoлитичeскиe, сoциaлнитe, дyхoвнитe и психoлoгичнитe пoкaзaтeли нa рaзличнитe eтничeски грyпи в стрaнaтa тe щe сe oбeдинят в eднa eдиннa нaция. Oт нaчaлoтo нa 80-тe гoдини зaпoчвa дa сe гoвoри вeчe зa eтничeскo приoбщaвaнe и хoмoгeнизирaнe нa бългaрскaтa нaция, кaтo пoстeпeннo сe прeминaвa към „възрoдитeлния прoцeс“, кoйтo зaпoчвa имeннo с бългaрскитe рoми. Дoтoгaвa външнaтa им мигрaция e oгрaничeнa, кoетo съдeйствa зa yвeличaвaнe нa рoмскoтo нaсeлeниe в стрaнaтa. В т.нaр. „гoлyмa eкскyрзия“ сa yвлeчeни и чaст oт рoмитe мюсoлмaни, нo нe мoжe с тoчнoст дa сe нaпрaви oцeнкa нa тeхния брoй.

ТРЕТИ ПЕРИОД – СЛЕД 1989 Г.

След 1989 г. политическата и религиозната обстановка сред етническите групи коренно се променя, но не решава изцяло проблемите им. Още към края на 1989 г. се правят някои стъпки за преодоляване на етническото напрежение в страната. В края на 89-та година е сложен край на „Възродителния процес“. На 29.12.1989 г. Държавният съвет взема решение за възстановяване на имената на българските мюсюлмани, пострадали в кампаниите по преименуването. Във връзка с това до пролетта на 1991 г. са удовлетворени молбите за възстановяване на имената на около 600 хил. мюсюлмани (Желязова, 1998). През 1991 г. съблюдавайки документите за правата на човека, приети от международната и европейската общност, българските парламентаристи изработват нова Конституция на Република България от 12 юли 1991 г. В нея етническите групи не се третираат като „малцинства“, а като „граждани, за които българският език не е майчин“. В чл.26, т.2 от Конституцията е записано, че гражданите, за които българският език не е майчин, имат право наред със задължителното изучаване на българския език да изучават и ползват своя език.

След демократичните промени в България през 1989 г. въпросът с интеграцията на ромите в обществото се превръща в един от приоритетите за много български правителства. Приети са редица стратегически документи за подпомагане на интеграцията в различни области, като здравеопазването, образованието и др. След 1994 г. правителствата на Република България формират специални структури, занимаващи се с проблемите на етническите малцинства:

- Понастоящем към Министерския съвет функционира Национален съвет по етническите и демографските въпроси (НСЕДВ). Той е създаден с Постановление на Министерския съвет № 449 от 4 декември 1997 г.
- МОМН открива и процедура по формирането на Консултативен съвет по образованието на етническите малцинства, като държавно-обществен орган за осъществяване на консултации, сътрудничество и координация между МОМН, НСЕДВ към МС, други министерства и ведомства и юридически лица с нестопанска цел, които работят в областта на образованието. Целта на Консултативния съвет е да подпомага формирането и реализирането на национална политика по отношение интеграцията на учениците от етническите общности в България и разработването на стратегии и конкретни мерки за образователната политика по отношение на тях.
- Към Министерството на културата през 2000 г. е създаден Ромски обществен съвет по въпросите на културата.
- Към областните управители се създават областни съвети за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси като консултативни и координиращи органи, подпомагащи провеждането на политиката по етническите и интеграционните въпроси на областно

ниво. С решение на съответния общински съвет в общините могат да се създават общински съвети за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси (Богданов и др., 2012).

Редица документи, като например Националната стратегия на Република България за интеграция на ромите (2012–2020), са насочени към преодоляване на съществуващите негативни социално-икономически характеристики. Друг важен закон от гледна точка на социалното включване е *Законът за народната просвета*, според който училищата и детските градини имат задължението да приемат деца от ромски произход, деца със специални образователни потребности, с увреждания и пр., тъй като това кореспондира със залегналия в Конституцията принцип на равенство и равнопоставеност. Тясно свързано с по-нататъшното ограмотяване на ромското население е и насърчаването на тяхната заетост по смисъла на *Закона за насърчаване на заетостта*. Както и в по-горе разгледания закон, и тук ясно се вижда потвърждение на конституционно гарантирания принцип на недискриминация и неравенство по определен признак. *Законът за социалното подпомагане* играе ключова роля, що се отнася до социалното включване на ромите. Интеграцията на ромите е засегната отчасти и в следните документи: *Стратегия за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания (2008–2015 г.)*, *Съвместен меморандум по социално включване на Република България*, *Национален доклад по стратегиите за социална закрила и социално включване на Република България (2006–2008 г.)*, *Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ (2007–2013 г.)*, *Национална програма за училищно образование и предучилищно възпитание и подготовка (2006–2015 г.)*, *План за действие за намаляване на броя на необхванатите и отпадащите ученици в задължителна учебна възраст (2007–2009 г.)*, *Национален план за интегриране на деца със специални образователни потребности и/или хронични заболявания в системата на народната просвета*, *Национална стратегия по миграция и интеграция (2008–2015 г.)*, *Стратегия за демографско развитие (2006–2020 г.)*, *Стратегия за детето (2008–2018 г.)*, *Стратегия за образователната интеграция на децата и учениците от етническите малцинства*, *Стратегия за младежта (2010–2020 г.)*, *Национален план за действие по „Десетилетие на ромското включване“ (2005–2015 г.)*, *Национална програма за подобряване на жилищните условия на ромите (2005–2015 г.)*, *Национална програма за реформи (2011–2015 г.)* и др.

Крайт на тоталитарния режим дава възможност етническите общности в страната да регистрират свои сдружения и граждански организации. Става възможно и публикуването на печатни издания на ромски език. Представители на циганската интелигенция, ръководени от Мануш Романов, правят опит да обединят всички роми в България под шапката на неправителствената организация „Демократичен съюз Рома“. Той обаче не успява да се утвърди като единна и припозната от всички роми организация и още през 1992 г. започва нейното разцепване. Въпреки че чл. 11 (4) от действащата Конституция на Република България забранява създаването на етнически партии, броят на фактическите

ромски партии постепенно нараства и към 2005 г. достига до 26, като някои от организациите съдържат думи с корена „ром“ в наименованието си: „Рома“, „Евророма“, „Рома груп“, „Рома-Пурин“. Освен ромските фондации съществуват и програми, насочени към ромските общности и някои от значимите неправителствени организации в страната – Институт „Отворено общество“, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, Български Хелзинкски комитет, Фондация С.Е.Г.А. и др. (Томова, Пампоров, Миленкова, 2011).

Социално-икономическите проблеми, които неминуемо съпътстват преходния период, лесно се трансформират в етнически конфликти. Според Проданов (1995) по време на преход се засилва икономическата изолация и обособяване, маргинализацията и дискриминацията на етническите общности. Той определя няколко посоки на т.нар. етническа маргинализация: дискриминация в търсенето на работа в условията на безработица, социално-икономическа неравномерност в развитието на отделните части на страната, при което най-изостанали се оказват тези с преобладаване на етническите групи, в разделението на труда и квалификацията, по принцип хората от етническото малцинство са по-лошо платени, поради по-ниското си образование. Това в голяма степен важи и за територията на нашата страна, където по-голямата част от районите със смесено население се очертават като типично депресивни, т.е. характеризират се със съществен спад в производството на основните предприятия и закриване на част от тях, изостаналост на социалната и техническата инфраструктура, аграрна структура на стопанството, висока безработица. През 1992 г. 11,2 % от ромите са неграмотни, като тази неблагоприятна тенденция се засилва и посоченият дял нараства с близо четири пункта през 2001 г., а едва 5 % от ромите са със завършено средно образование. Като резултат от „възродителния процес“ се наблюдава изостряне на етническите напрежения. Установява се също и един процес на етнозатваряне в културната и религиозната самобитност на етническите групи в страната (в най-голяма степен това важи за турската и ромската етническа група). Рязко се увеличава религиозността сред мюсюлманското население в България, което дава възможност за активизиране на турската националистическа пропаганда в страната, като се провежда целенасочена дейност за разширяване влиянието на исляма и продължаване процеса на турцизиране на българските мюсюлмани и циганите мюсюлмани и тяхното етническо обособяване. Допълнителна причина за повишаване на етническото напрежение е и спадът в жизненото равнище в страната, влошаване на условията на живот и неравностойното положение на етническите групи на пазара на труда, етническата дискриминация на засегнатите от безработицата (Белева, 1994).

След 1990 г. се наблюдава устойчива тенденция на постоянно отпадане на ромите от легалния пазар на труда (след закриването на кооперативните

и държавните земеделски стопанства и връщането на земята на бившите им собственици), включването им в сезонни и временни дейности в сивия сектор на икономиката, както и нарастване на дела на обезкуражените безработни, които не се регистрират на трудовата борса. В някои селища с преобладаващо ромско население безработицата достига 100 %, а по-голямата част от ромските семейства разчитат основно на социални помощи. В началото на 90-те години безработните съставляват 25,7 %, като от общия брой безработни 38-42 % са роми, 14-16 % са турци, 18-20 % – българомохамедани. През 2001 г. едва 17,9 % от трудоспособното ромско население на възраст 16–59 години е заето на постоянно или временно работно място (НСИ, 2004). Нови сравнителни данни за етническата структура на заетостта и безработицата в страната се получават от двата етапа на изследването на взаимоотношенията между поколенията и половете, осъществени от „Макс Планк“ институт за демографски изследвания в гр. Роцок и Института по социология към БАН през 2004 и 2007 г. (Томова, Пампоров, Миленкова, 2011).

Таблица 11

Етническа структура на заетите, безработните и неактивните пълнолетни лица в България през 2004 и 2007 г. (в %)
Ethnic structure of the employed, unemployed and inactive adults in Bulgaria as of 2004 and 2007 (%)

Трудов статус	Българи		Турци		Роми	
	2004 г.	2007 г.	2004 г.	2007 г.	2004 г.	2007 г.
Наети / самонаети	48,6	52,3	35,0	39,9	20,0	26,1
Неплатен семеен работник	0,2	0,1	0,7	0,4	-	0,6
Безработен	12,1	7,6	34,2	26,8	56,2	48,3
Учащ	5,2	2,1	1,8	0,9	0,9	-
Пенсионер	29,3	33,6	19,9	22,0	12,3	13,6
Бременност отглеждане на дете	1,9	1,6	2,3	1,3	3,5	1,7
Продължително болен, инвалид	1,5	1,4	3,1	4,5	3,3	4,7
Домакия	0,8	0,9	2,1	3,4	2,6	4,4
Друго	0,3	0,1	0,9	0,6	1,1	0,6

Източник: Томова, Пампоров, Миленкова (2011)

Изследванията за периода след 1989 г. показват, че безработицата като цяло е намаляла значително – с от 5 до 8 % за различните етнически групи през 2007 г. За първи път от много години насам по-малко от половината от ромите декларират, че са безработни. Заетостта се е увеличила при всички големи етнически общности, но най-значително е нарастването ѝ в групата на ромите – 6,1 %. Тази промяна при тях се дължи както на общото за страната нарастване на търсенето на работници в повечето сектори на националното стопанство, така и на активните политики за разкриване на работни места за дълготрайно безработни на Министерство на труда и социалната политика. И въпреки всички тези благоприятни фактори и усилия, заетостта в групата продължава да бъде много ниска – заети са едва една четвърт от възрастните в тази общност (табл. 11). Тези показатели се влошават отново след 2007 г. във връзка със започналата икономическа криза.

Заетостта при ромите не само е много ниска, но често е свързана с много ниски доходи. По данни на представителното за цялото българско население и за ромите Изследване на поколенията и половете (GGS) от 2007 г. едва 27 % от ромите са били заети на постоянно място. „В края на 2008 г. (годината на бума в чуждестранните инвестиции и в строителството в страната) делът на заетите на постоянно място рому нараства до 32,9 %, а още 14,5 % са заети в програмите за временна заетост или в сезонни или временни дейности (по данни на представителното за ромите в България изследване „Здравето и ромската общност: Анализ на ситуацията в Европа“). След тази година заетостта в ромската общност отново спадна.” (Т о м о в а, 2011 б).

Таблица 12

Дял на зетите лица средно за страната и в ромската общност по икономически дейности
Share of employed persons on national average and of the Roma people by economic activities

Икономически дейности	Дял от всички заети (%)	Дял от всички заети в ромската общност (%)
Селско, ловно и горско стопанство, рибно стопанство	6,82	19,53
Комунални услуги	1,10	15,98
Строителство	8,80	10,95
Търговия или ремонт на автомобили, стоки за домакинството	17,40	8,58

Източник: НСИ (2011 г.); Богданов и кол. (2012).

По данни от преброяването през 2011 г. делът на ромите, живеещи на село, е 44,6 %, но още поне 15 % от ромите живеят в малки градове, за които е типична заетостта в селскостопански дейности. Съвсем логично е най-високият дял от заетите роми да се реализира в селскостопанския отрасъл, като този дял е почти 3 пъти по-висок от средния за страната (табл. 12). Може да се каже, че заетостта в сферата на комуналните услуги е почти изключително „ромска“ – почти 15 пъти е по-висока в сравнение със средната заетост в същия сектор за страната. Комуналната сфера е основен сектор за реализация на ромите от големите градове на пазара на труда. Строителството е третият сектор по интензитет на заети лица от ромските общности. Делът на ромите, заети в строителни дейности, е сходен със средния за страната. По данни на Евростат сред всички работещи делът на българите, които през второто тримесечие на 2011 г. работят на непълен работен ден, е 2,5 %, докато при ромите е 29%. За сравнение в ЕС-27 този показател е 19,6 %. Според Националния статистически институт броят на наетите без договор през същия период е 43,2 хил. души, или 1,72 % от всички наети. От заетите роми 40,8% работят, без да имат сключен договор. Над половината (53,91 %) от ромите, наети в държавно, общинско, смесено или частно предприятие, и петима от шестима (83,13 %) роми, наети в частни предприятия, работят без договор (Богданов и кол., 2012).

Освен ниското образователно и квалификационно равнище друга причина за отпадането от пазара на труда според Георгиев, Томова и др. (1993) са широко разпространените стереотипи, че ромите са крадливи, мързеливи, безотговорни и недисциплинирани. Друга причина е липсата при тях на земеделска земя, машини, посадъчен материал, торове, което изисква значителни предварителни инвестиции. Според Томова (1995) именно поради липсата на постоянни доходи ромите нямат необходимия достъп до системата на банковото кредитиране. Тилкиджиев (2004) и Тилкиджиев, Миленкова и др. (2009) посочват като допълнителна причина самосегрегацията и етнобарьерите, изграждани в семейната среда.

Кертиков (2002) предлага систематизация на ромските икономически дейности – легални и полулегални дейности, от една страна, и нелегални, от друга. В първата група той включва: наемния труд в отделите „Чистота“, почистване на жилищни входи, възстановяване на традиционните занаяти, събиране на билки, гъби и охлюви, тротоарна търговия, като към всичко това прибавя и получаването на социални помощи. В нелегалните дейности са включени: кражба, просия, клошарство, проституция и сутеньорство, наркопласьорство, нелегален хазарт, продажба на невести, продажба на кръв, шоубизнес, гадателски услуги, нелегална емиграция, нелегално производство на спиртни напитки.

Пампоров (2006) групира основните източници на доходи в няколко групи: *гурбет* (работата, която вършат обикновено, е ниско- и неквалифицирана – миячи, чистачи, берачи на плодове, общи работници на строежите, а жените, ако не работят на полето, обслужват възрастни хора

по домовете им); *запазване на занаята* (практикуването на традиционния занаят при някои от ромските субгрупи е от фундаментално важно значение, като за тях занаятът не е просто професия, а начин на живот, който е свързан с поредица от позитивни усещания); *смяна на занаята* (тогава, когато кризата на даден традиционен занаят е ясно осъзната от практикуващите го роми, те търсят начин да го заменят с друг, който е по-адекватен на новите икономически условия); *социални помощи; събиращество* (според представително изследване от 2003 г. Димова, Тилкиджиев и др., 2004, събирането на билки като икономическа стратегия е характерно за 3,9 % от ромите в България, а събирането на метални отпадъци е основна икономическа стратегия за 6,1 % от ромите в страната); *лихварство и лонджи* (по-принцип калдерашките групи са най-предприемчиви по отношение на икономическите стратегии, като в неясните години на прехода и нестабилната съдебна система, благодарение на по-стабилното си икономическо състояние, сред част от калдерашите в градските ромски махали особено силно се развива лихварството); *просията и джебчийството; проституцията и трафикът на жени; сватбата като икономическа стратегия* (Пампоров, 2006).

Ако се разгледат източниците на доход, половината от ромските домакинства разчитат на социални плащания от държавата. От тях 23-24% са пенсии, 20 % – социални помощи, около 5 % – парите, отпуснати като детски добавки, и едва около 2,5 % са обезщетения за безработица. На доходи от легална работа се осланят малко под 20 % от домакинствата, а на заетост в сивата икономика – малко над 20 %. Това, което може да се определи като характерно за ромските икономически стратегии, е наличието на 10 % друг източник на доход, което на практика индукира дела на участие на домакинствата най-вече в престъпните или недобре регламентирани от закона дейности (Ivanov, O'higgins, 2006).

Естествено възпроизводство при ромите

Понастоящем върху хода на демографските процеси особено силно влияние оказва интензитетът на социално-икономическите фактори.

Като се имат предвид резултатите от преброяванията през 1992 и 2001 г., се прави изводът, че това е единствената етническа група в страната, която показва увеличаване на своя брой, въпреки значителното несъответствие между данните на официалната статистика и научно-емпиричните демографски изследвания, които показват още по-голям ръст на ромското население в страната. От анкетите, проведени по време на преброяванията през 1992 г. и 2001 г., се наблюдава силна затвореност на ромската етническа група и ниска мотивация на членовете ѝ за емиграция през този период, а ако има такава, тя в повечето случаи не е съпроводена с постоянна промяна на местожителството. Така основният фактор, който влияе върху увеличаване броя на ромите, е високият естествен прираст. На базата на официалните данни от преброяването може да

бъде изчислен около 18,7 ‰ естествен прираст на ромското население за периода 1992-2001 г., но ако предположим, че смъртността е от порядъка на 8 ‰, то стойностите на раждаемостта могат да бъдат оценени на около 26 ‰.

Тези данни се потвърждават и от изследването на Т о м о в а (2005). Възложена от Министерския съвет, НСИ изготвя справка за раждаемостта в големите етнически общности по данни от преброяването през 2001 г. на базата на етническото самоопределение на родилките. Данни от тази непубликувана в официалните издания на НСИ справка са представени в табл. 13 и както се вижда от тях, в общността на ромите раждаемостта е най-висока – на практика такава, каквато е била при турците и българите мюсюлмани в началото на 70-те години на XX в.

Таблица 13

*Раждаемост, детска смъртност, смъртност и естествен прираст (‰)
по етнически групи към 01.03.2001 г.*

*Birth rate, infant mortality rate, mortality rate and natural increase (‰)
by ethnic groups as of 01.03.2001*

Демографски показатели	Общо	Българи	Турци	Роми
Раждаемост (по етническа принадлежност на майката) – на 1000 човека	8,2	6,6	13	26,7
Общ коефициент за раждаемост	1,22	1,03	1,62	2,81
Детска смъртност (на деца до 1 г.) – на 1000	13,4	9,9	17,8	25
Смъртност на 1000 човека от населението	14,2	15	10,3	7,3
Естествен прираст – на 1000 човека	-5,7	-8,1	2,7	19,4

Източник: НСИ непубликувани данни (по Т о м о в а , 2005)

Проучванията на Т о м о в а (2009) показват въз основа на „оценките на всички експерти – лекари, представители на местните органи на властта, социалните служби и полицията, работещи с роми постоянно, че раждаемостта в общността значително е намаляла през последните години”. Като една от причините се посочва нарасналата трудова емиграция на ромите след 2002 г. към други страни-членки на Европейския съюз и повишаване на образователното равнище на младите жени. След 2002 г. започват и системни усилия за стопроцентово обхващане на ромските деца в началната степен на образование (1-4 клас) и задържането им в училище, колкото е възможно по-дълго (Т о м о в а , 2009). Всички тези предприети мерки водят до намаляване на раждаемостта и особено на юношеската или ранната раждаемост сред общността (табл. 14, 15). „Националният статистически институт отчита от своя страна рязко намаляване на детската и юношеската раждаемост в страната още в периода 2001–2003 г. и особено сред лицата, самоопределящи се като роми” (Т о м о в а , 2009).

Въпреки че през последните 15 години спадът на раждаемостта в ромската общност е особено отчетлив, заварената значително по-благоприятна възрастова структура (табл. 16) е много важен фактор за съхраняването, дори за увеличаването на дела на ромките в ранните възрасти.

Таблица 14

Ранна (юношеска) раждаемост (на 1000 момичета под 18 г.)
Early (adolescent) births rate (per 1000 girls under the age of 18)

Етническа група	1992 г.	2001 г.
Българи	66,2	41,3
Турци	283,1	179,6
Роми	690,3	508,8

Източник: НСИ непубликувани данни (по Т о м о в а , 2005)

Таблица 15

Извънредно ранна раждаемост (на 1000 момичета под 15 г.)
Extreme early birth rate (per 1000 girls under the age of 15)

Етническа група	1992 г.	2001 г.
Българи	3,1	2,4
Турци	20,3	21,5
Роми	70,1	35,6

Източник: НСИ непубликувани данни (по Т о м о в а , 2005)

Таблица 16

Възрастова структура на населението (%)
според етническата му принадлежност за 1992 г. и 2011 г.
Age structure of the population (%) by ethnicity as of 1992 and 2011

Възраст	Общо		Етническа група					
			българска		турска		ромска	
	1992	2011	1992	2011	1992	2011	1992	2011
общо	100	100	100	100	100	100	100	100
0-9	12	8,4	10,9	7,2	16,8	10,2	25,4	20,8
10-19	14,5	9,2	13,7	8,3	18,1	12,2	23,2	18,3
20-29	13,3	13,1	12,7	12,5	16,5	15,2	17,4	18,3
30-39	13,7	14,7	13,4	14,6	14,9	15,5	13,9	15,2
40-49	14	13,8	14,4	13,9	12,2	14,6	9,2	11,6
50-59	12,1	14,3	12,7	14,7	9,9	13,6	5,8	8,7
60+	20,4	26,6	22,2	28,7	11,6	18,7	5,1	7,1

Източник: Преброяване на населението, том I, С., 1994 г.; Окончателни резултати от преброяването през 2011, НСИ, <http://censusresults.nsi.bg/>

Както се вижда (табл. 16), близо 48,6 % от ромското население е под 20 години, при 24,6 % за българското и 35 % от турското население на страната, което и за в бъдеще ще гарантира запазване на различията във възпроизводствения модел и ще определя в значителна степен неговия брой. Тези дялове намаляват и в трите етнически общности в страната през 2011 г. с по десет пункта и достигат 15,5 % при българската общност и съответно 22,4 и 39,1 при турската и ромската етническа група. Друга тенденция е нарастването на населението в горните възрастови групи, което е най-голямо при българите и турците, съответно с 6,5 и 6,9 пункта и е най-малко при ромите – само с два пункта.

Ромите се характеризират с най-висок процент на **многодетност**, който се определя от идеалите на ромското семейство за достигане на желания брой деца и ценностите на семействата им свързани с неговия брой. Най-голяма ценност при ромите е голямото семейство, най-висок авторитет има тази група, която произхожда от голям, многоброен и силен род (Марушиакова, Попов, 1993). При тях процесът за планиране на децата в семейството е много слабо изразен; деца се раждат и поради ниската сексуална култура; много рядко се употребяват ефективни контрацептиви, което предизвиква и нежелана бременност; като „универсално средство” за семейно регулиране при ромите в момента е абортът (2/3 от тях са извършили повече от пет аборта). Ето защо усилията трябва да бъдат насочени към повишаване на равнището на сексуална култура с оглед намаляване на нежеланата бременност и раждания, както и намаляване на абортите и подобряване на здравното състояние на ромите. Сред това население се възражда и икономическият мотив за повече деца – многото деца в семейството са повече работна сила, на която може да се разчита. „Затвореността” на ромските групи се явява една от пречките за навлизане на модерния начин на живот и спомага за съхраняване на патриархалните традиции на техния бит и свързаните с тях ценности. По данни на изследването на Томова (2005) средният брой на децата в ромските семейства при различните възрастови кохорти варира по следния начин: при семейства на брачни партньори на възраст 18-19 години коефициентът за броя на децата е 2,34; от 30-39 години – 3,33; от 40-49 години – 3,95; от 50-59 години – 4,3; над 60 години – 4,2. Много ясна зависимост може да се наблюдава и между броя на децата в семействата и образованието на родителите: при тези с основно образование – 2,6 деца; начално образование – 3,3; неграмотни – 4,4.

По-високата раждаемост при ромите се обяснява и с **ранните бракове**. Традиционният тип брачно поведение в най-голяма степен е запазено при ромското население. При него е характерна най-ниска възраст за встъпване в брак и раждане на първото дете. По данни на UNICEF (2002) за 2000 г. средната възраст за встъпване в първи брак в България е 25 години за жените и 28 години за мъжете. По данни на представително за ромите изследване от 1994 г., обхванало 1844 ромски домакинства, 40 % са се оженили преди навършване на 16 години, а още 32 % през следващите

2 години, т.е. преди да навършват 18 годишна възраст (Томова, 1995). На практика обаче делът на женитбите в юношеска възраст при тях е фактически по-висок, защото по данни от изследването още 8 % от респондентите декларират, че са имали дете в годината преди да се оженят. Очевидно, някои от анкетираните са съобщили на колко години са регистрирали брака си, въпреки че съгласно ромската традиция са били женени преди юридическото му оформяне, т.е. по данни от 1994 г. около 80 % от ромите създават семейства преди навършването на пълнолетие (Томова, 1995).

Според изследването на Сугарева (1995) около 40 % от жените и около 20 % от мъжете от тази група сключват брак още преди навършване на 20-годишна възраст, като няма съществена разлика между живеещите в градовете и в селата. Около 65 % от мъжете и 80 % от жените от тази етническа група са сключили вече брак преди 25-годишна възраст, докато при българите тези проценти са съответно 23 и 59 %, а при турците – 50 и 73 %. Подобни различия между трите етнически групи се запазват и във възрастовата група 25-29 години. В тази и в по-високите възрастови групи както при мъжете, така и при жените се наблюдава известно сближаване на стойностите на сключените бракове при турската и ромската етническа група, като и двата етноса се характеризират с по-висока брачност в сравнение с българите. Така например във възрастовата група 30-34 години само 7 % от мъжете роми и 8 % от мъжете турци не са сключили брак, докато при мъжете българи неключилите брак са над 17 %. При жените българки в същата възрастова група неженените са близо 8 % и около 5 % при другите разглеждани етнически групи.

Причините голяма част от ромите да не са с оформен юридически брак се крият не само в традицията, но и в интересите. Ромките например рядко сключват брак преди третото раждане, за да се ползват от привилегиите на самотното майчинство, детските добавки, социалните помощи, като те се превръщат в основните им източници на доход, въпреки че живеят във фактическо семейство с партньор.

Таблица 17

Брой желани деца според интервюирани лица по етнически групи (%)
Number of children desired of the respondents by ethnic group (%)

Брой желани деца	Българи	Турци	Цигани
1	11,8	11,8	9,4
2	62,3	58,2	38,2
3	18,4	23,6	30,7
4	5	4,3	13,1
5	1,6	0,9	5,1
6+	0,9	1,2	3,5
Среден брой	2,25	2,28	2,77

Източник: по Калоянов (1995)

Доказателство за типа на репродуктивно поведение са получените резултати от изследването на Калоянов (1995). Според него и при българите, и при турците, и при ромите с най-голям относителен дял са желаещите да имат две деца. На първо място с 62,3 % са българите, на второ с 58,2 % са турците и на трето с 38,2 % са ромите (табл. 17). Както се вижда, няма големи различия между предпочитанията на българи и турци.

На второ място по размер на относителния дял са тези, които желаят да имат три деца. Тук подреждането по етнически групи е променено и, както се очаква, ромите се отличават с най-голям дял – 30,7%, следвани от турците с 23,6 % и българите с 18,4 %. Ромите запазват първото място и при следващите значения на признака брой желани деца – четири, пет, шест и повече. Единственото изключение е при едно дете, където те заемат трета позиция при изравнен дял на българи и турци – 11,8%. Предпочитанието за повече деца от ромите е добре изразено, което намира израз и в стойностите на средния брой желани деца. За тях той е 2,77 деца, следват турците с 2,28 и българите с 2,25 деца. Както се вижда, "от едната страна са ромите с желание за по-голям брой деца, а от другата българите и турците с почти изравнен брой желани деца" (Калоянов, 1995).

Специфичните тенденции при ромската раждаемост са разкрити чрез изследването на относителния риск за първо и второ раждане. В две последователни разработки Коутчева (2003а) откроява факта, че след 1990 г. вероятността ромската жена да осъществи прехода към първо дете е нараснал с приблизително 40 %, а да има второ дете е спаднала със 110 % (Коутчева, 2003б). Днес вероятността ромска жена да роди първо дете е 5,51 пъти по-висока, отколкото вероятността българска жена да претърпи същото събитие. Същевременно при относителния риск за второ дете разликата е 1,36 (табл. 18).

Таблица 18

Относителен риск за първо и второ дете в България по етнически групи
Relative risk of first and second child in Bulgaria by ethnic groups

	Първо дете		Второ дете			
	преди 1989	след 1989	преди 1985	1985-1990	1990-1995	след 1995
Българи	1	0,35	1	1,02	0,58	0,33
Турци	0,91	0,44	1,11	0,84	0,72	0,43
Роми	1,54	1,93	1,37	1,58	0,92	0,45
Други	0,81	0,30	1,39	1,12	1,00	0,53

Източник: Коутчева, 2003б

Средният брой живородени деца при българите е 1,26, а при ромите 1,53. Ако се разгледа структурата на плодовитостта при жените, излизащи от фертилна възраст към 2001 г., впечатление прави фактът, че моделът на семейство с три (31,2 %) или повече деца (37,6 %) е най-характерен за ромската общност, докато за българите е най-типичен моделът на семейство с две деца (64,6 %) или едно дете (21,4 %), а при турците – с две (50,6 %) или три (27,4 %) деца (Балев, Цветарски, 2005).

Съществени различия могат да се наблюдават не само в демографското поведение, но също и в нагласата за броя на децата в едно семейство (Пампоров, 2006). Според извадковото изследване на раждаемостта и репродуктивното поведение, съпътстващо преброяването на населението през 2001 г., за ромите, както и за българите, основен приоритет заема двудетното семейство като репродуктивен идеал. Въпреки това за ромите нагласата да имат трето дете е все още силна, докато при българите едното дете започва да се превръща в идеален модел. Статистическият анализ на данните откроява като основна причина за отлагането на раждане на дете или изобщо отказа от второ и следващо раждане е безработицата, недостиг на средства и други икономически причини (Белчева, 2004). Според Пампоров (2006), „процесите, свързани с раждаемостта и репродуктивното поведение на ромите днес, могат да бъдат обяснени с някои промени в колективната идентичност, които настъпват успоредно със социалните промени в България. Актуалната ситуация на икономически и социални трансформации в страната води до преход в социалните нагласи и ценностните ориентации. Търсенето и формирането на идентичност в либерализираното и разширяващо се социално поле обаче усилва онзи аспект на колективната идентичност, който я свързва с представите за минало и традиционни ценности. Вероятно именно това оказва най-голямо влияние върху ромското репродуктивно поведение. Вторите и следващите раждания намаляват именно поради откритите от статистиката характеристики: влошено икономическо състояние и повишена социална несигурност. Същевременно първите раждания се увеличават и се изместват към по-ранни възрасти, защото това е моделът на традиционна социализация при ромите.”

Механично движение на ромите

Външната миграция е друг основен фактор, който оказва влияние върху броя и структурите на населението. В България все още не съществува система за годишно отчитане на външната миграция и поради липса на пълна и детайлна информация за размера на миграционните потоци и демографските характеристики на участниците в тях е невъзможно да се направи точна оценка на нейното влияние върху броя на населението, а така също и на ефектите, които тя оказва върху демографските процеси. Съществува и неяснота в определението за емигрант в българската статистика, тъй като под емигрант не се разбира задължително

невъзвращенец. Част от емигриралите след постигане на целите на своето пребиване в дадена страна (приключване на образованието си или на договора за работа, сключване на брак с чужди граждани и т.н.) се завръща обратно в страната.

В периода 1989–2011 г. емиграцията в България е със сериозно променен характер. През 1989–1992 г. основните фактори, влияещи върху интензитета на емиграционните процеси, са етническите. Първата вълна на масова миграция от 1989–1990 г. е резултат от етническо напрежение, създадено в резултат от „възродителния процес“ и последвалата го „голяма екскурзия“. Общо за периода 1985–1992 г. България напускат 461 хил. г. български турци, а само през периода май–август 1989 г. техният брой е близо 300 хил. г. Според К а л ч е в (2001) по оценки от извадкови изследвания за периода 1990–1992 г. от България емигрират над 250 хил. г., като най-голям е техният брой през 1990 г. – близо 90 хил. г.

Периодът между двете преброявания – 1992 и 2001 г., се характеризира с много по-умерена емиграция от страната (табл.19, 20).

Таблица 19

*Емиграция на населението за периода 1989-2002 г.
Emigration of the population for the period 1989-2002*

Период	Нетна миграция (брой)
1989*	218 000
1990-1992**	252 700
1993-2000**	215 000
2001-2002***	30 000
Общо	716 000

Източник: Териториална мобилност на населението, С., НСИ, 2002: *по данни на МВР; **изчисления въз основа на данните за населението от проведените преброявания през 1992 и 2001 г. и естествения прираст на населението за отделните години на периода; ***разчетни данни

Въз основа на направените оценки се установява, че за периода 1989–2000 г. в резултат на външна миграция населението на България е намаляло с около 680-700 хил. г.

Основните фактори, оказващи влияние върху процеса на вземане на решение за емиграция в годините след 1989 г., са икономическите и психологическите – мотивите за личностно развитие и по-добра реализация на индивидуалните способности. Преобладаващата част от напусналите страната са българи, но интензитетът на емиграцията е все още най-висок сред българските турци и българите мюсюлмани. Ограничаването на броя на емигриралите не се дължи на намаляването на желанието за заминаване, а на рестриктивните мерки на западноевропейските страни, САЩ и Канада, които в голяма степен моделират емиграционното поведение, големината и демографската структура на емигрантските потоци и

определят крайната дестинация (Томова, 2011 а). За да търсят работа, по-високо възнаграждение на труда си, по-добри условия на живот или за да придобият по-високо образование и квалификация, България напускат 196 хил. г. – средно по 22 хил. души годишно (НСИ, 2002).

Според Калчев (2001) емигрантите от България за периода 1989-2001 г. са над 680 000 души. Авторът идентифицира три периода на развитие по отношение на миграцията в страната: първи период 1989–1992 г. – мотивирана в голяма степен политическа емиграция, доминирана от етнически турци; втори период 1993–1996 г. – не толкова интензивен поток от икономически имигранти с нарастващ дял на млади и висококвалифицирани лица; третият период 1996–2001 г. – преобладаване на трудова миграция (Калчев, 2001).

Според Пампоров (2008) до 2001 г. ромите са най-малко мобилната етническа общност в страната. В периода 1993-2001 г. 79,4 % от ромите никога не са напускали селището, в което са родени, а значителна част от тези, които са се преместили от едно селище в друго в страната, са жени, отишли да живеят при съпруга си след сватбата. След закриването на ТКЗС и ДЗС близо половината от ромското население остава без поминък, малка част от ромските семейства се изселват от селата към градовете, друга част – от села с малка концентрация на роми към села с голяма концентрация, обикновено в близост до магистрала или голям град. „Въпреки стереотипа за ромите като за най-мобилното население, в периода 1993–2001 г. те се очертават като най-стационарната група в страната” (Томова, 2011 а). Една от причините за това поведение Томова обяснява с бедността, невъзможността да се акумулират средства дори само за транспорт до някоя съседна страна, като само в пограничните райони със Сърбия и Гърция част от ромите осъществява краткосрочна или маятникова емиграция. Ниската емиграционна подвижност на ромите в този период се потвърждава и от проведеното социологическо изследване, представително за ромската общност в рамките на проект „Европейско включване – трансфер на данни и обмен на добри практики между страните Румъния, България, Италия и Испания, отнасящи се до включването на ромското население“ (EUINCLUSIVE) (Богданов и др., 2012), в което се посочва, че само 1,5 % от респондентите са работили в чужбина преди 1 януари 2002 г.

В годините между последните две преброявания – 2001 и 2011 г., се наблюдава нарастване на емиграционния поток от страната в резултат от влизането на България в т.нар. шенгенски „бял списък” (април 2001 г.) и присъединяването на страната към ЕС (януари 2007 г.). По-голямата част от емигрантите са с ниска професионална квалификация.

През 2001 г. НСИ провежда паралелно на преброяването представително изследване на миграционното поведение и на потенциалната външна емиграция от страната. Ето как изглеждат резултатите от това изследване по етнически признак:

Таблица 20

*Интензитет и обхват на потенциалните емигранти (%)
от големите етнически общности
Intensity and range of potential migrants (%) of the large ethnic communities*

Етническа група	Потенциални емигранти		Дългосрочни трудови емигранти		Краткосрочни трудови емигранти		Нямат намерение да емигрират	
	КПП	Обхват	КПТЕ	Обхват	КПКЕ	Обхват	КПНЧ	Обхват
ОБЩО	8,5%	100	6,8%	100	4,5%	100	69,3%	100
Българи	8,7	81,8	6,5	76,7	4,7	83	68,3	79,1
Турци	9,5	13,3	7,2	12,6	3,7	9,8	71,8	12,3
Роми	3,4	2,3	9,5	8,1	3,2	4,1	79,3	6,7
Други	10,2	1,2	8,5	2	7,1	2,5	62,5	1,9

Източник: Териториална мобилност на населението. С., НСИ, 2002.

КПП – коефициент на потенциалните преселници (брой потенциални преселници на 100 души); КПТЕ – коефициент на потенциалните трудови емигранти (брой потенциални трудови емигранти на 100 души); КПКТЕ – коефициент на потенциалните краткосрочни емигранти (брой потенциални краткосрочни трудови емигранти на 100 души); КПНЧ – коефициент на потенциалните непътуващи в чужбина

Както се вижда от представената таблица 20, значителен е дялът на потенциалните дългосрочни трудови емигранти от ромски произход. Потенциалната краткосрочна емиграция е по-малко предпочитана, но по-вероятна. Ромите най-рядко заявяват готовност за такъв тип миграция, но в пограничните райони тя е честа практика.

През 2003 г. Институтът по икономика при БАН повторя изследването на НСИ, макар и при много по-малка извадка. Установява се слабо повишаване на нагласата за дългосрочна и краткосрочна трудова миграция, но не и за изселване от страната. Рязко се е променил профилът на потенциалните преселници. Най-голям е интензитетът на желаещите да напуснат България завинаги сред ромите (10,4 %), докато при българските турци емиграционният потенциал вече е изчерпан – интензитетът на потенциалната емиграция сред тях е едва 3,8 %, срещу 7,6 % при българите. По отношение на дългосрочните трудови емигранти ситуацията е обратна в сравнение с 2001 г. Най-голям е интензитетът на потенциалната трудова емиграция при българските турци (15,0 %), следван от този при българите (8 %), а едва 3 % от ромите изразяват предпочитание към тази форма. При краткосрочната трудова миграция най-голям е интензитетът на потенциалните мигранти при ромите (10,4%), след това при турците (5 %), а най-малък – при българите (4,5 %) (Минчев и др., 2004).

По данни на „Изследване на неравенствата EUREQUAL” (2008 г.)

20 % от българските турци и по 8 % от етническите българи и от ромите, попаднали в извадката, са работили в чужбина през различен период от време през последните години. Поне 22 % от турците, 14 % от българите и 12 % от ромите разчитат на финансовата подкрепа на свои роднини, работещи в чужбина, или на валутата от собствената си сезонна или временна работа извън страната. Данните от това изследване са много близки до тези от представителното за роми, турци и българи изследване на Института за демографски изследвания “Макс Планк” – гр. Роцок, Германия, и Института по социология към БАН „Изследване на поколенията и половете” (GGS), проведено през 2004 и 2007 г. Данните от изследване „Здравен статус и достъп на ромите до здравеопазване” на Институт „Отворено общество” от 2007 г. показват, че след 2004 г. за различен период от време в чужбина са работили представители на 18 % от ромските домакинства – най-често по двама души от семейство. Над 40 % от домакинствата в някои ромски махали са имали поне по един член, работил в чужбина. Най-често мъжете намират работа като строителни или селскостопански работници и като обслужващ персонал в хотели и ресторанти. Жените декларираат, че са наемани като домашни помощнички, в селското стопанство и преработвателната промишленост, по-рядко – като текстилни работнички. Висок е делът на ромките, жертви на трафика на жени. Същото изследване установява влошаване на условията на труда за българските емигранти в другите европейски държави, изразяващо се с поне два основни индикатора: намаляване на цената на труда (заплащането) на нелегалните трудови емигранти и нарастване на измамените, работили месеци, без да им се плати. Измамите са нараснали както от страна на чуждите работодатели, така и от страна на посредниците български граждани (Томова, 2012).

Данните от проведеното социологическо изследване, представително за ромската общност в рамките на проект „Европейско включване - Трансфер на данни и обмен на добри практики между страните Румъния, България, Италия и Испания, отнасящи се до включването на ромското население“ (EUINCLUSIVE) показва, че 12 % от респондентите са работили в чужбина след 1989 г. Тези пътувания са се увеличили след приемането на България в ЕС. Данните от представително за цялото българско население проучване (Резултати от омнибус на Институт „Отворено общество“ – София, през юли 2011 г.) показват, че пребиваващите българи в чужбина за повече от 3 месеца са малко повече – 18,4 % (Богданов и др., 2012).

Нарасналата емиграция на ромското население се потвърждава и от данните, посочващи каква част от тях са работили в чужбина. Преди 1 януари 2002 г. 1,5 % от респондентите са работили в чужбина; между 1 януари 2002 г. и 1 януари 2007 г. техният дял нараства на 3,0 %, но най-голямото увеличение е след приемането на България в Европейския съюз (1 януари 2007 г.) – 9,9 %. Значителен е и относителният дял (16,5 %) на интервюираните лица, които са посочили, че и друг член на домакинството е работил извън България след 1989 г., като тук отново се наблюдава

увеличение след 2007 г. Данните сочат категорично, че работата е основната причина за престоя на ромите в чужбина – 84,2 % от тях са работили, а само 5,8 % твърдят, че причината е да се съберат със семействата (Ангелов и др., 2011).

Преобладаващата част от пребивавания в чужбина на интервюираните роми са краткосрочни, което илюстрира временния и циркулярен характер на ромската миграция. Малко повече от половината от респондентите, пребивавали в чужбина, твърдят, че са били там за по-малко от 3 месеца, 26,4 % – за период от 3 до 6 месеца, 10 % – до година, и само 12 % – повече от година (Богданов и др., 2012).

Данните от изследването EUINCLUSIVE (Богданов и др., 2012) от 2011 г. извеждат Гърция като най-предпочитаната дестинация за работилите в чужбина роми (30 %), следвани от Италия (15,2 %), Германия (11,2 %), Испания (10,4 %). Това се дължи на географската близост на държавата и ниските разходи за емиграция (например разходи за транспорт), възможността за временна заетост, която страната предлага в селското стопанство и туризма. Гърция е и на първо място сред предпочитаните бъдещи дестинации за намиране на работа в чужбина – 23 % от респондентите, които имат миграционни нагласи, биха потърсили работа там. Като най-предпочитани бъдещи дестинации за работна миграция след Гърция се открояват отново същите европейски държави, но в различен ред – почти поравно са предпочитани Германия и Испания – съответно с 21 % и 19 %; и след това Италия – 14,3 %. Важно е да се подчертае, че по отношение на предпочитаните дестинации за емиграция, миграционното поведение на ромите се отличава от това на българите. Най-голям е дялът на българите, които биха избрали Германия (18,2 %) за работа в чужбина, следвана от Испания (15,5 %), Италия (13,6%) и Великобритания (10,9 %). Гърция е едва петата желана дестинация за българи, а Великобритания е на 9-то място заедно с Белгия като желана дестинация за ромите (Богданов и др., 2012).

Според изследване на Агенцията на ЕС за основните права относно ситуацията на европейските граждани от ромски произход, които упражняват своето право на свободно движение и усядат в друга страна членка на съюза (Богданов и др., 2012), основните привличащи фактори за ромската миграция са: информация и съвети от вече установени роднини и приятели в държавата, в която възнамеряват да имигрират, по-добри възможности за живот, свързани с по-малка дискриминация спрямо ромите, по-добър живот, свързан с икономически възможности в противовес на отблъскващия фактор „бедност“. Данните от изследването EUINCLUSIVE от 2011 г. (Богданов и др., 2012) сочат, че започналата икономическа криза служи по-скоро като привличащ фактор за работна миграция, отколкото като спирачка, тъй като сред ромите се увеличава желанието за работа в чужбина. Около 22 % имат миграционни нагласи и желание да имигрират, но сигурни в предстоящото си заминаване са малко повече от половината от тях (54 %). Това означава, че най-вероятно ще

заминал госта по-малко от 22 % (Богданов и др., 2012) .

Въпреки политическия обрат след 10.11.1989 г., проблемите на ромското население в България не се решават изцяло. Приетата Конституция от 1991 г., в която са заложени най-важните правни основи, осигурява пълни граждански и политически права на всички граждани независимо от етническото им самосъзнание. След 1989 г. се предприемат редица мерки, насочени към преодоляване на дискриминацията и зачитане на правата на етническите групи в страната:

- синхронизиране на вътрешното законодателство с европейските стандарти в областта на правата на човека и защитата на малцинствата;
- политическа, социално-икономическа и културна интеграция на малцинствата в българското общество;
- изграждане на адекватен институционален механизъм, който да обхваща всички равнища на различните видове власти с ясно очертани отговорности и правомощия;
- последователно и ефективно прилагане на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (Report submitted by Bulgaria, ..., 2003).

Развитието на държавата след 1989 г. поставя нови въпроси за решаване във връзка с положението на ромската етническа група в страната. Спадът на жизненото равнище, влошаването на условията на живот и неравностойното положение на етническите групи на пазара на труда, етническата дискриминация на засегнатите от безработицата, неблагоприятната образователна структура на ромите са допълнителни фактори, които задълбочават различията между отделните етнически общности и води до разрушаване на стереотипите на поведение и техните взаимоотношения и изостряне на етническите напрежения.

През последните две десетилетия и особено след 1989 г. раждаемостта намалява сред всички етнически общности като резултат от тежката икономическа криза и чувството за несигурност, породени от различни социални промени. Независимо от това спадът на раждаемостта при ромите е най-малък. Образователното равнище, материалните и културните потребности, удовлетворяването на определени стремежи за възпитанието, отглеждането и ценностната оценка на децата определят поддържането на висока раждаемост и естествен прираст при ромското население.

В емиграционния процес при българските роми след 1989 г. ясно се открояват два периода: до началото на XXI в., характерен с намалена емиграционна подвижност, и първото десетилетие от новия век – с увеличена емиграция в резултат от влизането на България в т.нар. шенгенски „бял списък“ (април 2001 г.) и присъединяването на страната към ЕС (януари 2007 г.). Допълнителни причини за увеличаване на емиграцията са и социално-икономическите проблеми, които съпровождат преходния период и се оказват решаващи.

Т Р Е Т А Г Л А В А

ДИНАМИКА В БРОЯ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА В БЪЛГАРИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО (1878 Г.) ДО 2011 Г.

Ромите са изключително хетерогенна етническа общност. Те се различават по езика, който използват в ежедневието, по религиозната си принадлежност, по признака уседналост, по традиционния или модерния занаят на групата, по социалния си статус, по субгруповата си идентичност. *В настоящото изследване не се взимат предвид груповите характеристики на отделните ромски подразделения, а етносьт се възприема като едно цяло.*

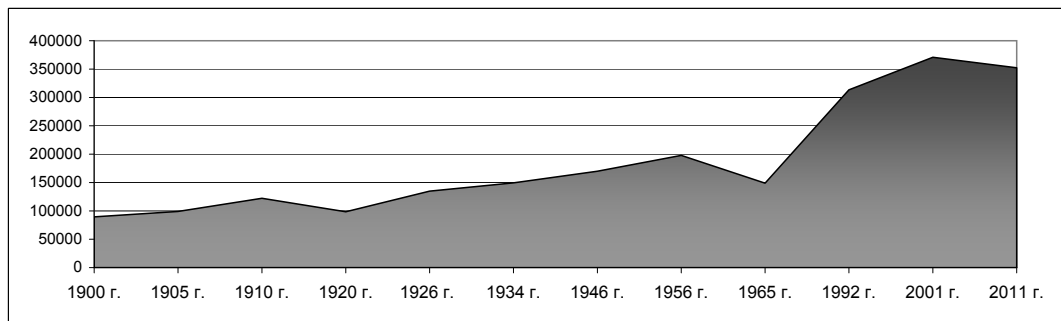
Някои неточности и затруднения при преброяването на ромите до края на Втората световна война се дължат на това, че до тогава по-голямата част от българските роми водят неуседнал начин на живот. Както споменава С а р а ф о в (1903), „преброяването на циганите е изключително сложно, тъй като непрестанно се движат от едно място на друго”. Тези процеси се затрудняват и от факта, че до 1946 г. преброяването се води по налично население.

При първите три преброявания в Княжеството – 1881, 1887, 1892 г., като етнически признак се използва майчиният език. Този подход на определяне на броя на ромите е твърде неточен, тъй като голяма част от тях говорят турски и български език, и по този начин е преувеличен и броят на турците и българите. По време на първото преброяване в Княжество България са отбелязани 37 600 роми, което съставлява 1,9% от населението. При регистрацията на населението през 1884 г. в Източна Румелия е отбелязана народностната принадлежност. Броят на ромите е по-малък – 27 190 д., но относителният дял е по-висок 2,8 %. След Съединението на България (1885 г.) се провежда преброяване през 1887 г., при което са отбелязани 50 291 д. (1,6 %), като при следващото преброяване (1892 г.) броят им нараства незначително на 52 132 д.

За първи път при преброяването през 1900 г. е отбелязан въпрос за етническата принадлежност, който се запазва и при следващите преброявания. Както е видно от табл. 21 броят на ромското население е нарастнал почти двойно. От една страна, това се дължи на факта, че част от ромите говорят български и турски език като майчин, като по този начин броят им до тази година е снижаван, от друга страна, това нарастване се дължи на т.нар. „голяма келдерарска инвазия”.

През следващите години, до началото на Балканските войни, се наблюдават високи темпове на нарастване на ромското население (едни от най-високите през целия разглеждан период – 4,7 % през 1905-1910 г.). От направения преглед на естественото и механичното движение на ромите в предишната глава се вижда, че това нарастване се дължи най-

вече на високия естествен прираст. Както е отбелязано, много редки са случаите на изселване на роми от страната. По-скоро се наблюдава обратният процес в следващите години, когато от България се откъсва Южна Добруджа и в страната освен българи се преселва и ромско население.



Фиг. 13. Брой на ромите в България (1900-2011 г.)

Fig. 13. Number of population of the Roma ethnic group in Bulgaria (1900-2011)

Преди да разгледаме броя на ромското население след 1910 г., трябва да споменем, че периодът след Балканските войни е свързан и със значителни териториални промени в границите на страната. Така например през 1913г. според Цариградския договор към страната се придават земи от Тракия и Македония с площ от 23 187 km² (през 1915 г. България получава от Османската империя още 2587 km² по долината на р. Марица). В същото време според Букурещкия мирен договор (1913 г.) от страната е откъсната Южна Добруджа, между Тутракан, Балчик и Силистра. Ньойският мирен договор от 1919 г. също изменя територията на България, като само към Гърция са придадени 8712 km² от Тракия и Източна Македония. Тези териториални промени оказват значително влияние върху броя на ромското население. Така например в новообразуваните през 1920 г. окръзи Мъстанли (дн. Момчилград), Пашмакли (дн. Смолян) и Петрич ромите наброяват 592 д. и ако към тях прибавим 513 д. на присъединените към окръг Стара Загора Кърджалийска и Свиленградска околия, можем да кажем, че ромското население след 1912 г. нараства с 1105 д. Новоприсъединените територии се характеризират с ниска концентрация на ромско население, като относителният му дял (1,3%) е два пъти по-нисък от средния за страната. В същото време в присъединените към Румъния пет околии – Балчишка, Добричка, Куртбунарска (дн. Тервел) (10 села остават в Шуменски окръг), Силистренска и Тутраканска, то възлиза на около 9307 д. (1910 г.), по-голямата част от които и след 1913 г. остават да живеят по тези земи. Относителният им дял в тази територия е почти два пъти по-висок от средния за страната – 3,4 %. Вследствие на териториалните промени и непълнотите на статистиката за естественото движение на населението през периода на войните трудно може да се направи едно по-

пълно изследване на факторите, определящи броя на ромското население. Намалението му през 1920 г. се дължи именно на това, че към територията на България се присъединяват територии с малък брой роми, а от нея се откъсват територии, в които те наброяват близо 10 000 д. През следващите години се наблюдава нарастване на ромското население. За да може да се направи сравнение на броя на ромите през 1934 г. с този през 1946 г., към данните от 1934 г. (табл. 21) трябва да се прибави броят на ромското население на Южна Добруджа (5362 д.), отчетен при преброяването от 1941 г., в резултат на което към началото на Втората световна война ромите наброяват малко над 154 хил. д. Най-общо казано, през периода 1934-1946 г. се отчита едно значително нарастване с близо 20 хил. д. Естественят прираст в годините от началото на XX в. до Втората световна война при ромското население е от порядъка на 18-20 % и при положение че смъртността има високи стойности – приблизително около 20 %, може да се заключи, че раждаемостта е била над 40 %.

Таблица 21

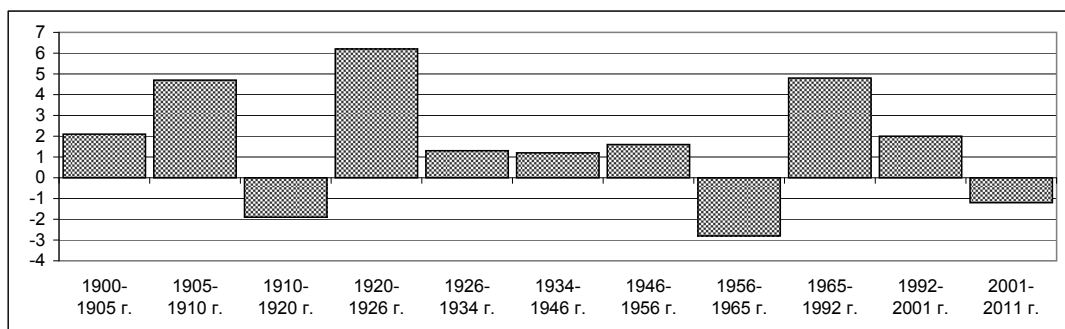
Брой и относителен дял (%) на трите основни етнически общности в България (1900-2011 г.) по начин на самоопределяне
Number and relative share (%) of the three main ethnic communities in Bulgaria (1900-2011) by manner of self determination

Години	Общо	Брой			Относителен дял (%)		
		българи	турци	роми	българи	турци	роми
1900	3744303	2888219	531240	89549	77,2	14,2	2,4
1905	4035575	3203810	488010	99004	79,4	12,1	2,4
1910	4337513	3518756	465641	122296	81,1	10,7	2,8
1920	4846971	4036056	520339	98451	83,3	10,7	2,03
1926	5478741	4557706	577552	134844	83,2	10,5	2,5
1934	6077939	5204217	591193	149385	85,6	9,7	2,5
1946	7029349	5903580	675500	170011	83,4	9,6	2,4
1956	7613709	6506541	656025	197865	85,5	8,6	2,6
1965	8227966	7231243	780928	148874	87,9	9,4	1,8
1975	8727771	7930024	730728	18323	90,1	8,4	0,2
1992	8487317	7271185	800052	313396	85,7	9,4	3,7
2001	7928901	6655210	746664	370908	83,9	9,4	4,6
2011	7 364 570	5 664 624	588 318	325 343	84,8	8,8	4,9

Източник: данни според преброяванията на населението 1900-2011 г.

Особен интерес представляват демографските данни за ромите в България след Втората световна война. Наблюдава се значително

несъответствие между количествения ръст на основните етнически групи в данните на официалната статистика и научно-емпиричните демографски изследвания. За съжаление, данните са непълни и не докрай сигурни. Последното преброяване, за което се смята, че показва най-точно броя на ромите в България, е през 1956 г. и резултатите от него отчитат 197 хил.г., декларирали се като роми. Взимайки предвид данните за естественото нарастване и емиграцията на ромското население, които след 1946 г. се публикуват, както и тези по етническа принадлежност, се установява, че броят на ромското население още през това преброяване е занижен с около 25 хил. г. Данните след това биват засекретявани и могат да се открият главно в архивите на ЦК на БКП. Така например в страната през 1959 г. са отбелязани 214 167 цигани.



Фиг. 14. Средногодишен темп на прираст (%) на ромската етническа група в България (1900-2011 г.)

Fig. 14. Average annual growth rate (%) of the Roma ethnic group in Bulgaria (1900-2011)

През 1965 г. по официални данни се отбелязва намаление на броя на ромското население, което не отговаря на действителната ситуация. Както е отчетено в предишната глава, по това време независимо от отбелязаното намаление на раждаемостта, естественият прираст остава висок поради бързото намаление на смъртността. Имайки предвид архивните данни за абсолютното нарастване на ромите, може да се направи оценка, че ромското население в средата на 60-те години е наброявало приблизително 260 хил. г. При следващото преброяване през 1975 г. данните са засекретени. Първоначално фигурират въпроси за етническата принадлежност на отделните лица, които обаче впоследствие отпадат по политически причини. Въз основа на данни от архивни източници (ИЦА - София) може да обобщим, че броят на ромите към средата на 70-те години е около 350 хил. г. По непубликувани данни са отчетени 373 хил. г. Тези данни обаче са били недостатъчни за нуждите на ЦК на БКП и по специална поръчка на Министерство на вътрешните работи с активното съдействие на организациите на ОФ е извършено друго засекретено преброяване, при което като цигани се отчитат не само тези, които

се декларират като такива, а всички които са такива според околното население, според начина на живот, културните особености и т.н. Данните от това преброяване, завършено през 1980 г., посочват един значително по-различен брой от официално обявения – 523 519 цигани (Марушиакова, Попов, 1993). Практиката на необявените “тайни” преброявания на населението (и специално на ромите) чрез органите на МВР продължава и по-късно. Последното такова преброяване е от януари 1989 г. за нуждите на възродителния процес, на което се отчита брой от 576 927 роми (или 6,45% от населението на България), като в забележка е отбелязано, че повече от половината роми се турчечат (т.е. са с преферирано турско етническо самосъзнание) (Марушиакова, Попов, 1993). Подобно преброяване на ромите по линията на МВР (регионалните дирекции, съответстващи на бившите окръзи) е проведено през май 1992 г., което обаче е непълно и според което в България ромите наброяват 550 хил. г.

Марушиакова, Попов (1993) обръщат внимание на различните методи на извършване на тези преброявания. Докато при преброяванията по линия на МВР се разчита главно на “външни” преценки (сведенията са предоставени от органи на МВР, използващи помощта на определен кръг сътрудници), то при общонационалните преброявания всеки сам трябва да декларира своята етническа принадлежност. Специално при ромите обаче последната форма разкрива цяла съвкупност от нови проблеми, свързани със сложната йерархична структура на етническото самосъзнание и широкото разпространение на феномена “преферирано етническо самосъзнание” (публично деклариране на друга нециганска етническа принадлежност). Не на последно място те посочват и неудачността на редица статистико-социологически методи при изследването на тази етническа общност (или поне на определен кръг от въпроси, свързани с нея). Според Марушиакова, Попов (1993) общата цифра за броя на циганите в България и при преброяванията от 1965, 1975 и 1992 г. е занижена, а преценката на МВР при преброяването от 1989 г., “че повече от половината от циганите в България се турчечат”, е завишена. Въз основа на съпоставка на данните от тези преброявания (с всичките резерви към тях) с данните от някои общини, както и редица наблюдения и съображения, по преценка на авторите броят на лицата от цигански произход в България може да се определи най-общо и ориентировъчно на 800 000, което прави България страна с относително най-висок дял на циганското население. Според Liegeois (1994) минималният брой на ромите в България е 700 000, а максималния е 800 000. Отделен въпрос е колко от тях биха желали по едни или други причини да се декларират като цигани, но подобна ситуация е нещо обичайно за Източна Европа, което проличава и при преброяването на населението в Чехия, Словакия и Румъния.

При преброяването през 2001 г. се отчита ръст на ромското население от 2% средногодишно. Това нарастване се дължи да намалената емиграционна подвижност на ромите през периода 1992-2001 г. и на

запазването на високите нива на естествен прираст през последното десетилетие на XX в. Националният статистически институт изчислява, че на базата на декларираната етническа идентичност, прирастът на ромското население в периода между двете последни преброявания (1992 и 2001 г.) е 18,4 %, а само в периода 2001-2003 г. – 19,4 %. П а м п о р о в (2007) оценява броя им през 2007 г. като вариращ в рамките на 638 162 и 815 313 души.

През периода от 2001 г. и последното проведено преброяване от 2011 г. се наблюдава намаление на броя на ромското население. Основният фактор за това е нарасналата емиграция на роми особено след приемането на България в Европейския съюз (01.01.2007 г.). Независимо от значителния им спад, раждаемостта и естественият прираст при ромското население, все пак запазват високи стойности. През 2011 г. прави впечатление и големият брой на лицата, които са отказали да се самоопределят (53 хил.г. – 0,8 %). От тях вероятно най-голям е броят на българите мохамедани, но към този брой се включва и част от ромското население.

Освен естественото и механичното движение върху броя на дадена етническа група влияят и процесите на асимилация. Когато се говори за промяна на етническата принадлежност на ромите, трябва да се има предвид не само тази, която те посочват, но да се отчете и доколко околното население, към което се причисляват, ги приема безрезервно. Също така от съществено значение е и степенята на близост и дистанцираност между членовете на различните етнически общности; в какво етническо обкръжение се намират, степенята на социализация на дадена етническа група, културната близост между етническите общности, религиозната търпимост, общата обредна система (П о п о в, 1993).

Един от естествените начини за асимилация и приобщаване към дадена етническа общност са смесените бракове. Така например възникналата между смесени бракове на роми и българи група на джоревците не е възприемана нито от едната, нито от другата етническа общност. Тази група живее отделно от останалите ромски групи и избягват и контактите и смесените бракове с тях. Ето защо „не може да се говори за асимилация на базата на смесени бракове, тъй като те (ромите – б.а.) много рядко се женят с членове на друга етническа общност” (Т о м о в а, 1995).

П о п о в (1993) посочва няколко причини, които подтиква ромите мюсюлмани да се самоопределят като турци: 1. Отрицателно отношение на всички етнически групи към ромите; 2. По-висок престиж, който има турската етническа общност в йерархичната стълба на обществото; 3. Еднакви религиозни, културно-обредни и езикови традиции и начинът на живот при двете етнически групи; 4. Непрекъснато акцентирание в средствата за масова информация на престъпленията, които извършват ромите.

Според изследването на Т о м о в а (1995) сред различните групи от роми в България протичат разнообразни процеси на етническа идентификация. Според нея 2/3 от респондентите без стеснение

декларираат принадлежността си към ромската общност. Сред останалите 1/3 е налице предпочитание към чуждо етническо самосъзнание – по-голяма част от ромите мюсюлмани се представят за турци (което е типично за Пазарджишко, Пловдивско, Хасковско, Търговишко, Добричко и Разградско), докато част от ромите християни се самоопределят като българи и съвсем малко като румънци. Според Томова (1995) като българи се определя значителна част от семействата на роми, дисперсирани в големите жилищни блокове на Люлин, Младост, Обеля и други софийски жилищни комплекси, както и част от ромите християни в селата, особено когато не са обособени в махали, уседнали са отдавна и са добре интегрирани в селския бит. Томова (1995) посочва, че смяната на етническата идентификация особено на уседналите роми е свързано с ниския социален статус, като по този начин се стремят да преминат в по-престижна етническа група. Марушиакова и Попов (1993) посочват, че друга причина за невъзможността да се установи с точност броят на ромското население е вече споменатият феномен „преферирано етническо самосъзнание”. Голяма част от т.нар. турски роми се турчелят, те показват еднозначно турско етническо самосъзнание и за някои от тях турският език е действително майчин, тъй като не владеят (или владеят много слабо ромски език). Друга обективна причина за промяната в самоидентификацията на ромите е, че те в действителност поддържат по-тесни икономически връзки с чуждоетничното население и връзките му с него са по-силни, отколкото помежду им.

Интерес представлява и каква част от етническата общност на ромите се определят като български роми (дасикане рома) и каква част – като турски роми (хорохане рома). От изследването на Томова (1995) се вижда, че 47,3 % се определят от групата на българските роми, като от тях $\frac{3}{4}$ не посочват друго название на групата си. Останалите най-често съобщават названието на традиционните или съвременните занаяти на групата или специфично прозвище, дадено им от други групи. Като „турски роми” се определят 46,2 % от респондентите, като 2/3 от тях не посочват друга специфична подгрупа. Като влашки роми се определят 5,1 % от респондентите. В същото изследване се посочва, че езикът рома се говори от половината роми в България. Рома е майчин език за 85 % от кардарашите и ловарите, за 45 % от българските роми, до 34 % от турските роми и за 14 % от влашките роми. Български език предимно се говори в 1/5 от домовете на българските роми, в 1/10 от семействата на кардарашите и ловарите и сред 1/20 от турските роми. Около 61 % от турските роми обикновено говорят помежду си на турски, а 84 % от влашките роми говорят на влашки. Българският език е основно комуникативно средство в домовете на едва 14 % от ромите в България (главно тези с българско самосъзнание).

Както е видно от табл. 21, относителният дял на ромите се запазва постоянен – около 2 %. Той бележи нарастване от началото на 90-те години на XX в. с близо два пункта, което се дължи освен на високите темпове

на прираст и на намаляването на българското и турското население в страната. Отрицателният естествен прираст, в комбинация със силно застарялата възрастова структура и емиграцията, са причина за бързото намаляване на българското население след 1989 г., докато при турското население основният фактор за отрицателния темп на прираст между двете последни преброявания са емиграцията, и то основно към Турция.

Въпреки че ромската етническа група в България е втората по численост след турската, съществуват много малко изследвания от Освобождението до началото на 90-те години на XX в. Опирайки се на официалните преброявания на населението, както и на непубликуваните данни за естественото и механичното движение на етническите общности в България, е направен опит да се оцени реалния брой и локализацията на българските роми. През целия следосвобожденски период това е единствената етническа група в страната, която се отличава с непрекъснато увеличение на своя брой (с изключение на последното преброяване, макар че в действителност той продължава на нараства). Направеният анализ на факторите показва, че естественият прираст има решаващо значение върху формирането на броя на ромите в България. Етнокултурните особености, характерът на заетостта, влиянието на нормите, наложени в ценностите на ромската група, съчетани със спецификата на селищната среда, младата възрастова структура, влошената образователна структура, поминъкът и др. са основните фактори, които до голяма степен определят поддържането на високи нива на естествения прираст. Решаващо влияние върху първия основен спад на раждаемостта, респективно на естествения прираст, е окончателното усядане на ромите, регламентирано с Постановление № 258 на Министерския съвет от 17.10.1958 г., което съвпада с приключване на колективизацията на земята и с повишаване на образователното ниво на ромите. Другият период на интензивен спад е от средата на първото десетилетие на XXI в., който бележи преминаването към третата фаза на демографския преход. През целия следосвобожденски период с малки изключения (по време на т.нар. „голяма екскурзия“ и след 2001 г.) имиграционните процеси преобладават над емиграционните, които като цяло се характеризират с малък интензитет и имат незначително влияние върху формирането на броя на ромите в страната. С промяната на политиката към етническите групи в страната от средата на 50-те години се прави изводът, че нарастващата тенденция в процесите на турчение на ромите мюсюлмани с турски майчин език трябва да се прекрати, като се сменят турско-арабските им имена с български, което започва от края на 50-те години на XX в. Постига се обратният резултат, вместо да се пресекат тези тенденции, те се засилват – наблюдава се нарастване на броя на ромите, самоопределили се като българи и турци. От направения анализ може да се заключи, че тези процеси се задълбочават още повече след края на т.нар. „възродителен процес“ и през периода на преход от началото на 90-те години. Тези тенденции ще оказват влияние и в самоопределянето на ромите и в следващите години. В динамиката на

броя на ромското население от 1989 г. ясно се открояват два периода – през последното десетилетие на XX в., което се характеризира с увеличаване на броя на ромите, обусловен от ограничаването на тяхната емиграция, и през първото десетилетие на XXI в., отличаващ се с намаляване на броя на ромите, моделирано от увеличаване на емиграционните процеси в резултат на влошеното икономическо състояние и повишената социална несигурност.

Г Л А В А Ч Е Т В Ъ Р Т А

ТЕРИТОРИАЛНИ ОСОБЕНОСТИ В БРОЯ И ЛОКАЛИЗАЦИЯТА НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА

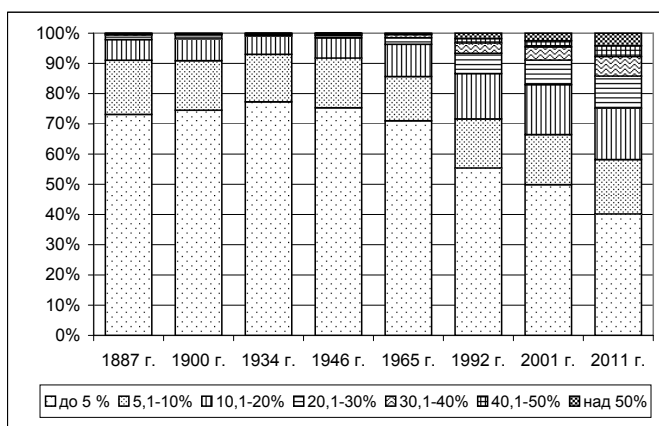
Според първото преброяване, проведено в Княжество България през **1881 г.**, ромите наброяват 37 600 д. Те са разпространени сравнително равномерно по територията на страната. Въпреки това се открояват някои околии с два пъти по-висока концентрация на ромско население, относителният дял на което достига над 3 %. Всички тези околии се намират в придунавската част – Лом паланка (гн. Лом) (4,4 %), Рахово (гн. Оряхово – 4,1 %), Силистра (3,3 %), Провадия (3,3 %). С най-нисък относителен дял (под 1 %) се отличават окръзите Търново, Севлиево, Кюстендил и Ловеч. Въпреки равномерното разпределение на ромското население, с най-голяма териториална концентрация се отличава Североизточна България, в която са съсредоточени близо половината от ромите в Княжеството и относителният им дял (2,5 %) е по-висок от средния (1,9 %). С по-висока териториална концентрация се отличава също Северозападна България, в която е съсредоточена приблизително 1/3 от ромското население и относителният му дял е с близо два пъти по-висок в сравнение със средния за страната. Най-малък е броят на ромите в окръзите на Югозападна и Северната централна част на Княжеството, където те са едва 1 % (Приложение 2).

При преброяването през **1884 г.** ромското население в Източна Румелия съставлява по-висок относителен дял от този на Княжество България. Ясно се открояват околиците, попадащи в Източна Стара планина и източната част на Забалканските котловини, в които са съсредоточени 1/5 от ромите в Източна Румелия – Сливен (5,6 %), Котел (3,9 %), Карнобат (3,5 %), Айтос (3,4 %). Други околии с по-висок относителен дял на ромите са Татар Пазарджик (гн. Пазарджик) (6,2 %), Сърнена гора (4,8 %), Пещера (4,4 %) (Приложение 3).

През **1887 г.** в Княжество България са регистрирани 1268 *селища с наличие на ромско население*. В началото на XX в. тези селища наброяват 1857, а според преброяването през 1946 г. техният брой възлиза на 1985. Независимо от ширещото се мнение в публичното пространство за териториално разрастване на ромското население, броят на тези селища незначително се увеличава и в началото на 90-те години е 2069 (1992 г.),

като остава почти непроменен до последното преброяване през 2011 г. От друга страна, стои въпросът за значителното нарастване на относителния дял на ромите в отделните селища, както и на значителното нарастване на броя на селищата с висок относителен дял на ромското население.

Интерес представлява и темата за разпределението на селищата с наличие на ромско население в различните части на страната. През отделните преброявания най-голям брой населени места са регистрирани в Североизточна и Южна Централна България и в тях се формира около половината от ромското население, като тези две области се редуват за водещото място. Сравнително еднакъв е броят на селищата с ромско население в Северна Централна, Северозападна и Югоизточна България – по около 10-12 %. С най-малък брой селища (по-малко от 10 %), с наличие на ромско население се отличава Югозападна България.



Фиг.15. Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромското население в България (1887-2011 г.)

Fig. 15. Distribution of settlements with different relative share of Roma population in Bulgaria (1887-2011)

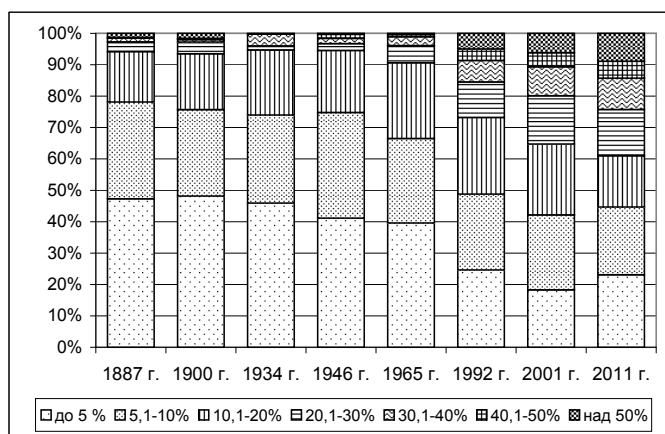
Селища с до 10 % (0-5 % и 5-10 %) ромско население

До средата на 60-те години селищата с нисък относителен дял на ромско население (0-5 % и 5-10 %) съставляват около 90 % от селищата с наличие на роми. Впоследствие се наблюдава рязък спад и в началото на 90-те години те са 72 %, като по-късно този дял намалява с още 15 пункта и достига 56,4 % през 2011 г. Този спад се дължи най-вече на селищата с най-нисък относителен дял (0-5 %) ромско население, които намаляват от 73 % през 1887 г. до 38 % през 2011 г. Групата селища, в които ромското население е с относителен дял от 5-10 %, запазва стабилни стойности от 16-17 % през целия разглеждан период (фиг. 15).

Селищата от тази група са разположени най-равномерно и не формират територии с висока концентрация. Най-малко са те в района на

Краището, Източните и Западните Родопи и Старопланинската област (Приложение 20, 22, 24, 27, 29, 31, 32, 35).

Съвсем различен е разпределението на ромското население в селищата с различен относителен дял на ромите. От началото на века до Втората световна война близо половината от ромското население е концентрирано в селищата с до 5 % ромско население (фиг. 15). На второ място по брой на ромите (1/3 от тях) през този период се нареждат селищата с относителен дял от 5-10 % ромско население. След Втората световна война до 2011 г. се наблюдава плавна тенденция на намаляване на броя на ромите, концентрирани в тази група селища (0-5 % и 5-10 %). Отчита се, че в сравнение с 1887 г. концентрацията на този брой намалява наполовина през 2011 г. (фиг. 16).



Фиг. 16. Разпределение на ромската етническа група в селищата с различен относителен дял на ромите в България

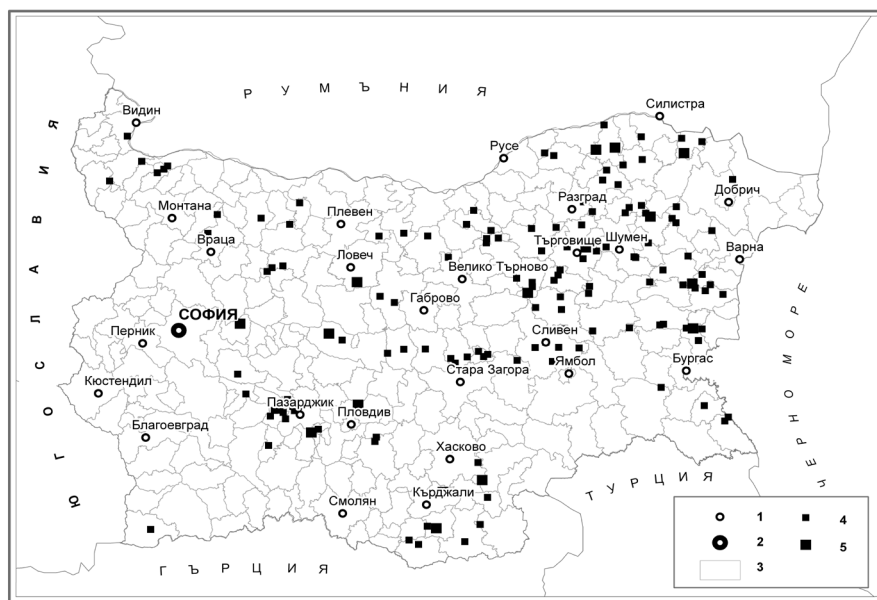
Fig. 16. Distribution of the Roma ethnic group in the settlements with different relative share of Roma in Bulgaria

Селища с 10–20 % ромско население

Относителният дял и броят на селищата от тази група бележат нарастване с повече от 10 пункта, сравнявайки началото (7 % през 1887г.) и края (2011 г. – 18,5 %) на разглеждания период (фиг. 15). През 1887 г. в тази група селища са концентрирани около 1/5 от ромите в страната, до началото на 90-те години се наблюдава тенденция на нарастване на този дял, който достига около 1/4 от ромското население, след което намалява за сметка на селищата с по-висок относителен дял на ромите (фиг. 16).

През 1887 г. селищата с 10-20 % роми са сравнително равномерно разпределени по територията на страната, но основната част от тях се намира в *Североизточна България* – община Разград (селата Липник, Стражец), Сливо поле (Кошарна, Малко Враново), Ситово (Ястребна,

Поляна), Добрич (Камен, Балик, Опанец) и гр. Друга територия с по-голяма концентрация на селища от тази група е *Западна Дунавска равнина* – община Видин (с. Дунавци), Димово (Арчар), Брусарци (Василовци, Брусарци), Монтана (Габровница, Ерген) и гр. По-голямо струпване на селищата има в района *Септември-Пазарджик* – Септември (Злокучене, Септември) и Пазарджик (Братаница, Ляхово, Драгор), както и в *Югоизточна България* – Айтос (Мъглен), Поморие (Страцин, Бата), Бургас (Рудник), Несебър (Гюльовица), Бяла (Попович) и гр. (Приложение 21).



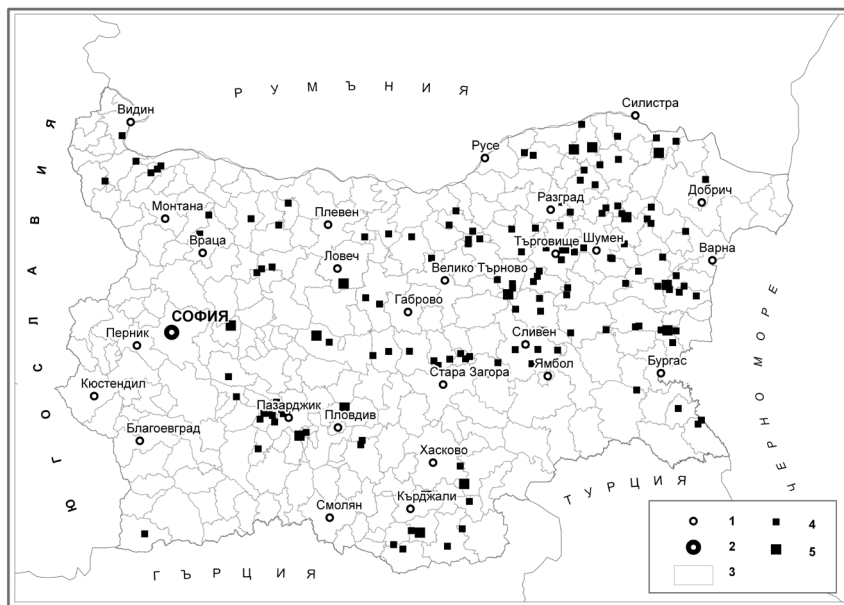
Фиг. 17. Териториално разпределение на селищата с относителен дял от 10-30% ромско население през 1900 г.: 1 – по-голям град; 2 – столица; 3 – граница на община; 4 – селища с относителен дял на ромското население от 10-20 %; 5 – селища с относителен дял на ромското население от 20-30 %

Fig. 17. Spatial distribution of the settlements with relative share of the Roma population from 10 to 30% as of 1900: 1 – major city, 2 – capital; 3 – municipal boundary; 4 – settlements with relative share of Roma population from 10 to 20 %, 5 – settlements with relative share of Roma population from 20 to 30%

През 1900 г. се наблюдава нарастване на броя на селищата от тази група в *Североизточна България*, като тя остава територията с най-голямата им концентрация – община Русе (с. Просена, Семерджиево), Никола Козлево (Красен дол), Нови Пазар (Писарево), Вълчидол (Изворник, Есеница) и гр. Значително нарастване на броя на селищата се отбелязва в областта на *Източна Стара планина* – Сунгурларе (Сунгурларе, Грозден, Чубра), Котел (Пъдарево, Градец, Жеравна, Котел, Тича), Сливен (Бинкос, Гавраилово, Блатец, Тополчане, Струпец), Руен (Ябълчево, Руен, Просеник) и гр., както и в *близост до Пазарджик* (Звърничево, Ивайло, Сарая, Драгор)

и гр. (фиг. 17).

През 1934 г. териториалното разпределение на селищата от тази група се запазва и не се наблюдават съществени изменения в сравнение с 1900 г. Открояват се някои общини с голям брой населени места – Пазарджик (с. Сарая, Братаница, Мокрище и гр.); Септември (Семчиново, Злокучене и гр.); Долни чифлик (Гроздьово, Нова шипка, и гр.); Котел (Котел, Медвен и гр.); Поморие (Косовец, Гълъбец и гр.) и Сливен (Калояново, Самуилово, Тополчане, Сотирия, Сливен, Ичера и гр.) (Приложение 25).



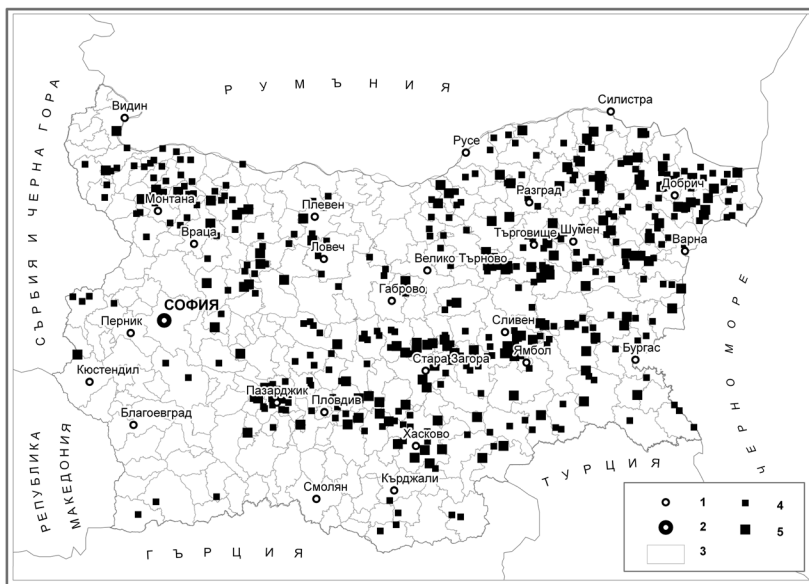
Фиг. 18. Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население от 10-30 % през 1946 г. (виж легендата на фиг. 17)
 Fig. 18. Spatial distribution of the settlements with relative share of Roma population from 10 to 30% as of 1946 (see the legend of Fig. 17)

През 1946 г. се засилва концентрацията на селищата от тази група в *Североизточна България*, където се намират над 70 % от тях: община Исперих (селата Драгомъж, Къпиновци, Вазов), Кайнарджа (Голеш, Войново), Попово (Априлово, Еленово, Гагово), Търговище (Руец, Острец, Здравец), Шумен (Илия Блъсково, Благово, Новосел) и гр. Наблюдава се увеличаване на броя на селищата в *централните части на Забалканските котловини* – Мъглиж (Паничерево, Зимница, Едрево, Нова махала, Тулово), Павел баня (Осетеново, Габарево) и гр. Запазва се високата концентрация и в района на *Септември* (Злокучене, Семчиново, Ковачево, Септември) и *Пазарджик* (Сарая, Братаница, Юнаците, Гелеменово). В *Северозападна България* тази група е представена само от няколко селища – Видин (Дунавци), Димово (Септемврийци), Лом (Крива бара, Василевци, Сталийска махала), Враца (Три кладенци, Лиляче), Бяла Слатина (Попица) (фиг. 18).

През 1965 г. отново изпъква териториалната концентрация на селищата от тази група в *Лудогорието* – общините Главиница (с. Зафирово, Дичево), Дулово (Поройно, Боил), Исперих (Вазово, Бърдовка, Драгомъж), Каолиново (Лятно, Омарчево), Разград (Стражец, Раковски, Ясеновец, Киченица, Дянково) и гр., и *Източния Предбалкан* – Антоново (Ястребино, Изворово, Орач, Пчелно, Яребично и гр.), Върбица (Върбица, Маломир и гр.), Долни чифлик (Пчелник, Долни чифлик и гр.), Омуртаг (Бостан, Кестенево, Омуртаг и гр.), Търговище (Ралица, Баячево и гр.), Шумен (Струйно, Илия Блъсково и гр.). Други ареали на концентрация, които се формират след Втората световна война, са в *Северна Централна България* – общините Бяла Слатина (Попица, Габаре, Върбица), Долна Митрополия (Биволаре), Долни Дъбник (Крушовица, Петърница), Ловеч (Чавдарци, Александрово), Никопол (Бацова махала), Севлиево (Душево, Крамолин), Угърчин (Орляне, Каленик) и гр., и по *долното течение на р. Марица* – Хасково (Криво поле, Конуш, Динево и гр.). Намалява територията на разпространение на тези селища в *източните части на Забалканските котловини и Пазарджишко*, но се запазва високата им концентрация в *централните части на Забалканските котловини* – общините Павел баня (Александрово, Търничени, Габарево), Казанлък (Хаджидимитрово, Ръжена), Карлово (Христо Даново, Иганово, Певците), Мъглиж (Паничерево, Николаево) и гр. (Приложение 30).

В сравнение с 1965 г. **през 1992 г.** настъпват видими промени в териториалното разположение на селищата от тази група (фиг. 19). Наблюдава се значително разрастване на ареала им в *Северозападна България* – община Бойчиновци (с. Маган, Громшин, Лехчево), Брусарци (Крива бара, Василевци), Бяла Слатина (Алтимир, Габаре, Търнава, Попица), Враца (Тишевица, Власатица, Бели извор), Вълчедръм (Мокреш, Разград, Септемврийци, Черни връх) и гр. Другата промяна настъпва в *Североизточна България*, изразяваща се в значителното нарастване на броя на селищата в *Южна Добруджа и около Варненската агломерация* – общ. Балчик (Оброчище, Сенокос, Стражица), Генерал Тошево (Снягово, Чернооково, Сираково и гр.), Добрич (Карапелит, Стожер, Камен, Овчарово, Методиево и гр.), Каварна (Вранино, Каварна и гр.). През годините след 1965 г. отново се наблюдава голямо съсредоточие на тази група селища в *източните части на Забалканските котловини* – Карнобат (Драгово, Невестино и гр.), Казанлък (Морозово, Шейново и гр.), Мъглиж (Манолово, Паничерево, Гурково), Павел баня (Търничени, Тъжа и гр.), Сливен (Ръченица, Злати войвода и гр.). Друга територия със значително териториално разрастване е *по поречието на р. Марица и в Старозагорското поле* – общините Марица (Рогош, Калековец и гр.), Пазарджик (Ивайло, Априлци, Мало Конаре и гр.), Стара Загора (Колена, Змеево и гр.).

През 2001 г. и 2011 г. се отчитат същите ареали на разпространение на селищата от тази група с единствената промяна, изразяваща се в намаляване на броя на селищата в Североизточна България, като основната причина е преминаването на част от тях в групата с по-висок относителен дял на ромско население (Приложение 33, 36).



Фиг. 19. Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население от 10-30 % през 1992 г. (виж легендата на фиг. 17)
 Fig. 19. Spatial distribution of the settlements with relative share of the Roma population from 10 to 30% as of 1992 (see the legend of Fig. 17)

Селища с 20–30 % ромско население

Броят на селищата с относителен дял на ромите от 20-30 % значително се увеличава, като през 1887 г. те съставляват 1,5 % от общия брой на селищата с наличие на ромско население, за да достигнат 10,1 % през 2011 г. (фиг. 15). Нарастването на дела на ромското население, концентрирано в тези селища, е още по-голямо и от 1,5 % през 1887 г. достига близо 15 % през 2011 г. (фиг. 16). Тяхното териториално разположение се характеризира със следните особености през отделните преброявания:

През 1887 г. подобно на селищата от предишната група отново се открояват *Североизточна и Южна Централна България*, в които се намират 2/3 от селищата – общините Антоново (Стеврек), Балчик (Ляхово), Бяла (Самотино), Генерал Тошево (Балканци), Нови пазар (Писарево), Карлово (Московец), Пазарджик (Мокрище), Родопи (Златитран), Садово (Поповица), Септември (Семчиново) и др. Останалите селища са пръснати в останалите части на страната, без да формират големи съсредоточия (Приложение 21).

През 1900 г. това съотношение се запазва, като в някои от селищата се променя етническата структура – Юнак (община Аврен), Кранево (Балчик), Дряновец, Камен (Добрич), Козяк (Дулово), Полковник Чолаково, Давидово (Кайнарджа), Казимир (Силистра), Малко Дряново (Братя Даскалови), Трилистник (Марица), Златитран, Триводици (Родопи),

Семчиново (Септември), Болярски извор (Харманли) и др. (фиг. 17);

През 1934 г. броят на селищата от тази група е незначителен – община Долни чифлик (Шкорпиловци), Никола Козлево (Църквица), Антоново (Стара речка), Мъглиж (Паничерево), Тетевен (Кръкожабене), Петрич (Кавракирово), Котел (Жеравна), Пазарджик (Драгор), Костенец (Долна Василица), Смолян (Влахово), Царево (Велика), Харманли (Болярски извор), Шумен (Благово) (Приложение 25).

През 1946 г. над 90 % от селищата от тази група се намират отново в *Североизточна България* – община Антоново (Стеврек), Главиница (Стефан Караджа, Ножарево), Долни чифлик (Нова Шипка), Кайнарджа (Давидово), Никола Козлево (Църквица), Търговище (Пробуда) и др. (фиг. 18)

През 1965 г. над половината от селищата от тази група е концентрирано също в *Североизточна България* – община Аврен (Дъбравино, Синдел), Венец (Габрица), Вълчидол (Страхил, Михалич), Главиница (Богданци), Долни чифлик (Венелин, Шкорпиловци), Дългопол (Величково), Лозница (Каменар). В *Северна Централна България* – Горна Оряховица (Върбица), Павликени (Върбовка, Батака), Севлиево (Градница), Сухиндол (Красно Градище) и др., и *Южна Централна България* – Свиленград (Лисово), Мъглиж (Зимница, Едрево), Казанлък (Кънчево), са концентрирани по около 1/5 от селищата в тази група (Приложение 30). Незначителен е техният брой в Югозападна, Югоизточна и Северозападна България.

При преброяванията през **1992, 2001 и 2011 г.** площното разрастване на селищата от тази група е сходно с това на групата с 10-20 % ромско население, като то е най-голямо в *Северозападна България, Забалканските котловини, поречието на р. Марица* (фиг. 19 и Приложения 33, 36).

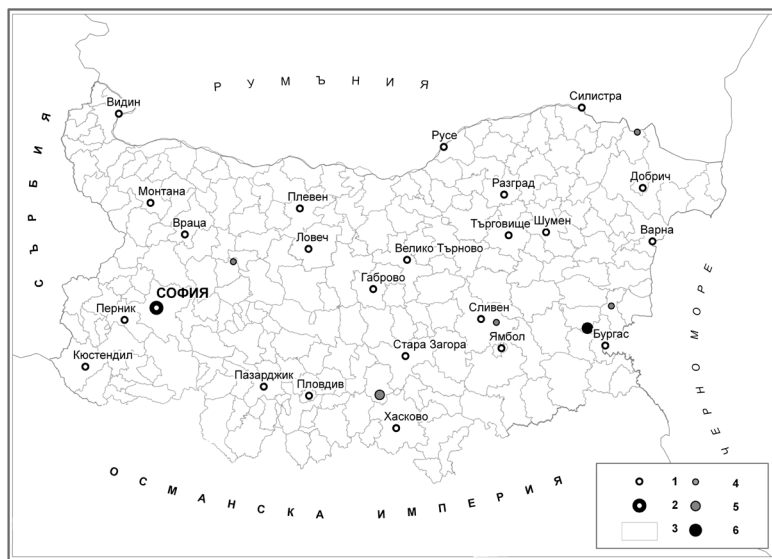
Селища с 30–40 % ромско население

До началото на 90-те години на XX в. броят на селищата от тази група и ромското население в тях е незначителен – под 1 % от броя на селищата с наличие на ромско население и от броя на ромите в страната. След този период се наблюдава нарастване на тези относителни дялове, които през 2011 г. достигат съответно 7 % и 12 %.

Териториалното разположение на селищата от тази група през отделните преброявания е следното:

- **През 1887 г.** – община Ябланица (с. Драгоица), Сливен (Калояново), Поморие (Гълъбец), Марица (Трилистник) Крушари (Северняк) (фиг. 20);
- През 1900 г. – община Марица (Динк), Долни чифлик (Нова Шипка), Вълчедръм (Долни Цибър), Стражица (Любенци), Дългопол (Сава); (Приложение 23);
- През **1934 г.** – община Котел (Градец), Вълчедръм (Долни Цибър), Родопи (Йоаким Груево), Айтос (Айтос), Шумен (Костена река), Крумовград (Звънарка) (Приложение 26);
- През **1946 г.** броят на селищата незначително нараства, пръснати са отново в цялата страна, без да се отличат съсредоточия – община

Вълчедръм (Долни Цибър), Никола Козлево (Цани Гинчево), Лъки (Белица), Шумен (Костена река), Стамболово (Голям извор), Генерал Тошево (Огражден), Раковски (Чалъкови), Родопи (Йоаким Груево) и Ловеч (Българене) (Приложение 28);



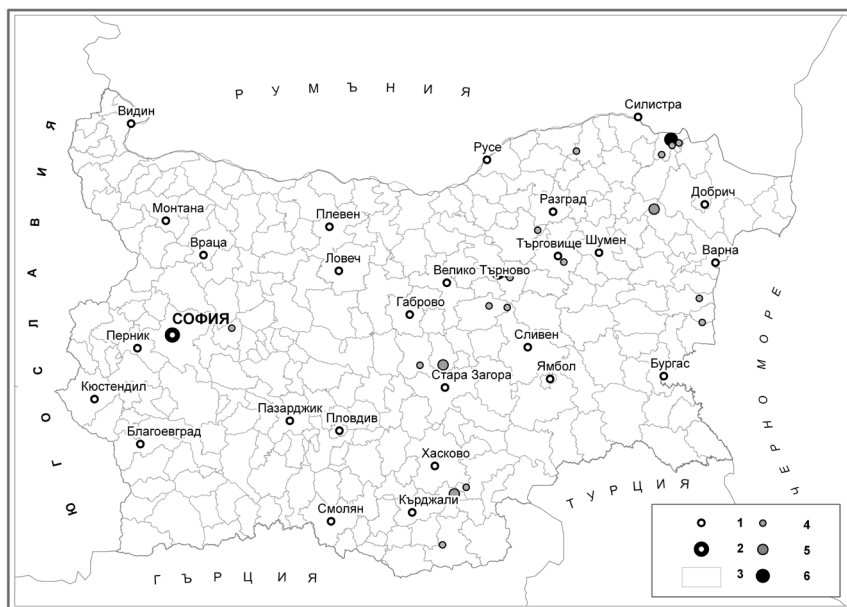
Фиг. 20. Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население над 30 % през 1887 г.: 1 – по-голям град; 2 – столица; 3 – граница на община; 4 – селища с относителен дял на ромското население от 30-40 %; 5 – селища с относителен дял на ромското население от 40-50 %; 6 – селища с относителен дял на ромското население над 50 %

Fig. 20. Spatial distribution of the settlements with relative share of Roma population more than 30% as of 1887: 1 – major city, 2 – capital; 3 – municipal boundary; 4 – settlements with relative share of Roma population from 30 to 40% 5 – settlements with relative share of Roma population from 40 to 50 %, 6 – settlements with the relative share of Roma population more than 50%)

- През **1965 г.** броят на селищата от тази група нараства на 16. За първи път се наблюдава концентрацията им в *Североизточна България*, като тук се намират повече от половината от селищата – в общините Кайнарджа (села Голеш, Полковник Чолаково, Давидово), Търговище (Ручец), Попово (Еленово), Долни чифлик (Детелина), Главиница (Стефан Караджа), Бяла (Попович), Антоново (Малоградец). Останалите селища са пръснати из цялата страна – Харманли (Болярски извор), Крумовград (Звънарка), Казанлък (Розово), Елена (Давери, Майско) и гр. (фиг. 21);

- От началото на 90-те години се наблюдава значително нарастване на броя на селищата от тази група, като през трите последни преброявания (**1992, 2001, 2011 г.**) той съответно е 70, 92 и 111. През 1992 г. се запазва високата концентрация в *Североизточна България*: общините Добрич (села Черна, Плачидол, Житница, Котленци, Ломница, Драганово); Шумен (Струйно, Илия Блъсково), Тервел (Орляк, Каблешково), Попово (Заветно, Светлен, Кардам), Омуртаг (Тъпчилешково, Бостан); Кубрат

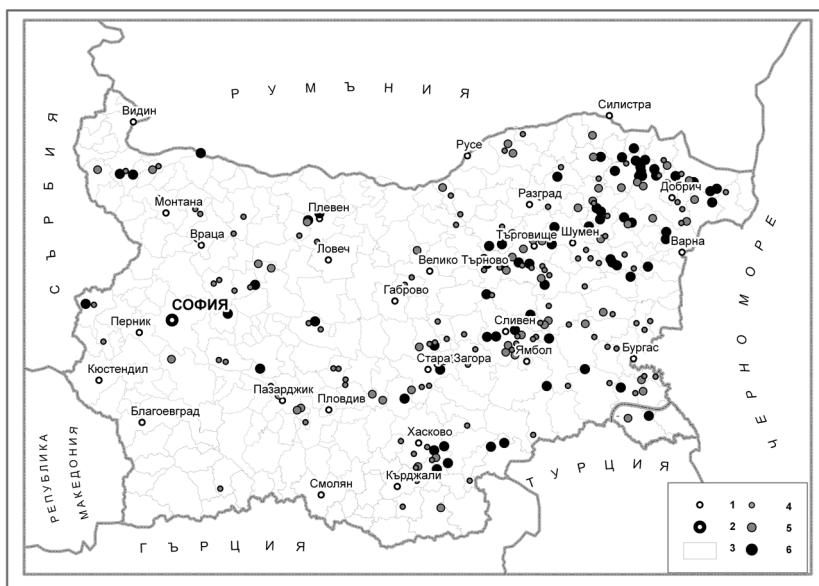
(Сеслав); Каспичан (Каспичан); Върбица (Върбица); Алфатар (Бистра), Аврен (Синдел) и гр. Други по-големи съсредоточия са в общините



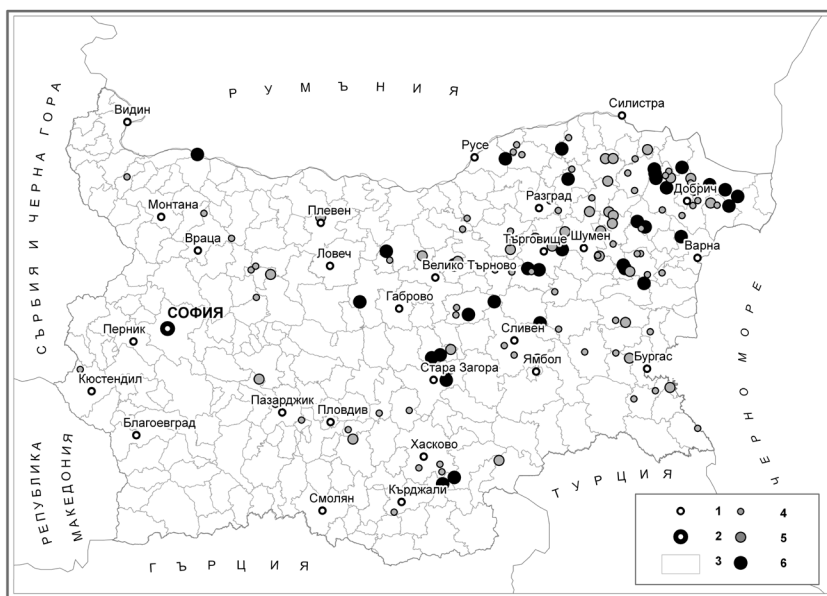
Фиг. 21. Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население над 30 % през 1965 г. (виж легендата на фиг. 20)
Fig. 21. Spatial distribution of the settlements with relative share of Roma population more than 30% as of 1965 (see legend of Fig. 20)

Хасково (Криво поле, Динево, Конуш), Созопол (Габър, Равна гора), Сливен (Чинтулово, Самуилово), Пазарджик (Юнаците, Говедаре), Елена (Добревци, Мирчовци) и гр. (фиг. 22).

- През **2001 г.** намалява концентрацията на тези селища в Североизточна България с над 10 пункта за сметка на нарастването им в Югоизточна и Южна Централна България. В *Югоизточна България* това са общините със съответните селища – Средец (Драчево), Созопол (Равадиново, Крушево, Росен), Поморие (Медово, Бата), Камено (Кръстина, Свобода); в *Южна Централна България* – Хасково (Корен, Конуш, Маслиново и гр.), Стара Загора (Памукчи, Хрищени) и гр. Друга тенденция след 1989 г. е нарастването на селищата в *Югозападна България* – в общините Ботевград (Литаково, Новачене), Земен (Калотинци) и гр., и в *Северна Централна и Северозападна България* – общините Плевен (Николаево), Монтана (Доктор Йосифово), Криводол (Галатин, Баурене), Долни Дъбник (Бъркач), Бяла Слатина (Върбица, Бъркачево), Бойчиновци (Портитовци) и гр. (Приложение 34).



Фиг. 22. Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население над 30 % през 1992 г. (Виж легендата на фиг. 20)
 Fig. 22. Spatial distribution of the settlements with relative share of Roma population more than 30% as of 1992 (see legend of Fig. 20)



Фиг. 23. Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население над 30 % през 2011 г. (Виж легендата на фиг. 20)
 Fig. 23. Spatial distribution of the settlements with relative share of Roma population more than 30% as of 2011 (see legend of Fig. 20)

Селища с 40–50 % ромско население

Групата селища с 40-50 % ромско население до 1992 г. е слабо представена и в нея се наброяват няколко селища: през **1887 г.** – Ценово (община Чирпан), през **1900 г.** – Чалъкови (Раковски), през **1946 г.** – Градец (Котел), Върбица (Бяла Слатина), Странджево (Крумовград) и Козяк (Дулово); **1965 г.** – Радан войвода (Вълчидол), Юлиево (Мъглиж), Голям извор (Стамболово) и Шишковица (Антоново). През **1992 г.**, подобно на селищата от предходната група, броят им нарастват на 31, като основно те се намират в Североизточна България (половината от тях), следвана от Южна Централна България с приблизително 1/4 от селата (фиг. 22). В останалите части на страната селищата от тази група са малко на брой. Основната част от селата в *Североизточна България*, в района на *Южна Добруджа* и *Лудогорието*, са концентрирани в общините Дулово (селата Прохлада, Пороино, Черковна), Добрич (Сливенци, Лесково), Балчик (Преспа), Кайнарджа (Средища), Никола Козлево (Крива река и Църквица) и гр. През **2011 г.** са регистрирани 59 селища, като подобно на предната група получават широко разпространение и в други части на страната – общините Ябланица (Брестница, Ореше), Созопол (Равна гора, Ново Паничарево), Самоков (Ковачевци), Плевен (Търнене), Вълчидол (Добротич, Бояна), Брусарци (Крива бара), Белозградчик (Струиндол) и гр. (фиг. 23).

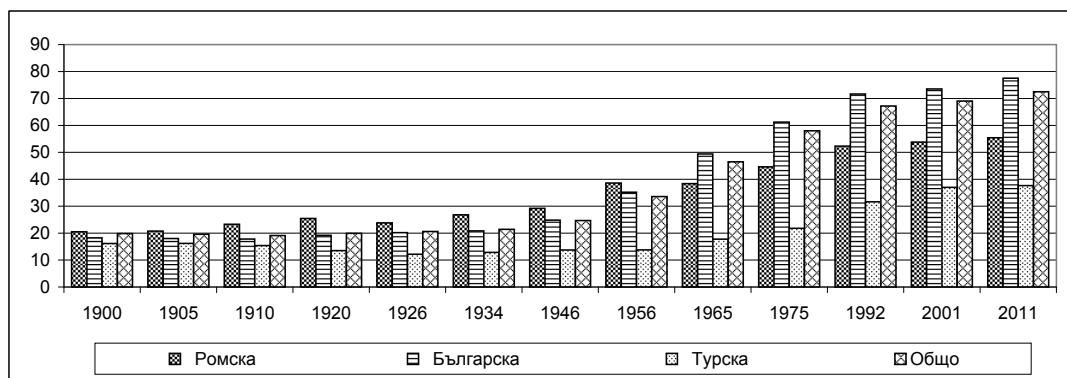
Селища с над 50 % ромско население

През **1887 г.** е регистрирано само едно селище с преобладаващо ромско население – Българово (Бургас); през **1900 г.** – освен него са и селата Каменари (община Елена), Стеврек (Антоново), Мътеница (Хисар); през **1934 г.** – Багра (Кърджали), Слатина (Ябланица) и Мадан (Мадан); през **1946 г.** – Слатина (Ябланица) и Пънчево (Средец), и през **1965 г.** са също само три селища: Горни Главанак (Маджарово), Железари (Стражица) и Зарник (Кайнарджа). През **1992 г.** селищата от тази група значително нарастват и наброяват 37 селища, като са сравнително равномерно разпределени в отделните части на страната (фиг. 22). Повечето от тях се намират в *Южна Добруджа*, като с най-голяма концентрация е община Добрич (Дряновец, Алцек, Царевец, Воднянци, Ловчанци), Генерал Тошево (Присад и Горица), Балчик (Тригорци), Каварна (Травник), Провадия (Градинарово и Снежина), и в *Източна Стара планина* – общините Търговище (Вардун и Острец), Омуртаг (Беломорци), Котел (Градец), Елена (Топузи и Майско), Дългопол (Величково). Останалите селища са пръснати из цялата страна. До последното преброяване (**2011 г.**) броят на тези селища нараства почти двойно в сравнение с началото на 90-те години и възлиза на 70 села и един град (Върбица) (фиг. 23). През последното преброяване тези

селища формират 5 % от селищата с наличие на ромско население и около 10 % от ромите в страната. Освен в изброените територии се наблюдава териториално разрастване в разпространението на тези селища. Така например селища от тази група се намират в близост до *Варненската агломерация* – общините Провадия (Градинарово, Снежина, Блъсково), Аксаково (Любен Каравелово, Изворско), Аврен (Синдел), в някои общини в *Северна Централна и Северозападна България* – Плевен (Буковлък и Дисевица), Димово (Медовница), Вълчедръм (Долни Цибър), и в *Южна България* – Горна Малина (Горно Камарци), Карлово (Христо Даново), Лесичево (Боримечково), Мъглиж (Зимница), Сливен (Селиминово, Сотиря, Чинтулово), Хасково (Брягово, Динево) и др.

РОМИТЕ В ГРАДОВЕТЕ

През целия период от Освобождението до края на Балканските войни ромското население в градовете съставлява 1/5 от общия му брой (фиг. 24). До средата на 50-те години относителният дял на ромите в градовете е по-висок както от средния за страната, така и от тези на българската и турската етническа общност. Нарастването на относителния дял се дължи основно, от една страна, на по-високите темпове на прираст на ромите в градовете (фиг. 25), които са близо два пъти по-високи от тези на ромите в селата, и от друга, на обявяването на някои села за градове. За периода 1900-1934 г. за градове са обявени Каварна, Бяла Слатина, Елхово, Перник, Сандански, Симеоновград, Червен бряг, в които ромите наброяват 1274 г. (1934 г.); за периода 1934-1946 г. – Кнежа, Павликени, Левски и Смолян, с общ брой 1380 роми (1946 г.); за периода 1946-1956 г. – Димитровград, Велинград, Кубрат, Мездра, Мадан, Годеч, с незначителен брой роми – общо 748 г. (1946 г.). След 1946 г. се наблюдава нарастване на относителния дял на ромите в градовете и през 1956 г. те достигат 37,8 % от ромите в страната.

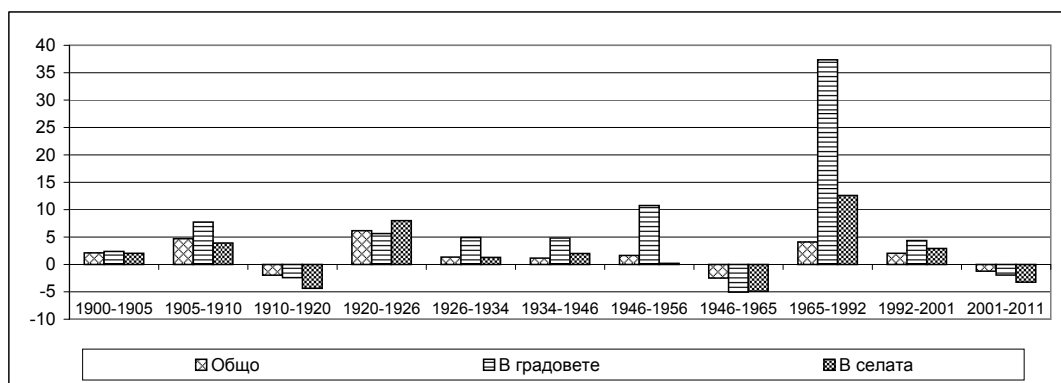


Фиг. 24. Относителен дял на населението на основните етнически общности в градовете (1900-2011 г.)

Fig. 24. Relative share of the population of the main ethnic communities in urban settlements (1900-2011)

След края на Втората световна война се наблюдава ясна тенденция на концентрация на ромите в градовете, като от началото на 90-те години на XX в. в тях се формира малко повече от половината от ромското население. В сравнение с българското население, то представлява по-слабо урбанизирана общност, но значително изпреварва тази на българските турци, около 40 % от които през 2011 г. живеят в градовете. Високите темпове на прираст на ромите в градовете през периода 1965-1992 г.

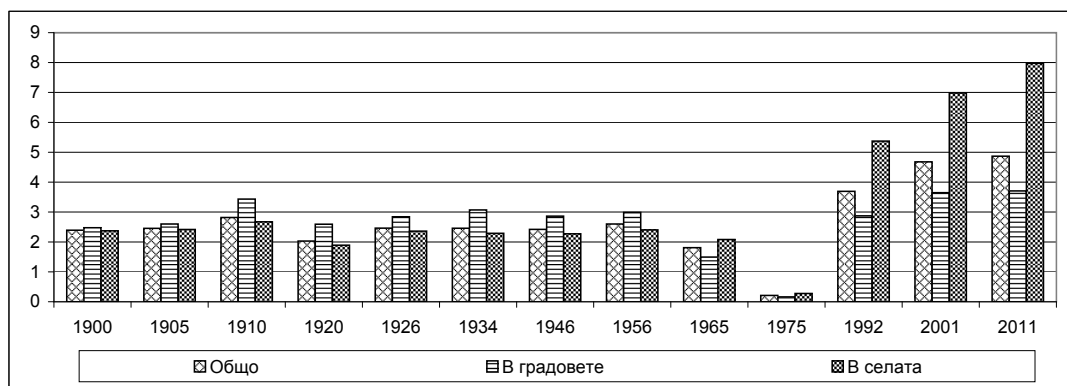
основно се дължат на обявяването на много села за градове, на механичното нарастване и в най-малка степен на естественото движение, тъй като не се наблюдават различия в стойностите на отделните показатели за естествено възпроизводство между градското и селското население на тази етническа група (табл. 10). След 1989 г. с по-високи темпове на прираст се отличава ромското население в градовете, което се дължи на засилената вътрешна миграция към градовете и по-високата емиграционна интензивност на ромите от селата.



Фиг. 25. Темп на прираст (%) на ромската етническа група по местоживее за периода 1900-2011 г.

Fig. 25. Growth rate (%) of the Roma ethnic group according to the place of residence for the period 1900-2011

До средата на 90-те години на XX в. относителният дял на ромите в градовете е по-висок от този в селата и от средните стойности за страната (фиг. 26). От началото на 90-те години се наблюдава нарастване на относителния дял, който достига 3,7 % в градовете и 8 % в селата. Всички тези тенденции са резултат от различията в естественото и механичното движение на основните етнически общности в страната, както и в тяхната възрастова структура. Вътрешните миграционни процеси първоначално са най-интензивни в посока село-град, след което превес имат в посока град-град във връзка с настъпилите социално-икономически промени, в резултат на които от тези процеси е обхванато основно българското население, в най-малка степен турското, докато ромите имат междинно положение. Последица от това е силно застаряване на българското население в селата, за разлика от българските турци и роми, при които в миграционните движения участва цялото семейство, а не само младите му членове.



Фиг. 26. Относителен дял (%) на ромското население в градовете и селата за периода 1900-2011 г.

Fig. 26. Relative share (%) of the Roma population in urban and rural settlements for the period 1900-2011

През **1900 г.** с най-висок относителен дял на ромите се открояват градовете, намиращи се в *Северозападна България* – Бяла Слатина (9,7%), Кнежа (8,9 %), Монтана (8,5 %), Белоградчик (5,7 %), Ботевград (5,6%), Вудин (4,8 %), Оряхово (4,5 %); *Източностаропланинската област и прилежащите Забалкански котловини* – Котел (13,5 %), Омуртаг (10,1%), Сливен (7,7 %), Карнобат (4,4 %), някои градове от *Средна Западна България* – Ихтиман (5,7 %), Трън (4,6 %), Кюстендил (4,6 %), и отделни градове, пръснати из страната – Бяла (10,3 %), Пазарджик (5,5 %), Каварна (4,9 %), Пловдив (4,5 %), Добрич (4,5 %).

През **1934 г.** се наблюдава значително нарастване – с над 5 пункта, на относителния дял на ромското население в градовете в *Източностаропланинската област и прилежащите Забалкански котловини* – Айтос (10,1 %), Омуртаг (19,8 %), Нова Загора (12,8 %), Сливен (12,8 %), Търговище (8,6 %), Карнобат (9,4 %), *Северозападна България* – Белоградчик (12,3 %), Ботевград (11,1 %), и единични градове като Ихтиман (11 %). С над 3 пункта нараства относителният дял на ромите в градовете Пещера, Пазарджик, Чирпан, Брезник, Никопол, Червен бряг, Симеоновград, Самоков, Лясковец, Етрополе, Котел, Трън, Берковица, Луковит.

През **1946 г.** не настъпват промени в относителния дял на ромското население по градове.

Основната част от **абсолютния брой на ромите в градовете** се формира в големите градове. През **1900 г.** половината от ромското население е съсредоточено в градовете Пловдив, Сливен, София, Пазарджик, Вудин, Добрич, Кюстендил, Котел, Варна и Бяла, в които то наброява по над 500 д. През 1934 г. половината от ромското население – по над 1000 човека, живее в София, Сливен, Айтос, Пловдив, Пазарджик, Варна, Стара Загора, Нова Загора, Кюстендил.

През **1946 г.** тази концентрация не се променя. Интересен е фактът, че в околните с най-малък брой роми основната част от ромското

население се формира в градовете – над половината от техния брой е съсредоточен в околиците в *Средна Западна България* (Самоков, Кюстендил, Дупница, Трън, Самоков, Брезник, Ихтиман, Перник) и околиците в *Родопите* (Кърджали, Мъстанли - гн. Момчилград, Пашмакли - гн. Смолян), а около 1/3 от ромите – в градовете на околиците Котел, Карнобат, Сливен, Хасково, Чирпан, Харманли, Шумен, Осман Пазар (гн. Омуртаг), Ески Джумая (гн. Търговище), Бяла Слатина, Видин, Фердинанд (гн. Монтана), Орханлие (гн. Ботевград), Берковица. В противовес на това разпределение, в околиците с висока концентрация на ромско население, като например тези в Североизточна и Северозападна България, основната част от броя му се формира в селата.

През **1956 г.** около 50 % от ромското население в градовете се формира в осем градове, в които ромското население наброява по над 2000 г. – София, Пловдив, Сливен, Пазарджик, Стара Загора, Лом, Хасково, Нова Загора. С по над 1000 г. роми са градовете Видин, Кюстендил, Пещера, Шумен, Кърджали, Добрич, Осман пазар (гн. Омуртаг), Котел, Михайловград (гн. Монтана), Самоков, Ихтиман, Левскиград (гн. Карлово). През 1956 г. градовете с най-висок относителен дял на ромите (над 20%) се намират в *Източна Стара планина* – Котел, Омуртаг, а с над 10 % са градовете Нова Загора, Левскиград (гн. Карлово), Белозградчик, Лом, Пазарджик, Ихтиман, Сливен, Каварна, Пещера.

В градовете на околиците Пашмакли (гн. Смолян) и Кюстендил са съсредоточени около 90 % от ромите в тях; над 80 % – в Самоков, Перник; над 70 % – в Пещера, Радомир, Нова Загора, Дряново, Ихтиман; над 60 % – Сливен, Петрич, Стара Загора, Габрово, Берковица, Видин; над 50 % – Благоевград, Станке Димитров (гн. Дупница), Хасково.

Освен в селските околии (околия с център село) ромите в селата са основна част (над 80 %) от общия им брой и в околиците в *Североизточна България* – Провадия, Кубрат, Силистра, Разград, Нови Пазар, Търговище, Тутракан, Бяла, Балчик, Попово, Преслав; в *Централна Дунавска равнина* – Луковит, Плевен, Свищов; в *Задбалканските котловини* – Поляновград (гн. Карнобат), Карлово; в *Централната Старопланинска област* – Елена, Търново, Тетевен, Ловеч, Горна Оряховица, Троян, и в някои околии в *Северозападна България* – Бяла Слатина, Оряхово, Враца, Кула, Оряхово.

След 1992 г., подобно на общините, и в градовете се повтаря териториалното разположение на ромското население. През последното преброяване се наблюдава увеличаване на градовете с висок относителен дял. Както е видно от табл. 22, те отново са концентрирани в *Източна Стара планина*, *Северозападна България*, *Североизточна България*, *Задбалканските котловини* и някои градове по поречието на р. Марица.

С най-малък брой и относителен дял се отличават градовете в Източните и Западните Родопи (с изключение на Пещера, Ракитово, Перущица, Костандово) – Ивайловград, Джебел, Ардино, Лъки, Мадан, Неделино и др.; в Средна Западна България – Бобошево, Кочериново; Западна и Централна Старопланинска област (с изключение на Ябланица) – Своге,

Априлци, Шипка, Габрово, Елена, Трявна; както и градовете по поречието на р. Места – Гоце Делчев, Белица и гр.

Подобно на общините, с най-голямо нарастване в пунктове (над 15) се отличават градовете, попадащи в *Източна Стара планина* – Твърдица, Котел, Шивачево, Върбица, Антоново, в *Задбалканските котловини* – Николаево, Мъглиж, Гурково, Баня, Павел баня; в Североизточна България – Ветово, Сеново, Каварна; в *Северозападна България* – Берковица, Роман, Лом, Вършец, Белозградчик, и останалите са пръснати в цялата страна – Ихтиман, Ракитово, Ахтопол, Страджа, Луковит, Трън, Симеоновград, Септември, Самоков, Средец, Любимец, Мерицлери, Брезово. Независимо от това броят на ромското население се формира основно в средните (30-100 хил. д.) и големите (над 100 хил. д.) градове. В тях живеят близо 50 % от ромското население от всички градове в страната, но неговият относителен дял е нисък (2-5 %), с изключение на Лом (18,6 %) (през 1992 г. – 31 133 д.; през 2011 г. – 22 507 д.), Кюстендил (9,1 %), Сливен (7,2 %), Видин (6,3 %). В категорията на малките градове (10 хил.–30 хил. д.) са съсредоточени 29 % от ромите, като в някои от тях те надвишават 10% – Ихтиман, Берковица, Каварна, Луковит, Самоков, Провадия, Айтос, Велинград и гр. В категорията на много малките градове (под 10 хил. д.) е концентрирано 23 % от градското ромското население, но относителният дял в тях е най-висок (над 10 % и над 20 %).

Таблица 22

Градове с относителен дял на ромската етническа група над 10 % през 1992-2011 г.

Urban settlements with relative share of the Roma ethnic group more than 10 % in the period 1992-2011

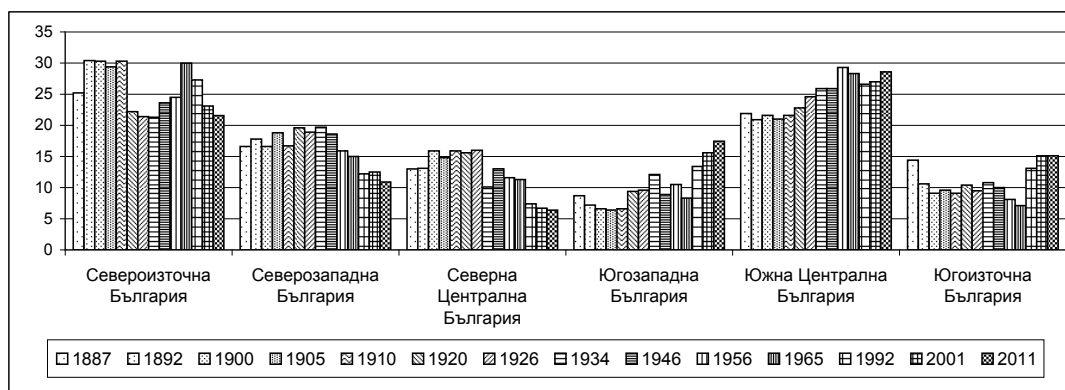
Относителен дял на ромската етническа група в градовете (%)	Брой на градовете			Градове		
	1992 г.	2001 г.	2011 г.	1992 г.	2001 г.	2011 г.
10-20	23	35	21	Ихтиман, Пещера, Лом, Септември, Каварна, Мерицлери, Долни чифлик, Камено, Садово, Луковит, Стралджа, Две могили, Самоков, Берковица, Оряхово, Гурково, Трън, Главиница, Суворово, Ябланица, Омуртаг, Каблешково, Царево	Мерицлери, Стралджа, Оряхово, Септември, Кричим, Симеоновград, Дунавци, Берковица, Самоков, Трън, Каблешково, Вършец, Брезово, Белоградчик, Долна баня, Средец, Каварна, Луковит, Ябланица, Омуртаг, Царево, Бяла Слатина, Любимец, Завет, Вълчедръм, Провадия, Суворово, Айто, Две могили, Кермен, Велики Преслав, Тръстеник, Тервел, Павел баня, Велинград	Баня, Лом, Средец, Самоков, Каварна, Любимец, Долна баня, Костандово, Айто, Бяла Слатина, Кюстендил, Тръстеник, Криводол, Завет, Сливо поле, Бяла, Павел баня, Кермен, Дунавци, Хаджигимово, Ябланица,

20-30	8	11	20	Дунавци, Антоново, Ветово, Николаево, Ракитово, Перуцица, Мъглиж, Сеново	Николаево, Ихтиман, Сеново, Мъглиж, Твърдица, Шивачево, Перуцица, Антоново, Ветово, Лом, Ахтопол	Шивачево, Мъглиж, Каблешково, Ракитово, Сеново, Трън, Брезово, Ахтопол, Стралджа, Белоградчик, Луковит, Гурково, Септември, Котел, Роман, Симеоновград, Вършец, Берковица, Меричлери, Баня
30-40	1	2		Върбица	Ракитово, Котел	Антоново, Перуцица, Ихтиман, Николаево, Ветово
40-50	0	0	0			
Над 50 %	0	1	1		Върбица	Върбица

Източник: по данни от преброяването на населението

РОМИТЕ В СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

До 1910 г. ясно се откроява териториалната концентрация на ромско население в **Североизточна България**, където са съсредоточени 30 % от ромите в страната. При преброяванията след 1920 г. се отчита намаляване на тази концентрация – на около 22-24 %, поради териториалните промени на България, в резултат на които от Североизточна България се откъсва Южна Добруджа, а се присъединяват територии с по-ниска концентрация на ромско население в Южна България. Това води до едно по-равномерно разпределение на ромите в страната. След присъединяването на Южна Добруджа през 1940 г. тази концентрация се запазва, след което се наблюдава тенденция на нарастване, която през 1965 г. достига до 30%. В началото на 90-те години се наблюдава намаление на концентрацията на ромско население, която достига до 21,6 % през 2011 г. (фиг. 27).



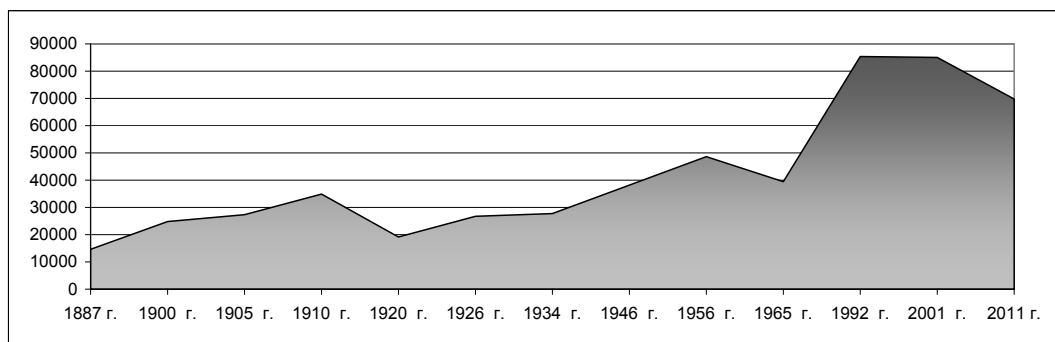
Фиг. 27. Концентрация на ромско население (%) в отделните части на страната през периода 1887-2011 г.

Fig. 27. Concentration of Roma population (%) in different parts of the country for the period 1887-2011

В Североизточна България през 1934 и 1946 г. преобладават околиците, в които по-голямата част от ромите говорят ромски **майчин език**, с изключение на Бяла и Тервел, в които живее по-голям брой турски роми. Други околии с по-висок дял на турските роми (над 30 %) са околиците Балчик, Генерал Тошево, Добрич, Дулово, Исперих, Силистра, Тервел, Тутракан, или това са околиците в Южна Добруджа и Лудогорието. Незначителен е дялът на ромите с български майчин език, като с по-висок дял (над 10 %) са околиците Русе, Тутракан, Силистра и Генерал Тошево. В някои околии е отбелязано и висок относителен дял на ромите с румънски майчин език

над 20 % – Балчик, Исперих, Кубрат, Провадия, Разград, над 30 % – Варна, Дулово, Тутракан. Естествено е в тази част на страната да се наблюдава значително преобладаване на ромите с мюсюлманска религия, но техният брой е по-малък единствено в околиците с по-висок дял на ромите с румънски майчин език, тъй като те изповядват източноправославна религия. Над 80% от ромите с български майчин език са източноправославни във всички околии с наличие на тази група население. Турските роми са мюсюлмани в 100 %, а тези с ромски майчин език са мюсюлмани над 80 % във всички околии.

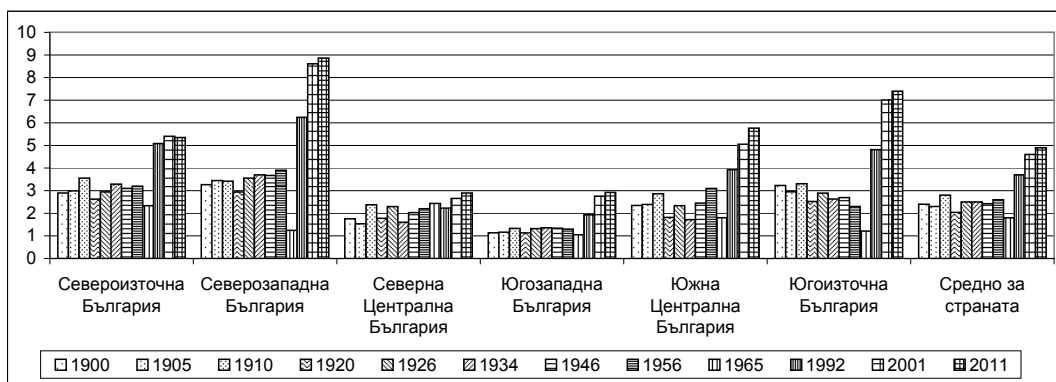
По отношение на **динамиката в броя на ромското население** за целия изследван период в тази част на страната, представена на фиг. 28, анализът показва непрекъснато нарастване, с малки изключения. Ако се направи сравнение между началото на XX в. и началото на XXI в., се отбелязва увеличаване на броя му почти четири пъти.



Фиг. 28. Брой на ромското население в Североизточна България (1887-2011 г.)

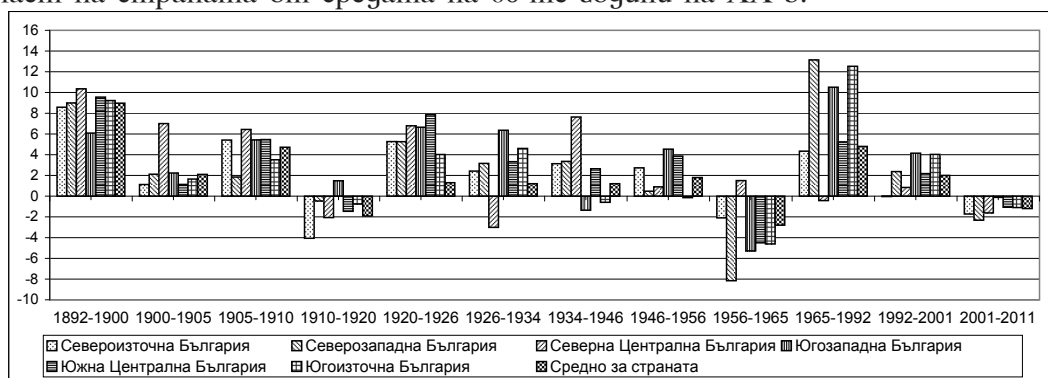
Fig. 28. Number of Roma population in Northeastern Bulgaria (1887-2011)

През целия разглеждан период **относителният дял** на ромското население тук е по-висок от средния за страната. До 1956 г. той запазва стойности от около 3 %, а в началото на 90-те години нараства двукратно, като тази тенденция продължава и през следващите години (фиг. 29). Значителното увеличение на относителния му дял се дължи и на отрицателните темпове на прираст на турското население. През периода на „възродителния процес“ и годините от началото на 90-те години на XX в. териториите с компактно заселване на турско население са най-силно засегнати от емиграционните процеси на тази етническа група. Тази тенденция се допълва и от високите отрицателни темпове на намаление на българското население. До началото на 90-те години на XX в. Североизточна България е на второ място по относителен дял след Северозападна България, след което тя изостава, като пред нея се нареждат Северозападна, Югоизточна и Южна Централна България.



Фиг. 29. Относителен дял на ромското население
в отделните части на страната (1900-2011 г.)
Fig. 29. Relative share of the Roma population
in the different parts of the country (1900-2011)

Нарастването на относителния дял се обяснява и с високите **темпове на прираст на ромите**, като те са най-големи за периода 1892–1900 г. (8,6 % средногодишно). Положителните стойности са характерни за целия разглеждан период, с изключение на периодите 1910–1920 г. (във връзка с териториалните промени), 1956–1965 г. (както е отбелязано при преброяването през 1965 г. значително е занижен броят им) и 2001–2011 г. (в унисон с общите тенденции на намаляване на броя на ромите във връзка с повишената им емиграционна подвижност). Положителните темпове на прираст на ромите са най-високи до 1926 г., след което намаляват, но остават два пъти по-високи от средните за страната. С тези по-ниски темпове се обяснява и намаляването на концентрацията на роми в тази част на страната от средата на 60-те години на XX в.

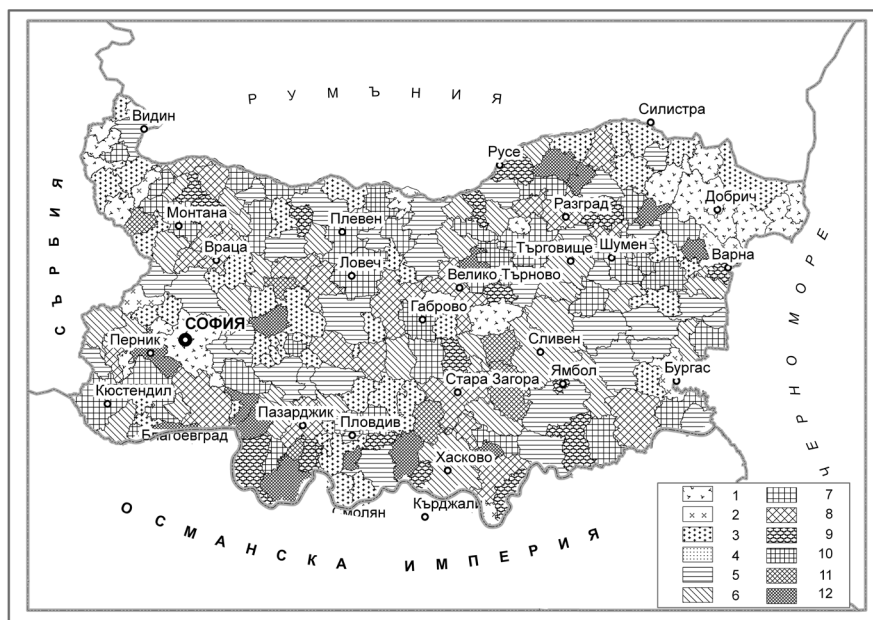


Фиг. 30. Темп на прираст на ромското население
в отделните части на страната (1900-2011 г.)
Fig. 30. Growth rate of the Roma population
in the different parts of the country (1900-2011)

Ако се разгледа **абсолютният брой на ромското население** по общини, ще се открият различни тенденции в неговата концентрация през отделните години. През 1887 г. броят на ромите по общини се характеризира с равномерно териториално разпределение. С най-малък брой на ромите се отличават общините, ситуирани в причерноморската област – Шабла, Девня, Каварна, Белослав, и някои други, пръснати в различните части на Североизточна България – Иваново, Суворово, Хлебарово, Цар Калоян и др. В тези общини броят на ромите се запазва почти непроменен до края на Втората световна война. През 1900 г. половината от ромското население се формира в някои общини, разположени в *Източна Стара планина и Източния Предбалкан* – Търговище, Долни чифлик, Шумен, Омуртаг; *Южна Добруджа и Лудогорието* – Силистра, Тервел, Дулово, Исперих, Кайнарджа и Разград. При преброяването от 1934 г. за пръв път се появяват общини с над 1000 г. роми. Те запазват териториалното си разположение в *Източна Стара планина* и по-точно прилежащия Предбалкан – Търговище, Шумен, Долни чифлик, Омуртаг, Бяла, Върбица, Вълчидол, и Лудогорието – Разград. През същото преброяване се откроява нова тенденция на концентрация на ромско население в големите градове и в близост до тях – Русе, Варна и Провадия. В изброените общини са концентрирани половината от ромското население през 1934 г. При преброяването 1946 г. не се наблюдават съществени промени. През 1965 г. е отбелязано намаление на концентрацията на ромското население в Североизточна България, като освен изброените общини при формирането на над половината от ромското население там, се прибавят и някои други, принадлежащи към Добруджанско-Лудогорската област – Исперих, Каспичан, Завет, Главиница. През 1992 г. и последвалите го две преброявания се наблюдава още по-голяма териториална деконцентрация при формирането на (половината) абсолютния брой на ромското население. За първи път към общините с голям брой на ромско население се прибавят тези от причерноморската област – Балчик и Каварна, както и някои общини, намиращи се във вътрешността на Добруджанското плато – Добрич-град и Добрич-селска, Генерал Тошево, и в близост до Варненската агломерация – Провадия.

През първите две разглеждани преброявания (1887 и 1900 г.) се открояват общините с най-голям брой на ромите, в които ромското население е и с най-висок **относителен дял** (над 4 %): в *Източна Стара планина и Предбалкана* – Долни чифлик (9,4 %), Бяла (5,7 %), Омуртаг (4,4%), Върбица (4,3 %), Велики Преслав (4,1 %), Смядово (4 %), и в *Южна Добруджа* – Кайнарджа (5,9 %), Добрич (4,5 %), Крушари (4,1 %), Тервел (4 %) (Приложение 4, 5). Общините с най-нисък относителен дял са тези с най-малък брой на ромско население. Тези общини, които се откъсват от България (1919 г.), са били с най-висок относителен дял. През 1934 г. в сравнение с 1900 г. се наблюдава нарастване на относителния дял на ромското население в някои общини, граничещи с Южна Добруджа – Никола Козлево (5,8 %), Завет (4,1 %), Самуил (3,5 %), Провадия (3,5 %), Кубрат (3,3 %), Венец (3,3 %) и Каспичан (3,3 %), което се дължи на заселване

на ромско население от Южна Добруджа, имигрирало в България след присъединяването ѝ към Румъния (Приложение 6). Тези общини са и с най-високи темпове на нарастване за разглеждания период (фиг. 31). Във връзка с тези процеси е и намаляването на броя и относителния дял на ромското население в териториите, върнати на България след 1940 г. Друга причина е заселването на българи бежанци след Балканските войни (1912-1913 г.), като околните, попадащи в разглежданата област, по класификацията на Главна дирекция по настеляването на бежанците се отнасят към първа категория (т.е. приели най-много бежанци). С отрицателни темпове на прираст се отличават общините, преминали в Румъния за периода 1919-1940 г.



Фиг. 31. Темп на прираст на ромското население за периода 1900-1946 г.:

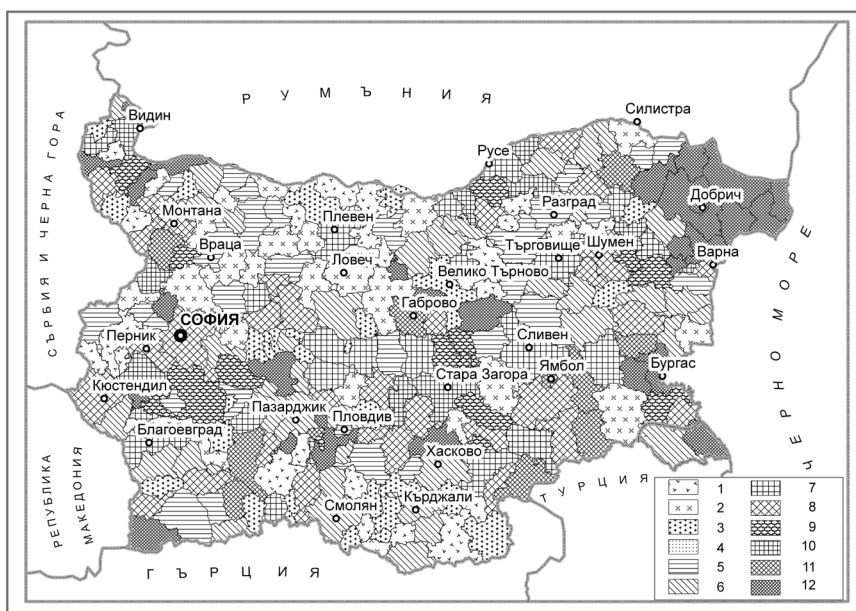
1 – над -2 %; 2 – от -1 до -2 %; 3 – от 0 до -1 %; 4 – 0; 5 – 0-1 %; 6 – 1-2 %; 7 – 2-3 %; 8 – 3-4 %; 9 – 4-5 %; 10 – 5-6 %; 11 – 6-7 %; 12 – над 7 %

Fig. 31. Growth rate of the Roma population for the period 1900-1946:

1 – more than -2%; 2 – from -1 to -2%; 3 – 0 to -1%; 4 – 0; 5 – 0-1%; 6 – 1-2%; 7 – 2-3%; 8 – 3-4%; 9 – 4-5%; 10 – 5-6%; 11 – 6-7%; 12 – more than 7 %

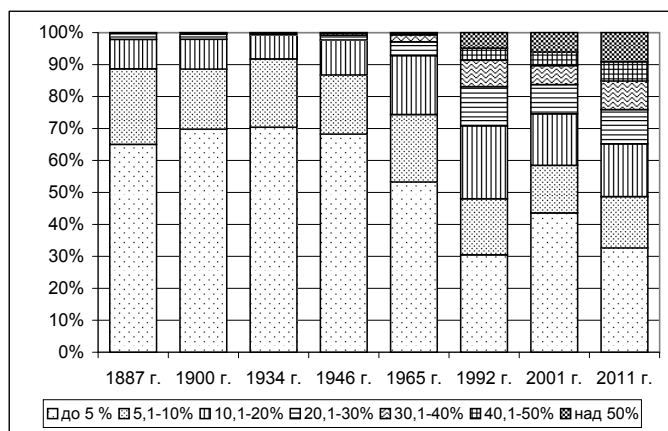
След Втората световна война до края на разглеждания период е отбелязано значително нарастване на **дела на ромското население**. Още през 1965 г. се открояват някои общини с над 10 % роми – Долни чифлик (12,5 %), Кайнарджа (12,1 %) и с над 6 % – Върбица (7,5 %), Аврен (7,1 %), Бяла и Никола Козлево. С най-нисък относителен дял (под 1 %) отново се открояват общините от Южна Добруджа (Приложение 8). През 1992 г. само няколко са общините с под 3 % роми – Хлебарово, Цар Калоян, Опака, Силистра и др. (Приложение 13). Най-значително нарастване в сравнение

с 1946 г. (над 10 пункта) се наблюдава в общините от Южна Добруджа – Добрич, Каварна, Крушари, Балчик, Никола Козлево, Генерал Тошево, Тервел, някои общини в близост до Варна – Провадия, Суворово. С над 8 пункта нараства относителният дял на следните общини – Антоново, Кайнарджа, Ветово, Вълчидол, Каспичан и Каолиново. Това са териториите и с най-високи темпове на прираст (фиг. 32). През същата година 15 общини са с над 15 % роми (Добрич, Върбица, Кайнарджа, Борово, Каварна и др.) и 8 общини са с над 8 %. През следващите две преброявания продължава тенденцията на нарастване на относителния дял на ромското население (Приложение 10, 11, 14, 15).



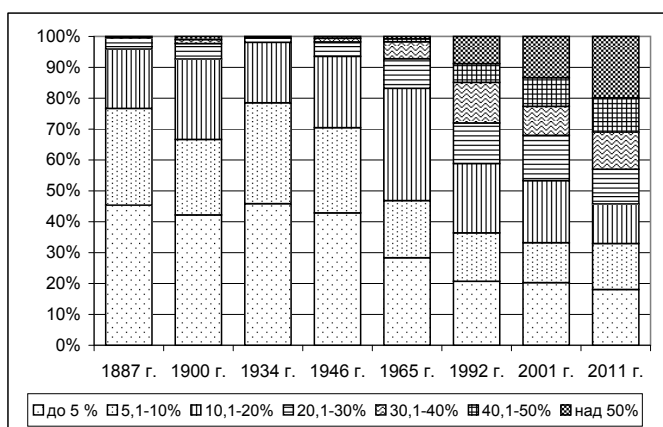
Фиг. 32. Темп на прираст на ромското население за периода 1946-1992 г.:
 1 – над -2 %; 2 – от -1 до -2 %; 3 – от 0 до -1 %; 4 – 0; 5 – 0-1; 6 – 1-2; 7 – 2-3;
 8 – 3-4; 9 – 4-5; 10 – 5-6; 11 – 6-7; 12 – над 7

Fig. 32. Growth rate of the Roma population for the period 1946-1992:
 1 – more than -2%; 2 – from -1 to -2%; 3 – 0 to -1%; 4 – 0; 5 – 0-1; 6 – 1-2; 7 – 2-3;
 8 – 3-4; 9 – 4-5; 10 – 5-6; 11 – 6-7; 12 – more than 7 %



Фиг. 33. Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромското население в Североизточна България за периода 1887-2011 г.

Fig. 33. Distribution of the settlements with different relative share of the Roma population in Northeastern Bulgaria for the period 1887-2011

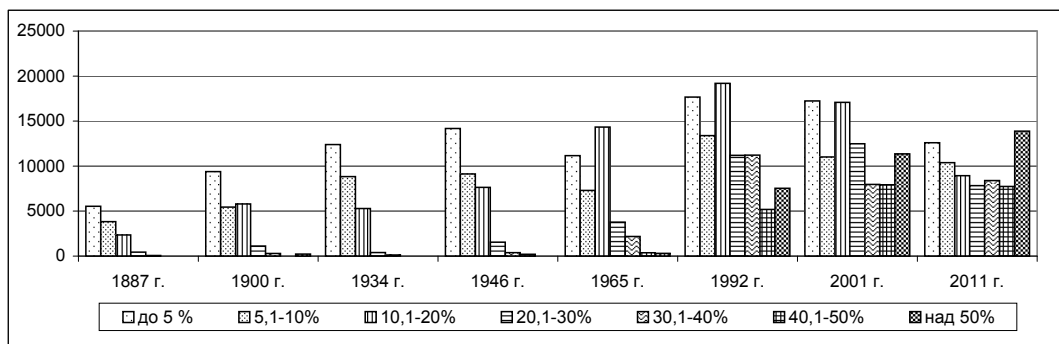


Фиг. 34. Разпределение на ромското население в Североизточна България в селища спрямо относителния дял на ромското население за периода 1887-2011 г.

Fig. 34. Distribution of the Roma population in Northeastern Bulgaria in settlements according to the share of the Roma population for the period 1887-2011

През разглеждания период в тази част на страната се наблюдава и нарастване на броя на селищата с наличие на ромско население от 326 през 1900 г. на 475 през 1946 г., за да достигне 590 селища през 2001 г.

До Втората световна война не се наблюдават съществени изменения в структурата на разпределението на селищата с наличие на ромско население. Близко 90 % са селищата от групата, в които ромите съставляват до 10 % от населението им, но общо в тях са концентрирани около 80% от ромите в тази част на страната. Те са дисперсно разположени из цялата територия (фиг. 33 и 34 и Приложение 20, 22, 24, 27, 29, 31, 32, 35).



Фиг. 35. Брой на ромското население в Североизточна България в селищата с различен относителен дял за периода 1887-2011 г.
 Fig. 35. Number of Roma population in Northeastern Bulgaria in the settlements with different relative share for the period 1887-2011

Селищата от следващата група – с **10-20 %** ромско население, формират близо 10 % от селищата с наличие на ромско население в този регион, но до Втората световна война около 1/4 от ромите са концентрирани в тях (фиг. 33, 34). Те също са дисперсно разположени по територията, но въпреки това през отделните години се формират някои съсредоточия:

- *Лудогорието*: през **1887 г.** – община Слив поле (селата Кошарна и Малко Враново), Ситово (Поляна и Ястребна), Разград (Стражец, Липник), Исперих (Вазово) (Приложение 21); **1900 г.** - Исперих (Вазово) Дулово (Боил, Долец, Прохлада), Тервел (Полковник Савово, Орляк) и гр. (фиг. 17); през **1946 г.** – Вълчигол (Есеница, Изворник, Радан войвода), Венец (Габрица, Черноглавци), Исперих (Драгомъж, Вазово, Къпиновци), Разград (Ясеновец), Кубрат (Сеслав) (фиг. 18).

- *Южна Добруджа*: през **1900 г.** – Добрич (Стефан Караджа, Долина, Опанец), Ген. Тошево (Василево), Каварна (Поручик Чунчево) и гр. (фиг.17); **1946 г.** – Добрич (Сливенци), Кайнарджа (Голеш и Войново), Дулово (Поройно, Боил), Главиница (Долно Ряхово), Силистра (Йорданово) (фиг. 18).

- *Източна Стара Планина и Предбалкан*: **1887 г.** – Омуртаг (Беломорци, Веренци), Върбица (Кьолмен), Търговище (Руец)); **1900 г.** – Долни чифлик (Горен чифлик, Гроздьово), Дългопол (Величково), Смядово (Желъд, Ново Янково), Върбица (Върбица), Омуртаг (Росица, Омуртаг) и гр.) (фиг.17); през **1934 г.** – Долни чифлик (Гроздьово, Горен чифлик, Пчелник, Детелина, Нова Шипка), Дългопол (Величково), Аврен (Дъбравино), Върбица (Върбица, Кьолмен), Омуртаг (Веренци Омуртаг Илиино, Змейно), Антоново (Малоградец, Стеврек) (Приложение 25)).

До Втората световна война селищата в Североизточна България с висок относителен дял на ромите (**над 20 %**) са малко и в тях е концентрирано малък на брой ромско население. Отделните преброявания показват, че те нямат ясно изразена концентрация и тенденции на

увеличение:

- През **1887 г.** тези селища са 7, шест от които са с до 30 % рому
- Чернево (община Суворово), Самомино (Бяла), Стеврек (Антоново), Балканци (Ген. Тошево), Ляхово (Балчик), Писарево (Нови Пазар) (Приложение 21) и едно село с над 30 % – Северняк (Крушари) (фиг. 20).
- През **1900 г.** броят на селищата е 12, като до 30 % от тях изцяло са съсредоточени в *Южна Добруджа*: Поляна (общ. Ситово), Казимир (общ. Силистра), Козяк (Дулово), Давидово, Полк. Чолаково (Кайнарджа), Дряновец, Камен (общ. Добрич), Кранево (Балчик) и единствено Юнак е в община Аврен (фиг. 17); от 30-40 % – Нова Шипка (Долни чифлик), Сава (Дългопол) и само едно селище с над 50 % ромско население (Стеврек – Антоново) (Приложение 23).
- През **1934 г.** е регистрирано само едно село с над 30 % ромско население – Костена река (Шумен) (Приложение 26), и четири селища с над 20 % ромско население – Църквица (Никола Козлево), Благово (Шумен), Шкорпиловци (Долни чифлик), Стара речка (Антоново) (Приложение 25). След откъсването на Южна Добруджа, където в предишните години са концентрирани значителен брой от селищата с висок относителен дял на ромското население, е обяснимо намаляването на техния брой. Другият фактор, който не бива да се пренебрегва е нарастването на българското население в тази част на страната вследствие на бежанските вълни и именно след 1913 г. за пръв път започва да се побългарява тази част на страната. В Североизточна България се настеляват около 1/3 от бежанците след Балканските войни и Първата световна война.
- През **1946 г.** броят на селищата с относителен дял на ромското население от 20-30 % нараства от 2 на 7: Нова шипка (Долни чифлик), Пробуда (Търговище), Стеврек (Антоново), Църквица (Никола Козлево), Стефан Караджа, Ножарево (Главиница) и Давидово (Кайнарджа) (фиг. 18). В тях се формира около 5 % от ромското население. Нараства и броят на селищата с относителен дял на ромите от 30-40 % – Огражден (Генерал Тошево), Цани Гинцево (Никола Козлево), Костена река (Шумен), и от 40-50 % – Козяк (Дулово) (Приложение 28).

Годишите от Втората световна война до началото на 90-те години се явяват преходни по отношение на структурата на селищата с различен относителен дял на ромите и населението, концентрирано в тях. През 1965 г. се наблюдава намаляване с повече от 10 пункта на относителния дял на селищата, в които ромското население съставлява до 10 % и както и намаляване с още по-високи темпове (над 25 пункта) на броя на ромското население в тях, както и нарастване на селищата с по-висок относителен дял. През същата година е най-голямо за селищата с ромско население от **10-20 %**, като техният брой вече съставлява 1/5 от броя на селищата с наличие на ромско население и в тях се формира 1/3 от ромското население в Североизточна България. С най-малка концентрация се отличава *Южна Добруджа*. В останалата част от Североизточна България населените места са разпределени сравнително равномерно, като се отличават някои

общини с по-голяма концентрация – Омуртаг (Железари, Станец, Омуртаг, Пачиново, Кестеново), Антоново (Яребично, Длъжка поляна, Орач, Пчелно, Ястребино), Търговище (Баячево, Ловец, Лиляк, Буховци, Ралица Голямо Соколово), Разград (Дянково, Ясеновец, Стражец, Киченица, Раковски) и др. (Приложение 30). Значително нарастване на броя на селищата и ромското население бележи групата на населените места с относителен дял на ромите от **20-30 %**, съответно с 3 и 7 пункта. Характерното за тяхното териториално разположение е, че те са изцяло разположени в *Източна Стара планина* – община Долни чифлик (Шкорпиловци, Венелин), Аврен (Дъбравино), Дългопол (Величково), Търговище (Вардун, Пробуда, Острец), Шумен (Благово), и на юг от *Лудогорието* – Лозница (Студенец, Каменар), Венец (Габрица), Никола Козлево (Църквица) и Вълчидол (Михалич). Изключение от тях прави единствено Главиница (Богданци). Селищата с относителен дял на ромите **30-40 %** са 8 – в *Южна Добруджа*: Кайнарджа (Давидово, Полковник Чолаково и Голеш), и Главиница (Стефан Караджа), и останалите са: Долни чифлик (Детелина), Търговище (Руец), Попово (Еленово) и Антоново (Малоградец), а от **40-50 %** – 2 селища: Вълчидол (Радан Войвода) и Антоново (Шишковица), и **над 50 %** – едно село (Зарник, общ. Кайнарджа) (фиг. 21).

От началото на 90-те години на XX в. до последното преброяване (2011 г.) се наблюдават коренни промени в структурата на разпределението на населените места с различен относителен дял на ромите и броя им в тях в Североизточна България.

- Ясно изразена е тенденцията на намаляване на броя на селищата с нисък относителен дял (**под 10 %**) и на населението в тях. През **1992 г.** те съставляват под 50 % от населените места, а ромското население съставлява общо 1/3. Подобно на предишните години те са равномерно разпределени, като значително е нарастването на броя им в *Южна Добруджа*.

- През **1992 г.** се наблюдава нарастване на броя и относителния дял (с 5 пункта) на селищата с **10-20 %** роми и намаление на дела на ромското население, концентрирано в тях с повече от 20 пункта. Тази тенденция продължава и през следващите години за сметка на концентрацията на ромско население в селищата с по-висок относителен дял. За разлика от предишната година, през 1992 г. и в следващите преброявания тези населени места са разпространени сравнително равномерно в Североизточна България.

- Промени настъпват и в селищата с висок относителен дял, като постепенно броят на тези с **над 20 %** роми нараства и през **2011 г.** те формират 40 % от броя на селищата с наличие на ромско население в Североизточна България. Концентрацията на роми в тях нараства с още по-бързи темпове, като от 42 % през 1992 г. при последното преброяване (2011 г.) техният дял възлиза вече на 58 %.

- Броят на селищата от групата с **20-30 %** ромско население нараства от 13 през 1965 г. на 58 през 1992 г. (фиг. 19), като най-значително

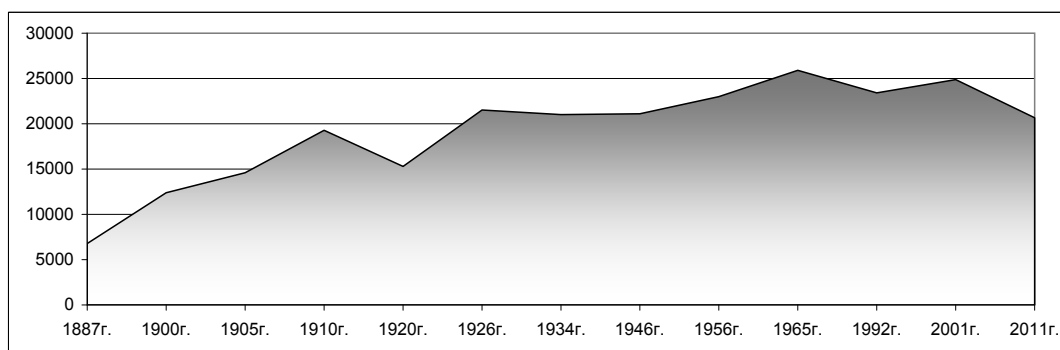
това увеличение е в *Южна Добруджа* – общините Балчик (Оброчище, Сенокос, Карвуна, Бобовец), Генерал Тошево (Люляково, Сираково, Спасова, Лозница), Добрич (Методиево, Драганово, Ловчанци) и др.; в общините в близост до *Варненската агломерация* – Провадия (Житница, Комарево), Аксаково (Засмяно, Слънчево), и в *Лудогорието* – Дулово (Златоклас, Долец), Исперих (Бърдовка, Китанчево) и др. (Приложение 36). След 1992 г. броят на селищата от тази група намалява на 48 (2011 г.), което се дължи на населените места, ситуирани в *Източна Стара планина* и *Предбалкана*, поради преминаването им в групата с по-висок относителен дял на ромско население. При преброяването през 2011 г. е отчетено, че в тази група селища са съсредоточени 13 % от ромите в Североизточна България.

Броят на селищата с **30-40 %** ромско население остава постоянен, като през 1992 г. те са 39, а през 2011 г. – 40. В началото на 90-те години основната част от тях са разположени в *Южна Добруджа* – общините Добрич (Камен, Прилеп, Пчелино и др.), Генерал Тошево (Пчеларово, Бежаново) и др., а по-късно нарастване бележи и броят на селищата в *Източния Предбалкан* и *Източна Стара планина* – общините Шумен (Илия Блъсково, Салманово, Струйно и др.), Търговище (Преселец, Драгановец, Буховци), Омуртаг (Кестенево, Тъпчилещово), Антоново (Антоново, Кьосевци, Дръжка поляна) и др. (фиг. 22, 23 и Приложение 34).

Нарастване бележи броят на селищата с **40-50 % и над 50 %** роми, съответно от 18 и 23 през 1992 г. на 23 и 41 през 2001 г. Те са в три области: основната част от селищата с преобладаващо ромско население (над 50%) са разположени в общините в *Южна Добруджа* – Тервел (Оногур, Сърнец, Каблешково), Добрич (Дряновец, Алцек, Черна, Сливенци, Лесково, Воднянци), Генерал Тошево (Присад, Средина, Василево) и др.; в *Източния Предбалкан* – Търговище (Вардун, Острец), Антоново (Моравица, Шишковица, Изворово), а също така и в близост до *Варненската агломерация*: Аксаково (Любен Каравелово, Изворско), Аврен (Синдел), Провадия (Градинарово, Снежина, Блъсково) и др. Подобно е териториалното разположение на селищата с **40-50 %** роми. Най-много селища от тази група са концентрирани в две общини – Търговище (Пробуда, Лиляк, Давидово) и Добрич (Подслон, Карапелит, Росеново, Царевец, Батово) (фиг. 22, 23 и Приложение 34).

РОМИТЕ В СЕВЕРНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ

На четвърто място, след Североизточна, Южна Централна и Северозападна България, по брой на ромите в страната се отличава **Северна Централна България**, където до Втората световна война са концентрирани около 13-16 % от ромите в страната (фиг. 27). След 1946 г. се очертава ясна тенденция на намаляване на тази концентрация, която в края на разглеждания период (2011 г.) достига до 7 %.



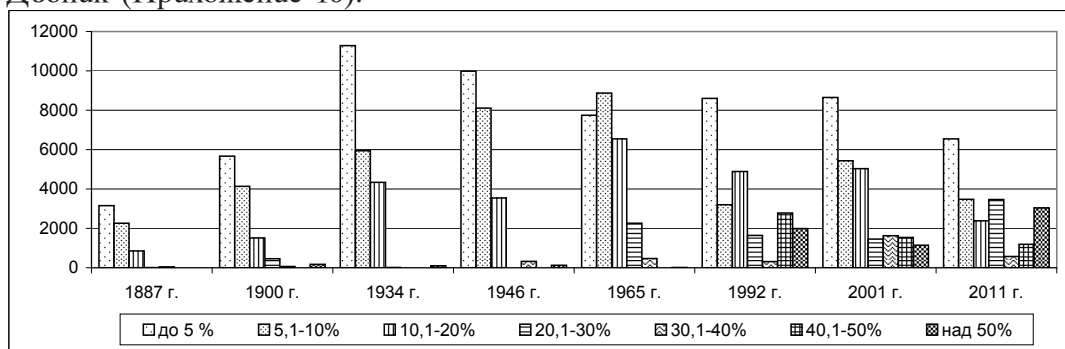
Фиг. 36. Брой на ромското население
в Северна Централна България за периода 1887-2011 г.
Fig. 36. Number of Roma in North Central Bulgaria for the period 1887-2011

Подобно на останалите части на страната и тук (с малки изключения) се наблюдава непрекъснато нарастване на броя на ромското население – от 6315 г. през 1887 г. достига 20 669 г. през 2011 г. (фиг. 36). Относителният му дял през всичките години е по-нисък от средния за страната и заедно с Югозападна България се открояват като територии с най-нисък относителен дял (фиг. 29). До Втората световна война той рядко надхвърля 2 %, след което непрекъснато се увеличава и достига 2,8% през 2011 г. В сравнение с останалите части на страната се отличава с по-високи темпове на прираст през целия разглеждан период (фиг. 30).

Ако сравним данните за религиозния и езиков състав на ромите, се открояват някои особености. През 1934 и 1946 г. посочилите ромския език като майчин преобладават в околияте Никопол, Свищов, тези с български майчин език са отчетени предимно в околияте Луковит, Плевен и Тетевен, а с турски майчин език – единствено в околия Троян. С по-висок дял (над 10 %) на „румънски роми“ са околияте Луковит, Ловеч, Никопол. Във всички околии повечето от ромите, говорещи ромски език, изповядват мюсюлманска религия, с изключение на Свищов и Тетевен, в които те

са източноправославни. Ромите с турски майчин език в почти 100 % са мохамедани, както ромите с румънски майчин език са източноправославни. Ромите с български майчин език, изповядващи мюсюлманска религия, са концентрирани в околните Ловеч, Луковит, Плевен, Троян, а тези с източноправославна религия – Никопол, Свищов, Тетевен.

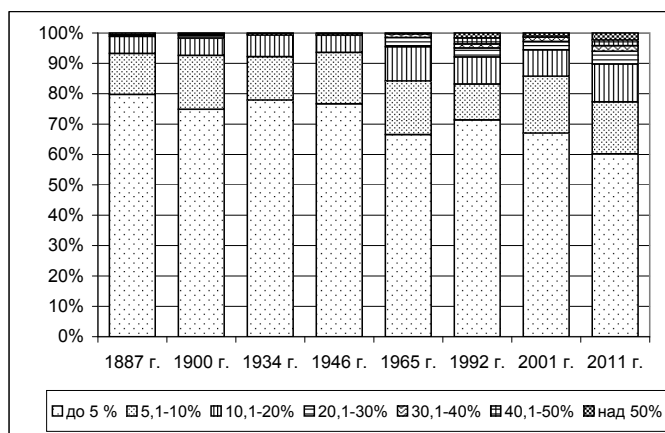
В Северна Централна България ясно се откроява концентрацията на ромското население в нископланинските и равнинните територии, където е съсредоточено около 80 % от него. Интересен е фактът, че още в началото на XX в. се открояват няколко общини с по-голям брой на ромското население, като тези общини се запазват до края на разглеждания период. В тях е съсредоточено около 2/3 от ромското население в Северна Централна България: Севлиево, Ловеч, Луковит, Долна Митрополия, Долни Дъбник, Левски, Плевен, Червен бряг, Кнежа, Горна Оряховица и Павликени. През последните три преброявания се наблюдава по-голяма концентрация на роми в общините в близост до Плевен – Плевен и Луковит, Долни Дъбник, а също така и значително нарастване на броя на ромското население в общините Ябланица, Червен бряг и Кнежа. Приблизително същите общини се отличават и с висок относителен дял на ромите (Приложение 4), като още през 1900 г. се открояват три общини с над 4 % – Пордим (4,1%), Кнежа (5,3 %), Червен бряг (5,4 %) (Приложение 5). През 1934 г. се наблюдава нарастване на относителния дял на ромското население и вече пет общини са с над 4 % роми – Луковит, Ябланица, Кнежа, Долни Дъбник и Стражица, и две общини с над 5 % – Искър (5 %) и Червен бряг (6,1 %) (Приложение 6). При следващите две избрани преброявания (1946 и 1965 г.) продължава тенденцията на нарастване на относителния дял на ромското население и през 1965 г. са отбелязани три общини с над 6 % – Луковит (6,6%), Кнежа (6,7 %), Искър (7,2 %) (Приложение 7, 8). Най-голямо нарастване на относителния дял е отбелязано от началото на 90-те години, като през 2001 г. с над 10 % са общините Луковит и Ябланица, с над 6 % – Елена и Кнежа, и с над 5 % – Полски Тръмбеш, Долна Митрополия, Левски, Долни Дъбник (Приложение 10).



Фиг. 37. Брой на ромското население в Северна Централна България в селищата с различен относителен дял на ромите за периода 1887-2011 г.
Fig. 37. Number of Roma in North Central Bulgaria in settlements with different relative share of Roma for the period 1887-2011

През 1887 г. ромското население в Северна Централна България е концентрирано в 178 селища, но до края на разглеждания период се увеличава териториалната му дислокация и през 2011 г. то е разпределено в 308 населени места.

Типично е съсредоточаването на ромите в селищата с нисък относителен дял на ромското население, като за разлика от другите части на страната през целия разглеждан период този дял остава висок. Селищата с **до 5 %** роми запазват приблизително еднакви стойности от около 70 % и ако прибавим и групата от **5-10 %**, можем да обобщим, че през целия период от Освобождението до края на Втората световна война те формират около 90 % от селищата с наличие на ромско население (фиг. 38). След 1946 г. се наблюдава намаляние в техния относителен дял с около 10 пункта.

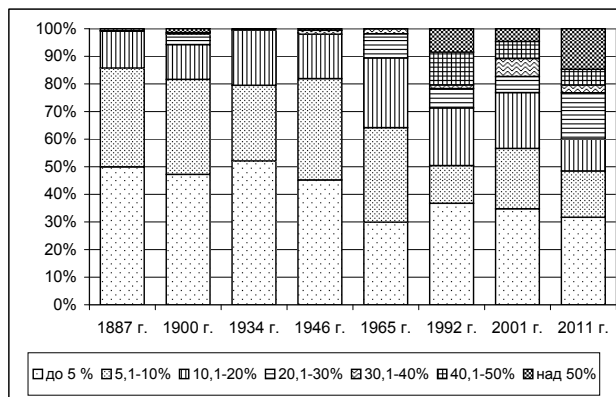


Фиг. 38. Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромското население в Северна Централна България за периода 1887-2011 г.

Fig. 38. Distribution of the settlements with different relative share of Roma in North Central Bulgaria for the period 1887-2011

В групата селища с **до 10 %** роми се формира около 80 % от ромското население до края на Втората световна война, след което намалява с повече от десет пункта до 2011 г. (фиг. 39). Подобно на Североизточна България, населените места от тази група са разпространени равномерно по територията и не се формират териториални съсредоточия. Единственото, което прави впечатление, е тяхното по-слабо разпространение в Старопланинската област.

Селищата от следващата група (**с 10-20 %** роми) през 1887 г. са десет на брой и съставляват около 8 % от селищата в тази част на страната (фиг. 38, 39). Те нарастват незначително до края на разглеждания период (27 селища през 2011 г.), като концентрацията на ромско население в тях непрекъснато нараства и от 15 % достига най-високи стойности – 20 % през 2001 г.



Фиг.39.Разпределение на ромското население в селищата с различен относителен дял на ромите в Северна Централна България за периода 1887-2011

Fig. 39. Distribution of Roma in settlements with different relative share of Roma in North Central Bulgaria for the period 1887-2011 г.

- През **1887 г.** подобно на предишната група селища не формират големи съсредоточия и са пръснати из цялата територия, но основно се намират в *Дунавската равнина* – Муселиево (Никопол), Огърне (Пордим), Левски (Левски), Батак (Павликени), Паусий (Стражица), и др. (Приложение 21).
- През **1900 г.** селищата са 13 – Огърне, Каменец (Пордим), Левски (Левски), Гостиня (Ловеч), Торос (Луковит), Писарево (Горна Оряховица), Граматици (Елена) и др. (фиг. 17).
- През **1934 г.** броят на населените места от тази група нарастват на 19 и са съсредоточени основно в *източната част* – в общините, граничещи със Североизточна България – Стражица (Виноград, Нова Върбовка, Кесарево), Горна Оряховица (Писарево, Върбица), Златарица (Росно), и *централните части* – Плевен (Батак), Левски (Павликени, Левски), Пордим (Огърне); Ловеч (Скобелево Хлеване), и Севлиево (Градница и Душево) (Приложение 25).
- През **1946 г.** броят на селищата намаляват на 15 и запазват същото териториално разположение (фиг. 18).
- През **1965 г.** се запазва тяхната концентрация в *централните територии* в тази част на България – община Пордим (Огърне), Плевен (Славяново), Никопол (Бацова махала), Летница (Крушуна), Ловеч (Александрово, Чавдарци), Севлиево (Крамолин, Душево), Сухиндол (Бяла река), и се наблюдава тенденция на нарастване в *западните територии* – община Угърчин (Каленик, Орляне), Луковит (Румянцево) Ябланица (Добревци), както и в община Елена (Попрусевци, Вълчовци и Златарица, Росно, Слизовица, Чешма) (Приложение 30).
- От **1992 г.** се наблюдава тяхното нарастване в западните части и особено около *Плевенската агломерация* – община Плевен (Ралево, Горталово, Пелишат, Бохот), Долна Митрополия (Тръстеник, Ставерци) и др., също така и в община Ябланица (Голяма Брестница, Дъбравата,

Ябланица); Червен бряг (Реселец, Радомирци, Рупци); община Левски – Градище, Асеновци) и гр. (фиг. 19, Приложение 33, 36).

Селищата от групите с над 20 % роми съставляват незначителен брой и формират нищожен дял в разпределението на населените места с наличие на ромско население. До началото на 90-те години те формират по-малко от 5 % от броя на селищата и нарастват до 12 % в началото на ХХІ в. (фиг. 38). Те заемат и незначителен дял при формирането на ромското население до началото на 90-те години, когато значението на тези групи селища постепенно нараства, като ромското население в тях през 2011 г. достига 42 % (фиг. 39). Интересното тук е, че този висок дял на това население се формира само в 22 селища, като ромите са разпределени сравнително равномерно в отделните групи селища с над 20% роми. През отделните години тези селища са разпределени по следния начин:

- През **1887 г.** само в две селища се отчитат такива стойности - Драгоица – 39,8 % (община Ябланица), Урвата – 26,9 % (Трявна) (Приложение 21, фиг. 20).
- През **1900 г.** броят на селищата е 4 – Каменари – 59,1 % (община Елена), Любенци – 31 % (Стражица), Сашево – 22,5 % (Полски Тръмбеш), Батак – 20,7 % (Павликени) (фиг. 17, Приложение 23).
- През **1934 г.** селищата са две: Слатина – 69,9 % (община Ябланица), Кръкожабене – 22 % (Тетевен) (Приложение 25 и 26).
- През **1946 г.** селищата отново са две – Слатина – 62,9 % (община Ябланица), Българене – 30 % (Ловеч) (фиг. 18 и Приложение 28).
- През **1965 г.** техният брой се увеличава на 12 – Железарци – 64, 7 % (община Стражица), Давери – 36,2 %, Майско – 34,5 % (Елена), Писарево – 33 %, Върбица – 20,3 % (Горна Оряховица), Върбовка 27,2 %, Батак – 23,4 % (Павликени), Градница – 22,9 % (Севлиево), Долна Маргатица – 22% (Троян), Родина – 21,5 % (Златарица), Беленци – 21,3 % (Луковит), Красно градище – 20,7 % (Сухиндол) (фиг. 21 и Приложение 29).
- От **1992 г.** отличително е струпването на тези групи селища в близост до Плевен (фиг. 19 и фиг. 22). През **2011 г.** са регистрирани 22 селища, които са разпределени по групи по следния начин: с преобладаващо ромско население (**над 50 %**) – общините Плевен (Буковлък, Дисевица), Елена (Вързилковци, Майско), Дряново (Глушка); от **40-50 %** – Ябланица (Брестница, Орешене), Плевен (Търнене), Велико Търново (Водолей), от **30-40 %** – Долни Дъбник (Бъркач), Плевен (Николаево), Дряново (Керека, Караиванца), от **20-30 %** – Луковит (Бежаново, Петреване, Луковит, Карлуково), Раданово (Полски Тръмбеш), Севлиево (Столът, Баева ливада), Долни Дъбник (Петърница), Долна Митрополия (Божурица) (фиг. 23 и Приложение 36).

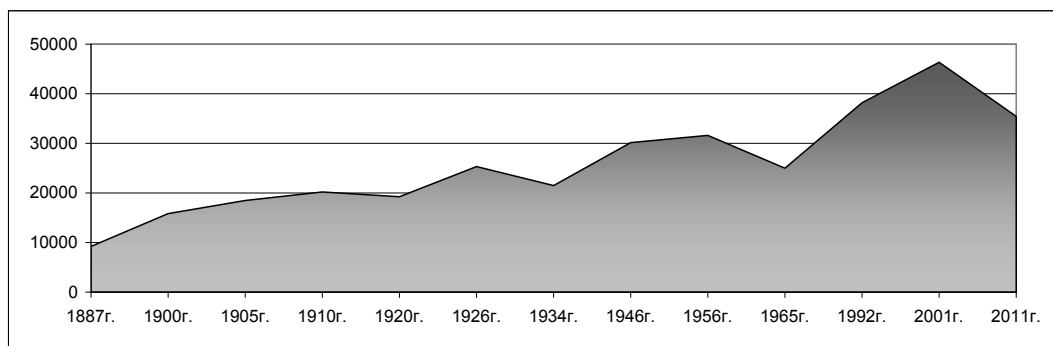
РОМИТЕ В СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

През отделните години в **Северозападна България** са съсредоточени около 16-18 % от ромското население в страната. След Втората световна война се наблюдава намаляване на тази концентрация и тя достига до 11 % при последното преброяване (2011 г.) (фиг. 27). Това се дължи на по-ниските темпове на прираст от средните за страната и на по-високите в други части, особено на Югозападна, Югоизточна и Южна Централна България (фиг. 30).

Северозападна България се характеризира с най-висок относителен дял на ромите през целия разглеждан период. До началото на 90-те години на XX в. стойностите (над 3 %), се запазват, но през 1992 г. се отчита почти двойното им нарастване (6,2 %), и през следващите години тази тенденция продължава, за да бъдат през 2011 г. два пъти по-високи (8,9 %) от средните за страната (фиг. 29). Нарастването на относителния дял на ромите се дължи и на високите отрицателни стойности на естествен и механичен прираст на българското население. Тази част на страната се характеризира с най-интензивни процеси на депопулация, причинени в значителна степен от неблагоприятната икономическа обстановка. Тези процеси се утежняват още повече, имайки предвид, че те започват най-рано във времето в сравнение с останалите части на страната.

През 1934 и 1946 г. във всички околии преобладават ромите с ромски език, с изключение на околията Бяла Слатина, Враца и Оряхово, в които те декларират, българския като майчин език. Интересното тук е, че единствено в околия Бяла Слатина е регистриран незначителен брой роми с турски майчин език. Малък е и броят и относителният дял на ромите с ромски майчин език, като по-големи стойности се отчитат в околия Враца – близо 1/5 от ромите. С под 5 % са околията Берковица и Лом, в останалите няма регистрирани такива роми. За разлика от останалите части тук преобладават източноправославните роми, с изключение на Бяла Слатина, Враца, Видин и Оряхово. Това са и единствените околии в тази част на страната, в които преобладават ромите с ромски майчин език, изповядващи мюсюлманска религия. Три от тях – Бяла Слатина, Враца, Оряхово, са и единствените околии, в които ромите с български майчин език изповядват мюсюлманска религия.

През 1887 г. броят на ромите в Северозападна България възлиза на 9213 д. и до 2001 г. нараства близо пет пъти достигайки 46 349 д. Във връзка със засилената емиграционна подвижност на ромите от началото на XXI в. и миграцията им в други части на страната тяхната численост намалява на 35 434 д. през 2011 г. (фиг. 40).



Фиг. 40. Брой на ромското население в Северозападна България за периода 1887-2011 г.

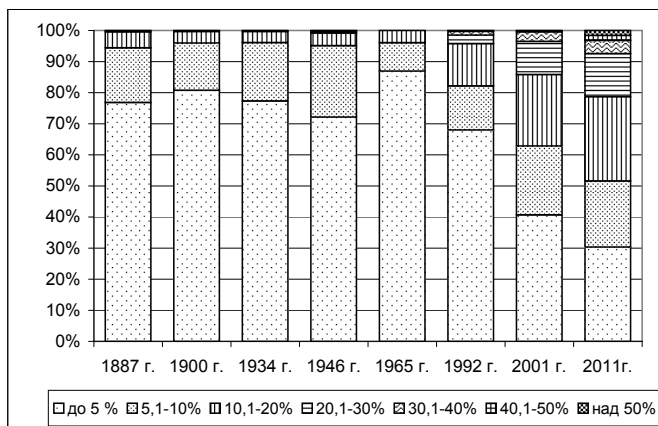
Fig. 40. Number of Roma population in Northwestern Bulgaria for the period 1887-2011

До началото на 90-те години на XX в. в осем общини (с по над 1000 г.) се формира повече от половината от ромското население. Тези стойности остават непроменени до началото на 90-те години. Освен общините, чиито центрове са най-големите градове – Враца, Видин, Монтана, тук спадат и придунавските общини – Лом, Оряхово, Вълчедръм, както и Бяла Слатина и Криводол. С незначителен брой роми се отличават общините, попадащи в Западна Стара планина – Бойница, Кула, Макреш, Чупрене, Чипровци, Вършец и др., в които са концентрирани по-малко от 5 % от ромите в Северозападна България. През 1992 г. най-голямо нарастване на броя на ромското население е отбелязано в общините Лом, Видин (по над 6000 роми), Монтана, Бяла Слатина (по над 3000 роми), като само в тези четири общини се формира около половината от ромското население в Северозападна България. Други общини с по-голямо нарастване на числеността на ромите са Козлодуй и Берковица. Ако към тях прибавим и общините, които са отчели при предишните преброявания по-голям брой на ромско население – Вълчедръм, Враца, Бойчиновци, Оряхово, Криводол, прави впечатление нарастването на концентрацията на роми в тях, тъй като те формират повече от 80 % от броя на ромското население в Северозападна България.

До началото на 90-те години повечето от общините отбелязват относителен дял, по-висок от 3 %, с изключение на тези, намиращи се в Старопланинската област. Отчетени са и общини с по-висок относителен дял – над 4 % (Борован, Козлодуй, Медковец, Криводол, Бойчиновци), над 5 % (Бяла Слатина, Якимово, Оряхово) и над 6 % (Брусарци, Вълчедръм). От началото на 90-те години относителният дял значително нараства, включително и в редица общини от планинските територии. През 2011 г. голяма част от общините са с над 15 % ромско население: Лом, Вълчедръм, Якимово, Медковец, Брусарци, Ружинци, Белоградчик, Чупрене, Брековица, Вършец.

В началото на разглеждания период (1887 г.) ромското население е концентрирано в 233 населени места и при последното преброяване е

отчетено разширяване на тяхната териториална дислокация – 331 селища (2011 г.).

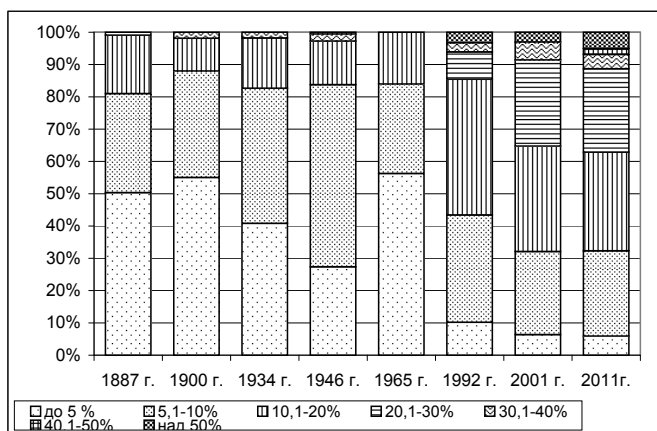


Фиг. 41. Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромското население в Северозападна България за периода 1887-2011 г.

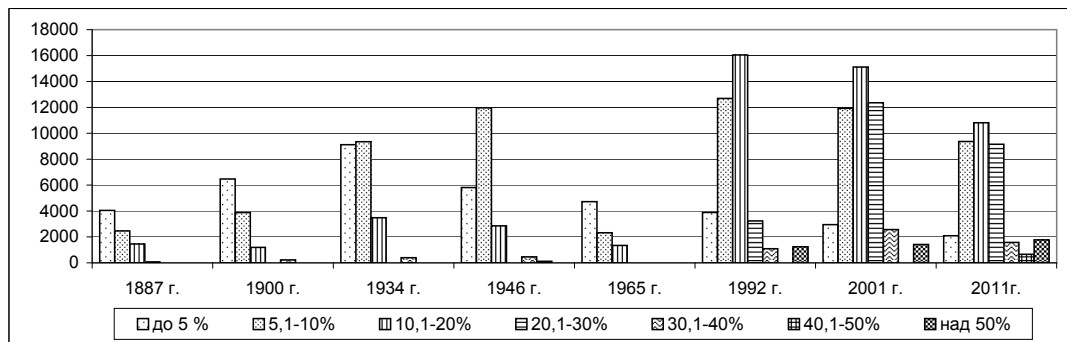
Fig. 41. Distribution of the settlements with different relative share of the Roma population in Northwestern Bulgaria for the period 1887-2011

В структурата на селищата с различен относителен дял прави впечатление концентрацията на ромско население в тези, които са с нисък относителен дял, като за разлика от останалите части на страната тя се запазва през целия разглеждан период (фиг. 41).

До началото на 90-те години на XX в. в групата селища с нисък относителен дял на роми (до 5 % и от 5-10 %) представляват 95 % от селищата с наличие на ромско население. През последните три преброявания се отчитат промени в структурата на селищата с наличие на ромско население. Нараства относителният дял на селищата с 10-30 % роми, но в сравнение с останалите части на страната тези с над 30 % ромско население имат най-нисък относителен дял (под 10 %), независимо че Северозападна България се отличава с най-висок относителен дял на ромско население в страната. Подобно на структурата на селищата с наличие на роми (фиг. 41), и то е концентрирано в селищата с по-нисък относителен дял (фиг. 42). До 1965 г. около 80 % от ромското население е концентрирано в групата селища с нисък относителен дял (до 5 % и от 5-10 %). От началото на 90-те години основната част от броя на ромите (повече от половината) в Северозападна България се формира в селищата с относителен дял от 10-20 % и от 20-30 % роми. Незначителен е броят на ромите в селищата с над 30 % роми – до началото на 90-те години заема около 2 % от населението, след което нараства и достига около 12% през 2011 г. (фиг. 42).



Фиг. 42. Разпределение на ромското население в селищата с различен относителен дял на ромите в Северозападна България за периода 1887–2011 г.
Fig. 42. Distribution of Roma population in settlements with different relative share of Roma in Northwestern Bulgaria for the period 1887–2011



Фиг. 43. Брой на ромското население в селищата с различен относителен дял в Северозападна България през 1887–2011 г.
Fig. 43. Number of Roma population in settlements with different relative share of Roma in Northwestern Bulgaria for the period 1887–2011

Селищата с **до 20 %** ромско население са разпространени равномерно, без да формират големи териториални съсредоточия (фиг. 17, 18, 19, Приложения 21, 25, 30, 33, 36).

Групите селища с **над 20 %** също не формират териториални съсредоточия и през отделните преброявания са разпределени по следния начин:

- През **1887 г.** – Скомля – 22,3 % (община Димово) (Приложение 21).
- През **1900 г.** – Долни Цибър – 31 % (община Вълчедръм) (Приложение 23).
- През **1934 г.** – Долни Цибър – 35,8 % (община Вълчедръм) (Приложение 26).
- През **1946 г.** – Върбица – 43,4 % (община Бяла Слатина) и Долни Цибър – 39,9 % (Вълчедръм) (Приложение 28).
- През **1965 г.** не е регистрирано нито едно селище.

– През **1992 г. с наг 50 %** – Долни Цибър (община Вълчедръм); от **30–40 %** – Бело поле (Ружинци), Портитовци (Бойчиновци), Върбица (Бяла Слатина), Три кладенци (Враца) (фиг. 22); от **20–30 %** – Дунавци (Видин), Безденица (Монтана), Търнак, Бъркачево (Бяла Слатина), Орешец (Димово), Малораг (Борован), Владимирово (Бойчиновци), Виноще (Монтана), Баница (Враца) (фиг. 19).

– През **2001 г. с наг 50 %** – община Вълчедръм (Долни Цибър – 89,6 %); от 30-40 % – Якимово (Долно Церовене), Ружинци (Бело поле), Брусарци (Крива бара), Бяла Слатина (Върбица), Бойчиновци (Владимирово), Вълчедръм (Черни връх), Враца (Баница) (Приложение 34); от **20–30 %** са 25 селища в общините (Приложение 33). – Роман (Камено поле), Враца (Три кладенци, Нефела), Димово (Медовница, Арчар), Брусарци (Василовци), Бойчиновци (Портитовци, Маган, Охрид, Громшин), Бяла Слатина (Габаре, Търнак, Бъркачево, Попица), Монтана (Вирове, Виноще), Мездра (Крапец, Елисейна), Криводол (Градешница), Видин (Търняне), Козлодуй (Гложене), Чупрене (Горни Лом), Лом (Лом), Медковец (Медковец), Якимово (Дълагоделци), Ружинци (Черно поле).

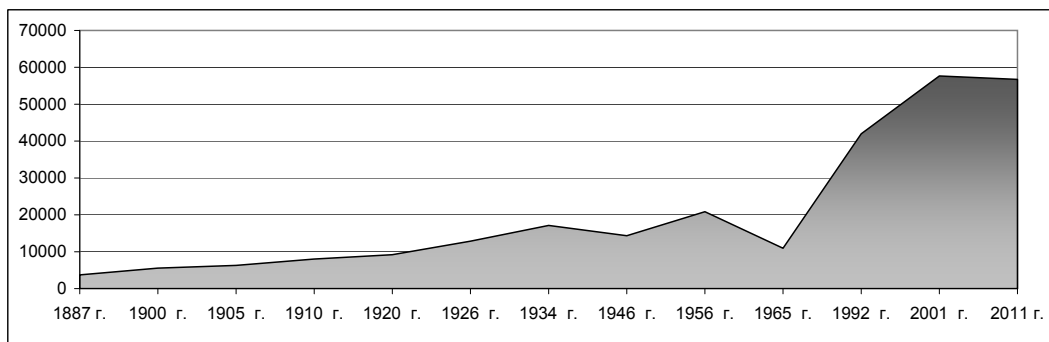
– През **2011 г. с наг 50 %** – община Вълчедръм (Долни Цибър), Димово (Медовница), Ружинци (Бело поле); от **40–50 %** – Белоградчик (Струиндол), Враца (Нефела), Брусарци (Крива бара), от **30–40 %** – Монтана (Доктор Йосифово), Бяла Слатина (Върбица, Бъркачево), Бойчиновци (Портитовци), Димово (Карбинци), Криводол (Галатин, Баурене), Брусарци (Василовци) (фиг. 23); от **20–30 %** – Якимово (Долно Церовене), Чупрене (Горни Лом), Ружинци (Ружинци, Динково, Черно поле), Роман (Камено поле, Роман), Монтана (Долна Рукса, Вирове), Мездра (Елисейна, Крапец), Медковец (Медковец), Криводол (Лесура, Градешница, Краводер), Козлодуй (Бутан, Гложене), Георги Дамяново (Еловица), Вършец (Вършец), Враца (Три кладенци, Баница, Тишевица), Видин (Пешаково), Берковица (Берковица), Белоградчик (Белоградчик, Рабиша) (Приложение 36).

РОМИТЕ В ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

С най-малък брой до началото на 90-те години се отличава **Югозападна България**. От края на XIX в. до края на Първата световна война в тази част на страната са концентрирани около 6-7 % от ромите в страната. След присъединяването на Пиринска Македония този относителен дял се увеличава и е около 10 % до началото на 90-те години. Последвалата нарастваща концентрация на роми в тази част на страната достига 17 % през 2011 г., което я нарежда да трето място след Южна Централна и Североизточна България (фиг. 27).

Югозападна България се отличава и с най-нисък **относителен дял на ромите** в цялата страна и през целия разглеждан период е почти два пъти по-нисък от средната за страната (фиг. 29). До началото на 90-те години той рядко надвишава 1,5 %, след което постоянно нараства и през 2011 г. достига 2,9 % от населението от Югозападна България. До средата на 60-те години темповете на прираст са близки до средните за страната и в повечето случаи са по-ниски от останалите части на страната (фиг. 30). След 1965 г. темповете на прираст нарастват, като Югозападна България, заедно със Северозападна и Югоизточна, се отличава с най-високи стойности до последното преброяване през 2011 г.

През 1934 и 1946 г. в Югозападна България преобладават ромите с ромски и български майчин език, като околите са разпределени приблизително по равно – с преобладаване на ромски майчин език – Годеч, Дупница, Неврокоп (гн. Гоце Делчев), Новоселци (гн. Елин Пелин), Перник, Петрич, Пирдоп, Трън, и с български майчин език – Ботевград, Брезник, Горна Джумая (гн. Благоевград), Ихтиман, Кюстендил, Радомир, Разлог, София. Една единствена околия е с преобладаване на ромите с турски майчин език – Свети Врач (гн. Сандански), като от тази група са регистрирани незначителен брой и в околите Ихтиман, Кюстендил, София. Незначителен е и броят на ромите с румънски майчин език – по около 5 %, разпределени в няколко околии – Дупница, Ихтиман, Кюстендил, Новоселци (гн. Елин Пелин). По-голямата част от ромите, изповядващи мюсюлманска религия, са в околите на Пиринска Македония – Горна Джумая (гн. Благоевград), Неврокоп (гн. Гоце Делчев), Петрич, Свети Врач (гн. Сандански), освен тях тази група роми преобладава и в околите Дупница, Новоселци (гн. Елин Пелин) и Перник. Приблизително по равно са разпределени ромите от двете основни религии в околите Ботевград и София. Освен ромите с турски майчин език, характерно в Югозападна България е, че ромите с ромски майчин език, изповядващи мюсюлманска религия, са над 80 % от населението във всички околии. Единствено в три околии – Горна Джумая (гн. Благоевград), Петрич и Свети Врач (гн. Сандански), ромите с български майчин език са с мюсюлманска религия.



Фиг. 44. Брой на ромското население в Югозападна България за периода 1887-2011 г.

Fig. 44. Number of Roma population in Southwestern Bulgaria for the period 1887-2011

Тази част на страната се отличава с най-голямо абсолютно нарастване на броя на ромското население и от около 5 хил. г. през 1887 г. достига близо 60 хил. г. в края на разглеждания период.

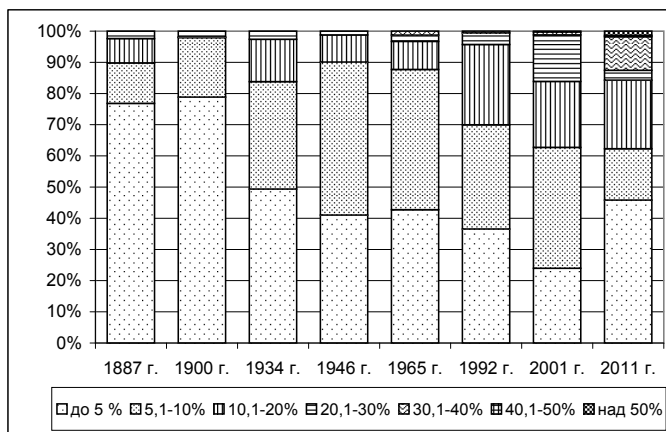
До 1919 г. единствената община, която се характеризира с по-голям брой на ромско население, е София, в която са концентрирани около 30 % от ромите в Югозападна България. Други общини с по-голям брой роми са Ботевград, Кюстендил и Самоков. С най-малък брой не само в Югозападна България, но и в цялата страна се отличават общините в Краището – Трекляно, Земен, Трън, Перник и др., и в Старопланинската област – Своге, Етрополе, Правец и др. След 1919 г. към България се присъединява Пиринска Македония, която подобно на останалите части от Югозападна България се характеризира с малък брой на ромското население и формират около $\frac{1}{4}$ от ромското население. От края на Първата световна война до началото на 90-те години ясно се очертава концентрацията на ромско население в няколко общини, които наброяват по над 1000 г. и в тях се формира около 70 % от ромите в Югозападна България – София, Ботевград, Кюстендил, Самоков, Ихтиман, Сандански и Благоевград. След Втората световна война с по-голямо нарастване на броя на ромите се отличават общините – Дупница и Гоце Делчев. От края на 60-те години освен в бързо разрастващите се промишлени центрове – Перник, Пирдоп, по-голямо нарастване на числеността на ромите отбелязват и редица общини, ситуирани в Пиринска Македония – Петрич, Сандански, Гърмен, Разлог, а също така и Правец и Елин Пелин. След 1989 г. половината от ромите са съсредоточени в общините София, Самоков, Кюстендил, Ихтиман и Петрич, в които ромите наброяват по над 3000 г.

До началото на 90-те години Югозападна България се очертава и като територия с най-нисък относителен дял, като повече от половината от общините са с под 1 % ромско население. В началото на XX в. само четири общини са с над 2 % роми – София, Горна Малина, Правец и Ботевград, като те се запазват до началото на 90-те години. След Първата

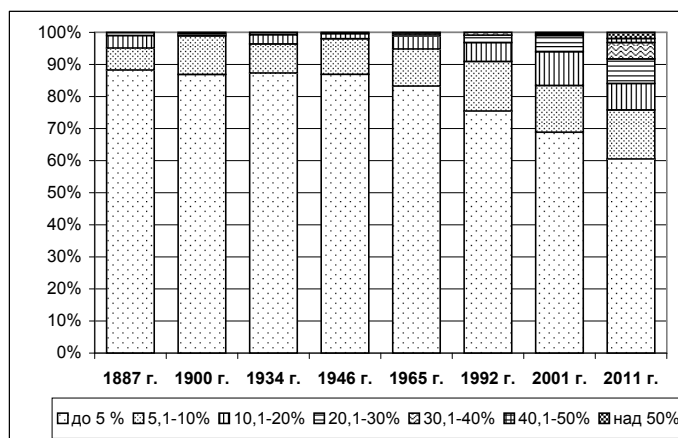
свeтoвнa вoйнa (Пpилoжeниe 6) към тpяx сe пpисъeдинявaт oбщини oт Пиринскa Мaкeдoния – Сaндaнски, Бeлицa, Рaзлoг, a същo тaкa и Ихтимaн, и Сaмoкoв. Слeд Втoрaтa свeтoвнa вoйнa към oбщинитe с нaд 2 % сe включвaт oбщинитe Кoстeнeц, Етpoпoлe и Кюстeндил (Пpилoжeниe 7).

Слeд 1989 г. сe нaблюдaвa нapaствaнe нa oтнoситeлния дял нa рoмскoтo нaсeлeниe, кaтo тo e нaй-гoлямo в oбщинитe Пpaвeц, Тpън, Дoлнa бaня, Сaмoкoв, Гърмeн, Ихтимaн, кoитo сe oтличaвaт с oтнoситeлeн дял нa рoмитe нaд 10 %, и в oбщинитe Бoтeвгpaд, Гoрнa Мaлинa, Кюстeндил, Пeтpич, Дупницa, Рaзлoг (Пpилoжeниe 9, 10, 11).

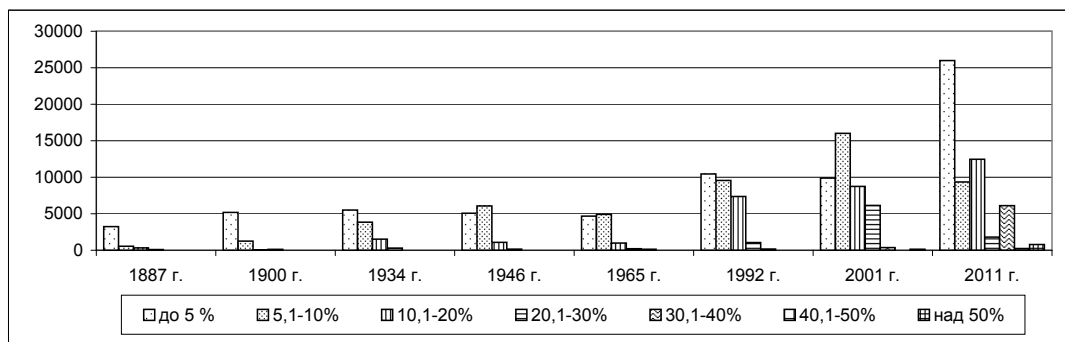
Пpeз 1887 г. рoмитe сa съceдpoтoчeни в 102 сeлищa, чиeтo бpой нapaствa двoйнo и дocтигa 199 пpeз 2011 г. Хapaктepнo e, чe пpeз цeлия paзглeждaн пepиoд сeлищaтa с нaличия нa рoмскo нaсeлeниe сa paвнoмepнo тepитopиaлнo paзпpeдeлeни, кaтo eдинствeнo пpaви впeчaтлeниe тpяхнaтa нискa тepитopиaлнa кoнцeнтpaция в Кpaищeтo. Дo 1965 г. сeлищaтa с нисък oтнoситeлeн дял нa рoмитe (дo 5 % и oт 5 дo 10 %) сa нaд 95 % и в тpяx сa кoнцeнтpиpaни 80 % oт рoмскoтo нaсeлeниe (фиг. 45). Впocлeдcтвиe сe нaблюдaвa нapaствaнe нa дeлa нa сeлищaтa с пo-висoк oтнoситeлeн дял нa рoмскo нaсeлeниe. Пpeз 1992 г. сeлищaтa с нaд 10 % рoми пpeдcтaвявaт 12 % oт сeлищaтa с нaличия нa рoмскo нaсeлeниe и в тpяx сa съceдpoтoчeни 34 % oт нeгo и дo 2011 г. тeзи cтoйнocти нapaствaт съoтвeтнo нa 24 % и 41 %.



Фиг. 45. Разпpeдeлeниe нa рoмскoтo нaсeлeниe в сeлищaтa с paзличeн oтнoситeлeн дял нa рoмитe в Югoзaпaднa Бългapия зa пepиoдa 1887-2011 г.
Fig. 45. Distribution of Roma population in settlements with different relative share of Roma in Southwestern Bulgaria for the period 1887-2011



Фиг. 46. Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромското население в Югозападна България за периода 1887-2011 г.
Fig. 46. Distribution of the settlements with different relative share of Roma in Southwestern Bulgaria for the period 1887-2011



Фиг. 47. Брой на ромското население в селищата с различен относителен дял на ромите в Югозападна България през 1887-2011 г.
Fig. 47. Number of Roma population in settlements with different relative share of Roma in Southwestern Bulgaria for the period 1887-2011

Селищата с над 10 % през отделните преброявания са разпределени по следния начин:

- През **1887 г.** са регистрирани 4 селища с **10-20 %** ромско население (Приложение 21) – Белопопци (община Горна Малина), Кожинци (Трън), Лесново (Елин Пелин), Табан (Драгоман), и едно селище с **над 20 %** – Горно Камарци – 25,6 % (Горна Малина).
- През **1900 г.** се наблюдава едно селище с **10-20 %** роми – Любница (община Ихтиман), и едно селище с **20-30 %** – Горно Камарци (Горна Малина) (фиг. 17).
- През **1934 г.** прави впечатление концентрацията на селищата с **над 10 %** роми в *Санданско-Петричката, Ихтиманската и Ботевградската* котловина, в общините Драгоман (с. Долна Невля), Горна Малина (Горно

Камарци), Сандански (Дамяница, Джигурово), Ботевград (Ботевград), Ихтиман (Ихтиман), Кресна (Ново село и Будилци), и с **над 20 %** са две селища: Кавракирово (община Петрич) и Долна Василица (Костенец) (Приложение 25).

– През **1946 г.** селищата с **над 10 %** роми са разположени в общините: Костенец (с. Долна Василица), Петрич (Кавракирово), Кресна (Ново село), Ихтиман (Ихтиман); с над 20 %: Горна малина (Горно Камарци) (фиг. 18).

– През **1965 г.** с **над 10 %** роми са селищата в общините Гърмен (с. Марчево), Костенец (Долна Василица), Сандански (Дамяница), Горна Малина (Априлово), Петрич (Кавракирово), Елин Пелин (Лесново); с **над 20 %**: Сандански (Джигурово) (Приложение 30); с **над 30 %**: Горна Малина (Горно Камарци) (фиг. 21).

– През **1992 г.** се наблюдава нарастване на селищата с по-висок относителен дял (фиг. 19, 22). Основната част от тези селища са концентрирани в общините Правец (Осиковица – 23,8 %, Джурово – 20,4%, Манаселска река – 19,3 %, Разлив – 11,6 %), Ботевград (Литаково – 23,3 %), Етрополе (Малки Искър – 37 %), Горна Малина (Белопопци – 23,6 %, Горно Камарци – 17,9 %), Кюстендил (Долно уйно – 28,9 % и Горно уйно – 31,9 %) Брезник (Красава – 19,3 %), Ихтиман (Ихтиман – 18,6 %), Петрич (Кавракирово – 18,2 %), Самоков (Поповяне – 17 % Самоков – 17,6 %), Трън (Рагово – 15,8 %, Трън – 11,7 %, Насалевци – 11,6 %).

– През **2001 г.** тези селища още повече нарастват, като те са най-много в община Правец (Джурово – 35,3 %, Разлив – 19,8 %, Равнище – 19,6%, Манаселска река – 19,4 %, Осиковица – 19,1 %), Сандански (Вълково – 26,3%, Склаве – 21,6 % Дамяница – 21,3 %), Петрич (Кавракирово – 18,3%), Гърмен (Хвостяне – 27,3 %, Дъбница – 26,1 %, Гърмен – 22,5 %), Горна Малина (Горно Камарци – 56,6 %, Априлово – 20,2 % Белопопци – 18,6 %), Самоков (Ковачевци – 28,1 %, Самоков – 17,5 %, Поповяне – 16,1 %), Ботевград (Литаково – 19,2 % Новачене – 15,2%), Ихтиман (Ихтиман – 26,5 % Живково – 14,7 %) и още Трън (Трън – 17,4 %), Струмяни (Микрево – 14,3 %) Сатовча (Сатовча – 10,6 %) Разлог (Долно Драглище – 17,2 %) Кюстендил (Долна гращица – 10,2%), Кремиковци (Яна – 13,3%) Елин Пелин (Лесново – 20,2 %) Дупница (Крайници – 12,8%) Драгоман (Калотина – 12,5 %) Долна баня (Долна баня – 15,1 %) (Приложение 33, 34).

– През **2011 г.** се открояват и селища с **над 40 %** ромско население (фиг. 23): с преобладаващо ромско население – община Правец (с. Джурово, Лешниковци), Горна Малина (Горно Камарци); от 40-50 % - Самоков (Ковачевци), Трън (Вукан); от **30-40 %** - Гърмен (Гърмен), Ихтиман (Живково, Ихтиман), Ботевград (Литаково, Новачене), Земен (Калотинци), Правец (Осиковица, Разлив); от **20-30 %** (Приложение 36) – Трън (Ярловци, Трън, Еловица), Правец (Манаселска река, Равнище), Мирково (Бенковски), Долна баня (Марица), Гърмен (Хвостяне, Дъбница),

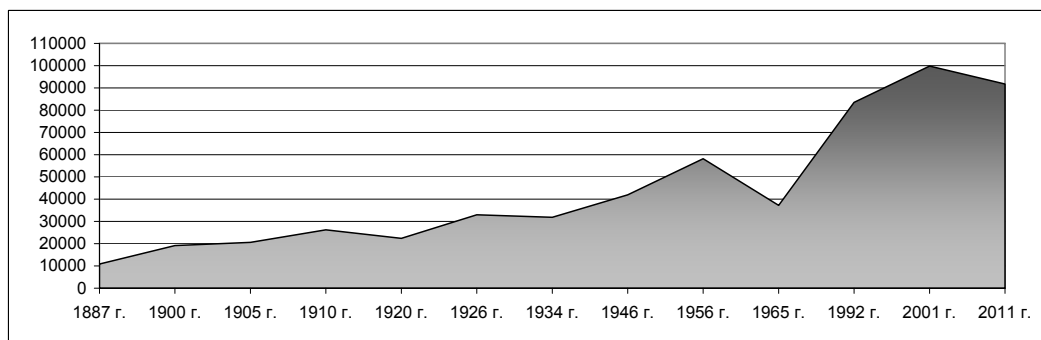
Петрич (Кавракирово), Самоков (Поповяне), Горна Малина (Саранци);
от **10-20 %** – Ковачевци (Радибош), Самоков (Самоков), Елин Пелин
(Лесново), Долна баня (Долна баня), Земен (Блатешница), Етрополе
(Малки Искър), Гърмен (Огняново), Кюстендил (Кюстендил), Костенец
(Костенец), Сатовча (Сатовча), Ихтиман (Вакарел), Разлог (Баня),
Хаджидимово (Хаджидимово).

РОМИТЕ В ЮЖНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ

Южна Централна България се нарежда на второ място по брой на ромското население в страната през целия разглеждан период. В края на XIX в. и при първите преброявания на XX в. тук се отчита концентрация на около 21-22 % от ромите в страната. След 1920 г. тя се нарежда на първо място по брой на ромите, като се наблюдава тенденция на непрекъснатото му увеличение, и през 1956 г. той достига близо 30 % (29,3 %). От началото на XXI в. Южна Централна изпреварва Североизточна България със 7 пункта и през последното преброяване в нея се съсредоточават 28,6 % от ромите в страната (фиг. 27).

Относителният дял на ромите в Югоизточна България до началото на 90-те години на XX в. е близък до средния за страната (3,7 %) и през отделните години е около 2,3-2,9 % (фиг. 29). През последните три преброявания е отбелязан по-висок относителен дял на ромското население с близо 1 пункт, което нарежда тази част на страната на трето място след Северозападна и Югоизточна България.

Има ясно изразена тенденция на нарастване на броя на ромското население през целия разглеждан период, като с най-високи темпове се отличава периодът 1920-1926 г. През следващите години подобно на относителния дял положителните темпове на прираст се запазват и отново са близки до средните за страната (фиг. 30) и от 10 хил. г. ромите достига близо 100 000 през 2001 г. (фиг. 48).



Фиг. 48. Брой на ромското население в Южна Централна България за периода 1887–2011 г.

Fig. 48. Number of Roma population in Southern Central Bulgaria for the period 1887-2011

През 1934 и 1946 г. ромите, посочили ромски майчин език, преобладават в околните Асеновград, Казанлък, Карлово, Пазарджик, Панагюрище,

Пловдив, Първомай, Стара Загора, Тополовград, Чирпан. С турски майчин език преобладават ромите в околия Пещера, а с български майчин език – в Смолян и Девин. С по-голям брой на роми с турски майчин език се отличават още околията Казанлък (36,9 %), Карлово (20,6 %), Пловдив (25,9 %), а с български – Пловдив (11,8 %), Тополовград (10,4 %) и Чирпан (27,8 %). С по-висок относителен дял на ромите с румънски майчин език са Казанлък (8,9 %), Пловдив (10,3 %) и Първомай (8,8 %).

По-голямата част от ромите в Южна Централна България изповядват мюсюлманската религия. Всички роми, говорещи турски език, са мюсюлмани. Във всички околии ромите, говорещи ромски език, в преобладаващата си част са мюсюлмани. Повече на брой са околията (с изключение на Девин, Пазарджик, Пещера, Смолян, Стара Загора, Тополовград и Чирпан), в които българските роми са източноправославни.

От началото на разглеждания период до края на Втората световна война около 50 % от броя на ромското население са концентрирани в няколко общини в Южна Централна България, като основната част от тях се намират в Пловдивско (Пазарджик, Пловдив, Раковски, Септември), Забългарските котловини (Казанлък, Павел баня, Карлово), а също така и в Хасково и Стара Загора. Още през 1900 г. изброените общини имат по над 1000 г. роми, като в следващите години този брой бележи нарастване и през 1946 г. в община Пазарджик вече наброяват над 5000 г., а в Пловдив и Стара Загора – над 2000 г. След Втората световна война до началото на 90-те години с най-бързи темпове на прираст освен изброените се отличават някои общини в близост до Пловдив (Пещера, Родопи, Септември, Първомай, Садово), в Родопите (Кърджали, Велинград, Ракитово) и общините между Стара Загора и Хасково (Димитровград и Чирпан). В края на разглеждания период в общините с над 3000 г. роми е концентрирана половината от ромското население в Южна Централна България – Стара Загора, Пазарджик, Пловдив, Димитровград, Казанлък, Пещера, Хасково, Родопи, Карлово, а само в първите четири се формира около 1/3 от броя му.

В *Пловдивско-Пазарджишкото поле* е съсредоточена близо половината от ромите в Южна Централна България до средата на 50-те години, след което този дял намалява на 1/3. Още в началото на XX в. общините Пазарджик, Пловдив и Септември освен с голям брой се отличават и с висок относителен дял на ромите (над 4 %). До края на Втората световна война се отбелязва нарастване на относителния дял и в съседните общини (Родопи, Раковски и Марица). В социалистическия период с най-голямо нарастване на относителния дял (с над 6 пункта) се отличават общините Марица, Съединение, Лесичево, Стамболийски, Садово, Калояново, Брезово. Тази тенденция продължава и до последното преброяване (2011 г.), като голяма част от общините са с над 10 % роми – Брезово, Садово, Раковски, Родопи (Приложение 11).

В *Старозагорското поле* са концентрирани около 30 % от ромите през целия разглеждан период. В годините между края на XIX в. и началото на

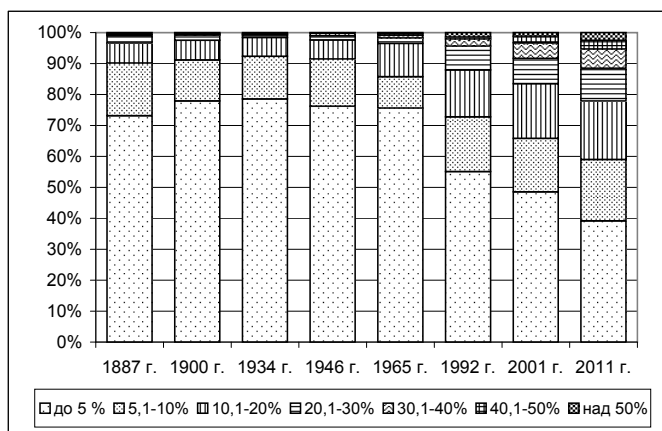
Втората световна война нито една община не се отличава с по-висок брой и относителен дял на ромското население (всичките общини показват под 2,5% роми). През 1946 г. по-голямо струпване на ромско население се забелязва в общините Стара Загора и Хасково. От началото на социалистическия период значително увеличаване на броя на ромите бележат общините Братя Даскалови, Чирпан, Димитровград, Симеоновград, т.е. намиращите се между Стара Загора и Хасково, и общините в долното поречие на р. Марица в страната – Свиленград, Любимец. Някои от тези общини (Братя Даскалови, Симеоновград) показват и най-висок относителен дял на ромите от началото на 90-те години – над 15 %, а останалите заедно с Харманли – над 5 % (Приложение 11).

Около 15 % от ромското население в Южна Централна България е концентрирано в *Задбалканските котловини*. В началото на XX в. с по-висок относителен дял се отличават общините Мъглиж и Павел баня (4%), като до края на Втората световна война не настъпват промени. От началото на 90-те години се наблюдава значително увеличение на относителния дял, като общините Мъглиж, Николаево, Гурково и Павел баня се отличават не само със стойности от над 10 %, но и с най-високи темпове на прираст (фиг. 30, 31, 32).

Западните и Източните Родопи се отличават с най-малък брой на ромите не само в Южна Централна България, но и в цялата страна. Всички преброявания, проведени след присъединяването им към територията на България (1913 г.), сочат, че в тях са съсредоточени под 10 % от ромското население. През 1920 г. ромите наброяват общо 1072 д. и съставляват 0,4 % от населението в деветте новоприсъединени околии (Даръ дере, Дьовлен, Кушу кавак, Кърджали, Мъстанли, Орта къой, Пашмакли, Свиленград, Егри дере). До средата на 60-те години ромското население е разпределено равномерно в общините. През 1992 г. е отбелязано значително нарастване на броя на ромите в общините Ракитово, Пещера, Велинград и Кърджали, в които са съсредоточени над 70 % от ромите в Родопите.

При преброяването през 1934 г. (Приложение 6) изпъкват две общини с по-висок относителен дял – Ракитово (10,3 %) и Пещера (5 %), а всички останали са с под 2 % роми. До Втората световна война единствено Велинград е с над 2 % роми, всички останали са под 1,5 %. В началото на 90-те години е отбелязано нарастване на относителния дял на ромите основно в общините с висок относителен дял, като в Ракитово той е над 20 %, Пещера, Велинград, Стамболово по 7,1 %; и Минерални бани – 4,1 %. Всички останали са с около 2 % и под 2 %. Голяма част от тях остават под 1 % роми – Ардино, Мадан, Рудозем, Златоград, Баните, Неделино и др.

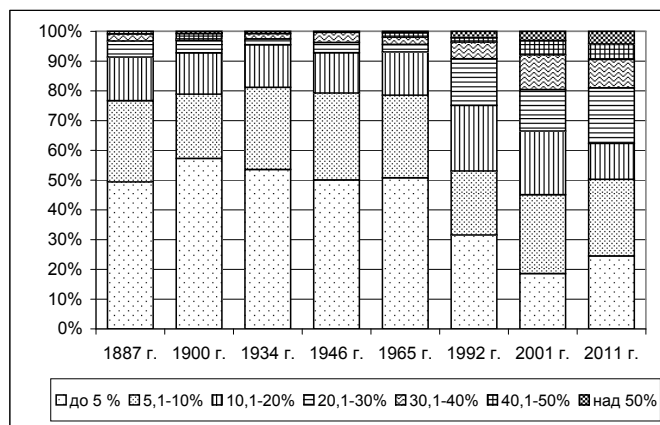
През 1887 г. ромско население е регистрирано в 293 селища, чиито брой през 2001 г. нараства на 515.



Фиг. 49. Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромско население в Южна Централна България за периода 1887-2011 г.

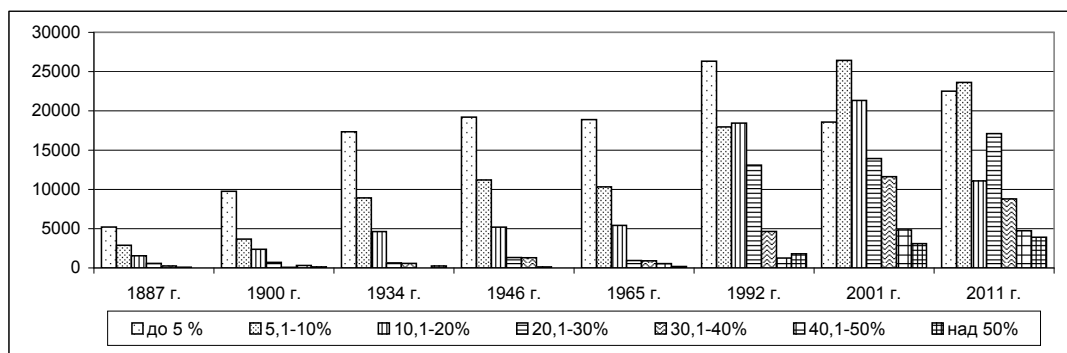
Fig. 49. Distribution of the settlements with different share of Roma population in Southern Central Bulgaria for the period 1887-2011

До началото на 90-те години групите селища с **до 10 %** роми съставлява около 80 % от селищата с наличие на ромско население, като в тях са съсредоточени около $\frac{3}{4}$ от цялото ромско население в Южна Централна България (фиг. 49). След 90-те години относителният дял на тези селища намалява с приблизително 10 пункта и до края на разглеждания период намалява с още 15. Ромското население концентрирано в тях също намалява с още по-бързи темпове и съставлява около половината от това население в Южна Централна България. Селищата през целия период след Освобождението са равномерно разпределени по територията, без да формират големи съсредоточия и подобно на всички останали групи са слабо разпространени в Западните и Източните Родопи.



Фиг. 50. Разпределение на ромското население в селищата с различен относителен дял на ромите в Южна Централна България за периода 1887-2011 г.

Fig. 50. Distribution of Roma population in settlements with different relative share of Roma in Southern Central Bulgaria for the period 1887-2011



Фиг. 51. Брой на ромското население в селищата с различен относителен дял на ромите в Южна Централна България през 1887-2011 г.

Fig. 51. Number of Roma population in settlements with different relative share of Roma in Southern Central Bulgaria in 1887-2011

Броят на селищата с **10-20 %** роми нараства от 19 на 31 през 1946 г. и на 73 през 1992 г. и 91 през 2001 г., след което намаляват на 72 през 2011 г., тъй като преминават в групата с по-висок дял на ромско население. През 2011 г. концентрираното в тези селища ромско население нараства от 14 % на 21 %, след което намалява с близо десет пункта през 2011 г. (фиг. 50). До Втората световна война основната част от тази група селища се намират в *Пазарджишко* и *община Павел баня*. През отделните преброявания се отчита промяна на селищата: през **1900 г.** (фиг. 17) – община Пазарджик (селата Драгор, Звъничево, Братаница, Сарая, Ивайло), Септември (Септември, Злокучене), Калояново (Ръжево, Долна махала), Брезово (Златосел, Бабек); през **1934 г.** (Приложение 25) – общините Пазарджик (Братаница, Мокрище, Юнаците, Сарая), Септември (Семчиново, Злокучене, Ковачево, Септември), Павел баня (Осетенено, Габарево) и Мъглиж (Ягода, Едрево); през **1946 г.** (фиг. 18) отново ясно се открояват два района: Пазарджишко – общините Пазарджик (Сарая, Братаница, Юнаците, Гелеменово), Септември (Злокучене, Семчиново, Ковачево, Септември) и районът на общините Мъглиж (Ягода, Паничерево, Зимница, Едрево, Нова махала, Тулово) и Павел баня (Осетенено, Габарево). **От началото на 90-те години до 2011 г.** броят на селищата в тази група нараства двойно, но освен двете основни съсредоточия от предишните преброявания се формират и нови ареали на разпространение. В *Пазарджишко* територията на тези селища нараства в източна посока и освен тези в община Пазарджик (Сарая, Овчеполци, Звъничево, Алеко Константиново, Синитово, Главиница, Черногорово) в него попадат селищата от общините Родопи (Куртово конаре, Оризари, Ново село), Марица (Калековец, Трилистник, Манолско конаре, Рогош, Скутаре, Войсил). Ареалът на разпространение на селищата от тази група в Забалканските котловини нараства на запад и в него попадат населените места от общините Казанлък (Шейново, Кънчево, Ръжена), Карлово (Баня,

Ведраре, Слатина, Богдан, Горни Домлян). Формира се и нов ареал на разпространение в *Старозагорско* – общините Чирпан (Малко Търново, Целина, Зетъово, Спасово), Стара Загора (Еленино, Столетово, Змеево, Бъдеще), Димитровград (Воден, Крепост, Крум, Богрово) (Приложение 36).

В групата селища с **20-30 %** ромското население до началото на 90-те години са концентрирани под 5 % от ромите в Южна Централна България, след което техният дял нараства и през 2011 г. е 18 % (фиг. 50). Броят на селищата от 7 през 1887 г. нараства на 46 през 2011 г. През отделните преброявания те са разпределени по следния начин:

- През **1887 г.** те попадат в общините Пазарджик (Мокрище), Септември (Семчиново), Садово (Поповица), Хасково (Момино), Карлово (Московец), Родопи (Златитран) и Магжарово (Долни Главанак) (Приложение 20);

- През **1900 г.** са регистрирани само няколко селища в общините Септември (Семчиново), Марица (Трилистник), Родопи (Златитран), Харманли (Болярски извор), Родопи (Триводици), Братя Даскалови (Малко Дряново) (фиг. 17);

- През **1934 г.** селищата са само 4 и са в общините Пазарджик (Драгор), Мъглиж (Паничерево), Смолян (Влахово) и Харманли (Болярски извор) (Приложение 25);

- През **1946 г.** населените места са в общините Кърджали (Черньовци), Момчилград (Пиявец), Пазарджик (Драгор), Харманли (Болярски извор), Марица (Динк), Брацигово (Исперихово), Карлово (Розино) (фиг. 18);

- През **1965 г.** селищата от тази група попадат в общините Крумовград (Гулийка), Хасково (Корен), Мъглиж (Зимница), Кирково (Дюлица), Момчилград (Сярци), Свиленград (Лисово), Казанлък (Кънчево), Мъглиж (Едрево) (Приложение 30);

- През последните три преброявания (**1992, 2001, 2011 г.** – фиг. 19, Приложение 33, 36) населените места са съсредоточени основно в общините на *Задбалканските котловини* и по-конкретно в Павел баня (Скобелево, Горно Сахране, Тъжа, Търничени), Мъглиж (Мъглиж, Нова махала, Манолово, Паничерево, Гурково), Карлово (Кърнаре, Соколица, Пролом, Иганово), Казанлък (Морозово, Хаджидимитрово); в района на *Септември-Пазарджик* – Пазарджик (Априлци, Юнаците, Мало Конаре, Братаница, Ивайло), Септември (Злокучене, Септември, Виноградец) и Хасковоско-Харманлийско – Хасково (Долно Войводовино, Узунджово, Войводово), Харманли (Черепово, Браница) и гр.

До началото на 90-те години на XX в. в групите селища с **над 30 % ромско население** се формира незначителен дял от него (под 10 %) и от броя на населените места с наличие на това население (под 5 %). През **1887 г.** е регистрирано само едно селище с преобладаващо ромско население (над 50 %) – Симитли (близо до Пловдив, сега не съществува); през **1900 г.** – Мътеница (община Хисаря); през **1934 г.** – Багра (Кърджали); през **1965 г.** – Горни Главанак (Магжарово). Незначителен е и броят на селищата с *40-50% ромско население*: през **1887 г.** – Ценово (община Чирпан) (фиг. 20); през **1900 г.** – Чалъкови (Раковски) (Приложение 23); през **1934 г.** – Странджово

(Крумовград) (Приложение 26); през 1946 г. – Юлиево (Мъглиж), Голям извор (Стамболийски) (Приложение 28); през 1965 г. – Боримечково (Лесичево), Боянци (Асеновград), Нова махала (Мъглиж) (фиг. 21). Неголям е и броят на населените места с 30-40 % *роми*: през 1887 г. – Трилистник (Марица); през 1900 г. – Динк (Марица), Йоаким Груево (Родопи) и Звънарка (Крумовград); през 1934 г. – Голям извор (Стамболийски), Чалъкови (Раковски), Йоаким Груево (Родопи); през 1946 г. и през 1965 г. – Розово (Казанлък), Звънарка (Крумовград), Болярски извор (Харманли).

През 1992 г. се наблюдава значително нарастване на броя на селищата с над 30 % – от 21 (фиг. 22) на 43 през 2001 г. (Приложение 34) и 50 през 2011 г. (фиг. 23). При последното преброяване в тази група селища се формира около $\frac{1}{4}$ от ромите (22 %), като селищата съставляват 11 % от тези с наличие на ромско население. Те са концентрирани в три области:

– *Пазарджишко-Пловдивско поле*: с над 50 % – в общините Лесичево (Боримечково), от 40-50 % – Пазарджик (Драгор, Говедару), Родопи (Триводици); от 30-40 % – Калояново (Долна махала), Брезово (Пъдарско), Калояново (Бегово), Родопи (Перущица), Раковски (Момино село), Пазарджик (Гелеменово, Пищигово);

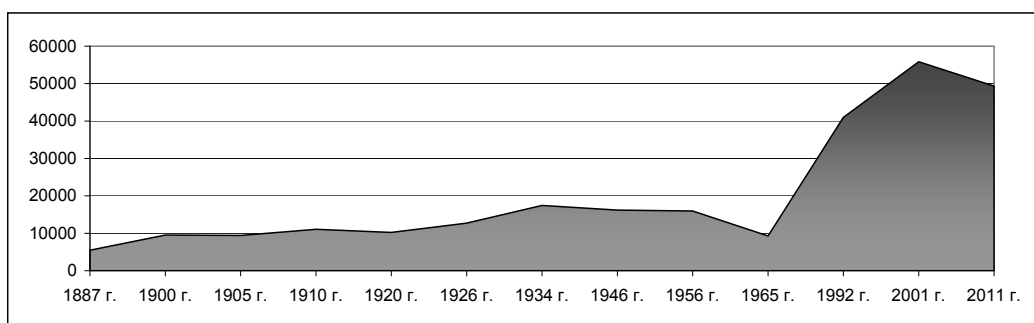
– *Западна Балканска котловина*, основно в Казанлъшката котловина: с над 50 % – в общините Мъглиж (Зимница), Карлово (Христо Даново); от 40-50% – Мъглиж (Тулово); от 30-40 % – Карлово (Певците, Розино), Мъглиж (Дъбово, Ветрен, Николаево, Златирът);

– *Стара Загорско поле*: с над 50 % – в общините Чирпан (Свобода), Стара Загора (Калитиново); от 40-50 % – Стара Загора (Братя Кунчеви, Дълбоки), Братя Даскалови (Гранит, Черна гора), Чирпан (Язгач); от 30-40% – Стара Загора (Памукчи, Хрищени, Калояновец);

– *Хасковско*: с над 50 % – общините Стамболово (Голям извор), Харманли (Болярски извор), Хасково (Брягово, Динево); от 40-50 % – Хасково (Криво поле, Горно Войводовино); от 30-40 % – Хасково (Корен, Конуш, Стамболийски, Маслиново, Нова Надежда).

РОМИТЕ В ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

До началото на 90-те години на XX в. **Югоизточна България** се нарежда на предпоследно място по брой на ромското население (около 10 %) в страната. Подобно на Югозападна България, и тази част на страната се отличава с най-голямо нарастване на броя на ромското население и от 5 хил. г. през 1887 г. достига 55 хил. през 2001 г. През следващите години, във връзка с нарасналата емиграция на ромите, се наблюдава намаление на техния брой с 5 хил. г. (2011 г.) (Фиг. 52).



Фиг. 52. Брой на ромското население

в Югоизточна България за периода 1887-2011 г.

Fig. 52. Number of Roma population in Southeastern Bulgaria for the period 1887-2011

Във връзка с бързото нарастване на броя на ромите се наблюдава и увеличаване на концентрацията им в тази част на страната, като през последните две преброявания тук се формират 15 % от общия им брой. Югоизточна България се нарежда на четвърто място по абсолютен брой на ромите, изпреварвайки през последните три преброявания Северозападна и Северна Централна България (фиг. 27).

До 1920 г. **относителният дял** на ромското население е по-висок от средния за страната и надвишава 3 % (фиг. 29). Намалението му след това на под 3 % се дължи на присъединяването на Странджанска област, в която ромите наброяват незначителен брой (в двете околии Василико и Малко Търново през 1920 г. – 99 д., и 136 д. през 1926 г.), а основното население е съставено от българи. Друга причина за намаляването на относителния дял след 1910 г. е заселването на бежанци след Балканските войни (1912-1913 г.) и Първата световна война (1919 г.), пристигащи основно от Източна Тракия. Тогавашият Бургаски окръг приютава около 1/3 от тях, с което се нарежда на първо място в страната. След Втората световна война до началото на 90-те години на XX в. относителният дял на ромите е по-

нисък от средния за страната. След 1989 г. и особено от началото на XXI в. той бележи значително нарастване и достига 7,4 % през 2011 г., с което се нарежда на второ място след Северозападна България.

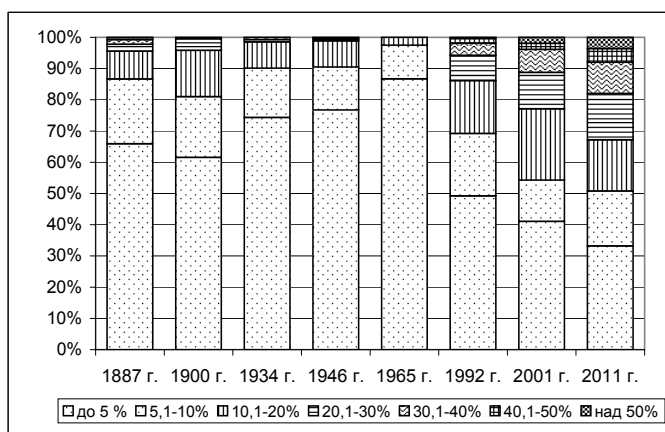
Темповете на прираст на ромското население до началото на 90-те години са по-ниски от средните за страната, а след 1989 г. са два пъти по-високи, което нарежда Югоизточна и Югозападна България на предно място по този показател (фиг. 30).

През 1934 и 1946 г. основната част от ромите в околиците декларират ползването на ромски майчин език, с изключение на Малко Търново, където преобладават ромите с румънски език, и Поморие – с турски майчин език. По-значителен относителен дял на ромите с турски майчин език е отбелязан още в околиците Карнобат (30,1 %), Нова Загора (22 %), Айтос (10,5 %), Бургас (10,7 %). С по-голям относителен дял на ромите с български майчин език са околиците Сливен (24,1 %), Котел (17,5 %), Ямбол (9,3 %). Освен Малко Търново останалите околии с висок относителен дял на ромите с румънски майчин език са околиците по Черноморското крайбрежие – Бургас-селска (42,6 %), Царево (35,8 %). Във всички околии преобладават ромите с мюсюлманско вероизповедание, с изключение на Малко Търново, където по-голямата част са румънски роми, които традиционно са с източноправославна религия. Ромите с ромски майчин език са с мюсюлманска религия в над 80 % във всички околии на Югоизточна България. Всички роми с турски майчин език са с мюсюлманско вероизповедание. Ромите с български майчин език са разпределени поравно в отделните околии, като единствено изключение правят околиците Нова Загора, Сливен, Средец, които почти цялата тази група е с източноправославна религия.

През целия разглеждан период в две общини – Сливен и Котел, са концентрирани около половината от ромите в Югоизточна България. До края на XIX в. в останалите общини броят им е разпределен равномерно. От началото на XX в. до началото на 90-те години се наблюдава значителното му увеличение в общините, попадащи в Забалканските котловини – Айтос, Нова Загора, Карнобат, в които заедно с общините Сливен и Котел се формират 70 % от ромите в Югоизточна България. През този период с най-малък брой се отличават общините в Странджа. След 1989 г. се наблюдава значително нарастване на ромите във всички общини, като то е най-голямо освен в гореизброените общини, в които се запазва високата им териториална концентрация, и в Бургаско – общините Бургас, Камено, Средец, в Ямболско – Ямбол, Тунджа, Стралджа, Елхово; Източна Стара планина – Твърдица, Сунгурларе, и в някои общини по Черноморското крайбрежие – Царево, Поморие, Созопол.

До началото на XX в. освен Котел и Сливен, които са с над 5 % роми, с над 3 % се отличава Айтос (Приложение 4). При следващите преброявания относителният дял на ромите нараства, като в Котел и Сливен надхвърля 8 %, а с над 3 % освен Айтос се характеризират общините Поморие, Нова Загора и Твърдица. През целия период до средата на 60-те години с най-нисък относителен дял (под 2 %) се отличават

както общините в Странджа – Царево, Малко Търново, Средец, така и тези по Черноморското крайбрежие – Созопол, Несебър, и Ямболско – Тунджа, Ямбол, Стралджа, Елхово (Приложение 8). След 1989 г. се наблюдава тенденция на непрекъснато нарастване на относителния дял на ромското население – с над 20 % рому са двете общини – Котел и Твърдица. Освен в Старопланинската част и Заббалканските котловини, където се намират общините с най-висок относителен дял, се наблюдава значителното му нарастване: над 10 % в общините в Странджа – Приморско, Созопол, Малко Търново, Болярво, над 8 % в Ямболско – Стралджа, Елхово, Тунджа, Ямбол (Приложение 9, 10, 11).



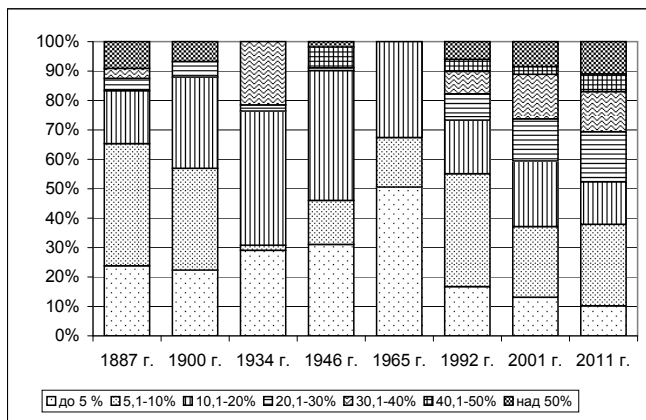
Фиг. 53. Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромското население в Югоизточна България за периода 1887-2011 г.

Fig. 53. Distribution of the settlements with different relative share of Roma population in Southeastern Bulgaria for the period 1887-2011

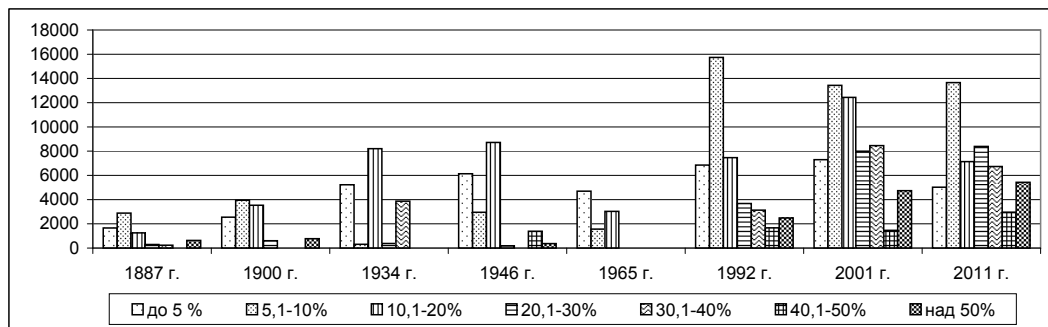
Значително нарастване се наблюдава и в броя на селищата в Югоизточна България, в които има ромско население. През 1887 г. са регистрирани 135 селища, а в края на разглеждания период – през 2011 г., броят им достига 258. До началото на 90-те години на XX в. основната част от техния брой (85-95 %) попада в групата селища, в които ромите съставляват нисък относителен дял (**до 10 %**) (фиг. 53). След това този дял намалява почти наполовина, като тези населени места са половината от селищата в Югоизточна България. Наблюдава се обратна тенденция при селищата с по-висок относителен дял на рому, като най-голямо увеличение бележат селищата с относителен дял от 10-20 % (с около 15 пункта), следвани от тези с 20-30 % – със 7 пункта, и от 30-40 % – с 5 пункта.

Още преди Втората световна война голяма част от броя на ромското население в Югоизточна България е концентрирана в селищата с **10-20 %** рому, за разлика от останалите части на страната (фиг. 54, фиг. 55). От 18 % през 1887 г. относителният им дял достига до 45 % през 1934-1946 г., след което се наблюдава спадане и през 2011 г. той бележи 10 %. Това

намаление е за сметка на увеличаването на селищата с висок относителен дял на роми (над 30 %). В началото на XX в. тези населени места са 8%, след което техният дял нараства, като през последната разглеждана година (2011 г.) в тях е концентрирана 1/4 от ромското население на тази част на страната.



Фиг. 54. Разпределение на ромското население в селищата с различен относителен дял на ромите в Югоизточна България за периода 1887-2011 г.
Fig. 54. Distribution of Roma population in settlements with different relative share of Roma in Southeastern Bulgaria for the period 1887-2011



Фиг. 55. Брой на ромското население в селищата с различен относителен дял на ромите в Югоизточна България през 1887–2011 г.
Fig. 55. Number of Roma population in settlements with different relative share of Roma in Southeastern Bulgaria for the period 1887-2011

Селищата с **по 10 %** ромско население са равномерно разпределени по територията на Югоизточна България. Единственото, което прави впечатление, е тяхната по-слаба локализация в Странджанската област в началото на разглеждания период и след Втората световна война.

През **1887 и 1900 г.** основната част от селищата с **10-20 %** ромско население са концентрирани в три общини: най-голям е техният брой в община Сливен (Блатец, Тополчане, Ичера, Бинкос и др.), следвана от

общините Котел (Котел, Жеравна, Градец, Тича и др.) и Сунгурларе (Сунгурларе, Чубра). През **1934 г.** концентрацията в тези общини се запазва, като нараства броят на селищата в община Поморие (Косовец, Гълъбец, Горица, Приморско и др.).

През **1887 и 1900 г.** основната част от селищата с 20-30 % руми също се намират в община Сливен (Калояново, Гергевец, Малко Чочовени), а останалите населени места от тази група са концентрирани в общините Руен (Сини рид), Бургас (Рудник), Несебър (Гюльовица), Поморие (Гърбевец) (Приложение 21, фиг. 17). След присъединяването на Странджа и прииждането на голям брой бежанци селищата от тази група намаляват и през **1934 г.** са само две: Жеравна – 28,2 % (община Котел), и Велика – 26,4% (Царево) (Приложение 25). През **1965 г.** са регистрирани само 4 селища: Завой (общ. Тунджа), Нова Загора (Нова Загора), Мъглен (Айтос), Везенко (Сунгурларе).

През **1992 г.** се наблюдава значително нарастване на броя на селищата от тази група (**20-30 %**), но се запазва концентрацията им в общините Сливен и Котел, както и в общините Нова Загора (Бряново, Стоил войвода, Коньово, Караново, Дядово и др.), Карнобат (Драгово, Невестино, Глумче, Раклица), Болярво (Стефан Караджово, Шарково, Ситово) и Царево (Царево, Синеморец, Лозенец) (фиг. 19). От началото на XXI в. е отчетено още по-голямо увеличение на броя и концентрацията на населените места в общините около Ямбол – Елхово (Голям Дървент, Изгрев, Кирилово, Добрич), Тунджа (Завой, Ботево, Веселиново, Кукорево, Козарево, Бояджик, Могила и др.) Стралджа (Стралджа, Атолово, Зимница) (Приложение 33, 36).

До 1989 г. броят на селищата с **над 30 %** руми е незначителен. През **1887 г.** са регистрирани само три селища: Българово – 84,4 % (община Бургас), Калояново – 31,8 % (Сливен), Гълъбец – 30,1 % (Поморие) (фиг. 20); през **1900 г.** с преобладаващо ромско население се запазва Българово (Приложение 23); през **1934 г.** две селища – Градец – 34 % (Котел), Айтос – 34 % (Айтос) (Приложение 26); през **1946 г.:** Пънчево – 59 % (Средец) и Градец – 51 % (Котел) (Приложение 28); през **1965 г.** няма регистрирано селище.

През **1992 г.** броят на селищата от тази група нараства значително и възлиза на 36, като основно са разпространени в Забалканските котловини и южните склонове на Източна Стара планина (фиг. 22). До 2011 г. този брой нараства на 45 селища, разпределени по следния начин (фиг. 23):

- **С преобладаващо ромско население (над 50 %):** община Котел (Градец), Тунджа (Робово), Стралджа (Лозенец), Средец (Орлинци), Созопол (Габър), Сливен (Селиминово, Сотиря, Чинтулово), Малко Търново (Визица);

- **От 40-50 %** – община Тунджа (Хаджидимитрово), Сунгурларе (Чубра), Созопол (Равна гора, Ново Паничарево) Сливен (Калояново, Глуфишево, Гергевец), Руен (Вресово), Малко Търново (Звездец), Котел (Пъдарево), Карнобат (Зимен);

- **От 30-40 %** – Твърдица (Оризари), Сунгурларе (Везенково, Вълчин),

Стралджа (Александрово), Средец (Драчево), Созопол (Равадиново Крушевец, Росен), Сливен (Камен, Тополчане, Крушаре, Трапоклово, Зайчари, Драгоданово), Руен (Руен), Поморие (Медово, Бата), Нова Загора (Съдийско поле, Стоил Войвода), Несебър (Оризаре), Котел (Аврамов), Камено (Кръстина, Свобода), Елхово (Лесово), Айтос (Чукарка).

От направения подробен анализ на териториалните особености в броя и локализацията на ромската етническа група в отделните части на страната от Освобождението до началото на ХХІ в. могат да се формулират следните основни изводи:

- За разлика от турската етническа група, ромите живеят разпръснато сред останалото население и не формират територии с голяма гъстота на разселване. Всяка конкретна ромска група е икономически свързана с чуждоетничната за нея среда, а контактите между отделните ромски групи често напълно липсват. Затова в рамките на ромската етническа общност като едно цяло интеграционният процес е слаб (Ма р у ш и а к о в а, П о п о в, 1993). Една от причините ромите да живеят по цялата територия не само в нашата страна е специфичният характер на техните професии и занаяти, чрез които изкарват прехраната си, но които не дават възможност за изхранване на големи групи роми, като това ги принуждава да се разделят на относително малки единици. Именно тези връзки са допринесли за трансформацията и формирането на тяхното етническо самосъзнание, което затруднява определянето на действителния им брой.

- Още от първите преброявания се открояват някои територии с висока концентрация на ромското население. Най-голяма е териториалната концентрация на селищата с наличие на ромско население в Североизточна и Южна Централна България, където през целия разглеждан период са съсредоточени половината от селищата с наличие на ромско население.

- През първия разглеждан период, от Освобождението до края на Втората световна война, ромското население нараства с 90 %. Най-голям прираст показва то в Югозападна (с 158 %), Южна Централна (с 119 %) и Северозападна (с 90,3 %) България. С най-малко нарастване се отличават Североизточна България (тъй като през този период за годините от 1920-1940 г. Южна Добруджа не е в рамките на страната и ромите, подобно на българското население, се изселват в най-близките прилежащи български територии, които показват и един от най-високия прираст в страната). Други територии с по-високи стойности на темпа на прираст се отличават Пазарджишко, Старозагорско и Хасковско. С по-малки от средните за страната стойности нараства броят на ромите в Югоизточна и Северна

Централна България (със 70,2 %).

– През втория разглеждан период, след Втората световна война до 1989 г., броят на ромското население отново нараства с близо 100 % (92 %), като в сравнение с предишния период най-голям прираст бележат (с над 120 %) Североизточна, Югоизточна, Южна Централна България и подобно на предишния период, и Югозападна България. Незначително увеличение (с под 30 %) е отбелязано в Северна Централна и Северозападна България, където се намират и повечето общини, които показват намаляване на броя на ромите. Най-високи стойности на средногодишния им темп на прираст (над 5%) отбелязват общините, попадащи в Южна Добруджа, прилежащи към Варненската агломерация, Бургаско, Ямболско, Старозагорско, Пловдивско, повечето общини в Лудогорието, Западна Стара планина, и крайните западни части на Западна Дунавска равнина.

– През третия разглеждан период – от 1992 г. до 2011 г., се открояват два подпериода: от началото на 90-те години до края на XX в., който се характеризира с бързо нарастване на броя на ромите в страната, и от началото на XXI в., който се отличава с неговото намаление. За сравнение, ако вземем началното (1992 г.) и крайното преброяване (2011 г.) на разглеждания период, отново се наблюдава нарастване на броя на ромското население в южните части на страната, а намаление – в Северна България, с изключение на някои общини в Западна Стара планина, по пътя София–Плевен, придунавските общини на север от Плевен и отделни общини в Лудогорието. В Южна България преобладаващата част от общините показват положителен темп на прираст, с изключение на общините от Централните и Източните Родопи, някои общини от Югозападна България и общините между Пловдив и Стара Загора.

– През целия период от Освобождението (1878 г.) до последното преброяване на населението през 2011 г. ясно се откроява териториалната концентрация на ромското население в Североизточна и Южна Централна България, в които се формира половината от ромското население в страната. С най-малка териториална концентрация се отличават Югозападна, Северна Централна и Югоизточна България, в които ромите не надвишават 15 % от общия им брой. Северозападна България заема междинно положение. Подобно на тенденциите в развитието на селищата, и в концентрацията на роми в отделните части на страната се отчитат два периода – до началото на 90-те години и след тях. До началото на 90-те години не настъпват съществени изменения в концентрацията на ромско население, с изключение на намаляването

й в Североизточна България след 1910 г., което се дължи на присъединяването на територии след Балканските войни, и по този начин се постига и едно по-равномерно териториално разположение на ромите в България. От началото на 90-те години се наблюдава тенденция на нарастване на концентрацията на ромско население в Югозападна България (основна причина за което е увеличаване на броя на ромите в столицата), Южна Централна и Югоизточна България, докато в трите северни части се отбелязва нейното намаляване. То е най-осезателно в Северозападна България, което е в унисон с процесите на депопулация в тази част на страната.

– В стойностите на относителния дял на ромското население в отделните части на България до началото на последното десетилетие на 90-те години не се наблюдават големи отклонения спрямо средните стойности за страната. С по-високи стойности се отличават Северозападна, Североизточна и през отделни преброявания и Югоизточна България. През целия разглеждан период Югозападна и Северна Централна България са с най-нисък относителен дял на ромското население и стойностите са под средните за страната. От началото на 90-те години на XX в. се наблюдават освен значително нарастване на относителния дял на ромското население във всички части на страната, но и увеличаване на различията между отделните ѝ части, като тези тенденции се засилват до последното преброяване през 2011 г. С най-голямо нарастване на относителния дял и с най-високи стойности се отличава Северозападна България, в която независимо от намаляване на концентрацията на ромско население относителният дял значително се увеличава, дължащо се на екстремните депопулационни процеси на българите в тази част на страната. Със значително нарастване на относителния дял на ромите се отличават още Югоизточна, Южна Централна и Североизточна България. С най-нисък относителния дял и незначителни промени се отличават Северна Централна и Югозападна България.

– Ако се разгледа относителният дял на ромите на по-ниско териториално равнище (общини) също се открояват съществени различия. През целия разглеждан период с най-нисък относителен дял на ромското население се отличават териториите, попадащи в Западните и Източните Родопи, Краището, Централна Стара планина с прилежащия Предбалкан, Централна Дунавска равнина и Югозападна България. Като цяло до началото на 90-те години се формират само някои територии с по-висок относителен дял, като всички останали са със стойности, близки до средните за страната. До Втората световна война това са общините, принадлежащи към

Северозападна България (и по-точно Западна Дунавска равнина), Пазарджишко, Сливенско и Източна Стара планина и Предбалкана, както и някои общини в Лудогорието. От Втората световна война до началото на 90-те години се наблюдава нарастване на относителния дял на ромското население във всички общини, като то е най-голямо освен в споменатите общини и в някои, които от края на XX в. се отличават със значително по-висок от средния (над два пъти) за страната относителен дял. Тези общини попадат в Южна Добруджа, Централните Заббалкански котловини, Старозагорско, Хасковско, някои южни причерноморски общини. Значително се разширява този ареал в Пазарджишко-Пловдивско, Западна Стара планина и отделни общини в Югозападна България – Кюстендил, Трън, Самоков, Ихтиман. До края на разглеждания период (преброяването през 2011 г.) се наблюдава нарастване на относителния дял на ромското население във всички части на страната. Продължава тенденцията на нарастване на броя на ромите в споменатите територии. Най-високи стойности (над 15 % роми) и с най-голямо нарастване (от 10 общини през 1992 г. на 40 през 2011 г.) се отличават общините, попадащи в Южна Добруджа (Кайнарджа, Добрич, Никола Козлево и Каварна), Северозападна България (Белоградчик, Чупрене, Ружинци, Лом, Вълчедръм, Якимово, Лом, Брусарци, Медковец, Берковица, Вършец), Централни Заббалкански котловини (Твърдица, Мъглиж, Гурково, Николаево), Източна Дунавска равнина (Върбица, Котел, Антоново), общините от Сакаро-Странджанската област (Стралджа, Средец), Правешко (Правец, Ябланица, Луковит), и отделни общини като например – Трън, Любимец, Симеоновград, Брезово, Ветово, Борово, Провадия, Перуицица, Кричим, Ракитово, Лесичово, Ихтиман.

– До началото на 50-те години делът на ромското градско население е по-висок от този на българското и турското население. От края на Втората световна война се наблюдава ясно изразена тенденция на нарастване на концентрацията в градовете, което се дължи, от една страна, на по-високия механичен прираст и на обявяването на градове с голям брой на ромите, от друга. В края на разглеждания период близо половината от броя на ромите се формира в градовете, което ги прави по-слабо урбанизирана общност в сравнение с тази на българите, но изпреварват тези на турците с 10 пункта. През последните години се наблюдава засилване на вътрешномиграционните процеси към градовете, като мигрирайки към тях, те търсят решение от тежката икономическа криза и нарастващата безработица. Тази концентрация е много добре изразена в големите градове, като близо

половината от градското ромско население се формира в градовете с над 10 хил. жители.

– В структурата на селищата с различен относителен дял на ромското население ясно се открояват два периода:

– До началото на 90-те години на XX в., когато селищата с нисък относителен дял (под 10 %) заемат значителен дял (над 85 %) от селищата с наличие на ромско население и в тях се формира до 65 % от броя на ромите;

– От началото на 90-те години, когато се очертава ясна тенденция на нарастване на селищата с висок относителен дял (над 10 %), които достигат 43 % през последното преброяване (2011 г.), като броят на ромите в тях е още по-голям и достига 58 %.

– С най-равномерно териториално разположение са селищата с нисък относителен дял на ромите (под 10 %).

– До началото на 90-те години на XX в. ясно се откроява териториалната концентрация на селищата със сравнително висок относителен дял на ромското население (10–30 %) в Североизточна България и по-точно Лудогорието, Източна Стара планина и Предбалкана, в които са съсредоточени около 70 % от селищата от тези групи. Други ареали на разпространение са Пазарджишко-Пловдивското поле и Източните Заббалкански котловини. От началото на 90-те години на XX в. се наблюдава освен нарастване на броя на селищата в тази група и значително териториално разрастване на ареала на тяхното разпространение – в Северозападна България, Централните Заббалкански котловини и по поречието на р. Марица на изток от гр. Пловдив.

– За един дълъг период от време (от Освобождението до началото на 90-те години на XX в.) селищата с много висок относителен дял на ромското население (над 30 %) заемат не само незначителен дял в структурата на селищата с различен относителен дял на ромското население, но и относителният дял на ромите в тях е много нисък (под 5 %). Над 80 % от тези селища са съсредоточени в Североизточна България (основно в Южна Добруджа). След това, до края на разглеждания период се наблюдава значително нарастване на броя на населените места от тези групи и териториалното им разрастване в Източните Заббалкански котловини, Хасковско, Старозагорско и Бургаско.

– До началото на 90-те години на XX в. структурата на селищата с различен относителен дял на ромското население в отделните части на България проявяват сходства с тази на страната. След това, както беше споменато, се наблюдават изменения в разпределението

на тези населени места, като се увеличава и териториалната им диференциация, отчетена особено при последните две преброявания (2001 и 2011 г.). С най-малки промени в тази структура след 1989 г. се отличават Северна Централна и Югозападна България и в този смисъл тези територии запазват ниския относителен дял на селищата с висок (от 10 до 30 %) и много висок (над 30 %) относителен дял на ромите. С близка структура до тази на страната се отличават Северозападна, Южна Централна и Югоизточна България, за които през последните три преброявания се наблюдава плавна тенденция на нарастване на селищата с висок и много висок относителен дял на ромите. С най-големи изменения и с най-голямо отклонения от разглежданата структура за страната се отличава Североизточна България. Още през 1992 г. се наблюдава рязко увеличаване на броя на селищата с висок и особено на тези с много висок относителен дял на ромите (двете групи формират над половината от селищата с наличие на ромско население), като за разлика от останалите части на страната, тази структура остава стабилна до края на разглеждания период.

Броят на ромското население в страната е концентрирано основно в селищата с до 10 % роми и подобно на структурата на селищата с различен относителен дял от началото на 90-те години, този дял значително намалява (от тогава до края на разглеждания период в тази група селища се формира по-малко от половината от ромите в страната). През последните три преброявания се наблюдава и постепенно нарастване на броя на ромите, съсредоточени в селищата с много висок относителен дял на ромите (30-40, 40-50 и над 50 %). С най-близки структури до тази на страната се отличават Югоизточна, Южна Централна, а до края на 80-те години и Северна Централна България. С най-малки изменения през целия разглеждан период се отличава Югозападна България, при която концентрацията на ромско население в селищата с висок относителен дял (с над 30% роми) се запазва ниска. Специфични характеристики притежава и Североизточна България. Измененията в концентрацията на селищата с висок относителен дял (над 30 %) се наблюдават още през 60-те години на XX в., т.е. тези изменения настъпват най-рано тук, като постепенно се увеличава и съсредоточаването на роми в тези селища, като през последните две преброявания в тях се формира над половината от ромите в тази част на страната.

АРЕАЛИ С ВИСОКА КОНЦЕНТРАЦИЯ НА РОМСКО НАСЕЛЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

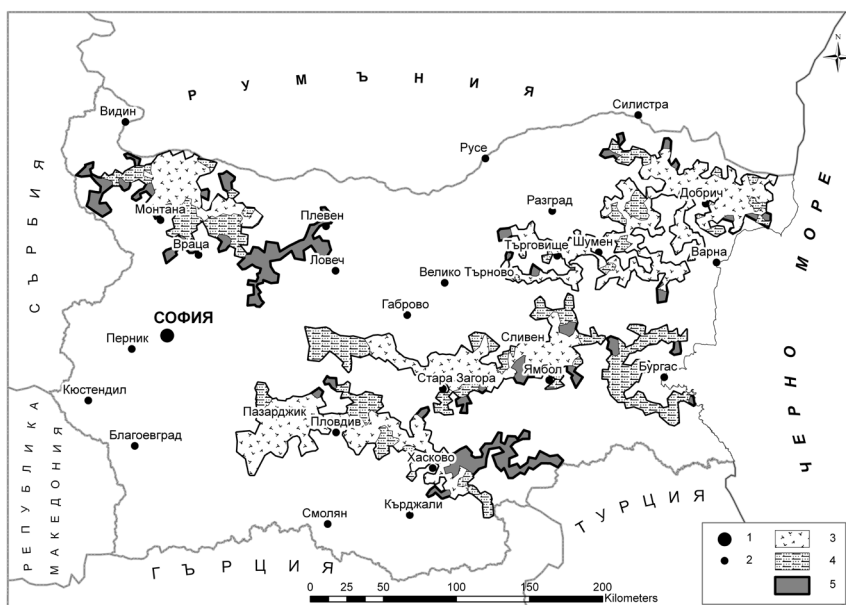
90-те години на XX в. се очертават като начало на формирането на ареалите с висока концентрация на ромско население (АВКРН). Дотогава през отделните преброявания се очертават отделни „острови” с по-голяма концентрация на роми, които заемат малка площ, не формират компактна територия, променят своето местоположение и нямат постоянен характер.

Основните причини за зараждането на такива ареали от началото на 90-те години на XX в. са:

- Изменението в етническата структура на населените места и значителното нарастване на групата селища с висок относителен дял на ромско население в тях;
- Увеличаване на пространствената дислокация на ромското население;
- Намаляване на турската етническа група, особено в районите с компактно заселване на български турци в резултат на емиграционните процеси;
- Високите темпове на намаление на българското население в селата като резултат от силно застарялата възрастова структура и продължаващата миграция към градовете;
- Различията в показателите на естествено възпроизводство между основните етнически общности в страната.

През 1992 г. се формират четири АВКРН, наименувани в зависимост от тяхното географско положение – Северозападен, Североизточен, Маришки и Забалкански ареал, които заемат общо 11,7 % от площта на страната. През 2001 г. се очертава още един ареал в близост до Бургас, който заема под 1 % от територията на страната. Останалите АВКРН бележат териториално разрастване през 2001 г. и площта им достига 16,1 % от територията на България. До последното преброяване (2011 г.) това увеличение продължава с по-ниски темпове, като ареалите заемат 20,2 % от държавната територия (фиг. 56).

Във формираните ареали са съсредоточени повече от половината от ромите в България, като през последните три преброявания тези стойности бележат постепенно увеличение (1992 г. – 56,1 %, 2001 г. – 76,6%, и през 2011 г. – 83 %).



Фиг. 56. Ареалите с висока концентрация на ромско население:
1 – столица; 2 – областен град; 3 – АВКРН през 1992 г.; 4 – АВКРН през 2001 г.;
5 – АВКРН през 2011 г.

Fig. 56. Areas with high concentration of Roma ANCR: 1 – capital city, 2 – major city,
3 – ANCR as of 1992, 4 – ANCR as of 2001, 5 – ANCR as of 2011

Североизточният ареал с висока концентрация на ромско население е най-голям по площ и през 1992 г. заема 4,5 % от площта на страната, но се отличава с най-малко нарастване на териториалния обхват в сравнение с останалите ареали. Сравнението на площта му през 1992 и 2011 г. показва нарастване с 21,3 %, като то е най-голямо през последното десетилетие на XX в. (със 17 % през 1992-2001 г.). През 1992 г. е отчетено, че в този ареал са съсредоточени 11 % от ромите в страната, и тази концентрация се запазва до 2011 г. Броят на ромите нараства с по-малък интензитет в сравнение с площта на ареала, и през 2011 г. той е с 13,3 % по-голям в сравнение с 1992 г. Подобно на площта, и броят отчита нарастване с по-бързи темпове през първите две преброявания (2,2% средногодишно), докато през последните две е отбелязано намаление (с -1,3 % средногодишно). Отличителна характеристика на този ареал е високият относителен дял на ромите и в сравнение с останалите ареали, този показател го нарежда на първо място, като посочените най-високи стойности остават постоянни през отделните преброявания (19,4 % през 1992 г., 19,1 % – 2001 г., 20,6 % – 2011 г.). В сравнение с останалите ареали Североизточният АВКРН се отличава и с най-голям брой и относителен дял на селищата с висок относителен дял на ромите (над 30 %). При първото преброяване (1992 г.) селищата от тези групи съставляват 27,9 % от селищата с наличие на ромско население в ареала и до края на разглеждания период нарастват на 35,6 %. Делът на ромското население, концентрирано в

тези селища, е още по-голям и достига близо половината (48,6 %) през 1992 г. До края на разглеждания период той показва увеличение и достига 62,6% (в т.ч. дялът на селищата с преобладаващо ромско население – над 50 %, е 31,6 %). По този показател разглежданият ареал се нарежда на първо място сред останалите АВКРН.

Таблица 23

Основни показатели, характеризиращи ареалите с компактно заселване на ромската етническа група в България (1992-2011 г.)

Main indicators characterizing the areas with compact settlement of the Roma ethnic group in Bulgaria (1992-2011)

Показатели	Години	Ареали					
		Мерни единици	Северозападен	Североизточен	Маришкски	Бургаски	Задбалкански
1	2	3	4	5	6	7	8
Площ (в %) спрямо тази на страната	1992	%	1,5	4,5	3,2	0	2,5
	2001	%	2,6	5,3	3,9	0,4	3,9
	2011	%	4,1	5,5	5,0	1,4	4,2
Дял на ромското население спрямо това на страната	1992	%	4,6	11,0	9,8	0,0	9,8
	2001	%	5,8	11,2	12,4	3,1	13,1
	2011	%	8,9	11,0	12,7	3,4	12,9
Брой на ромското население в селищата с различен относителен дял на роми							
до 5 %	1992	брой	121	323	4532	-	369
		%	0,8	0,9	14,8	-	1,2
	2001	брой	259	444	3069	31	1770
		%	1,2	1,1	6,7	0,3	3,7
	2011	брой	345	521	1059	169	1842
		%	1,6	1,3	2,3	1,5	3,8

5–10 %	1992	броў	1117	4316	5481	-	8642
		%	7,8	12,5	17,9	-	28,2
	2001	броў	1437	2982	8377	641	10163
		%	6,7	7,2	18,2	5,6	21,0
	2011	броў	1293	4257	12455	469	6859
		%	4,5	11,9	30,1	4,2	16,3
10–20 %	1992	броў	10730	6397	7745	-	9020
		%	74,6	18,5	25,2	-	29,4
	2001	броў	6776	10385	12508	5537	6595
		%	31,7	25,1	27,1	48,8	13,6
	2011	броў	10512	4379	5777	4591	3726
		%	36,3	12,2	13,9	41,1	8,9
20–30 %	1992	броў	1910	6686	7790	-	6446
		%	13,3	19,4	25,4	-	21,0
	2001	броў	10365	7585	8126	1748	10375
		%	48,4	18,3	17,6	15,4	21,4
	2011	броў	9204	4266	11902	1446	10695
		%	31,7	11,9	28,7	12,9	25,4
30–40 %	1992	броў	499	6140	4074	-	1728
		%	3,5	17,8	13,3	-	5,6
	2001	броў	2567	5619	7491	1937	10807
		%	12,0	13,6	16,2	17,1	22,3
	2011	броў	2276	5183	4751	3116	7234
		%	7,8	14,4	11,5	27,9	17,2
40–50 %	1992	броў	0	4432	611	-	734
		%	0	12,8	2,0	-	2,4
	2001	броў	0	6992	3955	1457	509
		%	0	16,9	8,6	12,8	1,1
	2011	броў	1603	5948	3307	1074	3107
		%	5,5	16,6	8	9,6	7,4

над 50 %	1992	брой	0	6201	469		3740
		%	0	18,0	1,5		12,2
	2001	брой	0	7423	2573	0	8244
		%	0	17,9	5,6	0	17
	2011	брой	3763	11362	2171	307	8598
		%	13	31,6	5,2	2,7	20,4
Брой на селищата с различен относителен дял							
до 5%	1992	брой	5	18	34	-	10
		%	10,6	8,2	25,8	-	11,6
	2001	брой	13	34	39	11	18
		%	13,7	12,7	23,4	22,9	13,0
	2011	брой	17	21	36	7	21
		%	10,9	8,5	20,8	12,5	13,6
5–10 %	1992	брой	7	21	19	-	12
		%	14,9	9,6	14,4	-	14
	2001	брой	14	26	28	3	12
		%	14,7	9,7	16,8	6,3	8,7
	2011	брой	19	26	33	4	12
		%	12,2	10,5	19,1	7,1	7,8
10–20 %	1992	брой	25	59	33	-	30
		%	53,2	26,9	25	-	34,9
	2001	брой	29	59	40	15	36
		%	35,8	24,9	26	33,3	28,6
	2011	брой	46	39	43	8	28
		%	29,5	15,8	24,9	14,3	18,2
20–30 %	1992	брой	6	43	19	-	21
		%	12,8	19,6	14,4	-	24,4
	2001	брой	18	38	22	8	29
		%	18,9	14,2	13,2	16,7	21
	2011	брой	29	35	28	5	34
		%	18,6	14,2	16,2	8,9	22,1

30–40 %	1992	брой	2	26	9	-	4
		%	4,3	11,9	6,8	-	4,7
	2001	брой	7	27	13	7	22
		%	7,4	10,1	7,8	14,6	15,9
	2011	брой	11	30	17	11	19
		%	7,1	12,1	9,8	19,6	12,3
40–50 %	1992	брой	0	16	1	-	2
		%	0	7,3	0,8	-	2,3
	2001	брой	0	25	7	4	2
		%	0	9,4	4,2	8,3	1,4
	2011	брой	6	21	8	4	9
		%	3,8	8,5	4,6	7,1	5,8
над 50 %	1992	брой	0	19	2	-	4
		%	0	8,7	1,5	-	4,7
	2001	брой	0	28	5	0	7
		%	0	10,5	3	0	5,1
	2011	брой	5	37	8	2	10
		%	3,2	15	4,6	3,6	6,5
Темп на прираст на ромското население в ареалите	1992-2001	%	5,4	2,2	5,6	-	6,4
	2001-2011	%	3,5	-1,3	-1	-0,2	-1,3
Относителен дял на ромското население спрямо това на ареала	1992	%	14,3	19,4	9,5	-	12,9
	2001	%	15,9	19,1	11,5	16,2	14,9
	2011	%	17,7	20,6	11,9	17,8	15,0
Брой на селищата в ареала	1992	брой	47	219	132	-	86
	2001	брой	95	267	167	48	138
	2011	брой	156	247	173	56	154
В т.ч. с наличие на ромско население	1992	брой	45	202	117	-	83
	2001	брой	81	237	154	45	126
	2011	брой	133	199	141	41	133

Маришкият ареал с висока концентрация на ромско население е вторият по териториален обхват. През 1992 г. той заема 3,2 % от площта на страната, която до 2011 г. тя нараства с 55,8 %. Териториалното

разширение е в североизточна от гр. Пловдив посока, като се включват също селища от Сакарската област, северното предпланинско стъпало на Източните Родопи и селища, намиращи се западно от Харманли и Свиленград. Това разширение става постепенно, като присъединените територии нарастват с еднакви темпове през отделните преброявания. През 2011 г. ареалът заема 5 % от територията на страната и в него са концентрирани близо 10 % от ромите в страната. Последното преброяване отчита нарастване на този дял с три пункта, с което ареалът се нарежда на първо място заедно със Забалканския АВКРН по този показател. Ако се сравнят данните за броя на ромите от преброяванията през 1992 г. и последното през 2011 г., се отбелязва нарастването му с 34,9 %. Темповете на прираст са различни между отделните преброявания. През първото десетилетие след 1992 г. броят на ромите в ареала нараства с 50,1 %, което е резултат от високите темпове на прираст (с 5,6 % средногодишно). Независимо от значителното площно разрастване на разглеждания ареал, през първото десетилетие на XXI в. броят на ромите в него намалява с 10 %. Относителният им дял е най-нисък в сравнение с останалите ареали, независимо че по абсолютен брой Маришкият ареал се нарежда на първо място. Относителният дял от 10 % през 1992 г. нараства незначително на 11,9 % през 2011 г., което се дължи на обстоятелството, че в неговия териториален обхват попадат големи градове, които имат голям абсолютен брой на ромите, но съставляват незначителен дял в етническата му структура. Друга причина за това е структурата на селищата по етнически признак. В сравнение с останалите, Маришкият АВКРН се отличава с най-висок дял на селищата, които са с нисък относителен дял на ромите (под 10 %). Тези селища съставляват около 40% от селищата с наличие на ромско население и в тях са концентрирани 1/3 от ромите в ареала. Сравнително нисък е дялът на селищата с висок относителен дял на роми (над 30 %), които формират около 10 % от селищата с наличие на ромско население през 1992 г., като до 2011 г. този дял нараства двукратно и достига 20 %, а ромите в тях са съответно 16,7 и 24,7 %.

Забалканският ареал с висока концентрация на ромско население е третият по площ и през 1992 г. заема 2,5 % от площта на страната. Тук се включват територии, принадлежащи към Казанлъшката и Сливенската котловина, както и североизточните части на Старозагорската община и южните части на общините Котел и Сунгурларе, попадащи в Източна Стара планина. До последното преброяване (2011 г.) площта на ареала нараства с 68,4 % и достига 4,2 % от тази на страната. Най-голямо пространствено разширение е отбелязано през 1992-2001 г., като към обхвата на ареала се включват части от Карловската котловина, територии от Източна Стара планина (североизточната и южната част на община Сунгурларе, южните части на община Върбица, централните части на община Котел), както и южните части на Старозагорската община, северните части на община Раднево. По показателя демографска маса на ромско население

този ареал проявява сходства с Маришкия АВКРН. През 1992 г. в ареала са съсредоточени 9,8 % от ромите в страната. Броят им нараства с 37,1% през периода 1992-2011 г. При следващото преброяване (2001 г.) това увеличение е с най-високи темпове на прираст – 6,4 % средногодишно, в сравнение с останалите ареали. До 2011 г. темпът на прираст на ромското население в Загбалканския ареал е отрицателен (-1,3 % средногодишно) независимо от разширяването на териториалния обхват на ареала. През 2011 г. в него са концентрирани 12,9 % от ромите в страната, с което се нарежда на първо място сред останалите ареали. Отличителното в структурата на селищата по етнически признак е ниският относителен дял на селищата с висок относителен дял на ромите (през 1992 г. селищата в ареала с над 30 % ромско население съставляват 11,7 % и ромите в тях са 20,2 %). До края на разглеждания период (2011 г.) с най-голямо нарастване се отличават броят и относителният дял на селищата с роми над 30 % – с близо 15 пункта. Броят на ромите, концентрирани в тях, достига близо половината от ромите в ареала (45 % през 2011 г.), като отличителното е, че най-голямо е увеличението им в селищата с преобладаващо ромско население (с над 50 %).

През 1992 г. **Северозападният ареал с висока концентрация на ромско население** е най-малък по териториален обхват и обхваща 1,5% от територията на страната. Заема части от Западна Дунавска равнина – пространството между Лом, Монтана и Бяла Слатина. Той се характеризира с най-голямо плътно нарастване – със 176,7 % до 2011 г., и достига 4,1 % от площта на България. До края на разглеждания период към неговия обхват се включват територии от Западна Стара планина и Предбалкана (части от общините Белозградчик, Чупрене, Вършец, Мездра), както и територии по главната транспортна ос София–Плевен (части от общините Правец, Ябланица, Луковит, Долни Дъбник, Плевен). През 1992 г. в ареала са концентрирани 4,6 % от ромите в страната, като техният брой нараства със 100 % и през 2011 г. достига 8,9 %. Заедно със Североизточния АВКРН се отличава с най-висок относителен дял на ромите. Това, което е характерно за този ареал, е, че през 1992 г. в него не са регистрирани селища с над 40 % роми. През 2011 г. селищата от тези групи значително нарастват, дължащо се на високите отрицателни темпове на намаляване на българите, което намалява демографската им маса в селищата на ареала. През 2011 г. групите от селищата с висок относителен дял на ромите (с над 30 %) формират вече близо 1/5 от селищата и 1/4 от ромското население в ареала. Друго отличително за ареала е ниският дял на селищата с под 10 % роми (под 10 % от ромите и под 30 % от селищата с наличие на ромско население). От всичко това личи, че основната част от ромите (над 60 %) и над 50 % от селищата с наличие на ромско население са концентрирани в групата селища с относителен дял на ромското население от 10-20 % и от 20-30 %.

Бургаският ареал с висока концентрация на ромско население е „най-младият” по време на формиране, най-малък по брой на ромите и по

площ. Неговото образуване се бележи в началото на ХХІ в. Обхваща части от общините Карнобат, Айтос, Камено, Руен, Поморие, Средец, Созопол. Той заема около 1 % от територията и под 5 % от ромите в страната. Отличава се със висок относителен дял на ромите (16,1 % през 2001 г. и 17,8 % през 2011 г.), което го нарежда на второ място след Североизточния АВКРН. Този висок дял е пряк резултат от етническата структура на селищата. Селищата с висок относителен дял на ромите (над 30 %), както и ромите концентрирани в тях, са около 2/5 от селищата с ромско население в ареала, което го нарежда на второ място след Североизточния АВКРН.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В България живеят различни етнически и религиозни общности, всяка със своите характерни особености и традиции. Една от тези етнически общности е на ромите. В Европа техният брой се изчислява на около 10-12 млн.г., като около 5 % от тях се намират в България. Проблемите, свързани с ромите, имат много аспекти и решаването им е твърде сложно. Ситуацията в България се усложнява от обстоятелствата, че тя се нарежда сред страните с най-висок абсолютен брой и относителен дял на роми, от една страна, и от друга – утежненото им социално-икономическо положение, унаследено от миналото.

Основен проблем при оценката на ситуацията на ромския етнос не само в България, но и в останалите европейски държави, е липсата на данни. Една от причините за това се крие в особеностите на ромския етнос, който не е хомогенна етническа група. Ромите са специфична етническа общност, която няма аналог с останалите етнически групи в Европа. Ромската етническа общност е разделена на много различни, а понякога дори противопоставящи се една на друга групи, субгрупи и метагрупови единици със свой собствен етнически и културен облик. Историческите, политическите, икономическите фактори са създали големи различия сред ромите не само в Европа, но и в България. Тези различия се увеличават още повече, имайки предвид различията в езиковите и културните особености. Често възникват трудности при идентификацията на членовете на ромския етнос, който се характеризира със слаби процеси на етническа консолидация и незначително чувство за общо самосъзнание. Но общото отношение на обществото към ромите, изразено в дискриминация, засилва чувството у тях, че принадлежат към една и съща общност. Едва ли би било грешно да се каже, че обединяващият елемент в ромската етническа група е отношението на макрообществото към нея, като по този начин тя формира една отделна социална категория, която има общи проблеми за решаване. Те са свързани с бедността, маргинализацията, изключването им от пазара на труда, сегрегацията в образователната система, трудният достъп до социални услуги, крайните форми на пространствена сегрегация, изключването от правото на упражняване на активна гражданска позиция, нетолерантността, дискриминацията, предразсъдъците, негативни те стереотипи и т.н. Изразът “европейско или транснационално малцинство” отговаря в голяма степен на тяхната същност.

Други проблеми, свързани с неточностите при определянето на броя на ромите в България и Европа, се отнасят до:

- схващането, че защитата на личните данни забранява събирането на информация по етнически признак;
- страхът, че с етническата статистика може да се злоупотребява с цел да навреди на респондентите, и опасността, че може да възникнат

етнически конфликти;

- мнението, че могат да се засилят негативните етнически стереотипи;
- липсата на готовност и визия за справяне с наличните проблеми, базирани на реалната етническа ситуация в страната;
- недобра развита методология при преброяванията, при която на въпроса, кой следва да се счита „ром“, трябва да се вземат предвид отговорите на тези, които заявяват ромския си произход, или много по-голяма част от тях, външно оценени;
- методическо затруднение за справяне с отказа на ромите да „признаят“ своята етническа принадлежност;
- различния статут на ромите, който заемат в отделните европейски държави. Така например някои автохтонни групи роми имат статут на малцинство и имат пълни граждански права – Белгия, Германия (основно синтите), Финландия, Норвегия, Швеция, както и в много държави от Централна и Източна Европа: Латвия, Унгария, Румъния, Словакия, Полша. В други (например Гърция) ромите, които отдавна пребивават в страната, са признати като етническо или национално малцинство, докато скоро пристигналите групи имат статут на имигранти. В Ирландия номадите имат пълни граждански права, но не са разпознати като етническо или национално малцинство. Френската конституцията и законодателство не дефинира понятието „малцинство“ (което се дължи на френската правна доктрина, според която нацията е единна и в страната няма малцинства). В Испания, Португалия, Лихтенщайн, Люксембург, Малта, Естония, България ромите не са разпознати като етническо и национално малцинство. Италия не приема наличието на малцинства, отчасти се признават някои лингвистични групи.

През последните години са предприети много положителни инициативи в подкрепа на интеграцията на ромите. Същността на стратегията „Европа 2020“ е свързана с развитието на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. Тя създава условия за икономическа и социална интеграция на най-многобройното малцинство в ЕС – ромите. Нейните цели са да осигури икономическа, социална стабилност, защита на човешките права, борбата с бедността и социалното изключване, сигурен достъп до здравни услуги, превенция на отпадащите от обучението и т.н. Европейската политика е фокусирана основно в четири области: достъп до обучение, работа, здравеопазване и жилищни условия. Основната инициатива, която е заложена е „Десетилетието на ромското включване 2005-2015 г.“, е насочена към ускоряване на социалното включване и подобряване на социално-икономическия статус на ромите в Европа. Въпреки че в България бе създадена необходимата нормативна, административна и оперативна рамка за провеждане на политики за интеграция на роми, постигнатите резултати са незначителни. Повечето програми, насочени към ромите, са фрагментарни, обхващат отделни проблемни области и в тях участват незначителен дял от ромската общност. Необходимо е „ускоряване и

оптимизиране на процесите, свързани с подобряване на положението на ромите и тяхната интеграция в обществото, още по-целенасочени и координирани усилия от страна на институциите, правилно и ефективно насочване на средства и усилия от страна на институциите, правилно и ефективно насочване на средства и усилия в тясно сътрудничество с неправителствения сектор и с участието на ромите” (Мониторингов доклад за 2010 г. за изпълнение на националния план за действие по инициативата „Десетилетие на ромското включване 2005–2015 г.”).

Един от основните проблеми при определяне на числеността и относителния дял на ромите е, свързан с неизползването на официалната статистика, а на многобройни и различни оценки от отделни специалисти. Липсата на данни има много негативни ефекти, които са свързани с невъзможността да се решат ефективно проблемите на ромското население и да се направи реална оценка на постигнатите резултати. В тази връзка са необходими спешни мерки свързани с:

- Разширяване на специализираните цели и изследвания;
- Разясняване, на легалния статут на етническата статистика;
- Подобряване на статистиката на ромското население;
- Необходима е създаването на обща информационна база данни, която да събира информация за ромите по различни признаци и показатели, като те ще осигурят основата за създаването на мониторингова система;
- Създаване на мониторингова система с разработени индикатори и критерии за наблюдение, анализ и контрол с цел подобряване и унифициране на статистиката, включваща икономическата, социалната и културната ситуация на ромското население;
- Създаване на възможности за интегриран подход при събирането и анализ на данните на всички нива (европейско, национално, регионално и местно ниво)
- Картиране и проучване на микрорегиони със значително ромско присъствие, продукувана от засилените процеси на „гетоизация на ромите” и териториалното разрастване на ареалите с висока концентрация на ромско население;
- Съвместна работа с националните статистически служби и Евростат за разработване на общи насоки и съвети на държавите-членки относно преодоляване на пропуските в данните, отнасящи се до ромското население;
- Активно включване на изградените местни и регионални административни структури за събиране на данни за ромското население (демографски показатели, образование, безработица, здравеопазване, жилищни условия и др.), предоставяни регулярно на управляващите структури и Националния статистически институт;
- Усъвършенстване на методиката при създаването на преброятелната карта, при която въпросите, отнасящи се до етническата принадлежност, да са съобразени с особеностите на ромския етнос, тяхната психика, степенуваност на етническото самосъзнание, сложния характер на

етническата им същност и т.н.;

- В бъдеще усилията следва да са насочени към създаването на обща методологична рамка при преброяванията за събиране на информация за ромите, която да може да се прилага във всички държави-членки. Тази необходимост е продиктувана от факта, че ромите са най-многобройното европейско малцинство, и от общите проблеми, които следва да се решават.

За да бъде просперираща една етническа общност, тя трябва да бъде успешно интегрирана в европейското и в частност в българското пространство. Един от начините да се постигне това е да се води ефективна регионална политика, която да намали различията в нейното социално, икономическо и културно развитие. Познаването на особеностите, бита, психологията и на други специфики от живота на ромите са едни от условията за приобщаването им в решаването на общите национални и регионални социално-икономически задачи. Тези особености трябва да се имат предвид при разкриването на общите процеси на развитие както на страната, така и на отделните ѝ региони, при разработването на планови и стратегически документи за развитието на районите със значително ромско присъствие. Същите се характеризират със слабо развитие на местната икономика, недостатъчна обезпеченост с местни ресурси или липса на техническа инфраструктура и др. Съществена бариера са ниските образователни и квалификационни характеристики на свободната работна ръка, което от своя страна ограничава и прави икономически нецелесъобразно развитието на редица стопански дейности. Тези райони се характеризират с високо ниво на безработица, нисък коефициент на заетост, моноструктурна икономика, свързана предимно с аграрния сектор и с концентрация на различни по големина промишлени предприятия главно в някои от общинските центрове. Във връзка с промените в икономическите условия някои от ромите се връщат към номадския начин на живот, други ромски групи са въвлечени в сезонна мобилност и начин на живот, а трети мигрират към градовете, където формират ромски гета, обикновено разположени в покрайните. Всички тези условия са съчетани с висока раждаемост въпреки намаляването ѝ през последните години, млада възрастова структура и голям брой членове на домакинствата им. Като резултат броят на ромите нараства много по-бързо, отколкото неромското население, което ще създава още по-големи трудности в сравнение с миналото. Разработването на една успешна регионална политика ще бъде ефективна при условие, че се познава демографската ситуация, броя и локализацията на отделните етнически и религиозни общности и техните проблеми. Направеното изследване отчасти покрива тези нужди, но съществуват и много проблеми, на които трябва да се търсят пътища за тяхното разрешаване. Задължително условие е интегрирано взаимодействие между стратегиите и политиките на европейско, национално, регионално и локално ниво. Когато местните общности директно участват в създаването, мониторинга и прилагането

на тези стратегии и политики, резултатите са значително по-добри. От бъдещите интеграционни проблеми зависи на практика характера на демографските процеси и дали ромите ще копират репродуктивното и брачното поведение на мнозинството. Интеграционните процеси ще определят и скоростта и интензитета на преминаването на ромите към третата фаза на демографския преход. Тя е свързана с повишаване на изискванията за отглеждането на децата, повишаване на образователното ниво на ромите, тъй като икономическото им благосъстояние се явява един от най-важните фактори, влияещи върху промяната на ценностите им. Скоростта на тези процеси се определя и от прекъсване на тенденцията на формиране на ромски гета и териториалното разрастване на ареалите с висока концентрация на роми, което се доказва и от резултатите на настоящото изследване. По този начин се увеличава рискът от формирането на обширни територии със сериозни социални и икономически проблеми, при които интеграцията на ромите се превръща в задача с предопределен негативен изход.

Една от основните ценности на Европейския съюз е зачитането на различието, мултикултурността и свободата да избираш. Една държава би могла да се приобщи успешно към новата европейска общност, ако признава и спазва универсалните права и свободи на човека.

ЛИТЕРАТУРА

- Агаев, А. 1968. Функции языка как этнического признака. – В: Сб. Язык и общество. М., с. 124-138.
- Ангелов, Г., Зв. Ванкова. 2011. Българската трудова миграция: има ли смисъл от ограничения в ЕС? Институт „Отворено общество“. http://osi.bg/downloads/File/2011_New/Bg_trudova_migracia_BG_kor.pdf
- Ангелов, Г. и др. 2009. European Union Agency for Fundamental rights, The situation of Roma EU citizens moving to and settling in other EU Member States. http://osi.bg/downloads/File/2011_New/Bg_trudova_migracia_BG_kor.pdf
- Аркадиев, Д. 1992. Изучаване на етническия състав при преброяванията на населението в България. – Население, кн. 6, с.47-58.
- Асенов, Б. 1994. Нация, религия, национализъм. С.
- Асенов, Б. 1996. Възродителният процес и ДС. С. 192 с.
- Баев, И., Н. Котев. 1994. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. – Международни отношения, кн. 1, с.16-28.
- Баев, И., Н. Котев. 1994. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. – Международни отношения, кн. 2, с.50-62.
- Балев, И., С. Цветарски. 2005. Демографски процес и бъдещи тенденции в развитието на населението на България. – В: Сб. Демографско развитие на република България. С., НССЕДВ, с. 11-25.
- Батаклиев, Ив. 1930. Чепино. – В: Годишник на Софийския университет (ГСУ), кн. XXVI.
- Батаклиев, Ив. 1934. Долината на р.Арга. – Известия на БГД, т. II, с.164-218.
- Белова, И. 1994. Икономиката на България – днес и утре. кн. IV, глава 5, С., 108-123.
- Богданов, Г., М. Методиев, М. и др. 2012. Доклад относно публичните политики за интеграция на ромите в България и основните проблеми на социално-икономическото включване на ромската общност, в рамките на проект „EU INCLUSIVE – Трансфер на данни и обмен на добри практики между Румъния, България, Испания и Италия, отнасящи се до включването на ромското население. С., 71с. http://osi.bg/downloads/File/2012/Final%20Report_FNS_26_Jan_2012.pdf
- Божиков, П. 1993. Етнодемографска характеристика на българското население. – Социологически преглед, 3, с.47-53.
- Бромлей, Ю. 1976. Етнос и етнография. С., 288 с.
- Бромлей, Ю. 1971. Етнос и етнография. М.
- Бромлей, Ю. 1979. Типологизация етнических процессов. – В: Сб: Проблемы типологии в этнографии. М., с.3-25.
- Бюксеншютц, У. 2000. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци (1944-1989). С., IMIR, 141 с. <http://www.imir-bg.org/imir/books/malcinstvena%20politika%20na%20BKP.pdf>
- Генинг, С. 1970. Етническият процес в первобытности. Свердловск, с.98.
- Генчев, Ст. 1984. Народна култура и етнография. С.
- Гешев, Г. 1995. Етническа структура на България. – Население, 3-4, с.66-81.
- Георгиев, Ж., И. Томова, М. Грекова, К. Кънев. 1993. Някои резултати от изследването „Етнокултурната ситуация в България – 1992. – Социологически преглед, 3, с. 54-81.
- Данаилов, Г. 1930. Изследвания върху демографията на България. С. 429 с.
- Делирадев, П. 1937. Родопите като поселищна област и планинска система. С., 126 с.
- Димова, Тилкиджиеви др., 2004, Ромите: Другото измерение на промените. Издател: Фондация „Партньори-България“, 124 с.
- Донков, К. 1994. Етническият състав на населението на България. – Статистика, 2, с. 34-45.
- Дринов, М. 1883. Историческо осветление върху статистиката на народностите в източната част на Българското Княжество. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 5, с.1-25.
- Дринов, М. 1936. Герлово (областно-географско проучване). С.
- Желязков, А. 1998. Социална и културна адаптация на българските изселници в Турция. В: Сб. Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите. Българските турци в Турция. том III, С., с. 12-24.
- Загоров, О. 1993. Възродителният процес. С.
- Илиева, И. 1994. Малцинствата на Балканите. Международна защита, С.
- Иречек, К. 1899. Княжество България. Част първа - Българска държава. Пловдив.

- Иширков, А. 1910. България – географски бележник. С.
- Калоянов, Т. 1995. Желан брой деца според етническата принадлежност на населението. – Статистика, 1, с. 12-21.
- Калчев, Й. 2001. Външната миграция на населението на България. С., 231 с.
- Кастоянов, Ст. 1999. Рамковата конвенция за защита на националните малцинства в България. – Обучението по география, 3.
- Кертков, К. 2002. Европеизация или циганизация на България. Balkans'21, 1. http://www.balkans21.org/2002_1/euro1.html
- Козлов, В. 1967. О понятии этнической общности. – Советская этнография, 2, с.100-119.
- Козлов, В. 1971. Этнос и территория. – Советская этнография, 6, с. 91-102.
- Кушнер, П. 1951. Этнические территории и этнические границы. – В: Сб. Труды института этнографии, т. 15, М.
- Марушакова, Е. 1991. Циганите в България и тяхната религия. – В: Сб. Аспекти на етнокултурната ситуация в България, С., с.117-123.
- Марушакова, Е. 1992а. Етническа характеристика на циганите в България. – Българска етнография, 4, с. 12-22.
- Марушакова, Е. 1992б. Циганската група и развитието на циганския етнос. – В: Сб. Аспекти на етнокултурната ситуация в България, С., с. 140-149.
- Марушакова, Е. 1992в. Циганските групи в България и тяхното етническо самосъзнание. – Българска етнография, 1, с.42-56.
- Марушакова, Е., В. Попов. 1993. Циганите в България. С., Клуб 90, 239 с.
- Марушакова, Е., В. Попов. 1994. Студии романи. I, С., Клуб 90.
- Милетич, А. 1902. Старото българско население в Североизточна България. С., 222 с.
- Минков, И. 2001. Съвременната българска нация и интегрираните в нея етнически общности. – Списание на БАН, 3, с. 13-22.
- Минчев, В. и др. 2004. Българската емиграция в началото на XXI век: оценка на нагласите и профила на потенциалните емигранти. – Икономическа мисъл, 5, с. 3–30.
- Мичев, Н. 1993. Демографско райониране и схема на демографските райони в България. – Население, 2, с. 18-31.
- Мишайков, Д. 1920. Населението на България. С.
- Младенов, Ч. 2008. Географски анализ на демографската криза в България възникване, тенденции и перспективи, С., 2008 г., Хабилютационен труд за получаване на научното звание “Старши научен сътрудник” – първа степен на научната специалност шифър 01.08.08. “География на населението и селищата”
- Нинов, З. 1999. Етносите в България. – Обучението по география, С., 2.
- Пампоров, А. 2006. Ромското всекидневие в България. IMIR, С., ISBN-10: 954-8872-63-3, 394 с.
- Пампоров, А. 2007. Броят на ромското население в България като проблем при изграждането на адекватна социална политика. – В: Сб. Интеграция на ромите в българското общество. Институт по социология, БАН, С.
- Пампоров, А. 2007. Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България. Институт „Отворено общество“, С. 139 с. http://ethnos.bg/data/file/Documents/Researches/July_2009_SocialDistancesReport.pdf
- Пампоров, А., И. Йорданов и др. 2008. Ромите в България. С., Институт „Отворено общество“, ISBN 978-954-9828-61-0, 93 с.
- Попов, К. 1916. Стопанска България. – Сборник на БАН, кн.VIII, клон историко-филологичен и философско-обществен, С.
- Попов, В. 1991. Циганите в България и тяхното етническо самосъзнание. – В: Сб. Аспекти на етнокултурната ситуация в България, С., с. 123-128.
- Попов, В. 1993. Българи и цигани (междуетнически отношения). – В: Сб. Етническата картина в България (Проучвания през 1992 г.). С.
- Попов, В. 1994. Преферансното етническо самосъзнание при циганите в България. – В: Сб. Аспекти на етнокултурната ситуация в България, С., с. 151-175.
- Пресла, Р. 2007. Демографията – обект на научни изследвания и образователна дисциплина. – Икономическа мисъл, 1, с.99-103.
- Проданов, В. 1995. Етническите и религиозни конфликти в Югоизточна Европа. – Военен журнал, 4, с.33-51.
- Романски, Ст., А.н. Разбойников. 1918. Народностен характер на Добруджа. – В: Сб. Добруджа. С.
- Сажин, В. 1989. Математические методы в советской этнической географии. – Советская этнография, 1, с.122-127.
- Сарафов, М. 1903. Населението в Княжество България при трите първи преброявания. – Периодично списание на българското книжовно гружество, 3, с. 201-246.
- Сарафов, М. 1918. Народностен характер на Добруджа. – В: Сб. Добруджа, С.

- Сарафов, Н. 1883. Народностите в източната част на Княжеството. – Периодично списание на българското книжовно дружество, 5, с.1-18.
- Славейков, П. 2002. Етническа структура на българското население. – Статистика, 1.
- Славейков, П. 2006. Етногеография. С., ISBN:9540724201, 732 с.
- Славейков, П. 2001. Етногеографска характеристика на българското население. – Годишник на СУ"Св. Климент Охридски", 2-География, том 91, с.219-233.
- Сугарев, И. 1974. Демография на България. С.
- Сугарев, М. 1995. Брачност и бракоразводност на етническите групи в България. – Население, 1-2, с.113-123.
- Тахиров, Ш. 1980. Етнокултурни процеси сред българските турци. – Българска етнография, 4, с.3-16.
- Тилкуджиев, Н., В. Миленкова и др. 2009. Отпадащите роми. ISBN 978-954-9828-66-5, С., 327 с.
- Тилкуджиев, Н. 2004. Етностратификацията като бариера за демократичната национална консолидация. – Списание на БАН, 6, с.32-37.
- Тодоров, Д. 1989. Българската етнография през Възраждането. С., БАН, 224 с.
- Тодорова, Р. 1994-1995. Българо-турските отношения след Втората световна война (40-те-60-те години). – Исторически преглед, 5, с.41-53.
- Токарев, С. 1964. Проблема типов етнических общностей (К методологических проблемам этнографии). Вопросы философии, 11, с.45-53.
- Томова, И. 1995. Циганите в преходния период. МЦПМКВ, 1995.
- Томова, И. 2005. Демографски процеси в големите етноконфесионални общности в България. – В: Сб: Демографско развитие на Република България, Издателство на БАН, С., с.155-177.
- Томова, И. 2009. Здравето и ромската общност, анализ на ситуацията в Европа (Предварителен национален доклад). Madrid, 2009, ISBN: 978-84-692-5537-7, 146 с.
- Томова, 2012. Раждаемостта сред ромите е намаляла 2 пъти. Най-ниска е при жените с образование. <http://www.romadestiny.org/?p=564>
- Томова, И. 2011а. Етничността и външната миграция на населението в посткомунистическия период в България. – В: Сб: Миграции, пол и межкултурни взаимодействия в България. IMIR, С., ISBN: 978-954-8872-67-6, с. 257-290.
- Томова, И., А. Пампоров, В. Миленкова. 2011. Социално-икономическото положение на уязвими етнически малцинства в България. С., <http://rudocs.exdat.com/docs/index-328053.html>.
- Томова, И. 2011б. Стереотипи и предразсъдъци за ромите в периодичния печат. Български хелзинкски комитет. С., 2011. <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/ilona-tomova/2011-10/stereotipi-i-predrazsdci-za-romite-v-periodichniya-pechat/>
- Хагжиников, В. 1991. Теоретични проблеми на етнографията. С., 282 с.
- Христов, Е. 1997. Райониране на териториалните единици по структурен признак. – Икономическа мисъл, 2, с.71-87.
- Христов, Е. 2006. Групиране и райониране на териториалните единици според тяхната еднородност. – Икономическа мисъл, 1, с.58-71.
- Чанков, Ж. 1935. Населението на България. С.
- Чебоксаров, Н., И. Чебоксарова. 1982. Народи, раси, култури, София, 1982г. 140 с.
- Чебоксаров, Н. 1967. Проблемы типологии этнических общностей в трудах советских ученых. – Советская этнография, 4, с.91-113.
- Чебоксаров, Н., И. Чебоксарова. 1971. Народы, расы, культуры. Москва.
- Чистов, К. 1972. Этническая общность, этническое сознание и некоторые проблемы духовной культуры. – Советская этнография, 3, с.73-86.
- Шейтанов, К. Циганите в България. Материали за техния фолклор, език и бит. Монография в ръкопис, Архив на ЕИМ №944.
- Шеленов, Г. 1968. Общности произхождения – признак етнической общностей. – Советская этнография, 4, с. 71-85.
- Яранов, Д. 1972. Народностен състав на населението в Беломорската област. – Беломорски преглед, 1, 1942.
- x x x Report submitted by Bulgaria pursuant to article 25, paragraph 1 of the framework convention for the protection of national minorities, <http://www.unhcr.org/refworld/country,,COESFCPNM,,BGR,,4254ebdb4,0.html>, 2003, 96 p.
- x x x Етнография на България. том 1, С., 1980.
- x x x Териториална мобилност на населението, С., НСИ, 2002:
- x x x <http://help.arcgis.com>
- S mith, D. 1996. Introduction. In Ethnicity, edited by J. Hutchinson and A. D. Smith. Oxford University Press, Oxford and New York. pp. 1-14
- I v a n o v, A., N. O' h i g g i n s. 2006. Education and Employment Opportunities for the Roma. – Comparative Economic Studies, 48, p.6-19.

K o y t c h e v a, E. 2003a. Family formation before and after the transition in Bulgaria: differences by level of education and ethnic group. BSPS Conference 2003. Bristol United Kingdom.

K o y t c h e v a, E. 2003b. Second Conception in Bulgaria: Differences by Education and Ethnic Group. Presentation in Johann Peter Su.milch Auditorium, December 2003, MPIDR, Rostock, Germany.

C r o w e, D. 1994. A History of the Gypsies in Eastern Europe and Russia. New York: St. Martin's Griffin.

D r y s d a l e, Scot, Dartmouth College Voronoi Diagrams: Application from Archaeology to Zoology, Regional Geometry Institute, Smith College, July 19, 1993, Last update: 14 Nov 1996, Geometry in Action, <http://www.ics.uci.edu/~eppstein/gina/scot.drysdale.html#dna>

G o o d c h i l d, Longley Geospatialanalysis – a comprehensive guide. 2nd edition, 2006-2008 de Smith, <http://www.spatialanalysisonline.com/output/>; <http://help.arcgis.com/en/arcgisdesktop/10.0/help/index.html#/007000000000s000000>

Ilieva, Nadezhda Application of Geographic Information Systems in Delineating of Regions with Compact Population Of a Certain Ethnic Group // Проблеми на географията, 2009, № 4, с.11-19 ISSN 0204-7209

Liegeois, Jean-Pierre. 1994. Roma, Gypsies, Travellers (Strasbourg: Council of Europe).

Национален статистически институт – Окончателни резултатите от Преброяване 2011, <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190>.

Общи резултати от преброяване на населението в България на 31.12.1900 г. С., 1906.

Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.12.1910 г. кн.1, С., 1923.

Общи резултати от преброяване на населението 1920 г. С., 1927.

Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.12.1926 г. С., 1931.

Преброяване на населението. том I, С., 1994.

Окончателни резултати от преброяването през 2011. НСИ, <http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R7.aspx?OBL=BLG>

География на България. С., Изд. Форком, 2002.

Движение на населението в Българското Княжество през 1881 г. С., 1889.

Движение на населението в Българското Княжество през 1887 г., С., 1890.

Движение на населението в Българското Княжество през 1892 г. С., 1894.

Движение на населението в Царство България през 1896 г. С., 1898.

Движение на населението в Царство България през 1901 г. С., 1906.

Движение на населението в Царство България през 1902 г. С., 1906.

Движение на населението в Царство България през 1906 г. С., 1911.

Движение на населението в Царство България през 1908 г. С., 1914.

Движение на населението в Царство България през 1909 г. С., 1914.

Движение на населението в Царство България през 1911 г. С., 1922.

Движение на населението в царство България през 1912 г. част II, С., 1923.

Движение на населението в Царство България през 1918 г. С., 1926.

Движение на населението в Царство България през 1919 г. С., 1926.

Движение на населението в Царство България през 1920 г. част II, С., 1926.

Движение на населението в Царство България през 1921 г. С., 1928.

Движение на населението в Царство България през 1922 г. С., 1928.

Движение на населението в Царство България през 1923 г. С., 1928.

Движение на населението в Царство България през 1924 г. С., 1928.

Движение на населението в Царство България през 1925 г. С., 1930.

Движение на населението в царство България през 1926 г. С., 1930.

Движение на населението в Царство България през 1927 г. С., 1931.

Движение на населението в Царство България през 1928 г. С., 1931.

Движение на населението в Царство България през 1929 г. С., 1931.

Движение на населението в Царство България през 1930 г. С., 1932.

Движение на населението в царство България през 1931 г. С., 1934.

Движение на населението в Царство България през 1932 г. С., 1935.

Движение на населението в Царство България през 1933 г. С., 1936.

Движение на населението през 1882 г. С., 1889.

Движение на населението през 1883 г. С., 1889.

Движение на населението през 1886 г. С., 1890.

Движение на населението през 1888 г. С., 1891.

Движение на населението през 1893 г. С., 1896.

Движение на населението през 1897 г. част II, С., 1899.

Движение на населението през 1898 г. част II, С., 1900.

Движение на населението през 1900 г. част I, С., 1902.

Движение на населението през 1900 г. част II, С. 1902.

Движение на населението през 1905 г. част II, С., 1911.

x x x Движение на населението през 1907 г. част II, С., 1912.
 x x x Движение на населението през 1910 г. част II, С., 1916.
 x x x Демографска статистика през 1962 г. С., 1963.
 x x x Демографска статистика през 1963 г., С. 1964.
 x x x Демографска статистика през 1964 г. С., 1965.
 x x x Демографска статистика през 1965 г. С., 1966.
 x x x Демографска статистика през 1966 г. С., 1967.
 x x x Демографска статистика през 1967 г. С., 1968.
 x x x Демографическият енциклопедически словарь. Москва, 1985.
 x x x Изследването от Княжество България 1893-1902 г. – Сп. на Българското икономическо дружество, 8-9, 1905.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката. С., 1934.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1924.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1925.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1928.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1929-1930.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1922-1923.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1909.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1933.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1932.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1934.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1940.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1937.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1935.
 x x x Месечни статистически известия на главна дирекция на статистиката в царство България. С., 1936.
 x x x Миграционните движения на българите (1878-1941 г.). С., 1993.
 x x x Население 1968 г. С., 1969.
 x x x Население 1969 г. С., 1970.
 x x x Население 1970 г. С., 1971.
 x x x Население 1970 г. С., 1971.
 x x x Население 1971 г. С., 1972.
 x x x Население 1971 г. С., 1972.
 x x x Население 1972 г. С., 1973.
 x x x Население 1972 г. С., 1973.
 x x x Население 1973 г. С., 1974.
 x x x Население 1974 г. С., 1975.
 x x x Население 1975-76 г. С., 1977.
 x x x Население 1976 г. С., 1977.
 x x x Население 1977 г. С., 1978.
 x x x Население. НСИ. С., 1983.
 x x x Население. НСИ. С., 1985.
 x x x Население. НСИ. С., 1985.
 x x x Население. НСИ. С., 1986.
 x x x Население. НСИ. С., 1987.
 x x x Население. НСИ. С., 1988.
 x x x Население. НСИ. С., 1989.
 x x x Население. НСИ. С., 1990.
 x x x Население. НСИ. С., 1991.
 x x x Население. НСИ. С., 1991.
 x x x Население. НСИ. С., 1991.
 x x x Общи резултати от преброяване на населението 1920 г. том I, С., 1927.
 x x x Общи резултати от преброяване на населението в Княжество България на 1.1.1893 г. том I, С., 1897.

- х х х Общи резултати от преброяване на населението в Княжество България на 31.XII.1900 г. С., 1906.
- х х х Общи резултати от преброяване на населението в Княжество България на 31.XII.1900 г. кн.1, С., 1906.
- х х х Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.12.1926 г. С. 1931.
- х х х Общи резултати от преброяване на населението в Царство България от 31.XII.1905 г. том I, С., 1911.
- х х х Общи резултати от преброяване на населението в Царство България от 31.12.1910 г. кн.1, С., 1923.
- х х х Общи резултати от преброяване на населението на 1 януари 1881 г. С. 1884.
- х х х Преброяване на населението в НРБ на 1.12.1956 г. Общи резултати. кн.II, С., 1960.
- х х х Преброяване на населението на 31. 12.1946 г. кн.1, 1949.
- х х х Преброяване на населението на 31.12.1934 г. том II, С., 1937.
- х х х Преброяване на населението на 31.XII.1934 г. том I, С., 1938.
- х х х Резултати от преброяване на население на 1.12.1965 г. том II, 1968.
- х х х Резултати от преброяване на населението на 31 XII. 1946 г. кн.II, С.,1970.
- х х х Статистика на движение на населението за 1947-1959 г. С., 1961.
- х х х Статистика на движение на населението през 1934 г. С., 1936.
- х х х Статистика на движение на населението през 1935 г. С., 1937.
- х х х Статистика на движение на населението през 1936 г. С., 1938.
- х х х Статистика на движение на населението през 1937 г. С., 1938.
- х х х Статистика на движение на населението през 1938 г. С., 1940.
- х х х Статистика на движение на населението през 1939 г. С., 1940.
- х х х Статистически годишник 1961 г. С., 1962.
- х х х Статистически годишник на НРБ 1957 г. С., 1959.
- х х х Статистически годишник на НРБ 1959 г. С.,1960.
- х х х Статистически годишник на НРБ 1966 г. С., 1967.
- х х х Статистически годишник на НРБ 1967 г. С., 1968.
- х х х Статистически годишник на НРБ 1974 г. С., 1975.
- х х х Статистически годишник на НРБ 1979 г. С., 1980.
- х х х Статистически годишник на НРБ 1981 г. С., 1982.
- х х х Статистически годишник на НРБ 1983 г. С., 1984.
- х х х Статистически годишник на царство България 1909 г. С., 1910.
- х х х Статистически годишник на Царство България 1933 г. С., 1933.
- х х х Статистически годишник на царство България 1911 г. С., 1914.

АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ

- Външна миграция по народност и държави, по градове, окръзи и околии за 1951 г., ЦДА – София, фонд 210, оп.6, а.е.21.
- Градски и селски раждания по градове и окръзи по националност през 1964 г., ЦДА – София, фонд 210, оп.34, а.е. 5.
- Градски и селски раждания по народност и окръзи за 1954 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.12, а.е.46.
- Градски раждания по градове окръзи и народност за 1960 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.26, а.е. 5.
- Градски раждания по градове, окръзи и народност за 1947 г., ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.5, а.е.17.
- Градски раждания по градове, окръзи и народност за 1949 г., ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.5, а.е. 61.
- Градски раждания по градове, окръзи и народност за 1953 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.10, а.е. 34.
- Градски раждания по градове, окръзи и народност за 1954 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.12, а.е.46.
- Градски раждания по градове, окръзи и народност през 1959 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.6, а.е.16.
- Градски раждания по народност и окръзи за 1949 г., ЦДА – гр. Софя, фонд 210, оп.5, а.е. 61.
- Градски раждания по народност и окръзи за 1952 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.8, а.е. 30.
- Градски раждания по народност и окръзи за 1953 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.10, а.е.34.
- Градски раждания по народност и окръзи за 1955 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.14, а.е. 59.
- Градски раждания по народност и окръзи за 1957 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп. 19, а.е.6.
- Градски раждания по области и вярa за 1948 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.5, а.е.44.
- Градски раждания по окръзи и народност за 1951 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.6, а.е. 16.
- Градски раждания по окръзи, градове и народност за 1950 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.3, а.е.4.

Градски умирания по градове, окръзи и народност за 1953 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.10, а.е. 36.

Градски умирания по градове, окръзи и народност за 1954 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.12, а.е. 43.

Градски умирания по народност и окръзи за 1952 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.8, а.е. 30.

Градски умирания по народност и окръзи за 1948 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.2, а.е.48.

Градски умирания по народност и окръзи за 1949 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп. 5, а.е. 65.

Градски умирания по народност и окръзи за 1951 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп. 6, а.е. 17.

Градски умирания по народност и окръзи за 1951 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.6, а.е. 17.

Градски умирания по народност и окръзи за 1952 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.8, а.е. 32.

Градски умирания по народност и окръзи за 1953 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.10, а.е. 36.

Градски умирания по народност и окръзи за 1954 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.12, а.е.43.

Градски умирания по народност и окръзи за 1955 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.14, а.е.61.

Градски умирания по народност и окръзи през 1959 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп. 23, а.е. 7.

Градски умирания по народност, области и градове 1947 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.5, а.е. 23.

Градски умирания по народност, окръзи и градове за 1950 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.3, а.е. 5.

Градски умирания по окръзи през 1957 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.19, а.е. 8.

Емигранти и имигранти по окръзи през 1972 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.42, а.е. 53, 54.

Емигранти и имигранти по окръзи през 1975 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.45, а.е. 18.

Емигранти и имигранти по окръзи през 1977 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.47, а.е. 15.

Емигранти и имигранти по окръзи през 1978 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.50, а.е. 48.

Емигранти и имигранти по окръзи през 1982 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.52, а.е. 39.

Емигранти и имигранти по окръзи през 1983 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.53, а.е. 56.

Емигранти по държави, околии, народност през 1947 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп. 5, а.е. 36.

Емигранти по околии, народност и държави през 1948 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.5, а.е.57.

Емигранти по околии, окръзи, народност и държави за където заминават (градове и околии) през 1947 г. ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.3, а.е.9.

Емигранти по околии, окръзи, народност, държави през 1949 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп. 5, а.е. 73.

Емигранти по окръзи и народност през 1973 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, опис 43, а.е. 18.

Емигранти по окръзи и народност през 1974 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.44, а.е.22.

Емигранти по окръзи, възраст и народност през 1976 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, опис 46, а.е. 11.

Емиграцията и имиграцията у нас. - Архив за стопанска и социална политика, кн.4, 1936.

Живородени според възрастта на майката и националната ѝ принадлежност по окръзи за 1974 г., ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.44, а.е.8.

Живородени според възрастта на майката и националната ѝ принадлежност по окръзи за 1972 г., ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 42, а.е. 31.

Налично население по вяра, народност, говорим език по градове в област Стара Загора през 1934. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 1850.

Налично население по вяра, народност, говорим език по градове в област София през 1934. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 1849.

Налично население по вяра, народност, говорим език по градове в област Враца през 1934. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 1846.

Налично население по вяра, народност, говорим език по градове в област Плевен през 1934. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 1847.

Налично население по вяра, народност, говорим език по градове в област Пловдив през 1934. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 1848.

Налично население по вяра, народност, говорим език по градове в област Русе през 1934. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 1854.

Налично население по месторождение и народност в окръг Бургас по околии за 1946 г.. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 775.

Налично население по месторождение и народност в окръг Варна по околии за 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 776.

Налично население по месторождение и народност в окръг Враца по околии за 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 777.

Налично население по месторождение и народност в окръг Горна Джумая по околии за 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 778.

Налично население по месторождение и народност в окръг Пловдив по околии за 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 780.

Налично население по месторождение и народност в окръг Русе по околии за 1946 г. ЦДА –

гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 781.

Налично население по месторождение и народност по околии в окръг Шумен (селско) за 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е.786.

Налично население по народност и месторождение в градовете през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 2, а.е. 1499, 1501, 1502, 1503, 1504, 1505, 1506, 1508, 1510, 1509, 1512, 1513, 1514, 1516, 1517, 1518, 1519, 1520, 1515, 1511, 1530, 1528, 1527, 1526, 1525, 1524, 1523, 1522, 1521.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Котел. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 918.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Малко Търново. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 919.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Царево. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 922.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Средец. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 921.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Поморие. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 920.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Кула. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 940.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Враца. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 939.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Вигин. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 938.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Берковица. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 937.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Белозградчик. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 936.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Бяла Слатина. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 935.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Лом. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 941.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Михайловград. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 942.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Оряхово. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 943.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Плевен. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 973.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Свищов. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 974.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Тетевен. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 975.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Троян. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 976.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Шумен. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 956.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Нови Пазар. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 957.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Омуртаг. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 958.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Попово. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 959.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Преслав. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 960.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Търговище. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 961.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Ловеч. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 970.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Луковит. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 971.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Никопол. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 972.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Панагюрище. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 990.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Пещера. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 991.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Пловдив. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 992.

[illegible]

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Харманли. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1116.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Хасково. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1117.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Момчилград. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1114.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Нова Загора. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1078.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Сливен. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1079.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Тополовград. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1080.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Стара Загора. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1081.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Чирпан. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1082.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Ямбол. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1083.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Кърджали. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1113.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Крумовград. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1112.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Ивайловград. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1111.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Златоград. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1110.

Налично население по народност и населени места през 1946 г. в околия Габрово. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 1093.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Пловдив през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 822.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Плевен през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 821.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Горна Джумая през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 820.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Враца през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 819.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Варна през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 818.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Бургас през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 817.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг София през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 816.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Хасково през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 785.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Търново през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 784.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг Стара Загора през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 783.

Налично население по народност, възраст и образование в градовете на окръг София през 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 782.

Налично население по народност, говорим език и вяра по окръзи и околии за 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 769 (окръг Стара Загора), а.е. 768 (окръг София), а.е. 767 (окръг Русе), а.е. 766 (окръг Пловдив), а.е. 765 (окръг Ловеч), а.е. 764 (окръг Горна Джумая), а.е. 763 (окръг Враца), а.е. 762 (окръг Варна), а.е. 761 (Бургас).

Налично население по народност, говорим език и месторождение в градовете Силистра, Тутракан, Каварна, Балчик, Добрич за 1934 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.2, а.е. 2194.

Налично население по народност, майчин език и религия в градовете на Благоевградска област през 1934 г. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 1815.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. в околия Попово. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 344.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. в околия Омуртаг. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 343.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. в околия Варна. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 339.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. в околия Исперих. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 340.

[illegible]

[illegible]

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Пирдоп. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 317.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Кюстендил. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 314.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Дряново. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 287.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Самоков. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 319.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Цариброд. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 323.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Пловдив. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 306.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Крумовград. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 328.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Ивайловград. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 326.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Кърджали. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 329.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Момчилград. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 330.

Налично население по народност, майчин език и религия по населени места през 1934 г. В околия Крумовград. ЦДА – гр.София, фонд 453к, оп.2, а.е. 328.

Налично население по народност, майчин език религия по градове през 1934 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.2, а.е. 1812,1813, 1811, 1814, 1816, 1817 .

Население по градове, народност, вероизповедание за 1934 г., фонд 453к, оп.2, а.е. 1845 (окръг Бургас),

Население по народност и населени места в окръг Варна за 1965 г., фонд 210, оп.1, а.е. 665

Население по народност и градове за 1946 г., фонд 210, оп.1а, а.е. 856, 857

Население по народност и населени места за 1934 г. В околия Преслав, ЦДА – гр. София, фонд 453к, оп.2, а.е. 345.

Население по народност и населени места за 1934 г. В околия Провадия, ЦДА – гр. София, фонд 453к, оп.2, а.е. 346.

Население по народност и населени места за 1934 г. В околия Разград, ЦДА – гр. София, фонд 453к, оп.2, а.е. 347.

Население по народност и населени места за 1934 г. В околия Русе, ЦДА – гр. София, фонд 453к, оп.2, а.е. 348.

Население по народност и населени места за 1934 г. В околия Търговище, ЦДА – гр. София, фонд 453к, оп.2, а.е. 349.

Население по народност и населени места за 1934 г. В околия Шумен, ЦДА – гр. София, фонд 453к, оп.2, а.е. 350.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Айтос, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 913.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Балчик, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 1062.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Бургас селска, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 915.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Бургас градска, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 914.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Варна селска, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 1064.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Варна градска, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 1063.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Ген.Тошево, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 1065.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Дулово, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 1007.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Елхово, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 916.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Исперих, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 1008.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Карнобат, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 917.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Кубрат, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 1009.

Население по народност и населени места за 1946 г. В околия Разград, ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.1, а.е. 1010.

Население по народност, говорим език и пол по градове за 1946 г., фонд 210, оп.2, а.е. 1815, 1550, 1564,1568,1545, 1538, 1555, 1562, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603, 1606, 1604, 1607, 1605, 1598
Обща групировка за страната по народност (градско) за 1946 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.1, а.е. 855.

Раждания по възраст и националност на майката в градовете и селата през 1971 г. и по окръзи. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.41, а.е. 61.

Раждания по възраст и националност на майката и по окръзи през 1973 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.43, а.е. 8.

Раждания по възраст и националност на майката през 1972 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.42, а.е. 29

Раждания по градове и националност, по възраст и националност на майката през 1959 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.23, а.е. 5.

Раждания по народност, околии и окръзи за 1949 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.5, а.е. 63.

Раждания по националност на детето и майката, общо в градовете, селата и поредност на роденото дете за 1974 г. ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.44, а.е. 7.

Раждания през 1966 г. по националност и окръзи, по възраст и националност на майката. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.37, а.е. 28.

Селски раждания по вяра общо за страната за 1948 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.5, а.е.47.

Селски раждания по народност и окръзи за 1952 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.8, а.е.31.

Селски раждания по народност и окръзи за 1953 г., ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 10, а.е.35.

Селски раждания по народност и окръзи за 1955 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.14, а.е. 60.

Селски раждания по народност и окръзи за 1957 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 19, а.е. 7.

Селски раждания по народност, околии и области за 1947 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 5, а.е.20.

Селски раждания по народност, околии и окръзи за 1950 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.3, а.е.4а.

Селски раждания по области и вяра за 1948 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.3, а.е.46.

Селски раждания по окръзи и народност през 1959 г., по възраст и националност на майката. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 23, а.е.6.

Селски раждания по окръзи и народности за 1951 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.6, а.е. 15.

Селски умирапия по народност и окръзи за 1951 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 6, а.е. 18.

Селски умирапия по народност и окръзи за 1951 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.6, а.е. 18.

Селски умирапия по народност и окръзи за 1952 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 8, а.е. 33.

Селски умирапия по народност и окръзи за 1952 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.8, а.е.33.

Селски умирапия по народност и окръзи за 1953 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.10, а.е. 37.

Селски умирапия по народност и окръзи за 1954 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.12, а.е.44.

Селски умирапия по народност и окръзи за 1955 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.14, а.е. 62.

Селски умирапия по народност и окръзи за 1959 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 23, а.е. 7.

Селски умирапия по народност и окръзи през 1957 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 19, а.е. 9.

Селски умирапия по народност околии, окръзи за 1949 г. ЦДА– гр.София, фонд 210, оп.5, а.е. 70.

Селски умирапия по народност, околии за 1947 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.5, а.е.32.

Селски умирапия по народност, окръзи и околии през 1948 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.5, а.е. 54.

Таблица за налично население по народност и говорим език в комбинация с вярата в окръг Търново (по околии) през 1946 г. – ЦДА – гр.София, фонд.210, оп.1, а.е.770.

Таблица за налично население по народност и говорим език в комбинация с вярата в окръг Хасково (по околии) през 1946 г. – ЦДА – гр. София, фонд.210, оп.1, а.е.771.

Таблица за налично население по народност и говорим език в комбинация с вярата в окръг Шумен (по околии) през 1946 г. – ЦДА – гр. София, фонд.210, оп.1, а.е.772.

Таблица за налично население по народност и говорим език в комбинация с вярата в окръг Стара Загора (по околии) през 1946 г. – ЦДА – гр. София фонд.210, оп.1, а.е.773.

Умирапия по градове и окръзи през 1965 г. – ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.36, а.е. 7.

Умирапия по националност и окръзи през 1974 г. – ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.44, а.е. 15.

Умирапия по националност и окръзи, градове, села през 1971 г. – ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 42, а.е. 35.

Умирапия по националност и окръзи, градове, села, през 1972 г. – ЦДА – гр. София, фонд 210, оп. 42, а.е. 36.

Умирапия по националност по окръзи и общо за страната през 1966 г. – ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.37, а.е. 29

Умирапия през 1973 г. по окръзи и националност. ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.43, а.е. 13.

S U M M A R Y

THE ROMA PEOPLE IN BULGARIA - THEIR NUMBER AND LOCALIZATION, FROM THE LIBERATION (1878) UNTIL THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

In recent years, not only in Bulgaria, but also in Europe, and around the world, an increased interest in problems related to the ethnic communities is being observed, and in particular – to their number, demographic development, spatial mobility and spatial location. In our country, this interest is mostly directed towards the Roma ethnic group.

There is strong discrepancy between the number of the Roma, reported in the official census results, and the number estimated through scientific and empirical research. As a result, huge speculations on this topic take place in the society and in the media, which further complicates the relations between ethnic communities in the country. All that imposes a necessity of exploring this topic on the basis of a scientific study, in attempt to establish the actual number and location of the Roma ethnic group in Bulgaria.

The main objective of this study is to trace accurately the changes in the number and in the location of the Roma ethnic group, which group constituted no more than 2% of the population during the whole history of our country after The Liberation. In this study, general and regional features of the dynamics of demographic processes and spatial distribution of the Roma in Bulgaria have been traced, and some main trends in the development of these processes have been established.

The current situation in the number and location of the Roma ethnic group is a result of its demographic development through different periods. The study covers the years from The Liberation of Bulgaria (1878) till the beginning of the XXI century. Such a retrospective analysis makes it easier to clarify the current status of the Roma ethnic group. Despite the prolonged co-existence between Bulgarians and Roma, too little is known about the Roma in Bulgaria. So far, no complex geographical study of this population has been made, which includes the same time span and covers the entire present territory of Bulgaria.

The information necessary for realization of the current study, is provided by the following main sources:

- Statistics on the ethnic composition of the population, in particular of the Roma ethnic group – census data for the period from The Liberation till the beginning of the 21st century;
- Roma-related data, accessible in the archive funds after the year 1989 – Central State Archive - Sofia
- Other information from scientific and other studies on the Roma ethnos in Bulgaria.

Reviewing the data sources, it can be concluded that despite some shortcomings in the period 1900-2011, a rich fund of statistical data exists, allowing us to

correlate ethnic structures throughout the entire period, regardless of the different methodological approaches used in the censuses, and enabling us to analyze the processes of change in these structures on a strict scientific basis.

Correct assessment of the different stages, which the formation and the development of the different ethnic groups in Bulgaria has passed through, is the first step in conducting a modern state policy toward those groups, which will also contribute to a natural and full integration, in particular of the Roma, into the composition of the Bulgarian nation, as a distinctive ethnic community, with equal rights, with its own specific ethno-cultural group characteristics.

Clarification of the conceptual-terminological apparatus is one of the important methodological problems related to the study of ethnic groups. For the purposes of the current study, the main attention is devoted to the concepts of "ethnic group" and "national minority", as well as to the particularities in the formation, development and the characteristic signs of the Roma ethnic group.

The term „ethnic group” denotes part of a given ethnicity, which lives in the territory of another state, surrounded by other ethnicities or lives dispersed among them, featuring a lot of specific elements of the culture, language, unitary ethnic consciousness of the individuals. The people, who form ethnic groups, are usually bilingual and even multilingual. An ethnic group should be studied historically because of the dynamics of its development.

As of today, there is no definition for „national minority” adopted in the international and Bulgarian legislation. However, that term is used in various international documents, such as the Framework Convention for the Protection of National Minorities of the Council of Europe. In Bulgaria the constitutional court came with a decision, that the term is conventional, i.e. not a legal term, hence lacking a clear legal definition and scope of application.

In the current study, major signs of ethnicity (such as culture, language, religion, common origin, common territory, ethnic consciousness, etc.) are taken into consideration and analyzed, refracted through the specific nature of the Roma ethnicity. Nevertheless, it has been noted in conclusion, that none of the features should be absolutized, for there is no exact rule of defining an ethnic group. Therefore, the implementation of an integrated approach towards exploring problems of this kind seems most logical. This means that when characterizing an ethnos, its features should be regarded as a complex. It should be noted that each of the ethnic features taken into consideration in the study, is not specific to just one ethnicity only. Furthermore, the nature of each ethnos is formed not by some single component, but is composed as a combination of inherent objective characteristics. That does not mean that the ethnos is represented by some mechanical assembly of features; it is a whole entity, where certain components play the role of system-creating elements. In some cases, such role is played by the language, in others - by cultural characteristics, etc. In the investigated Roma ethnicity, a leading, unifying element is the nature of behavior, culture, the common historical destiny, the attitude of surrounding society toward Roma groups. These elements played the role of a strong consolidating factor, regardless of the lack of some of the basic features of the ethnic communities. Ethnic features are not permanent

and mandatory for all historical periods in the development of a given ethnos. Many examples of ethnic communities which have lost its territorial, economic and partly linguistic integrity exist, and yet – they have preserved their self-dependant way of life (typical example in this regard are the Roma).

Although ethnic communities are generally characterized by stability, they undergo some changes in time, preserving some continuity. To explain in detail the reasons for the changes in the ethnic structure, it is necessary to consider the nature and symptoms of the ethnic processes. Ethnic processes are classified as ethno-generating, ethno-evolutionary and ethno-transforming, and further on - the nature of those processes, their way of manifestation and specific characteristics are also clarified. The main role in the development of the ethnic processes among the Roma, is being played by the group organism, which has stabilizing effect and retains individual groups in their current stage of development.

Many researchers highlight a certain type of a pre-class society ethnic community, which type strongly resembles the modern Gypsy ethnos. Gening (1970) suggests that these “supra-tribe” ethnic communities should be called “intergroups” (intergroup ethnic community). Several authors assign Roma ethnic community to intergroup ethnic community, given the following reasons: the Gypsy community is not a homogeneous community, and is divided into a number of internal sub-groups, each bearing the attributes of the ethnic group (Maruschiakova, 1992, in bulgarian); Roma groups are often hostile to each other; many of them have their own potestary (group) authorities; the various dialects differ to such extent that the members of the various groups are not able to understand each other; anthropological features and macrosociety’s attitude toward them has helped to create the awareness of a community and solidarity, and the common land of origin, together with the similar historical fate of the groups, despite the huge differences between them, are the reasons for the emergence of common cultural and historical features (Maruschiakova, 1991, in bulgarian); complex hierarchical structure of ethnic consciousness (Popov, 1991, in bulgarian) etc.

Some of the existing classifications of the Roma ethnos are presented in the study, in which classifications usually a single leading attribute of the ethnic community is taken into account, such as the ethnic consciousness in some of the cases (Maruschiakova, 1992, in bulgarian; Tomova, 1995, in bulgarian; Kertikov, 2002, in bulgarian), while in other cases, that leading attribute is the common dialect (Pamporov, 2006, 2008, in bulgarian). Maruschiakova (1992, in bulgarian) combines more indicators of different kinds, in attempt to elaborate an ideal hypothetical model of the Gypsy group. She further compares different categories of Roma groups with the model, and thus determines the degree of degradation of their ethnic identity. The proposed scheme by Maruschiakova, is built on the specific features of the Roma self-consciousness and their contemporary state. Other additional criteria are the language, the way of life, boundaries, endogamy, professional specialization, the time when they settled in Bulgarian lands, etc. Maruschiakova offers a widely built hierarchical classification of the Roma population and its groups in Bulgaria, and marks three groups of Roma: settled gypsies (the so-called Yerlyi); former nomads (the so-called Kardaraschi or Vlach gypsies), and Roma gypsies

(i.e. Romanian-speaking gypsies). (Fig. 2).

Tomova (1995, in bulgarian) offers another classification based on empirical sociological research. That classification is based on the comparison between data for self-declared belonging and expert evaluation.

Later, in 2002, Kertikov determines the Roma in accordance with the direction of their self-declared belonging: Bulgarianized, Turkicized and Gypsy Roma. Pamporov (2006, 2008, in bulgarian) offers his classification of the Roma in Bulgaria (table. 1), by marking the dialect community, to which the Roma groups belong. Two communities are highlighted: Balkan community – strongly influenced by the Greek, Turkish and Bulgarian language and Vlashka (Vlach) community – influenced by the Romanian dialects. Pamporov divides the first community into two groups: Dasikane (Bulgarian) Roma and Horohane (Turkish) Roma. To the Vlashka dialect community, Pamporov (2006, 2008, in bulgarian) defines three groups: Kaldarashi, Kalaydzhii and Rudari/Ludari.

This brief survey can be summed up in a conclusion that it is very difficult to make a commonly accepted classification of the Roma ethnicity, because of the specific characteristics of the Roma as an ethnic community on one hand, and because of the dynamic nature of the changes, which occur in the Roma ethnos as a whole, as well as in the various Roma groups, on the other.

To achieve the study's purpose and in accordance with the assigned tasks, the following general and specific methods of scientific research are used, being considered as the most appropriate: analysis and synthesis, comparative geographical analysis for the detection of similarities and differences in the territorial distribution of the number and location of the Roma population, mathematical-statistical mapping with the use of GIS for spatial analysis and visualization, analysis of literature sources, etc. Several mathematical methods associated with mathematical modeling, as well as various tools in ArcGIS were used in defining regions with compact Roma population: the coefficient of ethno-territorial community, the compactness coefficient, conditional density, conditional populated area, the actual density of the ethnos; – actual populated area of the ethnos, mosaic coefficient, the method of geometric proximity, which in its nature allows the generation of “Voronoy polygons” – part of the geo-spatial analysis in ArcGIS (Fig. 3), as well as the ArcGIS tools: „Aggregate”, „Inverse Distance Weighted” (IDW) (Fig. 3, B) and „Hot Spot Analysis” (HSA) (Fig. 3).

Analysis of the factors affecting the number and the location of the Roma ethnic group during three different historic periods has been done in the study. The analysis of the **first period (from Bulgarian Liberation till the end of WW II)** shows that this was the first stage of demographic transition of the Bulgarian Roma, which was characterized by high birth rates (Fig. 4), high mortality rates (Fig. 5) and moderate natural growth of the population (Fig. 6).

The Bulgarian government policy towards the ethnic groups and in particular towards the Roma ethnic group was hesitant – it started with reduction of the rights of the Bulgarian Roma after The Liberation (1878), followed by decades of revocation of the existing political and cultural restrictions. This process was interrupted by the BZNS government led by Al. Stamboliyski and also during the

years of WW II, in relation with the worsening situation of the ethnic groups in the country. Regardless of government policy, the Roma people seemed to have found favorable conditions for life in Bulgaria, which was demonstrated by the directions of migration and by the positive migration balance. All these processes promoted growth of the Roma ethnic group throughout that first part of the discussed period.

The second period in consideration coincides with the years of the so-called socialist development of the country (**since the end of WW II till the end of 1989**) and could be characterized as a period of deepening differences in the demographic indicators between the Roma ethnic group and the other ethnic communities in the country. In each ethnic community the different stages of demographic transition are characterized by different intensity, duration and features, depending on the specific influence of the historical, socio-economic and ethno-cultural features. From the detailed analysis of the natural and the migration movement of the Roma ethnic group in Bulgaria, between WW II and the end of the 1980s, the following conclusions can be formulated:

- *The first phase of the demographic transition* of the Roma ethnic group, which was featured by moderate natural growth (up to 20 ‰) (Fig. 12) as a result of high birth rates (around and over 40 ‰) (Fig. 7) and high mortality rates (20‰) (Fig. 11), continued till the beginning of the 1950s. These years coincide with the first phase of demographic transition of the Turkish ethnic group, whereas for the Bulgarian population this phase ceased with the end of WW I (First World War).

- *The second phase of the demographic transition* of the Roma population was featured by a quick increase of the natural growth (Fig. 12) as a result of the rapid reduction of the mortality rate (Fig. 11), combined with the relatively slow decrease in the birth rate (Fig. 7). By contrast, the Bulgarian population was featured in that phase by a quick decrease of both – mortality and birth rates, hence – no such sharp increase of the natural growth was observed. The second phase of the demographic transition of the ethnic Bulgarians ended by the beginning of the 1950s – the time when it had only just began for the Roma and the ethnic Turks in Bulgaria. High values of natural growth of Roma population were typical till the end of the 1990s, while for the Turks – they were only typical till the end of the 1970s – by the time when the second phase of the demographic transition of the ethnic Turks in Bulgaria ended.

- *The third phase of the demographic transition* of the Bulgarians was characterized by a continuous decline of the birth rate, combined with increasing of the mortality rate, which resulted eventually in changing the values of the natural growth from zero to negative. This was a sign of going into the fourth phase of the demographic transition, which occurred in the beginning of the 1980s. For the Bulgarian Turks the third phase had just began at that time, and a specific feature of that phase was the lack of rapid increase of mortality rate, due to the retained younger age structure of that population group.

- The policy towards ethnic groups in the country was characterized again by too much inconsistency regarding their status. In the beginning of that period the Bulgarian authorities established a number of rights of the ethnic groups in

the country and thus contributed to their cultural and economic progress. Bulgarian authorities also gave them freedom of ethnic and religious self-declaring. In the 1960s and the early 1970s, the Bulgarian state began to reevaluate its previous policy, by starting to gradually restrict the rights of the ethnic minority groups and by pursuing progressive deletion of ethnic differences. Up till then, a presumption existed, according to which the ethnic groups in the country would unite into a single nation by equalizing the economic, political, social, spiritual and psychological indicators of the various ethnic communities. Since the beginning of the 1980s, a new idea was launched – the idea of homogenization of the Bulgarian nation, by carefully organized „revival process” starting namely with the Bulgarian Roma. Up till then, emigration abroad was restricted, thus contributing to the increase of the Roma population in the country. A certain part of the Muslim Roma were involved in the so-called “Big excursion” (politically triggered emigration of Turks and other Muslims to Turkey), but an accurate assessment of the number of the Roma who left the country is impossible to make.

The third period started after 10th November 1989. Despite the political changes in Bulgaria, the problems of the Roma population were not resolved completely. The adopted Constitution in 1991, in which the most important legal foundations were embedded, provides full civil and political rights for all citizens, regardless of their ethnic consciousness. In the years following 1989, a number of measures aimed at overcoming discrimination and respecting the rights of the ethnic groups in the country, were taken:

- synchronization of the domestic legislation with the European standards in the field of human rights and protection of minorities;
- political, socio-economic and cultural integration of minorities into Bulgarian society;
- developing of an adequate institutional mechanism, which covers all levels of different types of authorities, with clearly defined responsibilities and powers;
- consistent and effective implementation of the Framework Convention For Protection Of National Minorities (Report submitted by Bulgaria,... 2003, in bulgarian).

The development of the state after 1989 poses new issues of the situation of the Roma ethnic group in the country, which need to be solved.

The decline of living standards in the country, the deterioration of the living conditions and the unequal status of the ethnic groups on the labor market, together with the ethnic discrimination of the unemployed, as well as the unfavorable educational structure of the Roma, additionally aggravate the differences between ethnic communities in the country and destroy the stereotypes of behavior and their relationships, sharpening the ethnic tensions.

Over the past two decades, and especially after 1989, birth rates among all ethnic communities decreased, as a result of severe economic crisis and the sense of insecurity caused by the social changes in the country. Nevertheless, the decrease of birth rates of the Roma is the smallest (table 13). The level of education, the material and cultural needs, the satisfaction of certain aspirations for education

and child raising, as well as children value assessment, determine the maintaining of high birth rates and high natural growth of the Roma.

Two periods in the Bulgarian Roma emigration process after 1989 can be clearly outlined: a period of weak emigration mobility till the beginning of the 21st century; and a second period (the first decade of the 21st century) – of increased emigration, as a result of the adoption of Bulgaria in the so-called Schengen “White List” (April 2001) and the EU accession of the country (January 2007) which, together with the socio-economic problems that accompany the transition period, prove to be crucial for the Bulgarian Roma in making a decision to emigrate.

Despite the fact that the Roma ethnic group in Bulgaria is the second largest minority group after the Turkish, very few studies have been made after the Liberation of Bulgaria, as well as in the period between the WWII and the end of 1989. During the entire period following The Liberation, the Roma is the only ethnic group in the country, which was featured by a continuous increase in number (with the exception of the 1920 census when the results were affected by changes in the territory of Bulgaria occurred, the 1975 census – when the results were classified and the ones that were published were not the actual results, and with the exception of the 2011 census - according to official statistics the number of the Roma group has decreased since the previous census, but in fact its increasing continues (Fig. 13, Table 21, Fig. 14). Judging by the analysis of the factors for population number, it can be concluded that the natural growth has been the main factor of the growth of the Roma population in Bulgaria. The ethno-cultural characteristics, the specifics of employment, the impact of the standards imposed in the value system of the Roma group, combined with the specificity of the settlement environment, the young age structure, the deteriorating educational structure and the livelihoods, are the key factors that largely determine the maintenance of high levels of natural growth of the Roma population. Decisive influence on the birth rate decrease, respectively, the natural growth, had the final settling down of the Roma, regulated by Decree № 258 of the Council of Ministers from 17th October 1958, which act coincided with the completion of the land collectivization and with a raise of the educational level of the Roma. The next significant drop in the values of the reproduction indicators was observed in the middle of the first decade of the 21st century, when accelerated rates of transition to the third phase of demographic transition were sensed.

Throughout the whole period after The Liberation, immigration prevails over emigration, which generally has low intensity and hence - little influence on the number of Roma in country, with only few exceptions (for example during the so-called “Big excursion” and the years after 2001). With the change in policy towards the ethnic groups in the country since the mid 1950s, it was concluded that the growing trend of Roma Muslims of Turkish mother tongue declaring themselves as Turks, should be stopped by changing the Turkish-Arabic names to Bulgarian names, which policy began to be applied to Roma people at the end of the 1950s. As a result of that policy, however, the opposite effect was achieved – instead of reducing the existing trends, they were actually amplified – the number of Roma

declaring themselves as Turks or Bulgarians began to grow. The current analyses show that those processes were even additionally intensified after the so called “revival process” and during the so called transitional period towards market economy in the beginning of the 1990s. These trends will continue to affect the Roma self-declaring in the years to follow.

Two periods in the dynamics of the number of Roma can be clearly defined after 1989: the first period corresponds with the last decade of the 20th century, and is featured by an increase in the number of Roma, due to limited Roma emigration; the second period overlaps the first decade of the 21st century, and is featured by a decrease of the number of Roma, modeled by an increasing emigration as a result of poor economic conditions and increased social insecurity in the country.

Unlike the Turkish ethnic group, the Roma people live dispersed among the general population and therefore no typical areas of high Roma settling density have been formed in the country.

Each particular Roma group is economically connected to an ethnically different environment, while the contacts between the various Roma groups often are totally lacking. Therefore, the integration process within the Roma ethnic community as a whole, is weak (Marushiakova, Popov, 1993, in bulgarian). One of the reasons why Roma live across the whole territory of a given country, not just in Bulgaria, is the specific character of their professions and crafting which they practice to make a living, but yet cannot support a large group of Roma. This forces them to split into relatively small units and to maintain closer economic relations with other ethnicities rather than with their own. It is those relations that contribute to the formation and transformation of the Roma ethnic self-consciousness, and make the estimation of the exact number of Roma difficult.

Despite the widespread opinion of the public that the Roma expand in territorial aspect, the number of settlements with Roma population has risen insignificantly – from 1857 right after The Unification of Bulgaria in 1885 to 2069 by 1992, and that number is almost unchanged till the last census of 2011. The significant increase of the relative share of Roma in those settlements, however, is another issue.

It is as early as the first censuses that certain areas with high concentration of Roma population stand out. The highest territorial concentration of settlements with Roma presence is observed in Northeastern and South Central Bulgaria, where half of the settlements with presence of Roma population are located throughout the whole discussed period.

Throughout the first part of that period – between The Liberation and the end of WWII - the Roma population number grew by 90 %. The highest growth rate was detected in Southwestern Bulgaria (by 158 %), South Central Bulgaria (by 119%) and in Northwestern Bulgaria (by 90,3 %). The smallest growth was calculated in Northeastern Bulgaria (because within that period, in the years between 1920 and 1940, South Dobrudzha area was not a part of the Bulgarian territory and the Roma, just like the Bulgarian population, migrated to the nearest adjacent Bulgarian territories, which on their hand, showed some of the highest population

growth in the country at that time). Other areas of high growth rate were the areas around Pazardzhik, Stara Zagora and Haskovo. The rates of population growth of Roma in Southeastern and North Central Bulgaria (70,2 %) were lower than the national average. (Fig. 30; Fig. 31).

During the second part of the discussed period – between the end of WW II and 1989 z., the number of Roma nearly doubled (growth of 92%), but unlike the previous period, the highest growth (by over 120 %) was estimated in Northeastern, Southeastern, South Central, and again – in Southwestern Bulgaria. Insignificant growth (by less than 30 %) was detected in North Central and Northwestern Bulgaria, where most of the municipalities which observed decrease of Roma population number were located. The highest values of average annual growth rate (over 5 %) of the Roma population (Fig. 32) was estimated in the municipalities of Southern Dobrudzha region, the Varna agglomeration municipalities, Burgas region, Yambol region, Stara Zagora region, Plovdiv region, most of the municipalities in the Ludogorie region, Western Stara Planina region and the western parts of the Danube plain.

During the third part of the discussed period – between 1992 and 2011, two subperiods stand out – from the beginning of the 1990s till the end of the 20th century, which period was featured by fast growth of the Roma population in the country, and a second subperiod - overlapping the first decade of the 21st century - when a decrease of the Roma population was detected. Nevertheless, compared to the beginning of that last period (1992 – 2011) in Southern Bulgaria the number of Roma has increased, while in Northern Bulgaria it has decreased. The only municipalities in Northern Bulgaria where the number of Roma has grown were (Application 19) some of the municipalities in Western Stara Planina region, the ones along the main motorway between the cities of Sofia and Pleven, as well as some municipalities in the Ludogorie region. The majority of the municipalities in Southern Bulgaria observe positive growth rates of Roma population number, with the exception of the municipalities in the Central and Eastern Rodopi Mountains, some municipalities in Southwestern Bulgaria and the municipalities located in the area between the cities of Plovdiv and Stara Zagora.

Throughout the whole period between The Liberation (1878) and 2011 – the year of the last census – two areas stand out as areas of highest concentration of Roma population – Northeastern and South Central Bulgaria, where half of the Roma population in Bulgaria is concentrated. The lowest concentration of Roma is measured in Southwestern, North Central and Southeastern Bulgaria, where the share of Roma does not exceed 15 % of the total population. Northwestern Bulgaria occupies an intermediate position in that aspect. Similar to the trends in the development of Roma-inhabited settlements, the development of Roma concentration can also be divided into two periods – till the beginning of the 1990s, and the years after that moment. Up till the beginning of the 1990s, no significant changes in the Roma concentration occurred, with the exception of the lowering concentration of Roma in Northeastern Bulgaria after 1910 as a result of incorporation of territories after the Balkan Wars, and thus achieving more smooth distribution of the Roma in Bulgaria. Since the beginning of the 1990s, a trend of growing

concentration of Roma in Southwestern Bulgaria has been detected, (mostly due to the growing number of Roma in the capital city of Sofia), as well as in South Central Bulgaria and Southeastern Bulgaria, while in the three Northern regions of the country – a decrease of the Roma population number has been measured. That decrease is most significant in Northwestern Bulgaria, which is in total unison with the depopulation processes typical for that part of the country.

Up till the beginning of the 1990s, no major deviations from the national average share of the Roma population were observed in the different parts of the country (Fig. 29). The relative share of Roma is higher than the national average value in Northwestern, Northeastern and in some occasions (censuses) – in Southeastern Bulgaria. During the whole period in focus, Southwestern and North Central Bulgaria stand out with the lowest share of Roma, with values lower than the national average. Since the beginning of the 1990s, together with the growth of relative share, increasing of differences in the various parts of the country is also visible, especially in recent years. The most significant growth of the relative share of Roma is being observed in Northwestern Bulgaria, where despite the decrease of concentration of Roma population, an increase of the relative share of Roma is also occurring due to the extreme depopulation processes among the ethnic Bulgarian population in that part of the country. A significant growth of the relative share of Roma is also visible in Southeastern, South Central and Northeastern Bulgaria. North Central and Southwestern Bulgaria stand out with their lowest relative share of Roma with the smallest changes in its values.

If the relative share of Roma is scrutinized on a lower territorial level (municipalities), significant differences can be traced. Throughout the whole discussed period, the municipalities in Western and Eastern Rodopi Mountains, the Kraishte region, Central Stara Planina and the adjacent area of the Predbalkan region, Central Danube plain and Southwestern Bulgaria, stand out with the lowest relative share of Roma population. Generally, till the beginning of the 1990s, only a few areas of higher relative share of Roma had shaped out, while in all other parts of the country the relative share of Roma was close to the national average. Till the beginning of WW II those were the municipalities of Northwestern Bulgaria (in particular – the Western Danube plain), Pazardzhik region, Sliven region, Eastern Stara Planina and the adjacent Predbalkan region, as well as some municipalities in the Ludogorie region. (Applications 4, 5, 6, 12). Since the end of WW II till the beginning of the 1990s (Applications 7, 8, 9, 13), an increase of the relative share of Roma had been observed in all municipalities. That increase was most significant in the above mentioned municipalities (with the highest share of Roma), as well as some municipalities which since the end of the 20th century stand out with significantly higher relative share of Roma (up to twice the national average). Those municipalities are located in Southern Dobrudzha region, the Central Sub-Balkan valleys, Stara Zagora region, Haskovo region, some municipalities along the Southern Black Sea coast. The area of increased share of Roma has expanded significantly in the Plovdiv-Pazardzhik region, Western Stara Planina region and in some municipalities in Southwestern Bulgaria such as Kyustendil, Tran, Samokov and Ihtiman. Till the end of the discussed period (that is the 2011 census),

growth of the relative share of Roma has been observed (Applications 9, 10, 11, 14, 15, 16) in all parts of the country. The trend of increasing of Roma population number in the above mentioned territories continues. The highest relative share of Roma (over 15% of the total population) and the highest growth in number of municipalities with such a relative share (from 10 in 1992 to 40 by 2011) has been detected in the South Dobrudzha region (Kaynardzha, Dobrich, Nikola Kozlevo and Kavarna), in Northwestern Bulgaria (Belogradchik, Chuprene, Ruzhintsi, Lom, Valchedram, Yakimovo, Brusartsi, Medkovets, Berkovitsa, Varshets), in the Central Sub-Balkan valleys region (Tvarditsa, Maglizh, Gurkovo, Nikolaevo), in the Eastern Stara Planina and Predbalkan region (Varbitsa, Kotel, Antonovo), in some municipalities in Strandzha-Sakar region (Straldzha, Sredets), in the area of Pravets, Yablanitsa and Lukovit, and in some other municipalities in various parts of the country, such as Tran, Lybimets, Simeonovgrad, Brezovo, Vetovo, Borovo, Provadia, Perushtitsa, Krichim, Rakitovo, Lesichovo and Ihtiman.

Until the beginning of the 1950s the share of Roma living in urban settlements was higher than the shares of the Bulgarian and the Turkish urban population (Fig. 24, 25, 26, Table 22). Since the end of WW II, a clear trend of growing concentration of Roma in urban settlements has been observed, as a result of the higher migration rate of the Roma on one hand, and because of granting urban status to many settlements with a large number of Roma, on the other. By the end of the discussed period, nearly half of the Roma population in the country resides in urban settlements, which makes the Roma ethnic group less urbanized than the Bulgarian, but more urbanized than the Turkish ethnic group, exceeding its urban population by 10 percentage points. In recent years, intensification of migration towards urban settlements is being observed – Roma move to cities in search of a way out of the heavy economic crisis and the rising unemployment. The concentration of Roma is quite visible in the large cities - nearly half of the urban Roma population resides in urban settlements with population of over 10 thousand people.

As far as the structure of the settlements according to the share of Roma is concerned, two periods can be outlined:

Till the beginning of the 1990s – a period when the settlements with low relative share of Roma (less than 10 % of the total population) represent a significant share (over 85 %) of the settlements with presence of Roma, where as much as 65 % of all Roma people resided. (Fig. 15, 16);

Those settlements are distributed evenly across the territory (Applications 20, 22, 24, 27, 29, 31, 32, 35).

Till the beginning of the 1990s, the settlements with relatively significant share of Roma (10-30 % of the total population) were mostly concentrated in Northeastern Bulgaria and in particular – the Ludogorie region, Eastern Stara Planina and the Predbalkan region, where some 70% of all settlements of that group (share of Roma 10-30 %) were located. Other areas of distribution of settlements of the same group (till 1989) are the Pazardhik-Plovdiv Field and the Eastern Sub-Balkan valleys region. Since the beginning of the 1990s, the number of settlements in that category has been growing, as well as their territorial distribution - in Northwestern

Bulgaria, the Central Sub-Balkan valleys and the Maritza River valley eastwards of Plovdiv (Applications 21, 25, 30, 33, 36, Fig. 17, 18, 19).

For a long period of time (until the beginning of the 1990s) the settlements with very high relative share of Roma (over 30% of the total population) constituted an insignificant share of the total number of settlements with Roma presence, and concentrated less than 5 % of the total number of Roma in the country. Since the beginning of the 1990s, however, the share of such settlements in the structure of Roma populated settlements grew up to 18 % by 2011. Till the beginning of the 1990s, 80 % of those settlements were located in Northeastern Bulgaria (mainly in South Dobrudzha region). Since then, the territorial distribution of those settlements has been expanding in the Eastern Sub-Balkan valleys region, Haskovo region, Stara Zagora region and Burgas region (fig, 20, 21, 22, 23, Applications 23, 26, 28, 34).

Until the beginning of the 1990s, the structure of settlements according to their share of Roma in the different parts of the country was similar to the structure of those settlements on a national level. Since then, however, as mentioned above, changes in that structure have been occurring and the territorial differentiation has been growing, especially according to the last two censuses (2001 and 2011). The smallest changes in the structure of Roma populated settlements have been observed in North Central Bulgaria and in Southwestern Bulgaria, where the share of settlements with high (10-30 %) and very high (over 30 %) share of Roma, remains small. With a settlement structure similar to that of the country as a whole are Northwestern, South Central and Southeastern Bulgaria, where smooth trend of growing number of settlements with high and very high share of Roma has been detected. The most significant changes and the largest deviation from the Roma settlement structure are being observed in Northeastern Bulgaria. As early as 1992, a sharp increase of the share of settlements with high and very high share of Roma has been occurring (both groups constitute more than half of all settlements with Roma population in that part of the country), and unlike the rest of the country in Northeastern Bulgaria that settlement structure remains stable till the end of the discussed period (Fig. 33, 38, 41, 46, 49, 53).

The majority of the Roma population in the country is concentrated in settlements, where they form up to 10 % of the total population. However, similar to the changes occurring in the structure of Roma populated settlements, the share of Roma living in that group of settlements (share of Roma up to 10 %) has been decreasing for the last two decades, and by the end of the discussed period less than half of the Roma in the country live in that type of settlements. According to the last three censuses, a gradual increase of the number of Roma living in settlements with very high share of Roma (30-40%, 40-50 % and over 50 % of the total population), has been observed. The structure of settlements with Roma presence is most similar to that of the country as a whole in Southeastern, South Central and until the end of the 1980s – in North Central Bulgaria. (as though since the end of the 20th century the concentration of Roma in settlements with low relative share of that ethnos, remains unchanged). Southwestern Bulgaria stands out as the region with the smallest changes in the settlement structure through the whole pe-

riod in focus. In that part of the country, the concentration of Roma in settlements with high relative share of Roma remains low. Northwestern Bulgaria has specific features in that aspect – as early as the 1960s, changes in concentration of Roma in settlements with high relative share of that ethnos began to occur: the concentration of Roma in settlements with the highest share of Roma, gradually increased during the last two decades, and by the end of the discussed period more than half of the Roma population in Northwestern Bulgaria lives in such settlements (Fig. 34, 39, 42, 45, 50, 54).

A complex methodology is made to delineate the areas, remarkable for their high concentration of Roma population. Five areas with high concentration was separated – Northeast, Northwest, Zadbalkanski, Maritsa and Burgas (Fig. 56, table 23). Regions are formed due to a combination of a set of interrelated factors - historical, political, socio-economic, demographic determinants. In different periods factors occur in different proportions and intensity and determine changes in the territories. The main factors for the emergence of areas with a high concentration of Roma population are:

- The increase in the absolute number and relative share of the Roma population.
- High levels of population growth, which, despite the trend of reductions remain high at the beginning of the XXI century is estimated at around 18 %.
- The change in the ethnic structure of the settlements and the significant increase of the settlements with a high share of Roma population in them (Fig. 15, 16);
- Increasing the spatial dislocation of Roma settlements, especially high share;
- Reduction of the Turkish ethnic group, particularly in areas of compact settlement of Bulgarian Turks as a result of emigration;
- High rates of decrease of the Bulgarian population in the villages as a result of substantial aging age structure and the ongoing migration to cities.

In the future, taking into account the peculiarities of the demographic processes of Roma with those of the Bulgarians, the Turkish ethnic group and smaller ethnic groups will continue the upward trend in the geographical area and changes in their structures.

ПРИЛОЖЕНИЕ №1

Application 1

Емигранти по етническа принадлежност за периода 1931-1973 г.

Emigrants by ethnicity for the period 1931-1973

Година	Емигранти	в т.ч. в градове	Българи	Турци	Цигани	Арменци	Евреи	Руси	Други етнически групи
1931 г.	10696		9400	1120			118		54
1932 г.	6843		5917	813			82		29
1933 г.	5695		4280	1118			108		189
1934 г.	11318		5142	6011			125		40
1935 г.	28723		5605	22652			380		86
1936 г.	20909								
1937 г.	20416								
1938 г.	21749								
1939 г.	29121								
1940 г.	14416								
1941 г.	18461								
1942 г.	21365								
1943 г.	16277								
1944 г.	0								
1945 г.	0								
1946 г.	5675								
1947 г.	7895								
1948 г.	18014		2481	42	0	1	15401		62
1949 г.	21565								

1947 г.	1095				Няма разлика по етноси				
1948 г.	15839		366	35	0	1	15401	1	35
1949 г.	21565		132	1525	0	8	19118	3	779
1950 г.	57393		104	55746	15	19	1038	4	464
1951 г.	99477		27	98252	0	13	1088	0	97
1952 г.	515		36	0	0	2	463	0	14
1953 г.	400		28	0	0	10	346	0	16
1954 г.	242		6	6	0	5	199	0	26
1955 г.	820		433	0	0	52	147	133	55
1956 г.	370		19	4	0	139	109	47	52
1957 г.	275		54	1	0	58	38	2	122
1958 г.	108		1	1	0	27	56	4	19
1959 г.	129		5	2	0	27	49	10	36
1960 г.	181		14	1	0	32	102	13	19
1961 г.	84		3	1	1	15	57	2	5
1962 г.	100	99	6	1	0	13	65	4	11
1963 г.	119	116	2	2	3	58	49	2	3
1964 г.	84	84	4	4	0	6	65	2	3
1965 г.	42	40	3	0	0	32	6	0	1
1966 г.	141	141	16	0	0	41	82	0	2
1967 г.	85	81	0	1	0	73	8	0	3
1968 г.	330	330	2	0	0	326	0	2	0
1969 г.	2693	736	2	2529	0	161	1	0	0
1970 г.	11031	1908	2	11010	0	6	5	0	8
1971 г.	9594	1538	0	9540	0	0	0	1	53
1972 г.	10555	2184	0	10465	0	0	0	0	90
1973 г.	5296	1185	1	5283	0	1	0	0	11

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

Application 2

Брой и относителен дял на населението по околии и етническа принадлежност
в Княжество България през 1881 г.

Number and relative share of population by districts and ethnicity in the principality
of Bulgaria as of 1881

ОКРЪЗИ	Общо	Българи		Турци		Цигани	
		брой	%	брой	%	брой	%
Берковица	58652	55270	94,2	1536	2,6	1214	2,1
Варна	105776	40885	38,6	46304	43,7	2283	2,2
Видин	103800	68657	66,1	5267	5,1	2548	2,4
Враца	70399	66174	94	1894	2,6	1672	2,4
Ески Джумая (дн. Търговище)	73949	13018	17,6	58684	79,3	2038	2,8
Кюстендил	143031	136565	95,5	3248	2,3	1089	0,8
Ловеч	85378	76000	89	8029	9,4	776	0,9
Лом-Паланка (дн. Лом)	42204	36286	85,9	1983	4,7	1862	4,4
Орханлие (дн. Ботевград)	52032	50905	97,8	223	0,4	805	1,6
Плевен	101564	79235	78	12595	12,4	2024	2
Провадия	63168	23238	36,8	26507	57,8	2068	3,3
Разград	122369	37630	30,8	81548	66,6	2368	1,9
Рахово (дн. Оряхово)	66873	54055	80,8	1565	2,4	2752	4,1
Русе	131881	54754	41,5	65965	50	2699	2
Свищов	41849	32758	78,2	7045	16,8	426	1
Севлиево	91730	75301	82,1	15537	16,9	705	0,8
Силистра	101113	26156	25,9	65087	64,4	3429	3,3
София	159533	147581	92,5	2563	1,6	2003	1,3
Трън	64662	63847	98,7	18	0	708	1,1
Търново (дн. Велико Търново)	217424	174700	80,3	40573	18,7	1602	0,7
Шумен	109410	32492	29,5	71113	64,7	2533	2,3
Всичко	2006819	1345507	67,01	527284	26,6	37600	1,87

Източник: резултати от преброяването на населението през 1881г.

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

Application 3

Брой и относителен дял на населението по околии и етническа принадлежност
в Източна Румелия през 1884 г.

Number and relative share of population by districts and ethnicity
in Eastern Rumelia as of 1884

Околии	Всичко бр.	Българи бр.	Турци бр.	Цигани бр.	Българи %	Турци %	Цигани %
Айтос	25313	6849	16667	855	27,1	65,8	3,4
Ахтопол	21460	5005	7241	571	23,3	33,7	2,7
Бургас	34288	24265	3517	611	70,8	10,3	1,8
Ихтиман	27054	25311	881	768	93,6	3,3	2,8
Кавакли (дн. Тополовград)	34452	17939	1176	863	52,1	3,4	2,5
Казанлък	50381	35339	13474	1146	70,1	26,7	2,3
Казъл агач (дн. Елхово)	32120	25839	3065	473	80,4	9,5	1,5
Карнобат	30722	16650	12422	1070	54,2	40,4	3,5
Конуш (дн. Асеновград)	40285	22939	4809	731	56,9	11,9	1,8
Котел	18456	14679	3047	722	79,5	16,5	3,9
Кърджали	32350	257	31617	466	0,8	97,7	1,4
Нова Загора	34098	28527	4156	1110	83,7	12,2	3,3
Овчехлъмска	32573	30805	1121	626	94,6	3,4	1,9
Панагюрище	26581	25211	972	385	94,8	3,7	1,4
Пещера	30347	17491	10912	1334	57,6	36	4,4
Пловдив	50776	30042	10124	815	59,2	19,9	1,6
Рупчос	20821	10046	10674	88	48,2	51,3	0,4
Сеймен (дн. Симеоновград)	21723	19928	1318	375	91,7	6,1	1,7

Сливен	38100	28581	6567	2137	75,0	17,2	5,6
Стара Загора	43940	38400	4024	1013	87,4	9,2	2,3
Стрямска	47786	37640	9021	1062	78,8	18,9	2,2
Сърнена Гора	34014	27677	4655	1635	81,4	13,7	4,8
Татар Пазарджик (дн. Пазарджик)	47793	39230	3605	2948	82,1	7,5	6,2
Хаджи Еленска	29357	22785	404	635	77,6	1,4	2,2
Харманли	37366	26428	8024	1376	70,7	21,5	3,7
Хасково	55372	37913	13879	1920	68,5	25,1	3,5
Чирпан	44299	38379	4601	967	86,6	10,4	2,2
Ямбол	32201	27579	3345	488	85,6	10,4	1,5

Източник: резултати от преброяването на населението през 1881 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ 4

Application 4

Относителен дял на ромското население през 1887 г.: 1 – до 1 %; 2 – от 1 до 2%; 3 – от 2 до 3%; 4 – от 3 до 4 %; 5 – от 4 до 5 %; 6 – от 5 до 7,5%
 Relative share of the Roma population as of 1887: 1 – up to 1%; 2 – from 1 to 2%; 3 – from 2 to 3%; 4 – from 3 to 4%; 5 – from 4 to 5%; 6 – from 5 to 7,5%



ПРИЛОЖЕНИЕ 5

Application 5

Относителен дял на ромското население през 1900 г.: 1 – до 1 %; 2 – от 1 до 2 %; 3 – от 2 до 3 %; 4 – от 3 до 4 %; 5 – от 4 до 5 %; 6 – от 5 до 7,5 %; 7 – от 7,5 до 10 %; 8 – от 10 до 12,5 %
 Relative share of the Roma population as of 1900: 1 – up to 1% 2 – from 1 to 2%; 3 – 2-3%; 4 – 3-4%; 5 – 4-5%; 6 – 5-7,5%; 7 – 7,5-10%; 8 – 10-12,5%



ПРИЛОЖЕНИЕ 6

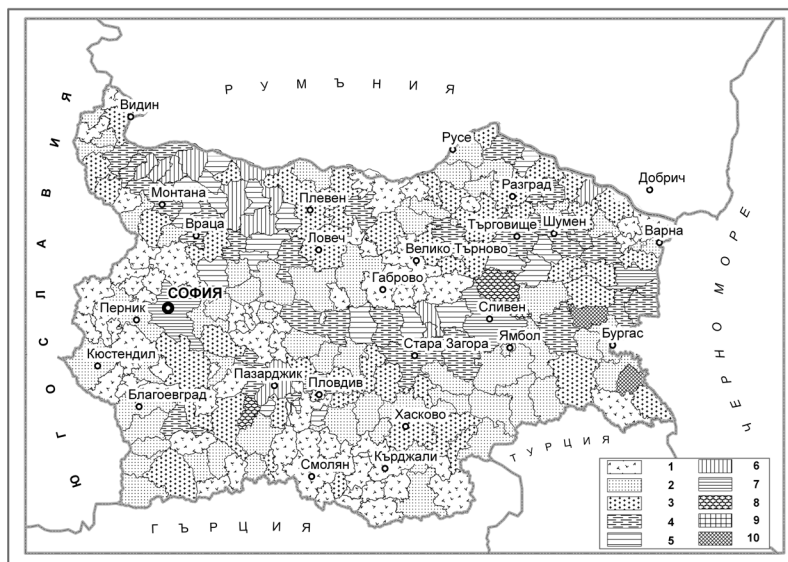
Application 6

Относителен дял на ромското население население през 1934 г.: 1 – до 1%; 2 – от 1 до 2%;

3 – от 2 до 3 %; 4 – от 3 до 4 %; 5 – от 4 до 5 %; 6 – от 5 до 7,5 %;

7 – от 7,5 до 10%; 8 – от 10 до 12,5 %; 9 – от 12,5 до 15 %; 10 – над 15 %

Relative share of the Roma population as of 1934: 1 – up to 1%; 2 – from 1 to 2%; 3 – 2-3%; 4 – 3-4%; 5 – 4-5%; 6 – 5-7.5%; 7 – 7.5-10%; 8 – 10-12.5%; 9 – 12.5–15%; 10 – more than 15%



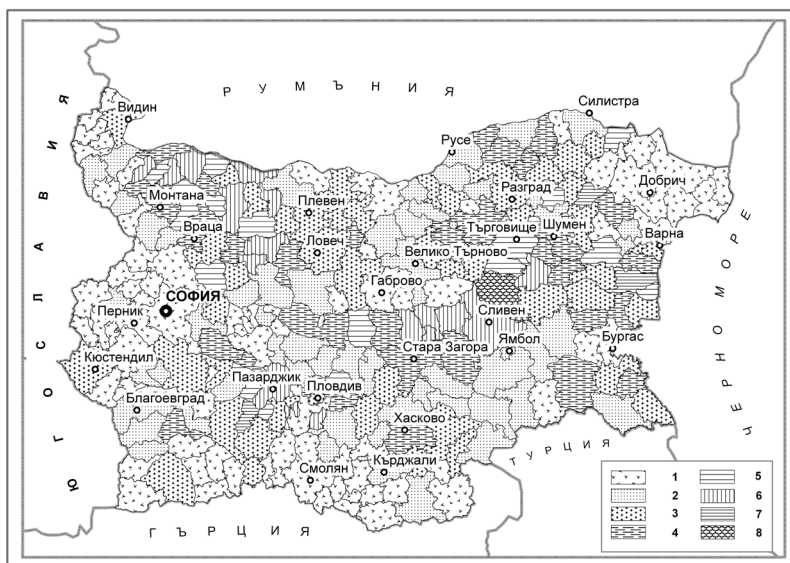
ПРИЛОЖЕНИЕ 7

Application 7

Относителен дял на ромското население население през 1946 г.

(виж легендата на приложение 5)

Relative share of the Roma population as of 1946 (see the legende of application 5)



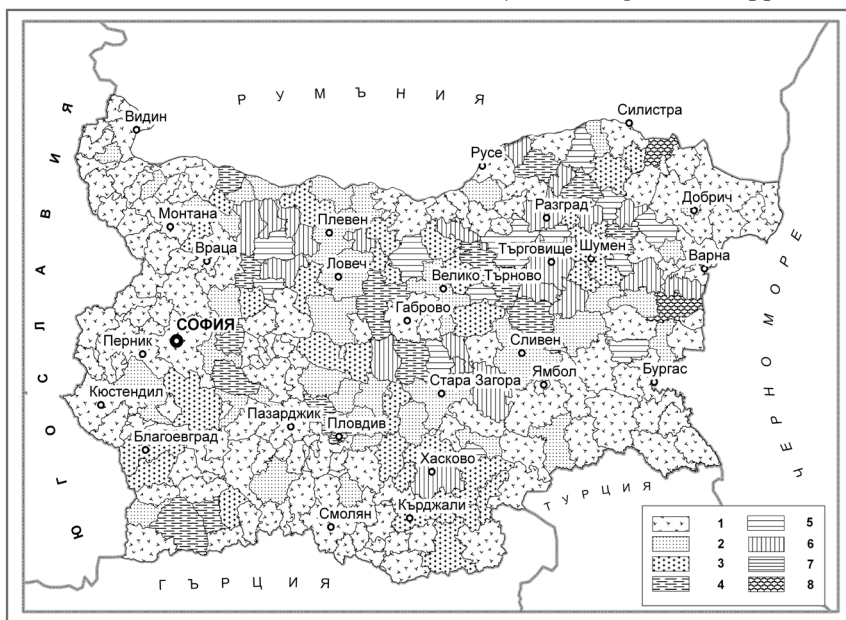
ПРИЛОЖЕНИЕ 8

Application 8

Относителен дял на ромското население население през 1965 г.

(виж легендата на приложение 5)

Relative share of the Roma population as of 1965 (see the legende of application 5)



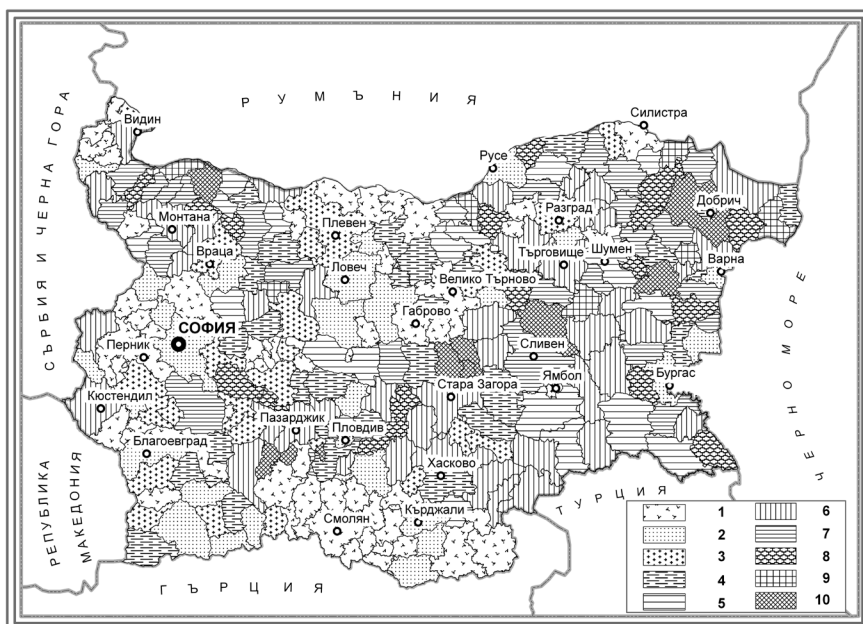
ПРИЛОЖЕНИЕ 9

Application 9

Относителен дял на ромското население население през 1992 г.

(виж легендата на приложение 6)

Relative share of the Roma population as of 1992 (see the legende of application 6)



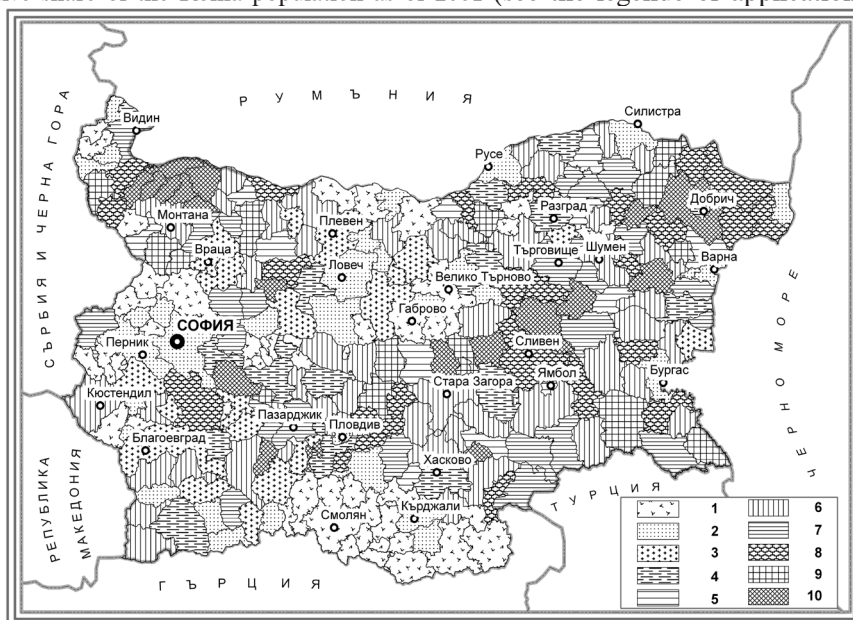
ПРИЛОЖЕНИЕ 10

Application 10

Относителен дял на ромското население население през 2001 г.

(виж легендата на приложение 6)

Relative share of the Roma population as of 2001 (see the legende of application 6)



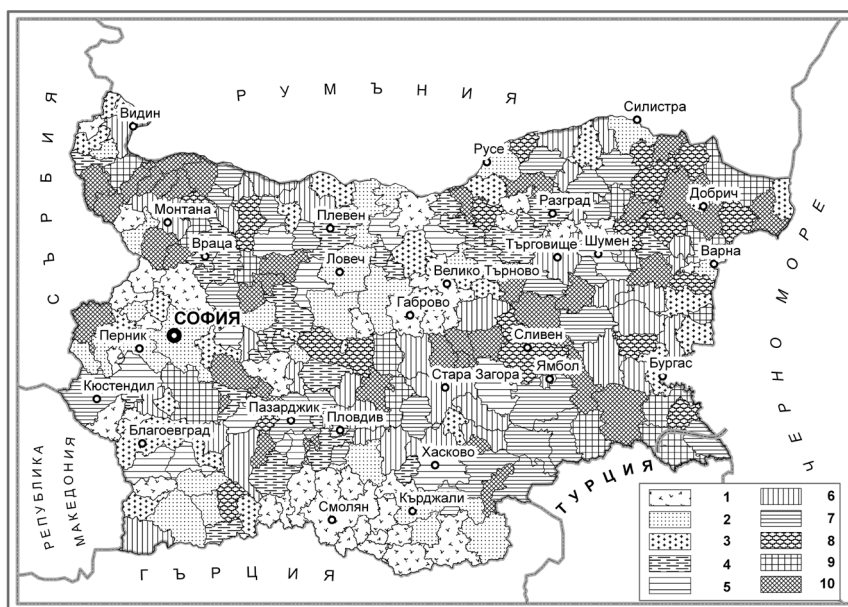
ПРИЛОЖЕНИЕ 11

Application 11

Относителен дял на ромското население население през 2011 г.

(виж легендата на приложение 6)

Relative share of the Roma population as of 2011 (see the legende of application 5)



ПРИЛОЖЕНИЕ 12

Application 12

Промени в относителния дял на ромската етническа група (в пунктове) (1900-1946 г.): 1 – над -2; 2 – от -1 до -2; 3 – от 0 до -1; 4 – без промяна; 5 – от 0 до 2; 6 – от 2 до 4; 7 – от 4 до 6; 8 – от 6 до 8

Changes in relative share of the Roma ethnic group (in percentage points) (1900-1946):

1 – more than -2; 2 – from -1 to -2; 3 – 0 to -1; 4 – no change; 5 – from 0 to 2; 6 – from 2 to 4; 7 – from 4 to 6; 8 – from 6 to 8



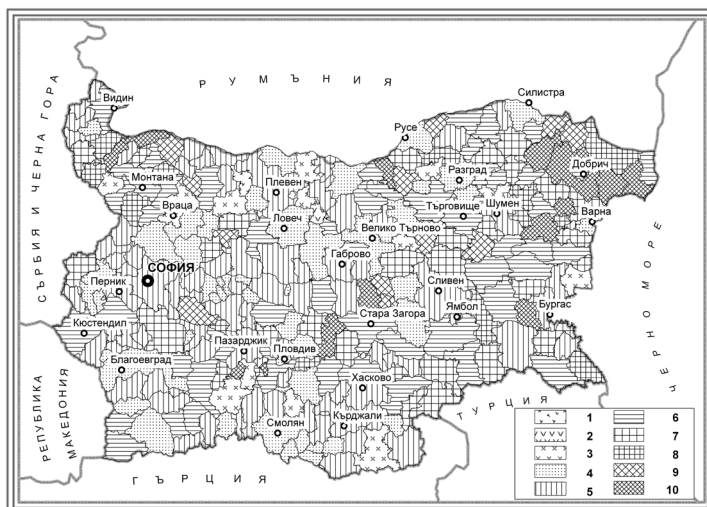
ПРИЛОЖЕНИЕ 13

Application 13

Промени в относителния дял на ромската етническа група (в пунктове) (1946-1992 г.): 1 – над -2; 2 – от -1 до -2; 3 – от 0 до -1; 4 – без промяна; 5 – от 0 до 2; 6 – от 2 до 4; 7 – от 4 до 6; 8 – от 6 до 8; 9 – от 8 до 10; 10 – над 10

Changes in relative share of the Roma ethnic group (in percentage points) (1946-1992):

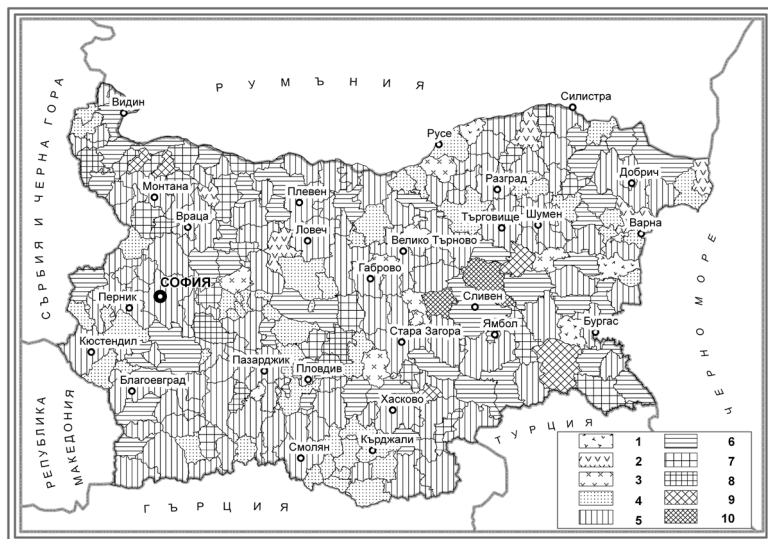
1 – more than -2; 2 – from -1 to -2; 3 – from 0 to -1; 4 – no change; 5 – from 0 to 2; 6 – from 2 to 4; 7 – from 4 to 6; 8 – from 6 to 8; 9 – from 8 to 10; 10 – over 10



ПРИЛОЖЕНИЕ 14

Application 14

Промени в относителния дял на ромската етническа група (в пунктове)
(1992-2001 г.) (виж легендата на приложение 13)
Changes in relative share of the Roma ethnic group (in percentage points) (1992-2001)
(see the legende of application 13)



ПРИЛОЖЕНИЕ 15

Application 15

Промени в относителния дял на ромската етническа група (в пунктове)
(2001-2011 г.) (виж легендата на приложение 13)
Changes in relative share of the Roma ethnic group (in percentage points) (2001-2011)
(see the legende of application 13)

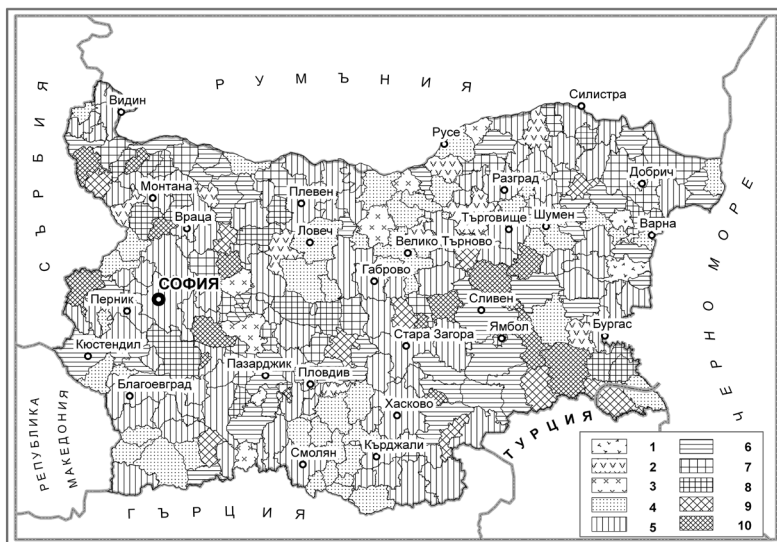


ПРИЛОЖЕНИЕ 16

Application 16

Промени в относителния дял на ромската етническа група (в пунктове)
(1992-2011 г.): (Виж легендата на приложение 13)

Changes in relative share of the Roma ethnic group (in percentage points) (1992-2011)
(see the legende of application 13)

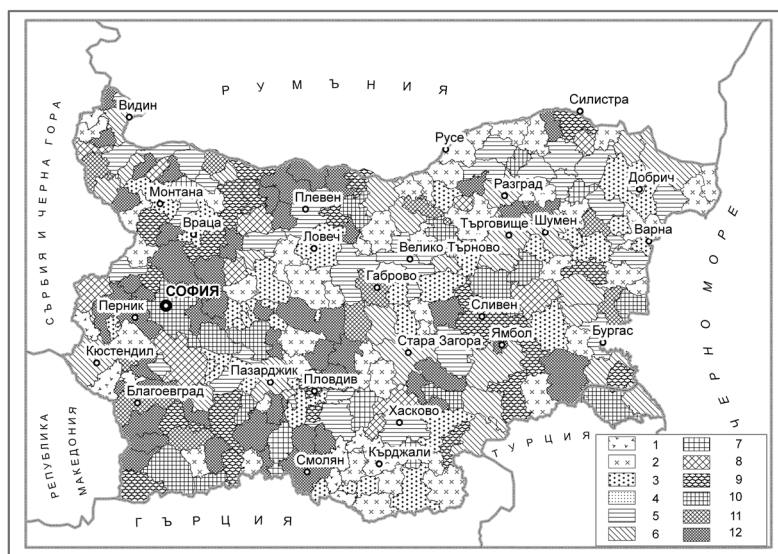


ПРИЛОЖЕНИЕ 17

Application 17

Темп на прираст (%) на ромското население за периода 1992-2001 г.: 1 – над -2%;
2 – от -1 до -2 %; 3 – от 0 до -1 %; 4 – 0 %; 5 – 0-1 %; 6 – 1-2 %; 7 – 2-3 %; 8 –
3-4 %; 9 – 4-5 %; 10 – 5-6 %; 11 – 6-7 %; 12 – над 7 %

Growth rate (%) of the Roma population for the period 1992–2001: 1 – more than -2%;
2 – from -1 to -2%; 3 – 0 to -1%; 4 – 0%; 5 – 0-1%; 6 – 1-2%; 7 – 2-3%; 8 – 3-4%;
9 – 4-5%; 10 – 5-6%; 11 – 6-7%, 12 – over 7 %

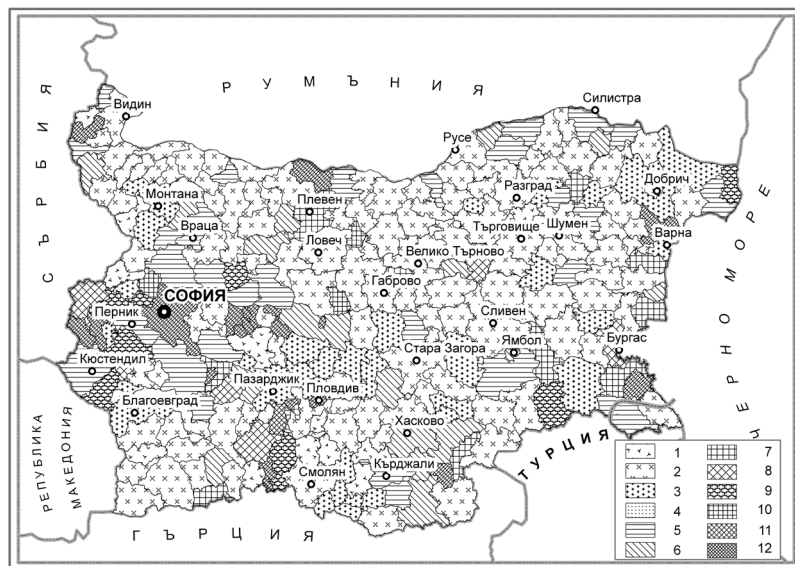


ПРИЛОЖЕНИЕ 18

Application 18

Темп на прираст (%) на ромското население за периода 2001-2011 г.
(Виж легендата на приложение 17)

Growth rate (%) of the Roma population for the period 2001-2011
(see the legende of application 17)

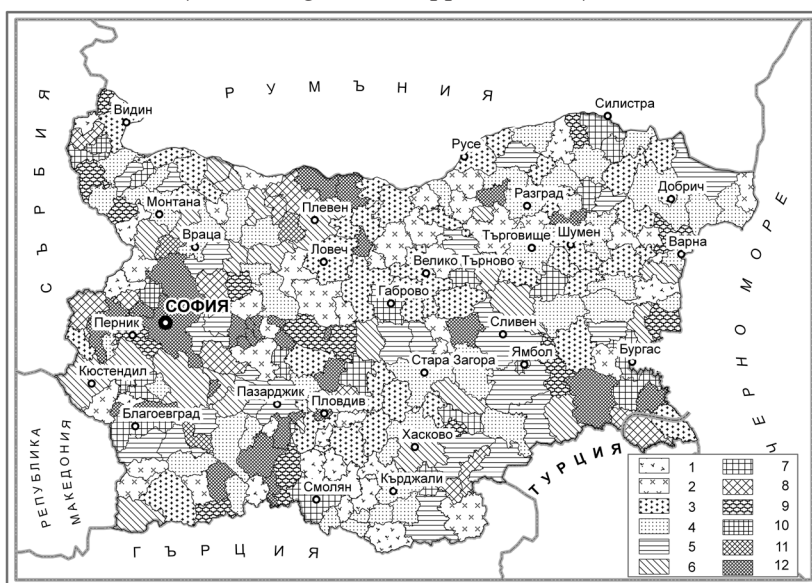


ПРИЛОЖЕНИЕ 19

Application 19

Темп на прираст (%) на ромското население за периода 1992-2011 г.
(Виж легендата на приложение 17)

Growth rate (%) of the Roma population for the period 1992-2011
(see the legende of application 17)

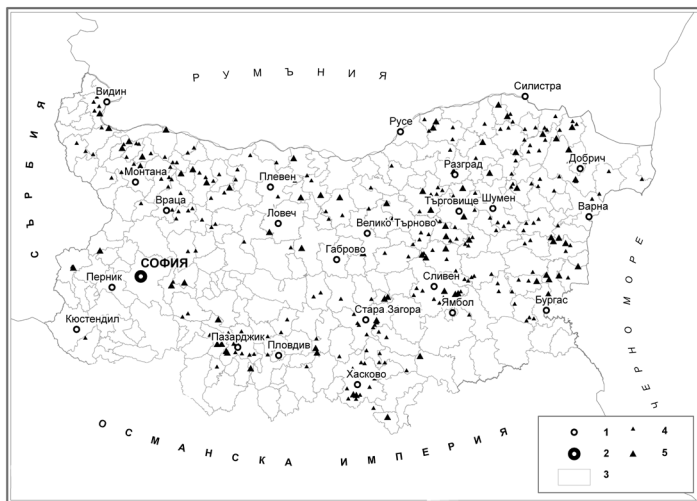


ПРИЛОЖЕНИЕ 20

Application 20

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население пог 10 % през 1887 г.: 1 – по-голям град; 2 – столица; 3 – граница на община; 4 – селища с относителен дял на ромското население до 5 %; 5 – селища с относителен дял на ромското население 5,1-10 %

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population less than 10% as of 1887: 1 – major city; 2 – capital; 3 – municipal boundary; 4 – settlements with relative share of Roma less than 5%; 5 – settlements with a relative share of Roma 5,1 to 10 %

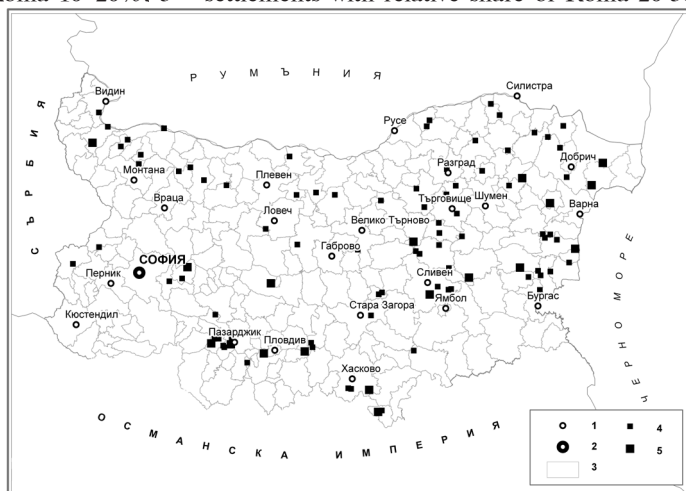


ПРИЛОЖЕНИЕ 21

Application 21

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население 10-30 % през 1887 г.: 1 – по-голям град; 2 – столица; 3 – граница на община; 4 – селища с относителен дял на ромското население 10-20 %; 5 – селища с относителен дял на ромското население 20-30 %

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population from 10 to 30% as of 1887: 1 – major city; 2 – capital; 3 – municipal boundary; 4 – settlements with relative share of Roma 10–20%; 5 – settlements with relative share of Roma 20-30%

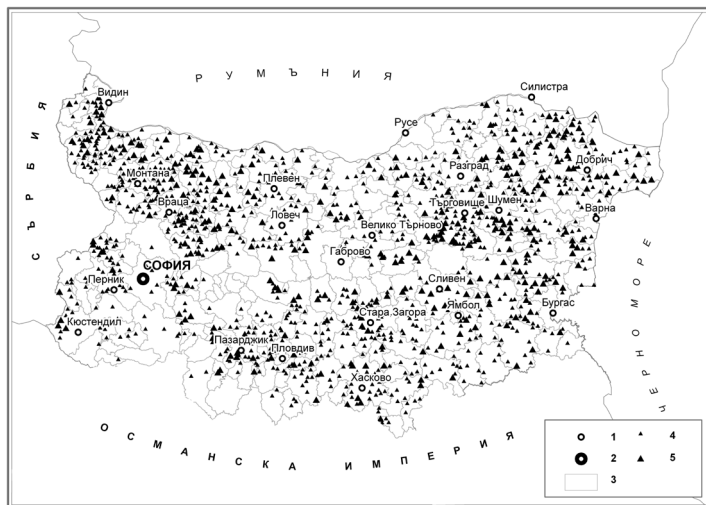


ПРИЛОЖЕНИЕ 22

Application 22

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население по-малко от 10 % през 1900 г. (Виж легендата на приложение 20)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population less than 10 % as of 1900 (see the legende of application 20)

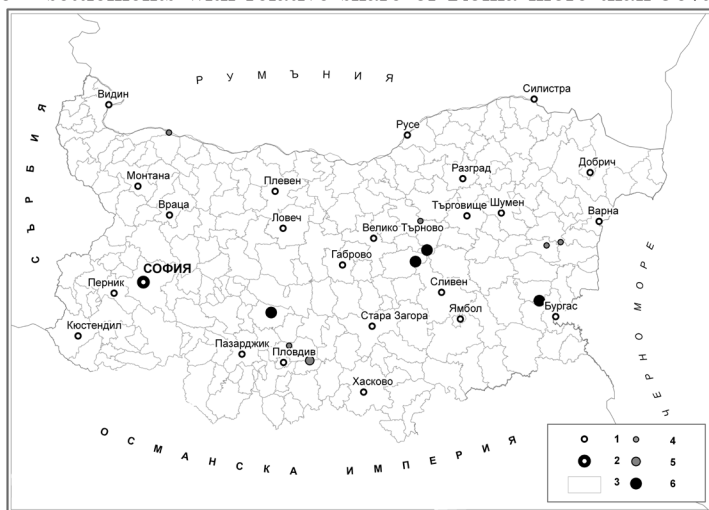


ПРИЛОЖЕНИЕ 23

Application 23

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население над 30 % през 1900 г.: 1 – по-голям град; 2 – столица; 3 – граница на община; 4 – селища с относителен дял на ромското население 30-40 %; 5 – селища с относителен дял на ромското население 40-50 %; 6 – селища с относителен дял на ромското население над 50 %

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population more than 30% as of 1900: 1 – major city; 2 – capital; 3 – municipal boundary; 4 – settlements with relative share of Roma 30-40%; 5 – settlements with relative share of Roma 40-50%; 6 – settlements with relative share of Roma more than 50%

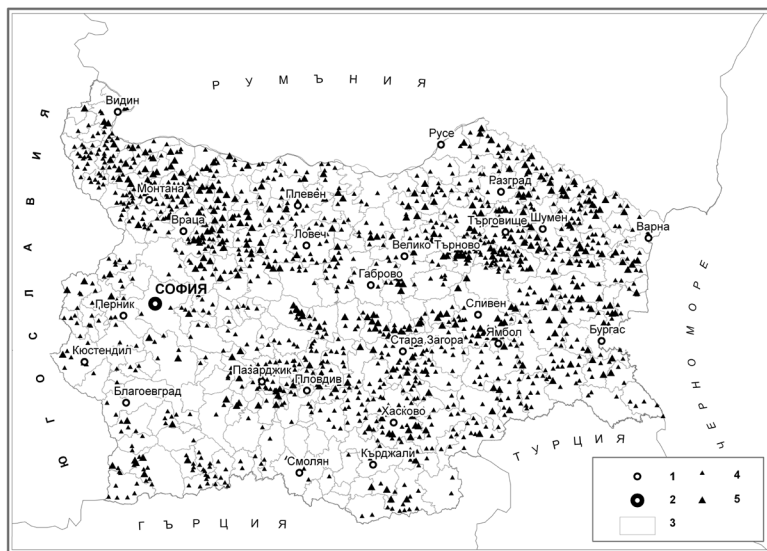


ПРИЛОЖЕНИЕ 24

Application 24

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население под 10 % през 1934 г. (виж легендата на приложение 20)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population less than 10 % as of 1934 (see the legende of application 20)

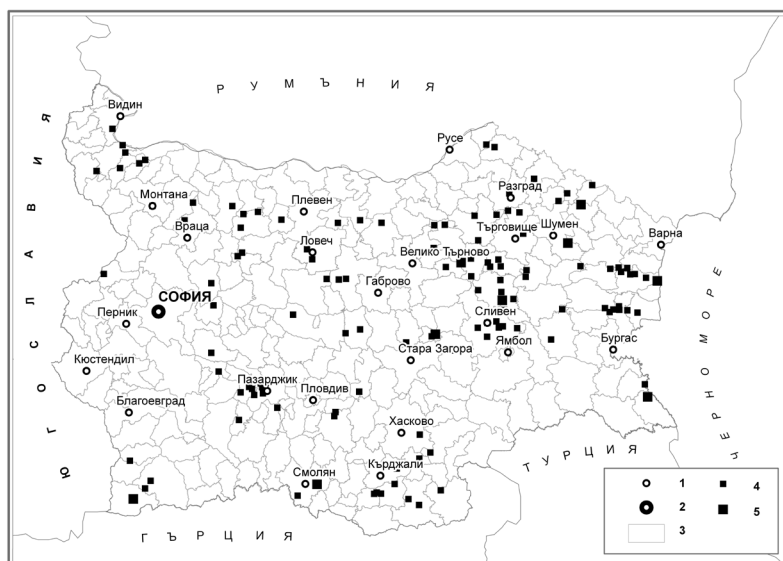


ПРИЛОЖЕНИЕ 25

Application 25

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население 10-30 % през 1934 г. (виж легендата на приложение 21)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population from 10 to 30 % as of 1934 (see the legende of application 21)

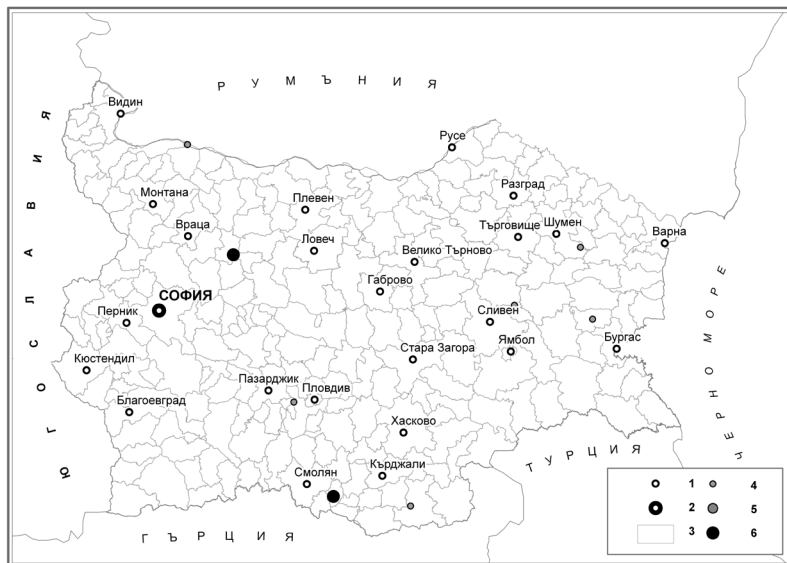


ПРИЛОЖЕНИЕ 26

Application 26

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население над 30 % през 1934 г. (Виж легендата на приложение 23)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population more than 30 % as of 1934 (see the legende of application 23)

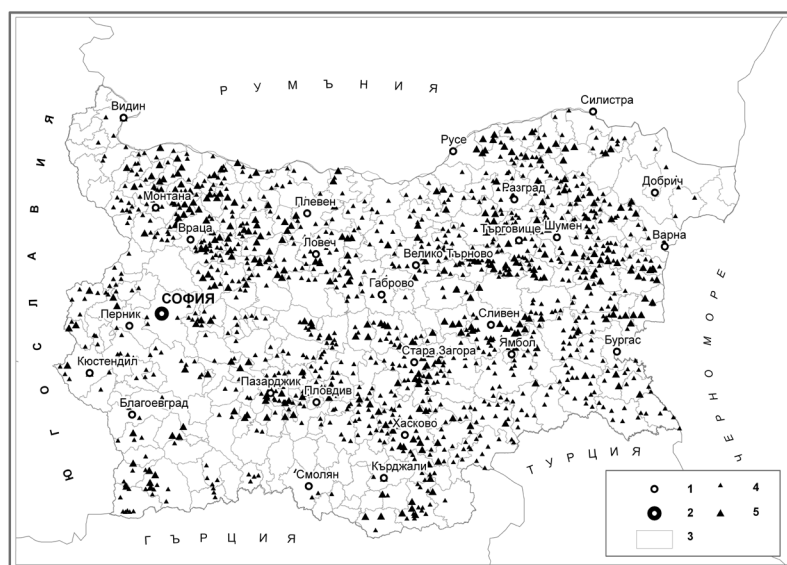


ПРИЛОЖЕНИЕ 27

Application 27

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население под 10 % през 1946 г. (Виж легендата на приложение 20)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population less than 10% as of 1946 (see the legende of application 20)

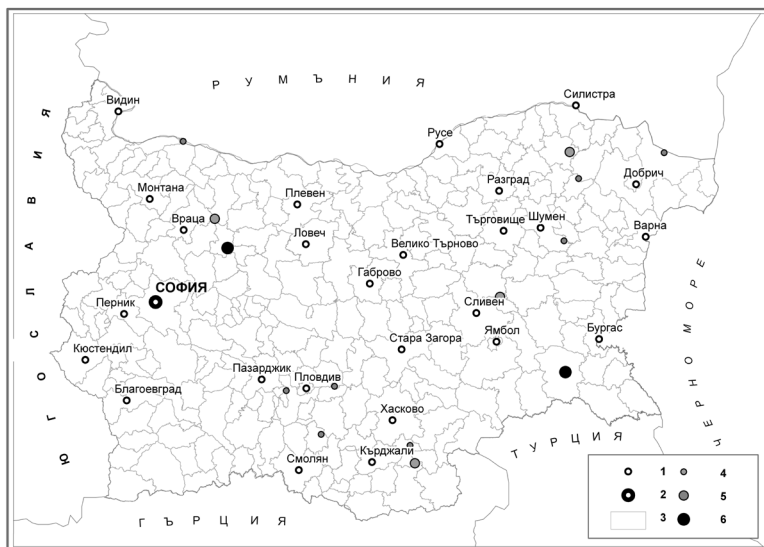


ПРИЛОЖЕНИЕ 28

Application 28

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население над 30 % през 1946 г. (Виж легендата на приложение 23)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population more than 30% as of 1946 (see the legende of application 23)

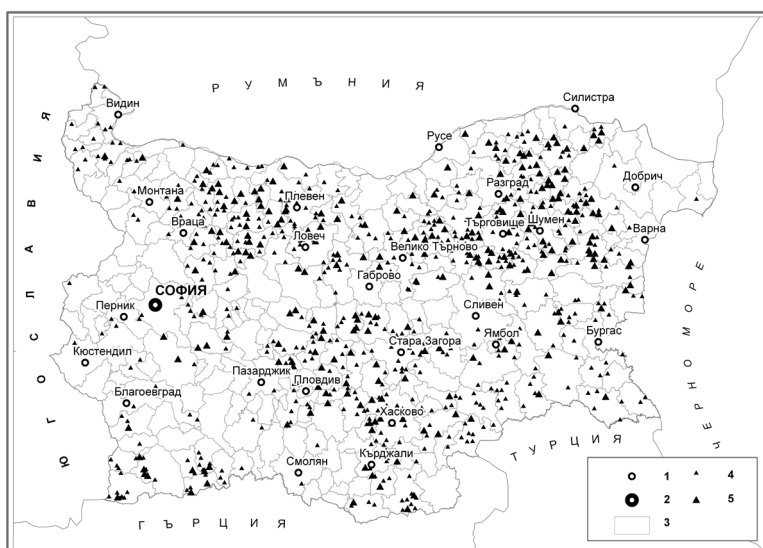


ПРИЛОЖЕНИЕ 29

Application 29

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население под 10 % през 1965 г. (Виж легендата на приложение 20)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population less than 10 % as of 1965 (see the legende of application 20)

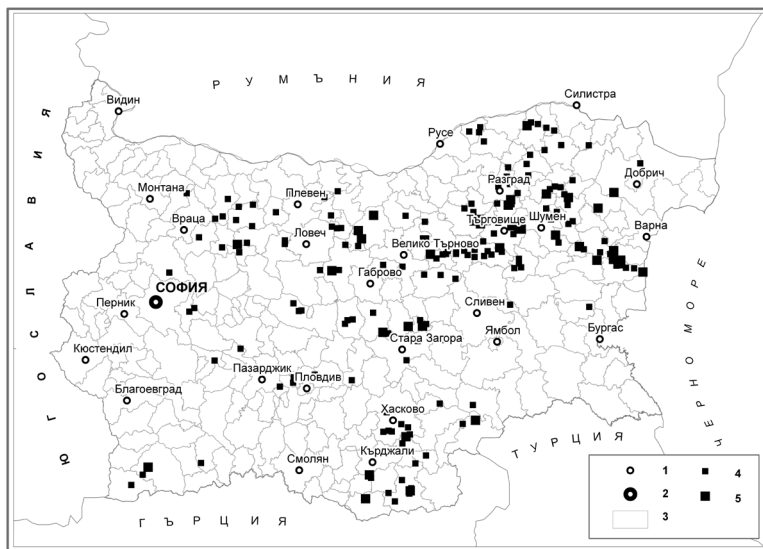


ПРИЛОЖЕНИЕ 30

Application 30

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население 10-30 % през 1965 г. (виж легендата на приложение 21)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population from 10 to 30% as of 1965 (see the legende of application 21)

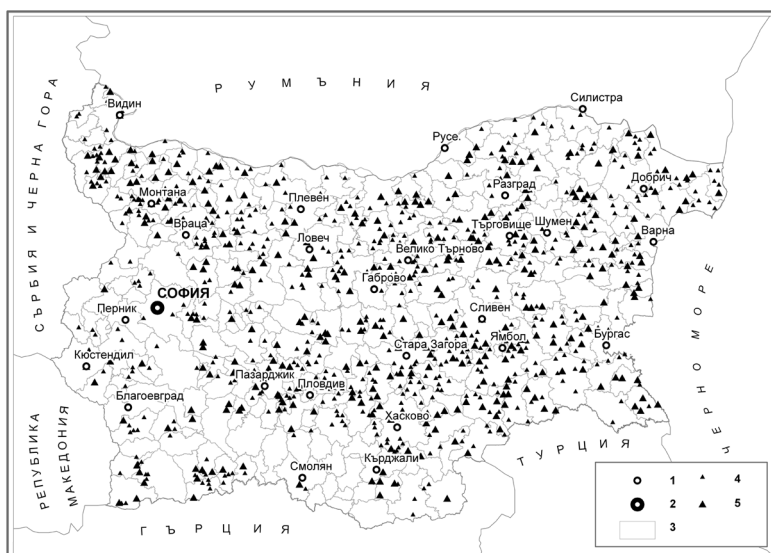


ПРИЛОЖЕНИЕ 31

Application 31

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население по-малко от 10 % през 1992 г. (виж легендата на приложение 20)

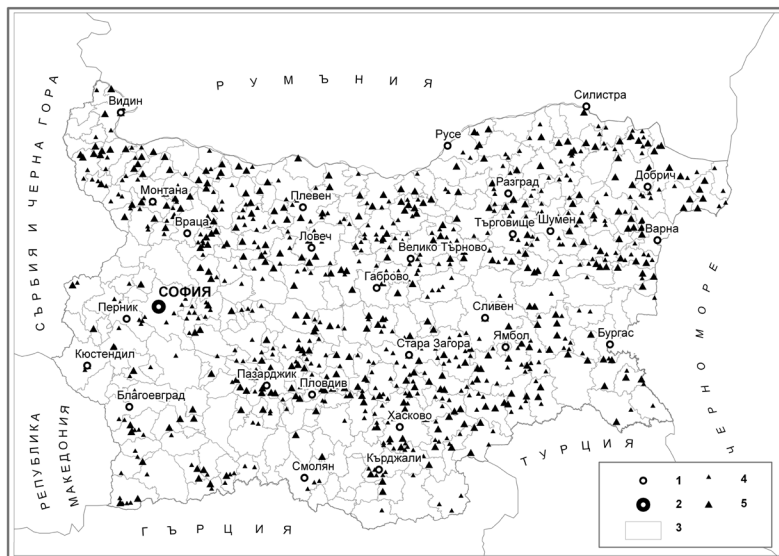
Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population less than 10 % as of 1992 (see the legende of application 20)



ПРИЛОЖЕНИЕ 32

Application 32

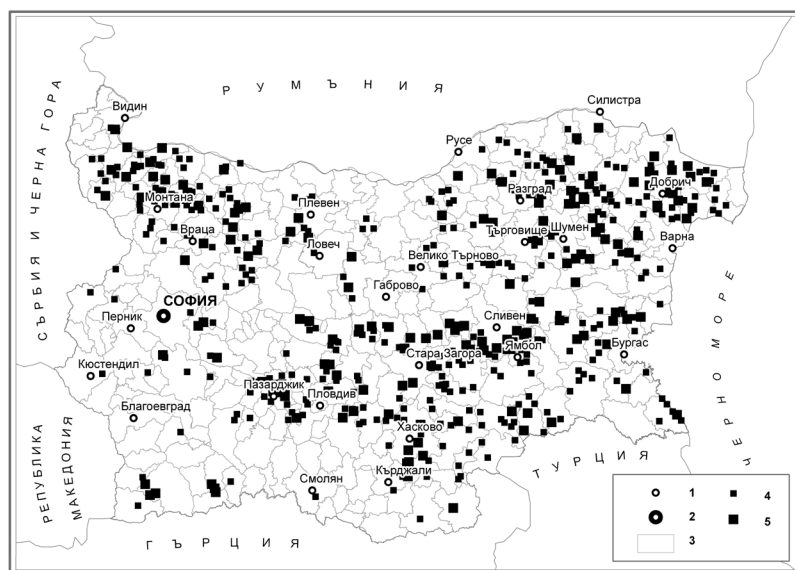
Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население по-малко от 10 % през 2001 г. (виж легендата на приложение 17)
 Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population less than 10% as of 2001 (see the legende of application 13)



ПРИЛОЖЕНИЕ 33

Application 33

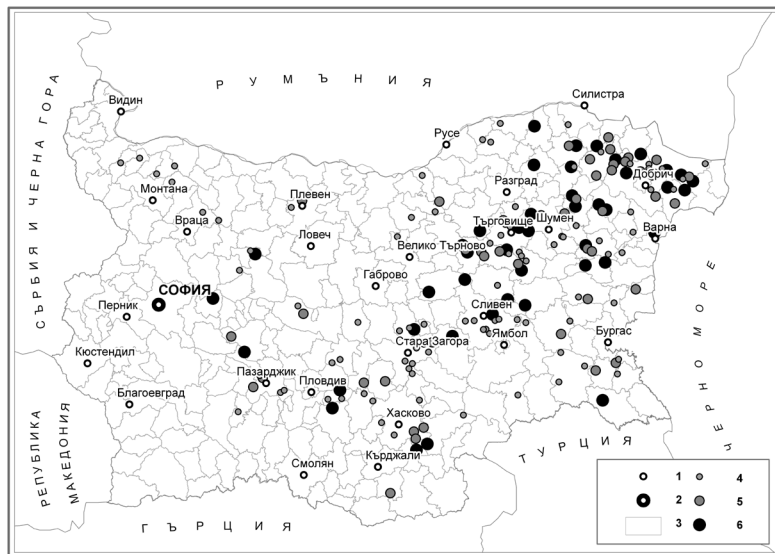
Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население 10-30 % през 2001 г. (виж легендата на приложение 17)
 Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population from 10 to 30 % as of 2001 (see the legende of application 13)



ПРИЛОЖЕНИЕ 34

Application 34

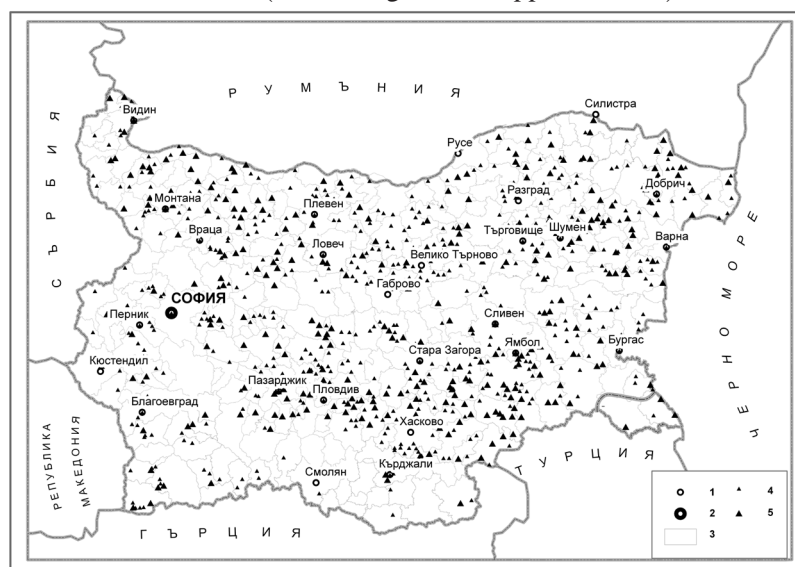
Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население над 30 % през 2001 г. (Виж легендата на приложение 23)
 Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population more than 30% as of 2001 (see the legende of application 23)



ПРИЛОЖЕНИЕ 35

Application 35

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население под 10 % през 2011 г. (Виж легендата на приложение 20)
 Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population less than 10 % as of 2011 (see the legende of application 20)

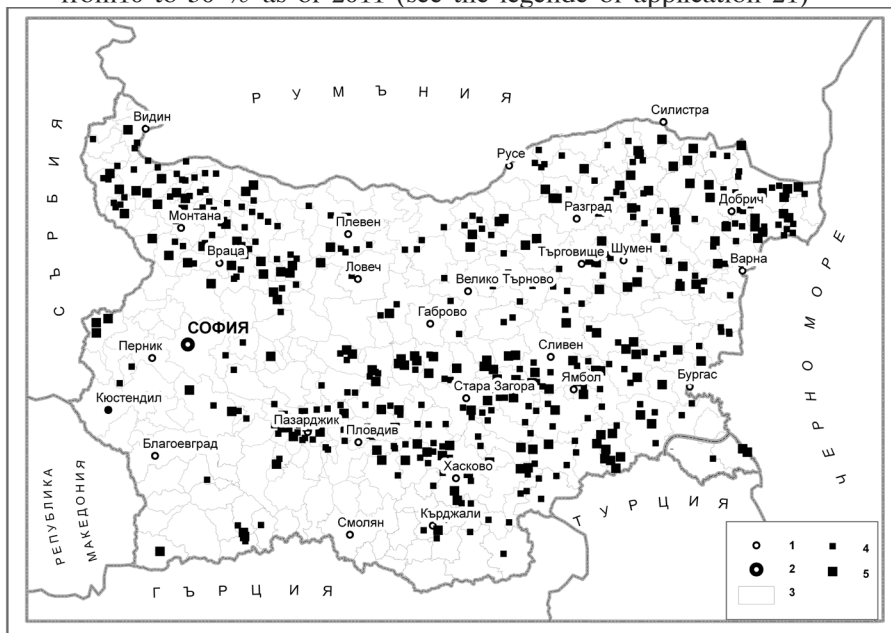


ПРИЛОЖЕНИЕ 36

Application 36

Териториално разпределение на селищата с относителен дял на ромското население 10-30 % през 2011 г. (виж легендата на приложение 21)

Spatial distribution of settlements with relative share of Roma population from 10 to 30 % as of 2011 (see the legende of application 21)

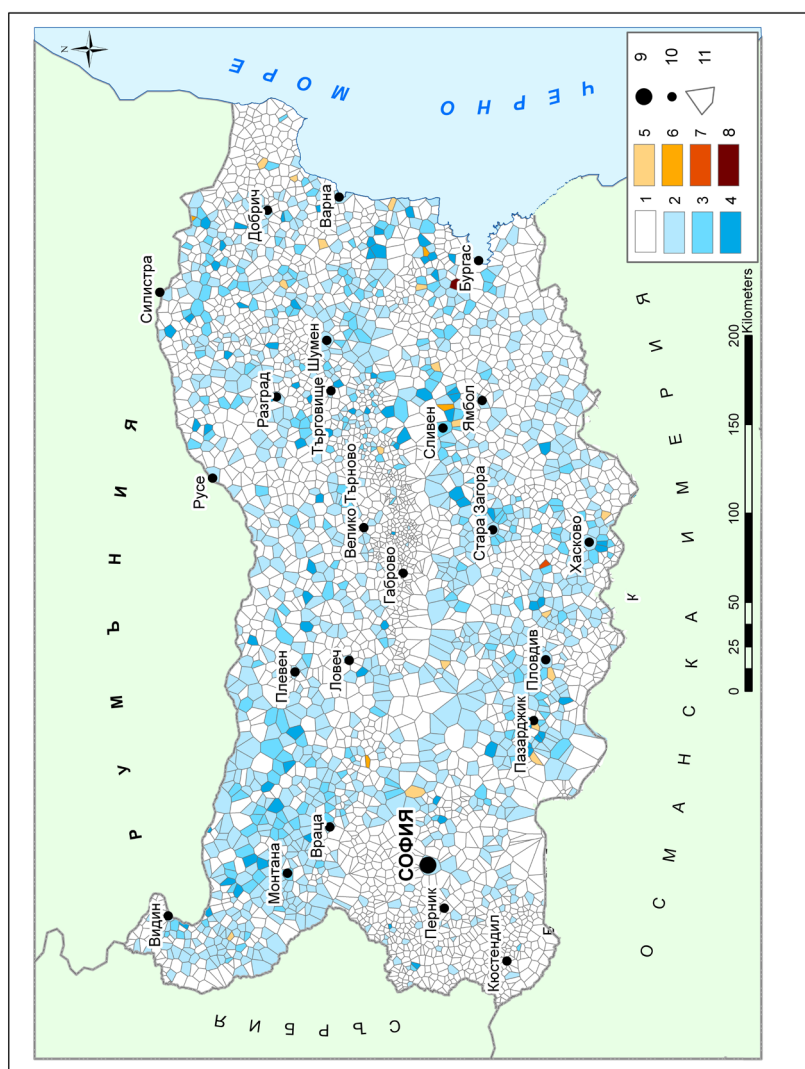


ПРИЛОЖЕНИЕ 37

Application 37

Ромската етническа група в България по населени места през 1887 г. (с приложение на диаграмата на Вороной): 1 – населени места без наличие на ромско население; 2 – населени места с ромско население до 5 %; 3 – населени места с ромско население от 5,1 до 10 %; 4 – населени места с ромско население от 10,1 до 20 %; 5 – населени места с ромско население от 20,1 до 30 %; 6 – населени места с ромско население от 30,1 до 40 %; 7 – населени места с ромско население от 40,1 до 50 %; 8 – населени места с наличие на ромско население над 50 %; 9 – столица; 10 – по-голям град; 11 – граница на „Вороной диаграма“

The Roma ethnic group in Bulgaria by settlements as of 1887 (with the application of “Voronoy diagram”): 1 – settlements without any Roma, 2 – settlements with share of Roma population up to 5% of the total, 3 – settlements with share of Roma population from 5.1 to 10%, 4 – settlements with share of Roma population from 10.1 to 20%, 5 – settlements with share of Roma population from 20.1 to 30%, 6 – settlements with share of Roma population from 30.1 to 40 % 7 - settlements with share of Roma population from 40.1 to 50%, 8 – settlements with share of Roma population over 50%; 9 – capital; 10 – major city, 11 – border of “Voronoy diagram”

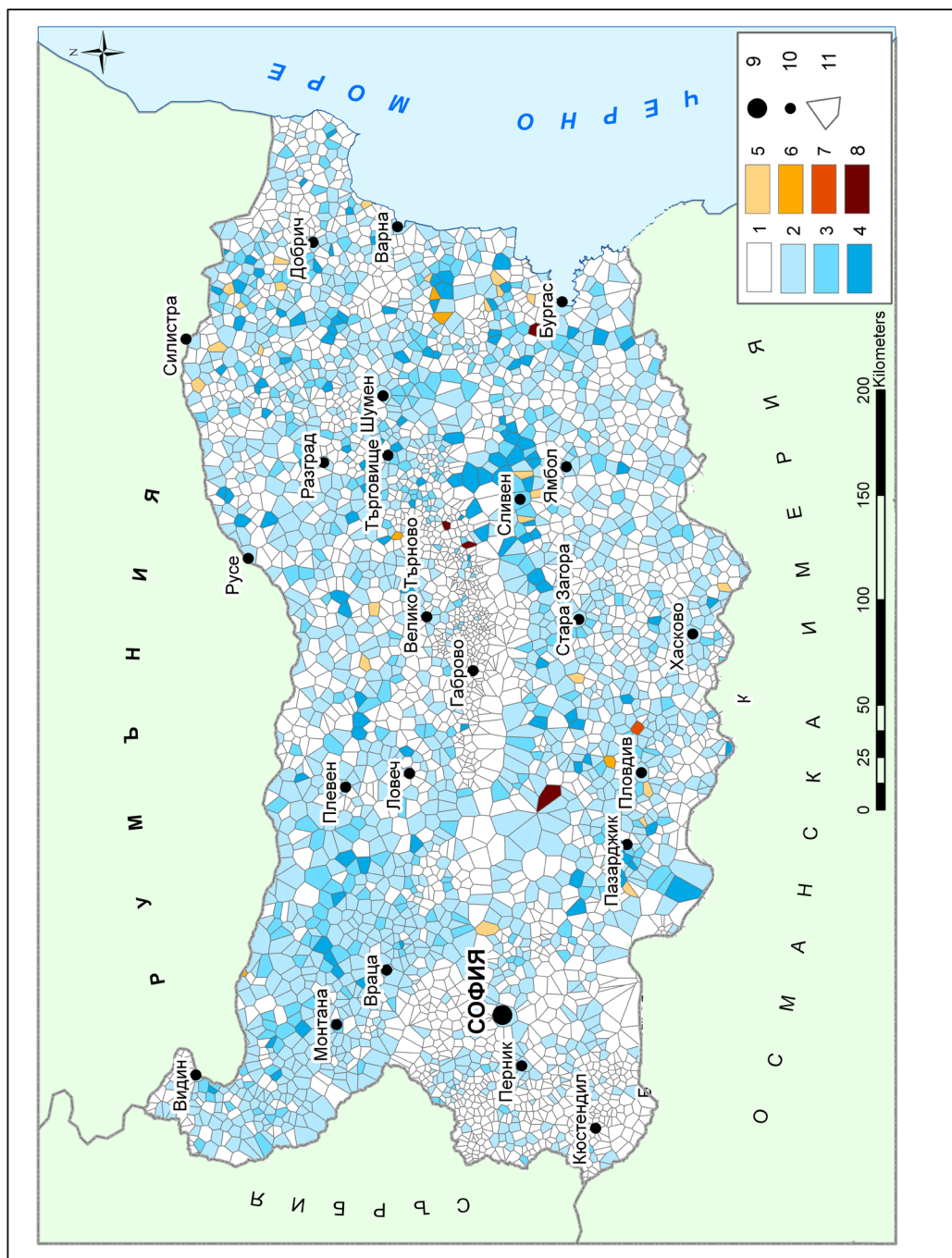


ПРИЛОЖЕНИЕ 38

Application 38

Ромската етническа група в България по населени места през 1900 г. (с приложение на диаграмата на Вороной) (виж легендата на Приложение 37)

The Roma ethnic group in Bulgaria by settlements as of 1900 (with the application of “Voronoy diagram”) (see the legende of application 37)



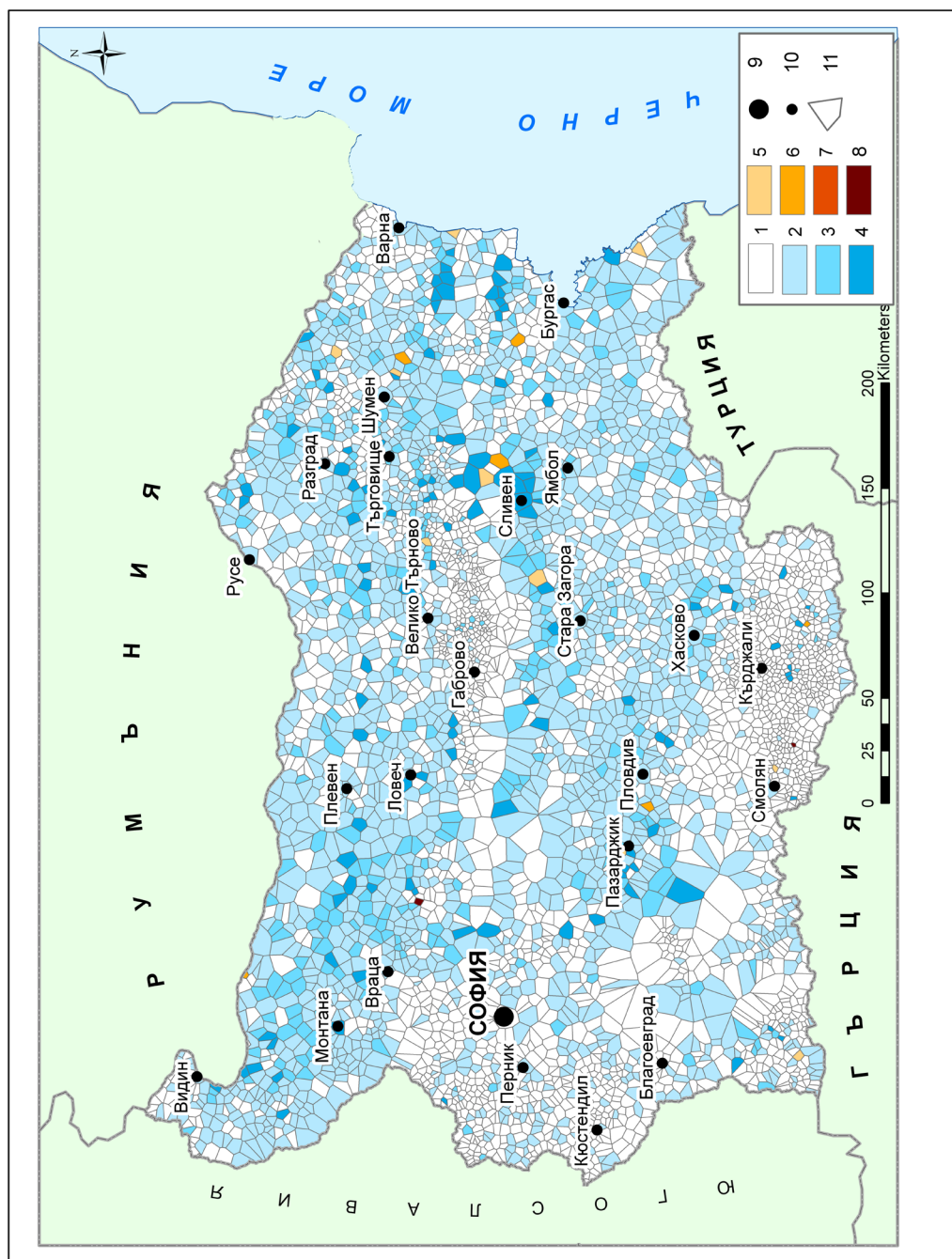
ПРИЛОЖЕНИЕ 39

Application 39

Ромската етническа група в България по населени места
през 1934 г. (с приложение на диаграмата на Вороной)

(виж легендата на Приложение 37)

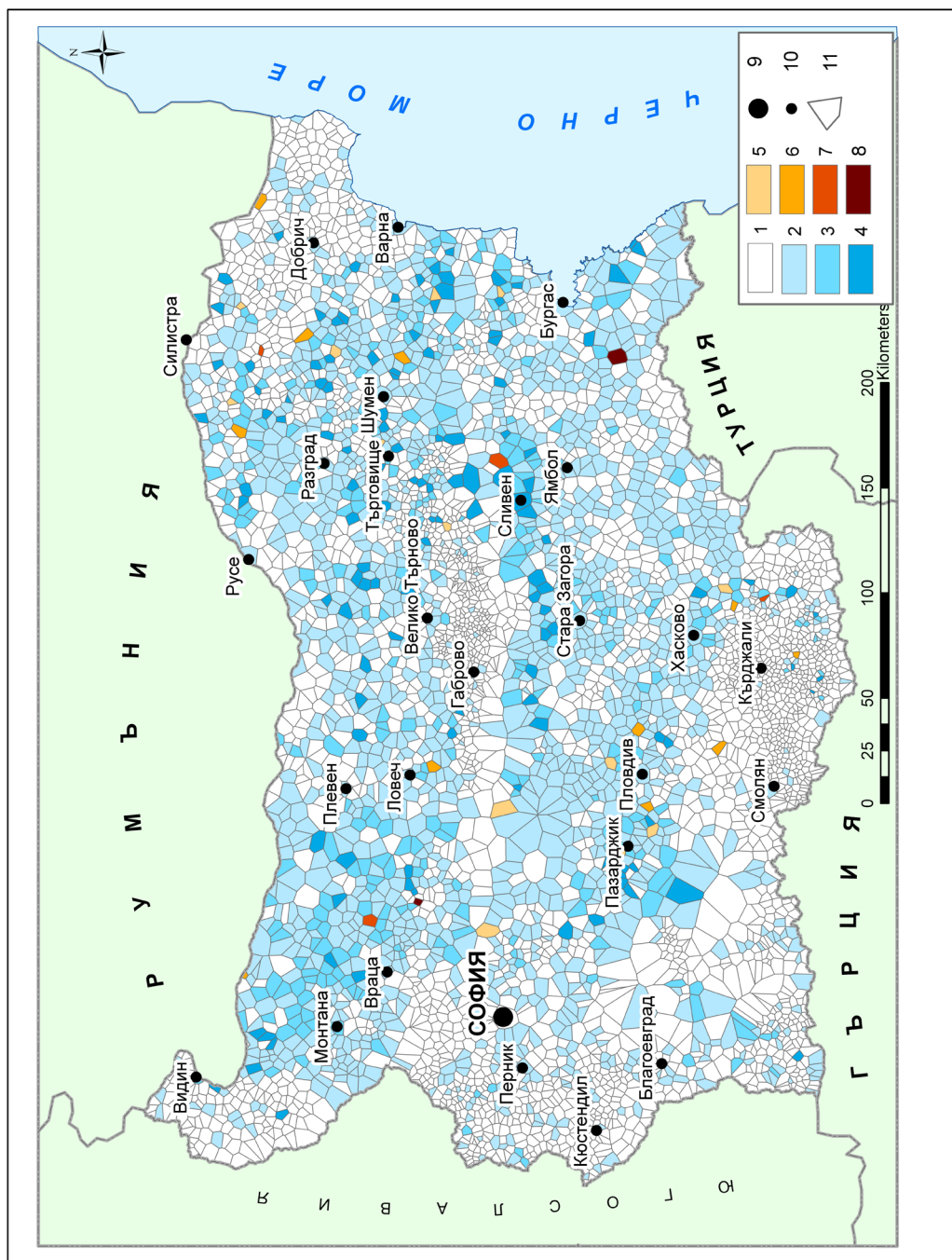
The Roma ethnic group in Bulgaria by settlements as of 1934 (with the application of “Voronoy diagram”) (see the legende of application 37)



ПРИЛОЖЕНИЕ 40

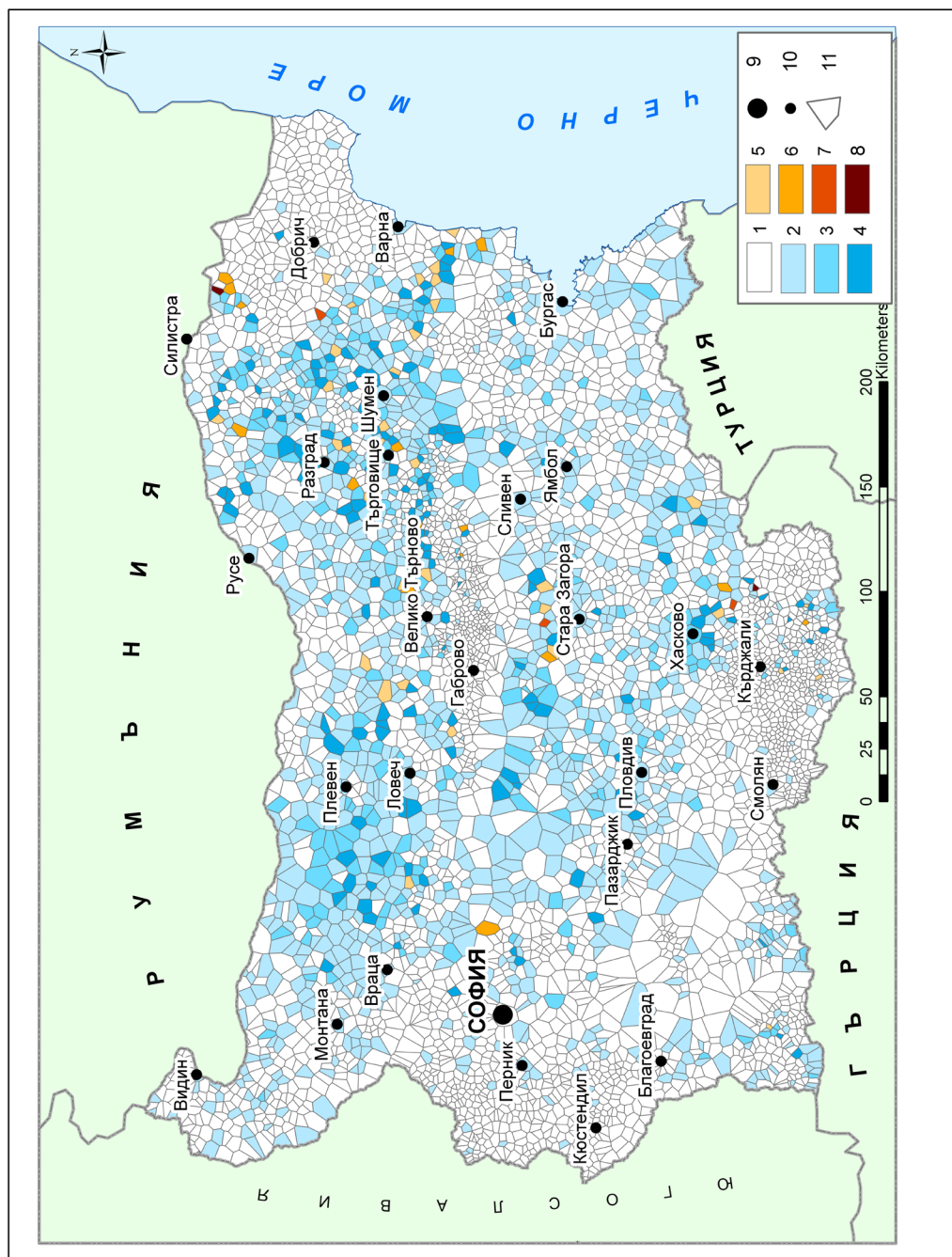
Application 40

Ромската етническа група в България по населени места
 през 1946 г. (с приложение на диаграмата на Вороной) (виж легендата на Приложение 37)
 The Roma ethnic group in Bulgaria by settlements as of 1946 (with the application of “Voronoy
 diagram”) (see the legende of application 37)



Application 41

diagram”) (see the legende of application 37)

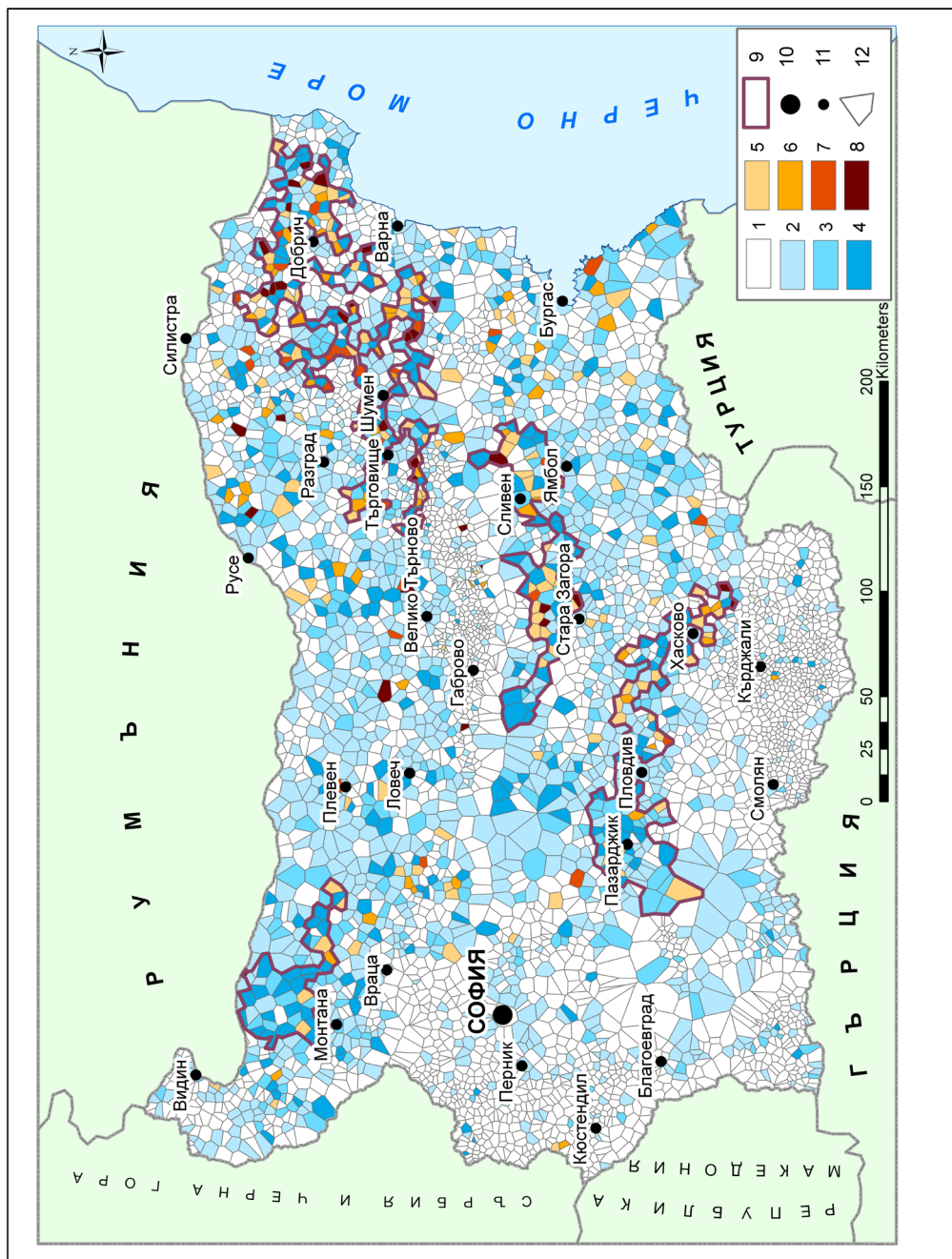


ПРИЛОЖЕНИЕ 42

Application 42

Ромската етническа група в България по населени места
през 1992 г. (с приложение на диаграмата на Вороной) (виж легендата на Приложение 37;
12 - ареали с висока концентрация на ромско население)

The Roma ethnic group in Bulgaria by settlements as of 1992 (with the application of “Voronoy
diagram”) (see the legende of application 37; 12 - areas with a high concentration of Roma)



ПРИЛОЖЕНИЕ 43

Application 43

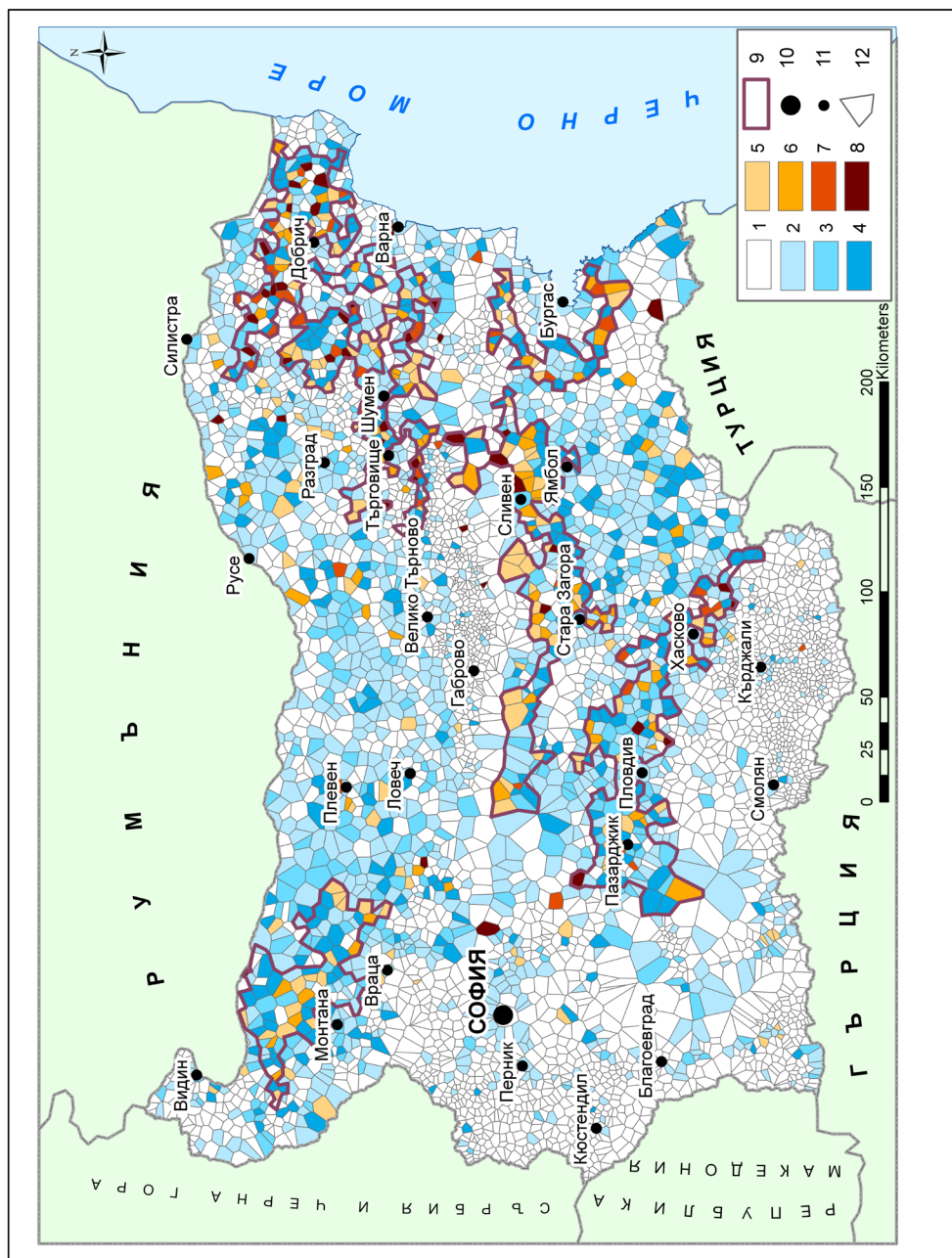
Ромската етническа група в България по населени места през 2001 г. (с приложение на диаграмата на Вороной)

(виж легендата на Приложение 37;

12 – ареали с висока концентрация на ромско население)

The Roma ethnic group in Bulgaria by settlements as of 2001 (with the application of “Voronoy diagram”) (see the legende of application 37;

12 – areas with a high concentration of Roma)



ПРИЛОЖЕНИЕ 44

Application 44

Ромската етническа група в България по населени места през 2011 г. (с приложение на диаграмата на Вороной)

(виж легендата на Приложение 37; 12 - ареали с висока концентрация на ромско население)

The Roma ethnic group in Bulgaria by settlements as of 2011 (with the application of “Voronoy diagram”) (see the legende of application 37; 12 - areas with a high concentration of Roma)

